

Chtëpi, Część trzecia - Wiosna

WŁADYSŁAW STANISŁAW REYMONT

CHŁOPI

Część trzecia — Wiosna

I

Czas był wiosenny o świtanu.

Kwietniowy dzień dźwigał się leniwie z legowisk mroków i mgieł jako ten parob¹, którego legł² spracowany, a nie wywczasowawszy³ się do cna zrywać się ano musi nade dniem, by wnetki imać się pługa i do orki się brać.

Poczynało⁴ dzień.

Ale cichość była jeszcze całkiem drętwa, tyle jeno⁵, co rosy kapąły rzęsiście z drzew pośpionych w mącie⁶ nieprzejrzanym.

Niebo, kiej⁷ ta płachta modrawa⁸ przejęta⁹ wilgotnością i orosiąta¹⁰, przecierało się już ździebko¹¹ nad ziemią czarną, głuchą i zgoła¹² w mrokach zagubioną.

Mgły niby mleko wzburzone przy udoju zalewały łągi i pola nizinne. Kokoty¹³ zaczęły pisać na wypródkę gdziesik po wsiach jeszcze niewidnych.

Ostatnie gwiazdy gasły kiej oczy śpiączką morzone¹⁴.

Na wschodzie zaś, jako zarzewie roztlewające spod ostyglych popiołów, jęły się¹⁵ rozżarzać zorze czerwone.

Mgły się zakolebały¹⁶ z nagłą, wzdęły i ruchający¹⁷ ciężko, niby wody roztopów wiosennych, biły w czarne pola albo zasie, kieby¹⁸ dymy kadzielne, wionęły sinym przedziwem¹⁹ ku niebu.

Dzień się już stawał i przepierał²⁰ z blednącą nocą, która przywierała do ziem grubym, przemoczonym kozuchem.

Niebo się rozlewało z wolna światłościami, zniżając się coraz barzej²¹ nad światem, że już kajś niekaj²² wydzierają się²³ na jaśnie²⁴ czuby drzew, oprzędzone²⁵ mgłami, a gdzie

¹parob — (daw.,gw.) robotnik rolny. [przypis edytorski]

²leg (gw.) — położyć się. [przypis edytorski]

³wywczasować się (gw.) — odpocząć. [przypis edytorski]

⁴poczynąć (daw.,gw.) — zaczynać. [przypis edytorski]

⁵jeno (daw., gw.) — tylko. [przypis edytorski]

⁶mą (gw.) — mgła, szaruga. [przypis edytorski]

⁷kiej (gw.) — jak. [przypis edytorski]

⁸modry (gw.) — niebieski. [przypis edytorski]

⁹przejęty (gw.) — wypełniony. [przypis edytorski]

¹⁰orosiąta (gw.) — pokryty rosą. [przypis edytorski]

¹¹ździebko (gw.) — trochę. [przypis edytorski]

¹²zgoła (gw.) — całkiem. [przypis edytorski]

¹³kokot (gw.) — kogut. [przypis edytorski]

¹⁴morzony (gw.) — znużony. [przypis edytorski]

¹⁵jąć się (gw.) — zacząć się. [przypis edytorski]

¹⁶zakolebać się (gw.) — zakołysać się. [przypis edytorski]

¹⁷ruchający (gw.) — dziś poprawna forma: ruszając (się). [przypis edytorski]

¹⁸kieby (daw.,gw.) — jakby. [przypis edytorski]

¹⁹przedziwo (gw.) — przędza. [przypis edytorski]

²⁰przepierać (gw.) — przepychać się. [przypis edytorski]

²¹barzej (gw.) — bardziej. [przypis edytorski]

²²kajś niekaj (gw.) — gdzieś niedzie. [przypis edytorski]

²³wydzierać się (gw.) — wylaniać się. [przypis edytorski]

²⁴jaśnia (gw.) — jasność. [przypis edytorski]

²⁵oprzędzony (gw.) — okryty. [przypis edytorski]

znów, na wyżach²⁶, jakieś pola szare, przesiąkłe rosą, wyleniały się²⁷ z nocy; to stawy zamigotały pośleplymi lustrami albo strumienia kiej długachne, orosiałe przędze wlekły się wskroś mgieł rzednących i świtów.

Dzień się już czynił coraz większy, zorze rozsączały się w martwe siności, że na niebie poczynały gorzeć jakoby krwawe luno pożarów jeszcze nie dojrzanych, i tak się galanto²⁸ rozwidniało, iż ano²⁹ bory wyrastały dokoła czarną obręczą, a wielka droga, obsiadła rzędami topoli pochylonych, utrudzonych jakoby w ciężkim chodzie pod wzgórze, dźwigała się coraz widniej na światłość, zaś wsie, potopione w mrokach przyziemnych, wyzierały gdzieś pod zorze, kieby te czarne kamienie spod wody spienionej, i poniektóre już drzewa co bliższe srebrzyły się całe w rosach i brzaskach.

Słońca jeszcze nie było, czuło się jeno, że leda pacierz wyłupie się z tych zórz rozgorzałych i padnie na świat, któren dolegiwał ostatków, ozwierał³⁰ ciężko mgławicami zasnute³¹ oczy, poruchiwał się³² ździebko, przycykał z wolna, ale jeszcze³³ się lenił w słodkim, odpoczywającym dośpiku³⁴, bo cichość padła barzej w uszach dzwoniąca, jakoby ziemia dech przytała — jeno³⁵ wiat, jako to dychanie³⁶ dzieciątka, cichuśki powiał od lasów, aż rosy potrząsnęły się z drzew.

Aż z tej omdlałej szarości świtów, z tych sennych jeszcze, omroczałych pól, jakoby w kościele rozmodlonym i oniemiałym, kiedy dobrodziej ma wznieść na Podniesienie Hostię Przenajświętszą — wystrzelił z nagła głos skowronkowy...

Wyrwał się gdzieś³⁷ z roli, zatrzepotał skrzydłami i jał świergotać, jako ta z czystego srebra sygnaturka, jako ten wonny pęd wiośniany tlił się w bladym niebie, bił w górę, głośniał, iż w onej świętej cichości wschodów rozdzwaniał się na świat cały.

Wraz i drugie jęły się zrywać, skrzydełkami bić, w niebo się drzeć i śpiewać zawzięcie, a poranek głościć wszemu stworzeniu czującemu.

A po nich wnet i czajki zakwiliły jękliwie na moczarach.

Boćki też wzięły klekotać rozgłośnie gdzieś po wsiach, jeszcze nie rozpoznanych w szarościach.

Słońce zaś było już ino³⁸, ino...

Aż i ono pokazało się zza lasów dalekich, wychylało się z przepaści i kieby tę ogromną, złocistą i rozgorzałą ogniami patynę wynosiły Boże, niewidzialne ręce nad sennymi ziemcami i żegnając światłością świat, żywe i umarłe, rodzące się i struchlałe³⁹, rozpoczynało świętą ofiarę dnia, że wszystko jakby z nagła padło w proch przed majestatem i zamilkło przywierając oczy niegodne.

I oto dzień się stał, jako to nieobjęte morze weselnej światłości.

Mgły kiej wonne dymy z trybularzów⁴⁰ były z łąk ku rozłożonemu niebu, a ptactwo i stworzenie wszelkie uderzyło w wielki krzyk śpiewań, jakoby w ten pacierz serdecznych dziękczynień.

Słońce zaś urastało wciąż, wynosiło się nad bory czarne, nad wsie nieprzeliczone, coraz wyżej, i wielkie, gorejące, ciepłe kiej to święte oko miłosierdzia Pańskiego brało we władną i słodką moc panowanie nad światem.

W ten czas właśnie, na wzgórzu piaszczystym pod lasem, spod dworskich stogów łubinowych⁴¹, stojących w podług szerokiej i wyboistej drogi, pokazała się stara Agata, powinowata czy krewniaczka Kłębów.

²⁶wyże (gw.) — wyżyny. [przypis edytorski]

²⁷wyleniały się (gw.) — wylaniały się. [przypis edytorski]

²⁸galanty (gw.) — ładny, porządny. [przypis edytorski]

²⁹ano (gw.) — tak. [przypis edytorski]

³⁰ozwierać (gw.) — otwierać. [przypis edytorski]

³¹zasnuty (gw.) — zasłonięty. [przypis edytorski]

³²poruchiwać się (gw.) — ruszać się. [przypis edytorski]

³³jeszcze (gw.) — jeszcze. [przypis edytorski]

³⁴dośpik (gw.) — drzemka. [przypis edytorski]

³⁵jeno (gw.) — tylko. [przypis edytorski]

³⁶dychać (gw.) — oddychać. [przypis edytorski]

³⁷gdzieś (gw.) — gdzieś. [przypis edytorski]

³⁸ino (gw.) — jedynie; tylko. [przypis edytorski]

³⁹struchlały (gw.) — przestraszony. [przypis edytorski]

⁴⁰trybularz — (daw.) kadzielnica. [przypis edytorski]

⁴¹lubin — roślina o liściach dłoniastych i kwiatach zebranych w sztywne grona. [przypis edytorski]

Powracała ona z żebrów, na któren to chleb Jezusowy była poszła jeszcze w kopania, a teraz ci z nawrotem do Lipiec ciągnęła jako ci ptakowie, zawsze⁴² wracający o wiośnie do gniazd swoich.

Stare to było, schuchrane⁴³, słabe i ledwie dychające, iż się widziała jako ta wierzba przydrożna, pokrzywiona, spróchniała, co to się już ledwie tli i domiera⁴⁴ w piachach; w łachmanach juści⁴⁵ była, z kosturem dziadowskim w ręku, z tobołkami na plecach, obwieszona różańcami.

Wylazła spod brogów⁴⁶ o samym wschodzie i śpiesznie drepąc podnosiła do słońca twarz szarą i wyschlą jako te płone ugory zeszloroczne; jeno jej siwe, zaczerwienione oczy rozbłyskiwały radością.

Jakże!... po długiej i ciężkiej zimie do swojej wsi rodzonej wracała, to biegła aż truchcikiem, że ino torbeczki wyskakiwały po bokach i dzwoniły różańce, ale iż ją spierało⁴⁷, a zadychliwość⁴⁸ raz wraz chwytala się bolących piersi, to musiała przystawać, wolnieć i już szła ciężko, z utrudzeniem, jeno tymi głodnymi oczyma latając po świecie i pośmiechując się do tych pól szarych, w zielonawe mgły przysłonionych, do wsi wynurzających się z wolna z mgielnych topieli, do tych nagich jeszcze drzew stróżujących nad drogami lebo⁴⁹ samotne stójki odbywających po polach, do całego świata!

Słońce się już było podniosło na parę chłopów, że dojrzał choćby i najdalsze kraje pól; wszystko błyszczało różaną rosą, czarne role połyskiwały się w słońcu, wody grały po rowach, skowronkowe głosy dzwoniły w chłodnym powietrzu, gdzie zaś pod kamionkami⁵⁰ tliły się ostatnie płaty śniegów, żółte bazie na poniekórych drzewach trzęsły się kieby te bursztynowe paciorki, w zaciszach zaś albo i pod nagrzanymi kałużami spośród rdzawych, zeszlorocznych liści przedzierały się złotawe źdźbła traw młodych, gdzie znów patrzyły żółte oczy kaczeńców, wiaterek też wziął przygarniać leciuchno i roztrząsał wilgotne, rzeźwe zapachy pól, pławiących się leniwie w słońcu, a wszędy było tak wiośniano⁵¹, rozległe, jasno, chociaż i jeszczech żdziebko szarawo, i taką lubością tchnęło, że już się dusza Agaty wyrzywała, by lecieć, jako ten ptak radością opity niesie się z krzykiem w cały świat.

— Jezus mój! Jezusiczku kochany! — pojękiwała ledwie przysiadując nieco i jakby zgarniając ten świat wszystek w roztrzęsione radością i wielce czujące serce.

Hej! zwiesna⁵² ci to szła przeciech⁵³ nieobjętymi polami, skowronkowe pieśni głosiły ją światu i to słońce święte, i ten wiaterek pieszczący, słodki a ciepły kiej matczyne całunki, i to przytajone jeszczech dychanie ziemie, tęsknie czekających na plugi i ziarno, i to wrzenie wesela unoszące się wszędy, i to powietrze ciepłe, orzeźwiające i jakoby nabrzmiałe tym wszystkim, co wnetki⁵⁴ się stanie zielenią, kwiatem i kłosem pełnym.

Hej! zwiesna ci to szła, jakoby ta jasna pani w słonecznym obleczeniu, z jutrztenkową i młodą gębusią, z warkoczami modrych wód, od słońca płynęła, nad ziemiami się niesła⁵⁵ w one kwietniowe poranki, a z rozpostartych rąk świętych puszczała skowronki, by głosiły wesele, a za nią ciągnęły żurawiane klucze z klangorem⁵⁶ radosnym, a sznury dzikich gęsi przepływały przez blade niebo, że boćki ważyły się nad łęgami, a jaskółki świegotwały przy chatach i wszystek ród skrzydlaty nadciągał ze śpiewaniem, a kędy⁵⁷ tknęła ziemię słoneczna szata, tam podnosiły się drżące trawy, nabrzmiewały lepkie pęki, chlustały zielone pędy i szeleściły listeczki nieśmiałe, i wstawało nowe, bujne, potężne życie, a zwiesna

Starość

Wiosna

Wiosna

⁴²zawždy (gw.) — zawsze. [przypis edytorski]

⁴³schuchbrany się (gw.) — schorowany, mizerny. [przypis edytorski]

⁴⁴domierać (gw.) — umierać. [przypis edytorski]

⁴⁵juści (gw.) — oczywiście, pewnie. [przypis edytorski]

⁴⁶bróg (gw.) — pomieszczenie, gdzie trzymało się siano, zboże lub karmę dla zwierząt, złożone z czterech słupów i ruchomego dachu. [przypis edytorski]

⁴⁷spierać (gw.) — boleć (odczuwać ostry, kłujący ból). [przypis edytorski]

⁴⁸zadychliwość (gw.) — zadyszka. [przypis edytorski]

⁴⁹lebo (gw.) — lub. [przypis edytorski]

⁵⁰kamionki (gw.) — kamienie. [przypis edytorski]

⁵¹wiośniany (gw.) — wiosenny. [przypis edytorski]

⁵²zwiesna (gw.) — wiosna [przypis edytorski]

⁵³przeciech (gw.) — przecież. [przypis edytorski]

⁵⁴wnetki (gw.) — wnet. [przypis edytorski]

⁵⁵niesła (gw.) — niosła. [przypis edytorski]

⁵⁶klangor (gw.) — śpiew lecącego ptactwa. [przypis edytorski]

⁵⁷kędy (gw.) — kiedy. [przypis edytorski]

już szła całym światem, od wschodu do zachodu, jako ta wielmożna Boża wysłanniczka, łaski i miłosierdzie czyniąca...

Hej! zwiesna ci to ogarniała przyziemne, pokrzywione chaty, zaglądała pod strzechy miłosiernymi oczyma, budząc struchlałe, omroczone⁵⁸ role serc człowiekowych, że dźwiagały się z utrapień i ciemnic, poczynając wiarę na lepszą dolę, na obfitsze zbiory i na tę wyteśknioną szczęśliwości godzinę...

Ziemia się rozdzwaniła życiem kieby ten dzwon umarły, gdy mu nowe serce uwieszą, serce ze słońca uczynione, że bije górnio, dzwoni, huczy radośnie, budzi struchlałe i śpiewa takie rzeczy i sprawy, takie cuda i moce, że serca biją do wtóru weselnego, że same lzy leją się z oczu, że⁵⁹ dusza człowiekowa zmartwychwstaje w nieśmiertelnych mocach i klęczący ze szczęścia ogarnia sobą oną ziemię, ów świat cały, każdą grudkę napęczniałą, każde drzewo, każdy kamień i chmurę każdą, wszystko ano, co uwidzi i co poczuje...

Tak ci to i czuła Agata kuszykając z wolna i żrąc spragnionymi oczyma tę ziemię kochaną, tę ziemię świętą, że szła jak pijana.

Aż dopiero gdy sygnaturka⁶⁰ zaświegotła na lipieckim kościele kiej ten ptaszek zwołujący na modlitwę, ocknęła stara z nagła padając na kolana.

...iżes swoją świętą przyczyną sprawił, jakom powróciła...

...iżes, Panie, pokazał miłosierdzie nad sierotą...

Mogła to mówić! kiej lzy jako ten deszcz rześisty zalały jej serce i spływały po wyędniałej twarzy, że jeno mamrotała cosik, a tak się trzęsła w sobie, że ani weź naleźć⁶¹ różańca, ni tych słów pacierza, które się rozsuły po duszy palącą rosą, to porwała się z mocą i poszła, pilnie patrząc po polach i powiadając w głos jakie słowo modlitwy, przypomniane z nagła...

Ze zaś dzień był już duży i mgły całkiem spadły⁶², Lipce jawiły się przed nią jakby na dłoni, leżały nieco w dole nad ogromnym stawem, modrzącym się kiej lustro spod białawej a leciuchnej przysłony, obsiadły wodę kręgiem niskich, szerokich chałup, co jak kumy w sobie wielce podufałe⁶³, przysiadły w sadach jeszcze nagich, dymy kajś niekaj rwały się nad strzechami, gdzie zaś szyby przeblyskiwały w słońcu albo bielily wskrosz czarniawych sadów świeżo pobielone ściany.

Każdą chałupę mogła już dojrzeć z osobna. Młyn ano, którego bełkotliwy turkot dochodził coraz żywiej, stał na kraju⁶⁴ wsi przy drodze, którą szła, a naprzeciw prawie, na drugim końcu kościół wznosił wysokie, białe mury wśród drzew olbrzymich i grał oknami i złotym krzyżem na bani⁶⁵, a w podle⁶⁶ niego czerwieniły się dachówki plebanii. Wokół zaś, jak jeno dojrzeć, stały sinym wiankiem lasy i rozlewały się pola nieprzejrzone, leżały wsi dalekie, wsi kieby te szare liszki przywarte do ziemi, a w sady pochowane; drogi kręto powyciągane, kamionki, rzędy drzew przechylonych, piaszczyste wydmy, z rzadka porosłe jałowcami, i wąska przędza rzeczki, ciekącej polyskliwie i wlewającej się do stawu, między chałupami.

Blżej zaś, dokoła wsi, wielgachnym kręgiem leżały lipieckie ziemie, pokrajane w pasy, kieby te postawy zgrzebnego płótna, rozciągnięte pod wzgórze i poćwiartowane na działki. Pola wiły się i wydłużały przy polach, porozdzielane krętymi miedzami, na których gęsto rozrastały się grusze rozłożyste, górzyły się kamionki cierniem obrosłe, w złotawym świetle ostro wyrzynały się szare i utyłane⁶⁷ kiej ścierki ugory; to płachty zielonawe oziminy, to zeszlóroczne kartofliska czerniały albo i już latosie podorówki, miejscami zaś po dołkach siewały wody i wlekły się kiej to szkliwo roztopione; za młynem rozlewały się łąki rudawe, po których brodziły bociany raz wraz poklekujące, i kapuśniska tak jeszcze pod wodą, że jeno grzbiety zagonów przemiękłych lżyły⁶⁸ się kiej piskorze, czajki białobrzusne koło-

⁵⁸omroczały (gw.) — pokryty mrokiem. [przypis edytorski]

⁵⁹aże (gw.) — aż [przypis edytorski]

⁶⁰sygnaturka — (gw.) najmniejszy dzwon kościelny. [przypis edytorski]

⁶¹naleźć (gw.) — znaleźć. [przypis edytorski]

⁶²spaść (gw.) — opaść. [przypis edytorski]

⁶³podufałe (gw.) — dumne z siebie. [przypis edytorski]

⁶⁴kraju (gw.) — skraju. [przypis edytorski]

⁶⁵bania (gw.) — kopuła. [przypis edytorski]

⁶⁶podle (gw.) — naprzeciwko. [przypis edytorski]

⁶⁷utyłany (gw.) — ubrudzony. [przypis edytorski]

⁶⁸lżyńić (gw.) — lśnić. [przypis edytorski]

wały nad nimi, a po rozstajach stróżowały święte drzewa krzyżowe i jensze⁶⁹ wyobrażenia Pańskie, zaś nad tym całym światem, zakląsł⁷⁰ ździebko w miejscu, kędy wieś przywarła, wisiało rozgorzałe, złotawe słońce, pobrzmiwały skowronkowe śpiewania, rozlegały się niekiedy od obór tęskliwe ryki bydła, to gęsi gdziesik pokrzykiwały gęgliwie i leciały rozgłośnie wołania ludzkie, a wraz i wiater⁷¹ tchnął lubym, ciepłym powiewem zgarniając wszystkie te głosy, że ziemia stawała niekiedy w takiej cichości a zadumaniu, jakoby w tej świętej chwili rodów⁷² i poczyniań.

Jeno na polach mało gdzie dojrzał robotę, tyle tylko, co zaraz pod wsią gmerało się kilka kobiet rozrzucających nawóz, że ostry, przenikliwie w nozdrzach wiercący zapach płynął smugą całą.

— Zaspaly próżniaki czy co, dzień taki wybrany⁷³, a na rolę mało kto ciągnie... ziemia aż się prosi pluga! — mruzczała zgorziona.

I aby być bliżej jeszcze zagonów, zlazła z drogi na ścieżkę ciągnącą się za rowem, gdzie już czerwone rzęsy stokrotek otwierały się do słońca i gęściej zieleń się trawa.

Juści, że tak pusto było na polach, aż dziw brał! Przecie dobrze baczyła, jako po inne lata w tę porę to jeno się czerwieniło po zagonach od kiecek i aż się trzęsło od przyśpiewek i wrzasków dzieuszych⁷⁴; rozumiała też, jako przy takiej pogodzie najwyższy już czas do wywożenia gnojów, do podorówek, do siewów, a dzisiaj co? Jeden jedyny chłop, którego dojrzała gdziesik w pośrodku pól, siał cosik, szedł pochylony i zawracał, rozrzucający w półkole jakieś ziarno.

— Musi być, że groch sieje, kiej tak wcześniej... Dominikowej chłopaki, widzi mi się, bo akuratnie⁷⁵ tam ich pola wypadają... A niech wama⁷⁶ darzy i plonuje Bóg miłosierny, gospodarze kochane! — szepiała serdecznie.

Ścieżka była ciężka, nierówna, zavalona świeżymi kretowiskami, kamieniem, a miejscami błotna, ale nie zwracała na to uwagi wpatrując się z lubością i rozczuleniem w kaźden zagon, w kaźde półko z osobna.

— Księżę żyto, bujne, sielnie⁷⁷ się ruszyło!... Prawda, kiej wędrowałam we świat, orał pod nie rolę parobek, a dobrodziej siedzieli se gdzieś tutaj, baczę⁷⁸ dobrze...

I znowu kusztykała wdychając ciężko i łzawo włokąc oczyma.

— Cie, Płozkowe żyto... musi być późne albo i wymiękło ździebko.

Nachyliła się z trudem, dotykając drżącymi, starymi palcami wilgotnych ździebeł i głaszcząc je z miłością, jakoby te włosy dziecińskie⁷⁹.

— Borynowa pszenica, sielny kawał! Juści!... bo to nie gospodarz pierwszy na Lipce?... ale cosik przyżółta, musiało ją przemrozić czy co... ciężką zimę tu przesła... — medytowała spostrzegając po przypłaszczonych zagonach i wbitych w ziemię, obwałanych mułem źdźbłach ozimin ślady wielkich śniegów i wód roztopowych.

— Wycierpieli się ludziska niemało, nabiedowali! — westchnęła przysłaniając oczy dłonią, bo naprzeciw od wsi szły jakieś chłopaki.

— Juścić, co Michał organistów z którymś organiściakiem. Po wielkanocnym spisie do Woli idą, kiej z tylachnymi⁸⁰ koszykami... Juści, że nie kto drugi.

Pochwaliła Boga, gdy nadeszli, rada wielce zagadać z nimi coś niecoś, ale chłopcy odburknęli pozdrowienie i przeszli prędko, rozgadani ze sobą.

— Dyc od tylich skrzatów baczę ich, a nie poznali mnie! — Markotność ją przejęła. — Cie!⁸¹ a skąd by i taką dziadówkę pamiętały! Ale Michał wyrósł galanto, pewnikiem już dobrodziejowi przygrywa na organach...

⁶⁹jensze (gw.) — inne. [przypis edytorski]

⁷⁰zakląsł (gw.) — zapadły. [przypis edytorski]

⁷¹wiater (gw.) — wiatr. [przypis edytorski]

⁷²rody (gw.) — tu: rodzenie. [przypis edytorski]

⁷³wybrany (gw.) — wyborny, odpowiedni. [przypis edytorski]

⁷⁴dzieuszy (gw.) — kobiecy. [przypis edytorski]

⁷⁵akuratnie (gw.) —dokładnie. [przypis edytorski]

⁷⁶wama (gw.) — wam. [przypis edytorski]

⁷⁷sielnie (gw.) — silnie, mocno. [przypis edytorski]

⁷⁸baczyć (daw., gw.) — pamiętać. [przypis edytorski]

⁷⁹dzieciński (gw.) — dziecięcy [przypis edytorski]

⁸⁰tylachny (gw.) — wielki. [przypis edytorski]

⁸¹Cie! (gw.) — (wykrzyknienie) Ty! [przypis edytorski]

Rozmyślała wpatrując się znowu w drogę, że to wyszedł ze wsi Żyd jakiś pchając przed sobą sporego cielaka.

— A od kogo to kupione? — zagadnęła.

— Od Kłębowej! — odparł mocując się z biało-czerwonym ciołkiem, którego się opierał, zwracał i pobekiwał żałośnie.

— To ani chybi po granuli... juści... pognęła się była jeszcze przed żniwami... a może i po siwej... Sielny ciołek...

Obejrzała się za nim z gospodarską lubością, ale już ich nie było na drodze: ciołek wyrwał się z rąk, skoczył na pole i podniósłszy ogon rwał ku wsi na przełaj, a Żyd z rozwianym chałatem zabiegał mu drogę.

— W ogon go pocałuj, a poproś pięknie, to ci wróci... — szepnęła z kulantnością⁸² przyglądając się gonitwie.

— A i na Kłębowych morgach ni żywej duszy! — zauważyła przy tym, ale nie było już czasu na pomyślunki: wieś była już tak blisko, że poczuła zapach dymów i dojrzała po sadach wietrzące się pierzyny, to jeno ogarniała oczyma wieś całą i najgłębsza, wdzięczna radość zatrzęsała jej sercem, że to Jezus pozwolił dożyć tej zwiesny i powraca ją oto do swoich, powraca do rodzonych.

A przeciech mogła zamrzeć zimą między obcymi, chorzała bowiem ciężko, ale Jezus ją powrócił...

Dyc⁸³ tym ano żywiła duszę przez długą zimę, tym się jeno krzepiła w każdej godzinie i tym się broniła od mrozów, nędzy i śmierci...

Przysiadła pod krzakami, aby się ździebko przygarnąć, nim wejdzie między chałupy, ale miała to siły, kiej ją tak rozebrała radość, że każda kosteczka trzęsła się z osobna i serce tłuło się boleśnie niby ten ptak duszony?

— Są jeszcze dobre i miłosierne ludzie, są... — szeptała opatrując troskliwie torbecki⁸⁴. Jakże, uciulała⁸⁵ sobie tyła, że musi starczyć na pochówek.

Przeciech od dawnych już lat o tym jeno deliberowała⁸⁶ i w to całą duszę kładła, że skoro śmierci porę Pan Jezus spuści, aby się to mogło stać we wsi swojej, w chałupie, na łóżku zaslanym pierzynami, pod rzędem obrazów, tak jako umierały gospodynie wszystkie. Całe życie zbierała na chwilę oną świętą i ostatnią.

Miała ci już u Kłębow na górze skrzynię, a w niej pierzynę sporą, poduszki i przescieradła, i wysypki⁸⁷ nowe, a wszystko czyste, nieużywane zgoła, by nie marać⁸⁸, zawsze mieć gotowe, no i że nie było gdzie rozłożyć tej pościeli. Miała to kiej swoją izbę albo i łóżko? Kątem zawždy, na barłogu jakim, to w obórce, jak się zdarzyło i kaj ludzie dobre pozwolili przytulić głowę. Nie cisnęła się ta ona nigdy naprzód, między możne i władne, nie wyrzekała na dolę, bo wiedząca była dobrze, że wszystko urządzenie na świecie z woli Bożej pochodzi, a nie zmienić go człowiekowi grzesznemu.

To se jeno tajnie, po cichuśku, przepraszając Boga za pychę, o tym jedynie marzyła, by mieć gospodarski pochówek — o to jeno prosiła lękliwie...

Nie dziwota więc, że skoro się teraz przywlekła do wsi ostatkami sił, czując, że już ten czas ostatni przychodzi na nią, to wzięła sobie przypominać, czy aby czego nie przepomniała⁸⁹.

Ale nie, wszystko miała potrzebne — gromnicę niesła z sobą, co ją ano wyprosiła stróżując jakiegoś umarlaka, i buteleczkę z wodą święconą miała, i nowe kropidło kupiła, i obrazik poświęcany Częstochowskiej, jaki musi mieć w rękę w skonania godzinie, i te kilkadziesiąt złotych na pochówek... a może i starczy na mszę świętą przy trumnie, ze światłem i pokropieniem choćby w kruchcie! Juści, że i myśleć nie śmiała, by ją ksiądz eksportował na cmentarz.

⁸²kulantny (gw.) — zadowolony. [przypis edytorski]

⁸³dyc (gw.) — przeciech. [przypis edytorski]

⁸⁴torbecki (gw.) — torby. [przypis edytorski]

⁸⁵uciulać (gw.) — zebrać. [przypis edytorski]

⁸⁶deliberować (daw., gw.) — rozmyślać. [przypis edytorski]

⁸⁷wysypka (gw.) — worek z gęstej tkaniny, który wypełnia się pierzem, aby zrobić poduszkę lub pierzynę. [przypis edytorski]

⁸⁸marać (gw.) — macać, grzebać, szukać. [przypis edytorski]

⁸⁹przepomnieć (gw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

Gdzieby zaś to mogło być!... Nie kaźden gospodarz dostępuje takiego honoru i szczęścia, a przy tym i wszystkich pieniędzy na to jedno by nie starczyło!

Westchnęła żałośnie podnosząc się na nogi.

Dziwnie jednak zasłabła, kłuło ją w piersiach, kaszel męczył, że ledwie się mogła ruchać, odpoczywając co chwila.

— Żeby choć do sianokosów dociągnąć albo i do żniw pierwszych — marzyła, słodko przywierając oczyma do chałup coraz bliższych.

— A potem już się położę i zamrę ci, Jezu kochany, zamrę... — jakby się tłumaczyła lękliwie z tych grzesznych nadziei.

Ale wraz spadła na nią troska: kto to ją przyjmie do chałupy na ten czas skonania?

— Poszukam se dobrych i czujących ludzi, a może i jaki grosz przyobiecaw, to się łatwiej⁹⁰ zgodzą... Juści! komu ta niewola kłopotać się cudzymi, a chałupę sobie mierzić.

Aby się to mogło stać u Kłębów, krewniaków, nawet pomyśleć nie śmiała.

— Tylachna dzieci, w chałupie ciasno, a to i drób teraz się lęgnie⁹¹ i trza mu miesca, i niehonor byłby dla takich gospodarzy, by pod ich dachem krewniackie dziadówki pomierały...

Rozmyślała bez żalu wchodząc na drogę biegnącą po grobli wyniesionej nieco, by chronić staw od wylewów na niskie łąki a kapuśniska.

Młyn stał pobok grobli, jeno tak nisko, że omączzone dachy wystawały nieco nad drogą, trzął się cały i z głuchym łoskotem pracował.

A z lewa staw świecił się ano, słońce wlekło się złotymi włosami po cichej, rozmo-dzonej od nieba wodzie, na brzegach, obrosłych przychylonymi olchami, trzepały się z krzykiem gęsi, na drogach zaś, jeszcze nieco błotnych, dzieci przeganiały stadami pokrzykując z uciechy.

Lipce ano siedziały z obu stron stawu jak przódzi, jak zawdy chyba od początku świata, całe w sadach rozrosłych a w opłotkach.

Agata wlekła się z trudem, chyżo jeno biegając oczyma, a wszystko widząc. W młynar-zowym domu, co stał odsunięty od drogi, a podobien się zdał choćby i do dwora jakiego, przez wywarte okna powiewały białe firanki, a sama młynarzowa siedziała przed progiem w pośrodku piskliwego stada gęsiąt żółciuchnych kiej z wosku, które przygarniała.

Pochwaliła stara Boga i przeszła cicho, rada, że jej nie poczuły psy, wylegające się pod ścianami.

Przeszła most, pod którym woda z hukiem przewalała się na młyńskie koła; drogi stąd rozchodziły się kiej ręce ogarniające cały staw.

Kolebała się⁹² w sobie przez chwilę, ale chęć obojęzzenia wszystkiego przemogła i wzięła się na lewo, dłuższą nieco drogą.

Kuźnia, stojąca pierwsza zaraz z brzega, była zamknięta i głucha; jakiś przodek od wozu i nieco żardzewiałych pługów leżało pod ścianami okopconymi, ale kowała ani widu, jeno kowalowa, rozdzana do koszuli, kopała grządkę w sadzie wzdłuż drogi.

Przystawała teraz przed każdą chałupą wspierając się o niskie, kamienne płoty i przegłądając ciekawie obejścia, opłotki, wywarte sienie i okna. Psy ujadły na nią niekiedy, ale obwąchawszy i jakby snadź poznając swojaczkę, wracały legać na przyzby⁹³ w słońce.

A ona ci teraz szła wolniuszko, krok za krokiem, ledwie dychając z utrudzenia, a barzej i z uciechy serdecznej.

Sunęła się tak cichuśko jako ten wiaterek, któren raz po raz powiewał po stawie i gmerał w rudych baziach olch, a szara była i niewidna⁹⁴ kiej te płoty albo ta ziemia, miejscami już przesychająca, abo zaś kieby ten chudy cień, od drzew nagich padający na ziemię, że jakby jej nikto⁹⁵ i nie spostrzegął.

A radowała się całym sercem, że wszystko tak znajduje, jako i była zostawiła jesienią.

⁹⁰łacno (gw.) — łatwo. [przypis edytorski]

⁹¹lęgnąć (gw.) — położyć. [przypis edytorski]

⁹²kolebać się (gw.) — tu w znaczeniu: wahać się. [przypis edytorski]

⁹³przyzba (gw.) — wał usypany z ziemi dokoła podmurówki dawnej chaty wiejskiej. [przypis edytorski]

⁹⁴niewidna (gw.) — niewidoczna. [przypis edytorski]

⁹⁵nikto (gw.) — nikt. [przypis edytorski]

Śniadania musieli warzyć⁹⁶, bo kurzyło się z kominów, a gdzieniegdzie z wywartych okien buchały zapachy gotowanych ziemniaków.

Choć to i dzieci krzykały tu i owdzie albo i gęsi stróżujące przy gęsiętach podnosiły często strwożone gęgoty, a dziwnie cicho i pusto było we wsi.

Słońce się już ano podniosło na pół drogi do południa i siało kieby tym szczerym złotem, i jęło się przegłądać w stawie, a nikto się jeszcze nie kwapił w pole, żaden wóz nie turkotał z opłotków ni poskrzypowały pługi, ciągnięte na rolę.

— Na jarmarek musiały pojechać albo co? — myślała, baczniej się jeszcze rozglądając po chałupach.

Wójtowe stodoły zółciły się nowym drzewem spośród sadów bezlistnych, a Gulbasowa chałupa, obok stojąca, miała oberwane poszycie, że łaty dachu widać było kiej te żebra nagie.

— Wiatry zerwały, ale walkoniowi nie chciało się naprawić! — mruzczała.

W podłe zaś Pryczki siedziały w starej pokrzywionej chałupinie, z powybijanych szyb wyzierały słomiane wiechcie.

A oto i sołtysowa chałupa, szczytem do drogi, na starą modę.

Za nim też Płoszków dom, na dwie strony zamieszkany.

Potem Balcerków posiedzenie: poznałyby nie wiem gdzie, bo dom był znaczny, że to dzieuchy popstrzyły⁹⁷ wapnem szare ściany i pofarbowały ramy okien na niebiesko.

A tam znów, w szerokim, starym sadzie rozsiadły się Boryny, pierwsze gospodarze i bogacze lipeckie. Słońce jeno grało w czystych szybach; ściany jaśniały jakby z nowa pobielone; obejście było obszerne, budynki w rząd stawiane, a proste i tak galante, że niejeden i chałupy takiej nie miał, płoty całe i wszystko w takim porządku, kieby u jakiego Olendra na koloniach a lepiej nie było.

A dalej dom Gołębiów.

I inszych⁹⁸, które wszystkie jako ten pacierz na pamięć wiedziały. Ale wszędy jednak było cicho i pusto, jeno w sadach czerwieniły się pościele wietrzone i różny przyodziewek, a jeno gdzieniegdzie uwijały się porozdziewane do koszul kobiety przy kopaniu grządek.

W zacisznych miejscach sadów kapuściane wysadki⁹⁹ już puszczały zielone warkocze z ognitych łbów, to zaś pod ścianami one lilije wyrastały z szarej ziemi bladymi kłami, rozsady¹⁰⁰ wschodziły pod przykrywą tarniowych gałązek, drzewa stały w nabrzmiących, lepkich pąkach, a wszędzie pod płotami burzyły się pokrzywy i chwasty różne, i krze agrestowe obwiane były jasną, młodziuchną zielenią.

A choć to i najprawdziwsza zwiesna siała się prosto z nieba i tętniąca była w każdej grudce ziemi napęczniałej, a tak jakoś smutnie się widziało w Lipcach, cicho i dziwnie pusto.

— A chłopą to ni na lekarstwo nigdzie. Nic, jeno na sądy poszły albo na zebranie je zwołały.

Tłumaczyła tak sobie wchodząc do kościoła otwartego na rozcież.

Po mszy już było, dobrodziej spowiadał w konfesjonale, kilkanaścioro ludzi z dalszych wsi siedziało w ławkach w cichości a skupieniu, że jeno chwilami ciężkie wzdychy¹⁰¹ rwały się na kościół albo to jakie słowo pacierza głośniejsze.

Od lampki płonącej, uwieszonej na sznurze przed wielkim ołtarzem, wlekły się pasma dymów niebieskawych ku wysokim oknom, przez które padało słońce; za szybami ćwierkały wróble fruując niekiedy pod nawami ze źdźbłami w dziobach, a czasem jaśkółki wpadały ze świegotem przez wielkie drzwi, pokołowały błędząco w cichościach i chłodach murów i uciekały chyżo na świat jasny.

Zmówiła jeno krótki pacierz, tak już było jej pilno do Kłębów, ale przed kościołem zaraz spotkała się oko w oko z Jagustynką.

⁹⁶warzyć (gw.) — gotować. [przypis edytorski]

⁹⁷popstrzyć (gw.) — pokryć plamami odmiennego koloru. [przypis edytorski]

⁹⁸inszy (gw.) — inny. [przypis edytorski]

⁹⁹wysadek — korzeń rośliny dwuletniej (marchwi, buraka, pietruszki itp) lub cebuli przechowywany przez zimę i sadzony w następnym roku w celu otrzymania nasienia. [przypis edytorski]

¹⁰⁰rozsady — młode rośliny wyhodowane z nasion w inspektach, szklarniach lub na rozsadnikach, przeznaczane do wysadzenia na miejsce stałe. [przypis edytorski]

¹⁰¹wzdych (gw.) — westchnienie. [przypis edytorski]

— Jagata! — krzyknęła tamta z wydziwem¹⁰² niemalym.
 — Dyc żywie¹⁰³ jeszcze, gospodyni! żywie! — Chciała ją w rękę pocałować.
 — A powiedali, żeście już nogi wyciągnęli gdziesik w ciepłych krajach... Ale wama ten letki chleb Jezusowy na zdrowie nie poszedł, bo coś mi na księżą oborę patrzycie...
 — mówiła, szydliwie¹⁰⁴ ją rozglądając.
 — Wasza prawda, gospodyni... a tom ledwie już dowlekła kosteczki... dojdę se już pomaluśku a wrychle¹⁰⁵, dojdę...
 — Do Kłębów śpieszycie?
 — A gdzie bym to szła? Krewniaki przeciech...
 — Radzi was przyjmą, torbeczki dygucje¹⁰⁶ niezgorsze, a jakiś grosz też być musi w supelkach, to juści, że chętliwie¹⁰⁷ przypuszczą waju¹⁰⁸ do krewniactwa.
 — Zdrowi bych¹⁰⁹ są? nie wiecie? — markotne jej były te przekpinki.
 — Zdrowi... jeno Tomek, że słabował ździebko, to się teraz lekuje¹¹⁰ w kreminal¹¹¹.
 — Kłab! Tomasz! Nie powiedajcie¹¹², bo mnie nie do śmiechu!
 — Rzekłam, a dołożę, że nie sam siedzi, a z dobrą kompanią, bo z całą wsią... I morgi nie pomogą, kiej sąd przyskrzybnie drzwiami a okratuje.
 — Jezus Maria, Józefie święty! — jęknęła, jako słup stając w zdumieniu.
 — Bieźcież rychlej do Tomkowej, to się tam napasiecie¹¹³ nowinkami barzej drujki-
 mi¹¹⁴ niżli miód. Hi, hi! świętują se chłopcy aż miło! — zaśmiała się uragliwie, a złe jej oczy strzeliły nienawiścią.
 Agata powlekła się ogłuszona nie mogąc jeszcze uwierzyć w słyszane, spotkała kilka znajomych kobiet, które ją przywitały dobrym słowem zagadując o tym i owym, ale jakby nie słyszała pogwary¹¹⁵, rozdygotana w sobie strachem coraz zjadliwszym, że już z umysłu przywalniała, bych jeno opóźnić sprawdzenie tych nowin piekących. Długo siedziała pod sztachetami plebanii, bezmyślnie patrząc na księży dom. Na ganku stojał¹¹⁶ bociek na jednej nodze i jakby naglądał psów, baraszkujących po żółtych uliczkach ogrodu, a Jambroży z dziewczką okładali nową darnią¹¹⁷ boki klombu, którego się już rudział kieby szczotką żelazną tymi młodymi chlustami kwiatów przeróżnych.
 Dopiero wzmógłszy się na siłach chyłkiem ruszyła w oplotki Kłębowego domu, stojącego tuż w rząd z plebanią.
 Z dygotem juści szła czepiając się plotów i latając przetrwożonymi oczyma po sadzie i chałupie, siedzącej w głębi, ale jeno krowy pod oknami chlpały głośno z cebratek¹¹⁸, sień wywarta była na przestrzał, że dojrzała maciorę z prosiętami wylegujące się w błocie podwórza i kury pilnie grzebiące w gnoju.
 Podjąwszy próżną już cebratkę, bo śmieiej było jej z czymścić w garści wejść, wsunęła się do wielkiej mrocnej izby.
 — Niech będzie pochwalony! — ledwie wykrztusiła.
 — A na wieki! Kto tam? — zwał się po chwili zajękliwy¹¹⁹ głos z komory.
 — Dyc to ja, Agata! — Jezus, jak ją spierało pod piersiami!

¹⁰²wydział (gw.) — zdziwienie. [przypis edytorski]

¹⁰³żywie (gw.) — żyć. [przypis edytorski]

¹⁰⁴szydliwy (gw.) — szyderczy. [przypis edytorski]

¹⁰⁵wrychle (gw.) — niedługo. [przypis edytorski]

¹⁰⁶dygować (gw.) — nieść coś z trudem, taszczyć. [przypis edytorski]

¹⁰⁷chętliwie (gw.) — chętnie. [przypis edytorski]

¹⁰⁸waju (gw.) — Was. [przypis edytorski]

¹⁰⁹bych (gw.) — żeby. [przypis edytorski]

¹¹⁰lekować (gw.) — leczyć się. [przypis edytorski]

¹¹¹kreminal (gw.) — więzienie [przypis edytorski]

¹¹²powiedać (gw.) — mówić. [przypis edytorski]

¹¹³napasieć (gw.) — napełnić. [przypis edytorski]

¹¹⁴drujki (gw.) — słodki. [przypis edytorski]

¹¹⁵pogwara (gw.) — mowa. [przypis edytorski]

¹¹⁶stojąc (gw.) — stać. [przypis edytorski]

¹¹⁷darń (gw.) — gęsty splot trawy wraz z ziemią używany do umocnienia nasypów, mogił itp. [przypis edytorski]

¹¹⁸cebratki (gw.) — drewniane okrągłe naczynie o dwóch uszach. [przypis edytorski]

¹¹⁹zająkliwy (gw.) — jękliwy. [przypis edytorski]

— Agata! Widzieliście no, moi ludzie! Agata! — gadała prędko Kłębowa ukazując się na progu z pełną zapaską piszczących gąsiąt, stare zaś z sykiem i gęgotem dyrdały¹²⁰ za nią. — No, to chwała Bogu! A powiadali ludzie, jakoście jeszcze na Gody pomarli, nie wiada było ino kaj, że nawet mój zbierał się do kancelarii na przewiady. Siadajcież... strudzeni pewnikiem jesteście. Gęsi się ano lęgną¹²¹...

— Pięknie się wywiedły¹²², kiej ich aż tyła!

— A będzie kopa¹²³ bez mała, przez¹²⁴ pięciu. Chodźcie przed dom, bo trza ich podkarmić i przypilnować, aby stare nie stratowały.

Wybrała je starannie z zapaski na ziemię, iż zaroily się kiej te żółciuchne pępuszki¹²⁵, a stare jęły radośnie gęgotać a wodzić nad nimi dzióbami.

Kłębowa wyniesła na deseczce posiekanego jajka wraz z pokrzywami i kaszą i przykucnęła przy nich pilnie bacząc, bo stare kuły¹²⁶ w drobiazg, tratowały i kradły jedzenie, jak ino mogły, rejwach¹²⁷ czyniąc krzykliwy.

— Siodłate wszystkie będą — zauważyła siadając na przyzbie.

— Juści, a z wielkiego gatunku. Organiścina odmieniła¹²⁸ mi jaja, że trzy swoje da wałam za jedno... Dobrze, iżeście już ściągnęli do chałupy... roboty tyła, że nie wiada¹²⁹, gdzie przódzi pazury zacześcić.

— Zaraz się wezmę do roboty, zaraz... jeno mocy nieco nabierę... chorzałam i całkiem się wyzbyłam z sił... ale niechaj ino wydecham... to zaraz...

I chciała się podnieść, chciała iść... by się wziąć za robotę jaką, ale chudzina jeno się potoczyła na ścianę i z jękiem padła.

— Do cna, widzę, zwątleliście, nie do roboty już wama, nie! — rzekła ciszej rozpa trując jej twarz siną, obrzękłą i dziwnie pokurczoną postać.

Zakłopotowała się tym oglądem i strapiła, że nie tylko wyręki mieć z niej nie będzie, ale gotów się jeszcze kłopot nawiązać.

Snadź przeczuła to Agata, bo się lękliwie, przepraszająco ozwała:

— Nie bójcie się, nie będę waju zawałała miejsca ni cisnęła się do miski, nie, wydechne se ino i pójdę... chciałam jeno obaczyć wszystkich... popytać... ale se pójdę... — Łzy cisnęły się do oczu.

— Nie wyganiam was przeciech, siedźcie, a wola wasza będzie iść, to se pójdziecie...

— A kaj to chłopaki? pewnikiem w polu z Tomkiem? — zapytała wreszcie.

— To nic nie wiecie? A dyć wszystkie w kreminalu!

Agata jeno ręce spletła w niemym krzyku bóleści.

— Powiedziała mi już to słowo Jagustynka, jeno uwierzyć nie mogłam.

— Najczystsza prawdę wam rzekła, tak ci jest, tak!

Wyprostowała się na te wspominki, a po wynędzniałej twarzy posypały się ciężkie łzy.

Agata patrzyła w nią jak w obraz, nie śmiejąc już dopytywać.

— Mój Jezu! Są ci tu był we wsi ostateczny, kiej ano wzięli wszystkich i do miasta powiedli, ostatnia godzina, powiadam wam, że dziw, jako żywię jeszcze i ten dzień jasny oglądam! A to już jutro będzie całe trzy tygodnie, a mnie się widzi, jakby to wczoraj się stało. Ostał jeno w chałupie Maciek, wiecie, i dzieuszyska, które teraz gnój powiezły w pole, i ja sierota nieszczęсна!

— A poszły! ścierwy... to własne dzieci tratują jako te świnię! — krzyknęła naraz na gęsi: — Pilusie, pilu, pilu, pilu!

Nawoływała gąsięta, bo całym stadem, z matkami na czele, ruszyły w opłotki.

— Niech się zabawią, gap¹³⁰ nikaj¹³¹ nie widać, przypilnuję bacznie.

¹²⁰dyrdać (gw.) — biec lub iść szybko drobnymi kroczkami. [przypis edytorski]

¹²¹lęgnąć (gw.) — tu: wykluc się z jaja. [przypis edytorski]

¹²²wywieść (gw.) — tu w znaczeniu: wyrosnąć. [przypis edytorski]

¹²³kopa (gw.) — tu: sześćdziesiąt sztuk. [przypis edytorski]

¹²⁴przez (gw.) — bez. [przypis edytorski]

¹²⁵pępuszek (gw.) — kłębuszek. [przypis edytorski]

¹²⁶kuć (gw.) — dziobać. [przypis edytorski]

¹²⁷rejwach (gw.) — hałas. [przypis edytorski]

¹²⁸odmienić (gw.) — zamienić. [przypis edytorski]

¹²⁹wiada (gw.) — wiadomo. [przypis edytorski]

¹³⁰gap (gw.) — wrona lub gawron. [przypis edytorski]

¹³¹nikaj (gw.) — nigdzie. [przypis edytorski]

— Ruchać się nie możecie, a gdzie wam za gąsietami biegać!...
— Już me ździebko chorość odeszła, skorom jeno w te progi stąpiła.
— To pilnujcie... narządź wama co jeść... a może mleka uwarzyć?
— Bóg wam zapłać, gospodyni, ale sobota to ci wielkopostna, to z mlekiem jeść mi się nie godzi... wrzątku dajcie jaki garnuszek, chleb mam, to se wdrobię i pojem galanto.

Jakoż Kłębowa wnet jej przyniesła osolonego wrzątku na miseczkę, w której stara wdrobiła chleb i pojadła z wolna dmuchając w łyżkę, a Kłębowa zaś przysiadła w progu i oganiając oczyma gąsietą, skubiącą pod płotami, znowu powiedziała:

— O las poszło. Dziedzic sprzedał go kryjomo przed Lipcami Żydom. Jeli go wnet rąbać! Krzywda była taka i sprawiedliwości znikąd, to i co miały począć? do kogo iść ze skargą? A do tego wziął się na cały naród, że ni jednego komornika ze wsi do roboty nie zawołał. Zmówili się też i całą wsią poszli swojego bronić, ile ino narodu było. Powiedali, że wszystkich karać nie pokarzą, jeśliby na to przyszło, ale nikt o tym nie pomyślał, bo jakże? za co to mieli karać? przeciech o swoje jeno zabiegali. Poszli do poręby¹³², pobili rębaczów¹³³, że po dobrej woli nie ustąpili, pobili dworskich i wszystkich ano z boru wygnali... Na swoim postawili, a po sprawiedliwości, bo póki z lasu nie wydziałą, co jest czyje, ruchać go nikt prawa nie ma. Ale się dużo przy tym pomarnowało naszych, starego Borynę przywieźli z rozłupaną głową: borowy ci go tak uszlachtował, a tego ci znowuj Antek Boryniak zakatrupił za ojca.

— Jezus! zakatrupił, na śmierć?!

— Na śmierć, a stary do dzisiaj ano choruje i bez rozumu zgoła leży, juści, on najbardziej ucierpiał, ale i drugie też niemało: Szymek Dominikowej miał przetrącony kulas¹³⁴, Mateusz Gołąb był tak pobity, że go aż przywieźć musieli, Płoszce Stachowi rozwalili łeb, a drugim dostało się też dosyć, że i nie spamiętać, co i komu! Nikto się tym zbytnio nie frasował ni narzekał, bo swoje dokazali, wrócili też bujno¹³⁵, że śpiewami kiej po tej wojnie wygranej, całą noc w karczmie z uciechy pili, a barzej pobitym gorzałkę do chałup nieśli.

A na trzeci dzień jakoś, w niedzielę, śnieg padał mokry i zrobiła się taka plucha od samego rana, iż trudno było nosa wyścibić na dwór. Zbieraliśmy się właśnie do kościoła iść, kiedy Gulbasowe chłopaki poczęły na wsi krzyczyć: „Strażniki jadą!”

Jakoż może w pacierz przyjechało ich ze trzydziestu, a z nimi urzędniki i cały sąd, rozłożyli się na plebanii. No, że już i nie wypowiem, co się działo, kiej zaczęły sądzić, wypytywać, zapisywać, a naród po kolei brać pod Stróżę... Nikto się nie opierał, kaźden pewny był swojego, a wszystkie kiej na spowiedzi przyświadczały¹³⁶ i prawdę szczerą mówili. Dopiero pod wieczór skończyli i chcieli zrazu całą wieś wraz ze wszystkimi kobietami brać, ale podniósł się taki krzyk a ten płacz dzieciński, że chłopcy już się za kołami oglądali... Dobrodziej musiał cosik przełożyć starszym, że nas poniechali, nawet Kozłowej, silnie wygrażającej wszystkim, nie wzięli, chłopów jeno samych zabrali do kreminau, Antka zaś Borynowco w postronki¹³⁷ przykazali wiązać!

— Jezus! w postronki przykazali wiązać!

— I związali, ale porwał ci je kiej te nicie nadgniłe, aż się przelękły wszystkie, bo wydał się, jakby mu dur¹³⁸ do łba przystąpił albo i zły opętał, a on stanął przed nimi, a w oczy im rzekł:

— Skujcie mię mocno w kajdany i pilnujta, bo wszystkich zakatrupię i sobie co złego zrobię...

Tak się ano zapamiętał, że mu ojca zabili, sam ano ręce podał w żelaza, sam nogi nastawił i tak go powieźli...

— Jezu mój miłościwy! Maryja! — jęczała Agata.

— Widzę zawdy i do samej śmierci nie zabaczę¹³⁹, jak ich brali...

¹³²poręba (gw.) — obszar, na którym wycięto drzewa w lesie. [przypis edytorski]

¹³³rębacz — (daw., gw.) drwal. [przypis edytorski]

¹³⁴kulas (gw.) — noga. [przypis edytorski]

¹³⁵bujno (gw.) — dokazując, hucznie. [przypis edytorski]

¹³⁶przyświadczać (gw.) — oświadczać. [przypis edytorski]

¹³⁷postronek (gw.) — mocny, gruby sznur. [przypis edytorski]

¹³⁸dur (gw.) — obłąd. [przypis edytorski]

¹³⁹zabaczyć (gw.) — zapomnieć. [przypis edytorski]

— Wzieni¹⁴⁰ mojego z chłopakami... wzieni Płoszków...
— Wzieni Pryczków...
— Wzieni Gołębiów...
— Wzieni Wachników...
— Wzieni Balcerków...
— Wzieni Sochów...
— ...a tyła jeszcze drugich wzieni, że więcej niżli pięćdziesiąt chłopca popędzili do kreminalu...

Że i rozum ludzki nie poradzi wypowiedzieć, co się tutaj działo... jakie płacze się krwawiły, tych wrzasków lamentliwych... ni tych przekleństw strasznych.

A tu zwiesna nadeszła, śniegi rychło spłynęły, role podeschły, ziemia aż się prosi o obróbkę, czas na orki, czas na siewy, czas na wszystkie roboty, a robić nie ma kto!

Wójt jeno ostał, kowal i tych kilku staruchów ledwie się ruchających, a z parobków jeden ino głupawy, Jasiak Przewrotny!

A tu i czas przychodzi rodów, że już poniektóre zległy, krowy się też ciela, łągi¹⁴¹ wszędzie, o chłopach też trza myśleć i podwozić im to pożywienie, to grosz jaki albo i tę czystą koszulę, a roboty innej tyła¹⁴², że już i nie wiada, za co się przódzi brać, samym przeciech nie uradzi, a najemnika dostać nie można po drugich wsiach, boć kuźden sobie przódzi obrobić musi...

— Nie puszczą ich to rychło?

— Bóg ta wie kiedy! Jeździł do urzędu ksiądz, jeździł i wójt i powiedają, że kiej śledztwa skończą, to ich popuszczają, że to sądy mają być później, ale już trzy niedziele przeszło, a jeszcze ni jeden nie wrócił. Rocho też we czwartek pojechał dowiadywać się.

— Boryna żywie to jeszcze?

— Żywie, jeno ledwie dycha i do rozumu nie przychodzi, jako ten klocek leży... Zwoziła Hanka dochtorów¹⁴³, to znających się, nic nie pomaga...

— Juści, pomogą tam dochtory, gdzie chto na śmierć chory!

Zmilkły wyczerpane wspominkami. Kłębowia zapatrzyła się wskroś sadu na daleką topolową drogę, wiodącą do miasta, i popłakiwała z cicha nos ciągiem ucierając...

Potem zaś krzątając się pilnie kiele¹⁴⁴ narządzania obiadu opowiadała z wolna wszystko, co się stało we wsi przez zimę, a czego Agata zgoła¹⁴⁵ nie wiedziała.

Aż stara rozpletła ręce i pochyliła się ku ziemi ze zgrozy i zdumienia, bo te nowinki kiej kamienie spadały na nią i przejmowały duszę taką zgryzotą i bólem, że chlipać cicho poczęła.

— Mój Boże, tam we świecie ciągiem myślałam o Lipcach, ale żeby takie sprawy się działy, to mi nawet i do rozumu nie przychodziło... a tom nawet póki życia długiego i nie słyszała o podobnym! Złe się tutaj osadziło na dobre czy co?

— Juści, że jakby na to przychodziło!

— A może jeno dopust Boży za złość ludzką i grzechy!

— Pewnie, że nie inaczej. Pan Jezus karze choćby za takie śmiertelne grzechy, jako to Antka z macochą. Nowe zaś przewiny idą, stają się na wszystkich oczach!...

Już Agata bojała się rozpytywać o więcej, tylko podniosła roztrzęsioną rękę i jęła się śpiesznie żegnać pacierz mamląc¹⁴⁶ gorący!

— Nieszczęście takie padło na cały naród i Boryna też leży bez duszy, a powiedają — ściszyła głos obzierając się strachliwie — jako Jagusia już się na dobre z wójtem sprzegła... Nie stało Antka, brakło Mateusza, brakło i drugich parobków, to dobry pierwszy z brzegu, byle jeno wygodził¹⁴⁷... O świecie, świecie!... — jęknęła załamując ręce ze zgrozy.

Stara się już nie ozwała, poczuła się z nagłą utrudzoną i tak przejętą tymi nowinkami, że powlekła się do obórki wypoczywać.

¹⁴⁰Wzienić (gw.) — wziąć. [przypis edytorski]

¹⁴¹łag (gw.) — wylęganie się zwierząt z jaj. [przypis edytorski]

¹⁴²tyła (gw.) — tyle. [przypis edytorski]

¹⁴³dochtór (gw.) — doktor. [przypis edytorski]

¹⁴⁴kiele (gw.) — koło. [przypis edytorski]

¹⁴⁵zgoła (gw.) — w ogóle. [przypis edytorski]

¹⁴⁶mamlęc (gw.) — mówić wolno i niewyraźnie. [przypis edytorski]

¹⁴⁷wygodzić (gw.) — dogodzić. [przypis edytorski]

Dopiero o samym zachodzie dojrżeli ją wlekącą się na wieś do znajomków, powróciła zaś, kiej już u Kłębów siedzieli przy wieczeryzanych miskach.

Łyżka na nią czekała i miejsce, juści nie pierwsze, ale zawsze nie ostatnie, bo przy Kłębowej, jeno że pojadła mało wiele, kiej to dzieciątko przebierne, pogadując z cicha o świecie, to o tych odpustowych miejscach, które była schodziła, aż się niemało temu nadziwowali.

Zaś kiej już noc zapadła, że nawet i zorze grające po szybach przygasły, i wieś do cna ogłuchła, zapalili w izbie światło i jęli się z wolna do snu sposobić, wtedy Agata wyniesła swoje torbeczki pod światło wyjmując z wolna różne różności, jakie przyniosła.

Otoczyli ci ją zwartym kołem tając przydechy¹⁴⁸ i dziw jej nie zjadając rozgorzałymi oczyma.

A ona najpierw po obraziku poświęcanym rozdała każdemu, potem zaś sznury paciorków dziewczuchom, a tak pięknych, że ino grały farbami, wrzask się bez¹⁴⁹ to uczynił w izbie, tak jedna przez drugą cisnęły się do lusterka, przymierzając, cieszyć się sobą i szyję wzdymać kiej te indory napuszone; a to i koziki sielne, prawdziwie misiarskie nalazły się la¹⁵⁰ chłopaków, i cała paczka machorki dla Tomasza, w ostatku i la Kłębowej wyjęła fryzkę szeroką, wzburzoną i kolorową nicią obdzierganą, że gospodyni aż wręcz plasnęła z wielkiej kontentności...

I wszyscy radowali się niemało, nie raz i nie dwa oglądając te śliczności i ciesząc oczy podarunkami, a ona rada wielce, z niemałą lubością powiedała, co ile kosztuje i gdzie to kupione.

Długo w noc przesiedzieli poredzając¹⁵¹ jeszcze o nieobecnych.

— Aż strach za grdykę łapie, tak cicho na wsi! — zauważyła w końcu Agata, gdy przymilkli i opadło ich głuche, martwe milczenie. — Gdzie to po inne roki, w tym zwiesnowym czasie, to aże się wieś trzęsła od wrzasków i śmiechów!...

— Bo jako ten grób otwarty widzi się cała wieś, że jeno kamieniem przywalić i krzyże postawić... że nawet pacierza nie będzie miał kto zmówić ni na mszę dać... — potwierdziła smutnie Kłębowa.

— Prawda! Pozwolicie, gospodyni, to bym ano na górkę poszła, kości me bolą po drodze i oczy już śpik morzy.

— A śpijcie, gdzie wama do upodoby przylegnać, miejsca nie brakuje.

Stara wnet pobierała sakwy i jęła się w sionce skrobać po drabce, gdy Kłębowa zaczęła mówić za nią przez wywarte drzwi:

— Hale! małym nie zahaczyła¹⁵² wama powiedzieć, że wzielim waszą pierzynkę ze skrzyni... Marcycha chorzała w zapusty na krosty... ziąb był taki, przyodziać nie było czym... tośwa¹⁵³ se pożyczyli od waju... pierzyna już wywietrzona i choćby jutro a zanieście ją na górę...

— Pierzynę... wasza woła... juści, kiej było potrza... juści...

Chyciło ją tak cosik za gardziel, że urwała; dowlekleła się po omacku do skrzyni, przykucnęła i podniósłszy wieko jęła śpiesznie drżącymi rękoma błędzić i obmacywać swoje wiano śmiertelne...

Juści... pierzyny nie było... a nową całkiem ostawiła... w czystym obleczeniu... ni razu nie używaną... dyć ją z tych należnych piórek po pastwiskach uścibała... byle mieć na tę ostatnią skonaną godzinę...

A wzieni ją... wzieni...

Placz ją taki chycił żałościwości pełen, że dziw jej serce nie pękło.

I długo pacierz mówiła łzami go polewając gorzkimi, długo płakała i boleśnie a ci chuško skarżyła się Jezusowi kochanemu na krzywdę swoją...

Noc musiała już być duża, bo ano kury piał zaczynały na północek albo i na odmianę.

¹⁴⁸przydech (gw.) — oddech. [przypis edytorski]

¹⁴⁹bez (gw.) — przez. [przypis edytorski]

¹⁵⁰la (gw.) — dla. [przypis edytorski]

¹⁵¹poredzać (gw.) — rozmawiać. [przypis edytorski]

¹⁵²zahaczyć (gw.) — wspomnieć. [przypis edytorski]

¹⁵³tośwa (gw.) — tośmy, to żeśmy (konstrukcja z ruchomą końcówką czasownika w 1 os.lm). [przypis edytorski]

II

Nazajutrz była Palmowa Niedziela.

Jeszcze dobrze przed słońcem, ale już o dużym dniu, wyjrzała z Borynowej chałupy Hanka, w wełniak jeno¹⁵⁴ przyodziana i jakąś chuścinę, że to ziąb był na świecie galanty¹⁵⁵.

Zajrzała aż za opłotki¹⁵⁶ na drogę czarniawą, rosami opita, a gdzieniegdzie oszroniała. Pusto było jeszcze i ni znaku życia, świt jeno skrzył się suchy i przyodziewał zmartwiałe czuby drzew w modre¹⁵⁷ obleczenia, zaś resztki nocy czały się strachliwie pod płotami.

Powróciła na ganek i z trudem przykleknąwszy, że to leda¹⁵⁸ tydzień spodziewała się rodów¹⁵⁹, jęła mówić pacierz błędząc po świecie zaspanymi oczyma.

Dzień zaś roznosił się¹⁶⁰ z wolna białawą pożogą, zorze przecierały się kieby¹⁶¹ przez sito, brzaskami osypując wschodnią stronę, która podnosiła się coraz wyżej niby ten złoty baldach¹⁶² nad promieniejącą już, ale jeszcze niewidną¹⁶³ monstrancją.

Że zaś przymrozek był z nocy, to płoty, mostki, dachy i kamienie polśniewały szronem, a drzewa stały kiej¹⁶⁴ chmury przebielone.

Wieś jeszcze spała w przyziemnych mrokach utopiona, że jeno poniektóre chałupy bardziej przy drodze wylupywały się¹⁶⁵ nieco jaśnią bielonych ścian, zaś po omglonej gładzi stawu wlekły się długachne, czarniawe pasma prądów, jakoby szkliwa tężejące.

Młyn gdziesik¹⁶⁶ hurkotał bez przestanku, a jakaś niewidna rzeczka mrowiła się¹⁶⁷ po kamieniach cichuśkim, przytajonym bełkotaniem.

Kokoty¹⁶⁸ piały już na umor i ptaszyny różne zgwarzały się¹⁶⁹ z cicha po sadach jakoby w tym pacierzu społecznym, kiej Hanka przecknęła, śpik¹⁷⁰ ją ano zmorzył i strudzone¹⁷¹, niewywczasowane kości ciągnęły pod pierzynę, ale się nie dała, szronem przetarła oczy i nalazłszy¹⁷² to zagubione słowo pacierza poszła w podwórze naglądać chudoby¹⁷³ a budzić śpiące.

Najpierw wywarła drzwi do wieprzka, któren usiłował na przednie kulasy się zwlec, ale że spaśny był wielce, zwałił się na gruby zad i jeno chrząkającym ryjem wodził za nią, gdy mu żarcie przegarniała dorzucając niecoś świeżego.

— Portki tak ciężą, że ci i na kulasy niełacno; jak nic ma na cztery palce słoniny. — Obmacała mu boki z lubością.

Otwarła potem do kur porzuciwszy przed progiem na przynętę świńskiego jedzenia przygarścią¹⁷⁴, że sfruwały z grzęd skwapliwie, koguty zaś piał wzięły¹⁷⁵ rozgłośnie.

Gęsi, zawarte pobok¹⁷⁶, przyjęły ją gęganiem i sykami; wygnała precz gęsiory, iż wnetki¹⁷⁷ wojnę uczyniły z kurami, a zaczęła wyciągać spod matek, siedzących w gniazdach, jaja i przepatrywać je pod światło.

— Leda godzina kluc się będą — myślała nasłuchując cichego, ledwie odczutego dziobania w jajach.

¹⁵⁴jeno (daw., gw.) — tylko. [przypis edytorski]

¹⁵⁵galanty (gw.) — porządny. [przypis edytorski]

¹⁵⁶opłotki (gw.) — drewniany płot okalający zabudowania gospodarskie. [przypis edytorski]

¹⁵⁷modry (gw.) — niebieski. [przypis edytorski]

¹⁵⁸leda (gw.) — lada. [przypis edytorski]

¹⁵⁹ród (gw.) — poród. [przypis edytorski]

¹⁶⁰roznosić się (gw.) — rozprzestrzeniać się. [przypis edytorski]

¹⁶¹kieby (gw.) — jakby. [przypis edytorski]

¹⁶²baldach (gw.) — baldachim. [przypis edytorski]

¹⁶³niewidny (gw.) — niewidoczny. [przypis edytorski]

¹⁶⁴kiej (gw.) — jak. [przypis edytorski]

¹⁶⁵wylupywać się (gw.) — wyróżniać się. [przypis edytorski]

¹⁶⁶gdziesik (gw.) — gdzieś. [przypis edytorski]

¹⁶⁷mrowić się (gw.) — wić się. [przypis edytorski]

¹⁶⁸Kokot (gw.) — kogut. [przypis edytorski]

¹⁶⁹zgwarzać się (gw.) — porozumiewały się ze sobą. [przypis edytorski]

¹⁷⁰śpik (gw.) — sen. [przypis edytorski]

¹⁷¹strudzony (gw.) — zmęczony. [przypis edytorski]

¹⁷²należć (gw.) — znaleźć. [przypis edytorski]

¹⁷³chudoba (gw.) — małe gospodarstwo. [przypis edytorski]

¹⁷⁴przygarść (gw.) — garść. [przypis edytorski]

¹⁷⁵wziąć (gw.) — zacząć. [przypis edytorski]

¹⁷⁶pobok (gw.) — obok. [przypis edytorski]

¹⁷⁷wnetki (gw.) — wnet. [przypis edytorski]

Rychtyk¹⁷⁸ i Łapa wylazł z budy, kiej szła ku stajni, przeciągnął się a ziewał, nie bacząc na syczące nań gąsiory.

— Hale! próżniaczysko, niby parob noc przesypia, coby stróżował!

Pies pomachał ogonem, szczechnął radośnie, buchnął przez¹⁷⁹ kury, aż się pierze popypało, i dalejże drzeć się do niej, skakać do piersi, a polizywać ręce, że rada nierada pogłaskała go po łbie.

— Drugi człowiek a tak czujący nie będzie, jako to stworzenie. Miarkuje¹⁸⁰ jucha¹⁸¹ gospodarza! — Wyprostowała się ździebko wodząc oczyma po oszroniałych dachach, bo jaskółki, siedzące rzędem na kalenicy¹⁸², zaświegotały pieściwie¹⁸³.

— Pietrek! Dzień ano kiej wół! — zakrzyczała bijąc pięścią we drzwi stajni, a posłyszawszy mruczenie i odsuwanie zawory wywarła drugie zaraz drzwi do obory.

Krowy leżały rzędem przed żłobami.

— Witek! A to śpi pokraka, kiej po weselu!

Chłopak się wraz przebudził, skoczył z pryczy i jął pośpiesznie wciągać portczyny¹⁸⁴ i cosik mamrotać strachliwie.

— Przyrzuc krowom siana, by przejadły¹⁸⁵ do udoju, i zaraz przychodź skrobać ziemniaki. A lysuli nie dawaj, niech ją sama pasie — dodała twardo, bo była to krowa Jagusi.

— Tak ją pasą, aże¹⁸⁶ krowa ryczy i z głodu słomę spod siebie wyjada.

— A niech zdycha, nie moja strata! — szepnęła zawzięcie.

Witek jeszcze tam cosik¹⁸⁷ mruknął, ale skoro wyszła, gruchnął się w poprzek barłogu z obertelkiem¹⁸⁸ w garści, byle jeszcze z pacierz zadrzemać.

Hanka zaś poszła jeszcze do stodoły, gdzie na klepisku okryte słomą leżały ziemniaki przebierane¹⁸⁹ do sadzenia, i zajrzała pod szopę, kędy składali wszelki sprzęt gospodarski. Łapa wyskakiwał przed nią, co chwila zbaczając do gęsiarów i wojnę z nimi czyniąc, aż wszystko obejrzawszy bacznie, czy jakiej szkody z nocy nie ma, jak to czyniła co dnia, polazła do przelazu, wyjrzeć w pola na oziminy.

Zaczęła znowu mówić przerwany pacierz.

Słońce też już wstało, wskroś sadów powiała wichura płomieni, że szrony się zaiskrzyły i rosy jeły skapywać z drzew; wiatery też się poruszył i gmerał cichusko w gałęziach, skowronki dzwoniły coraz rześśiej, a we wsi, na drogach czynił się ruch, słycać było chlustanie wody przy nabieraniu ze stawu, wrótnie¹⁹⁰ kajś niekajś darły się zardzewiałe, to gęsi gdziesik¹⁹¹ krzyczały i pies naszczekiwał albo i głos ludzki rozbrzmiewał w porankowej cichości.

Wieś się budziła później ździebko¹⁹², że¹⁹³ to niedziela była i kaźden rad dłużej wylegiwał pod pierzyną spracowane kości.

Hanka na nic nie baczyła, zstępując w siebie, w te różne myśle, jakie ją oprzędły, że pacierz jeno wargami mówiła, daleko od niego duszą i cała we wspomnieniach utopiona.

Podniosła ciche, opite radością oczy na pola szerokie, zawarte ścianą dalekiego lasu, po którym rozlewały się płomienie wschodu, iż spośród modrawych gąszczów wyblyskiwały bursztynowe, grubachne chojary¹⁹⁴; zaś wszystkie ziemie jakoby drgały w złotych, budzących brząskach; ozime zboża mokrą, zielonąwą wełną otulały zagony, a kajś niekaj¹⁹⁵

¹⁷⁸rychtyk (gw.) — Akurat. [przypis edytorski]

¹⁷⁹przez (gw.) — przed. [przypis edytorski]

¹⁸⁰miarkować się (gw.) — domyślać się. [przypis edytorski]

¹⁸¹jucha (gw.) — drań. [przypis edytorski]

¹⁸²kalenica (gw.) — pozioma krawędź na styku dwóch przeciwległych połaci dachowych. [przypis edytorski]

¹⁸³pieściwie (gw.) — przyjemnie, delikatnie. [przypis edytorski]

¹⁸⁴portczyny (gw.) — spodnie. [przypis edytorski]

¹⁸⁵przejeść (gw.) — zjeść. [przypis edytorski]

¹⁸⁶aże (gw.) — aż. [przypis edytorski]

¹⁸⁷cosik (gw.) — coś. [przypis edytorski]

¹⁸⁸obertel (gw.) — zasuwka. [przypis edytorski]

¹⁸⁹przebierany (gw.) — wybrany. [przypis edytorski]

¹⁹⁰wrótnie (gw.) — drzwi. [przypis edytorski]

¹⁹¹gdziesik (gw.) — gdzieś. [przypis edytorski]

¹⁹²ździebko (gw.) — trochę. [przypis edytorski]

¹⁹³że (gw.) — bo, ponieważ. [przypis edytorski]

¹⁹⁴chojar (gw.) — stare, wysokie drzewo iglaste. [przypis edytorski]

¹⁹⁵kajś niekaj (gw.) — gdzieniedzie. [przypis edytorski]

po brzdach lśniły się poniki¹⁹⁶ wody kiej te srebrne strużyny, niesły się z pól wilgotne, chłodne przydechy wraz z tą świętą cichością wiośnianą, w jakiej to rośnie wszystko i na świat się jawi...

Nie za tym jednakże patrzała i nie tego.

Jawiły się ano w niej przypominki bied, głody, krzywdy, Antkowe przeniewierstwa, bóle kiej góźdz¹⁹⁷ raniące i tych smutków i utrapień tylachna¹⁹⁸, że aż ją dziw brał, jako to poredziła przemóc i przemogła, i doczekała się, że oto Pan Jezus przemienił wszystko na lepsze...

Przeciech¹⁹⁹ na gospodarce jest znowu, na ziemi.

A kto mocen jest wyrwać ją stąd? Któren poredzi²⁰⁰!

Zmogła już tyła, przecierpiała bez²⁰¹ te pół roku, że drugi człowiek bez całe życie nie przecierpi, to udźwignie, co ta na nią Panu Jezusowi spuścić się spodoba, wydzierzy i doczeka się Antkowego ustatkowania i że te ziemie będą ich na wieki.

Trzy niedziele całe, a jej się widzi, jakoby to wczoraj się stało, kiej chłopy szły na las...

Nie poszła z inszymi, bo ano w jej stanie ciężko było i nieprzepiecznie²⁰²...

Turbowała się jeno o Antka, bo zaraz jej rzekli, jako z narodem się nie złączył i nie poszedł; rozumiała, iż to na złość staremu zrobił, a może i la²⁰³ tego, by się w ten czas gdzie z Jagusią zwieść²⁰⁴...

Zarło ją to, ale wypatrywać go przeciech nie poszła.

Aż tu przed samym południem przylatuje Gulbasiak i wrzeszczy:

— Pobili dworskich! pobili! — i kiej wściekły pognał dalej.

Zmówiła się z Kłębową i poszły naprzeciw. Dominikowej chłopak nadbiegał i już z dała krzyczy:

— Boryna zabit, Antek zabit, Mateusz i drugie!... — zatrząsał rękoma, cosik zamamrotał i padł, że trza mu było nożem zęby ozwierać, by wlać wody, tak go ścisnęło z utrudzenia.

A jej wtedy dusza ze strachu zakrzepła na ten lity kamień.

Szczęściem, że nim jeszcze chłopaka docucili, wywalili się z boru na drogę i powiedali, jak było, a może w pacierz sama już dojrzała przy ojcowym wozie Antka żywego: jako trup był siny, okrwawiony, zgoła nieprzytomny.

Juści, że ją płacz chwycił i boleść ozdierała, ale się przemogła, ile że ją ociec, stary Bylica, odciągnął na bok i cicho powiedział:

— Stary wnet zamrze, Antek o Bożym świecie nie wie, a w Borynowej chałupie nikogój, jeszcze się kował tam wniesie i nikto go już nie wygoni!...

Zmiarkowała rychło, że w dyrdy²⁰⁵ poleciała do chałupy, zabrała dzieci i co było na podorędziu ze szmat, resztę zaś zdała na Weronczyną opiekę i przeniosła się chybcikiem²⁰⁶ na dawne miejsce, po drugiej stronie Borynowej chałupy.

Jeszcze²⁰⁷ Borynę opatrywał Jambroży, jeszcze ludzie byli się nie rozeszli, jeszcze cała wieś wrzała uciechą a gdzie jękami pobitych, a ona cichuśko się wniesła²⁰⁸ i osiadła na amen.

A stróżowała pilnie: toć Antkowy też był gront²⁰⁹, a stary ledwie zipał i mógł leda pacierz wyciągnąć kulasy.

Wiadomo przecież, iż któren pierwszy dopadnie dziedzictwa i wczepi weń pazury, to i niełacno go oderwać, i prawo za sobą będzie miał.

¹⁹⁶ponik (gw.) — strumyk. [przypis edytorski]

¹⁹⁷góźdz (gw.) — gwóźdz. [przypis edytorski]

¹⁹⁸tylachna (gw.) — tyle. [przypis edytorski]

¹⁹⁹przeciech (gw.) — przecież. [przypis edytorski]

²⁰⁰poredzi (gw.) — poradzi. [przypis edytorski]

²⁰¹bez (gw.) — przez. [przypis edytorski]

²⁰²nieprzepiecznie (gw.) — niebezpiecznie. [przypis edytorski]

²⁰³la (gw.) — dla. [przypis edytorski]

²⁰⁴zwieść (gw.) — spotkać. [przypis edytorski]

²⁰⁵w dyrdy (gw.) — prędko, szybko. [przypis edytorski]

²⁰⁶chybcikiem (gw.) — prędko. [przypis edytorski]

²⁰⁷Jeszcze (gw.) — jeszcze. [przypis edytorski]

²⁰⁸wniesć (gw.) — wejść. [przypis edytorski]

²⁰⁹gront (gw.) — grunt. [przypis edytorski]

Co jej tam znaczyły kowalowe krzyki a groźby, którymi jej bronił wstępu, srodze zgniewany, iż go uprzędziła!

Pytała się to miała kogój o przyzwolenstwo, chyciła się ziemi, a jak ta suka warowała i broniła swojego, pewna rychłej śmierci starego i że Antka wezmą, bo ją był o tym uprzędził Rocho.

To i komu się to miała oddać w opiekę? Kiej wiadomo, że jak się sam człowiek nie przyłoży, to mu i Pan Jezus nie dołoży.

Nie płaczem i skamlaniem dochodzi się swego, a jeno tymi kwardymi²¹⁰, nieustępliwymi pazurami — wiedziała ci ona już o tym, wiedziała!

Więc choć i Antka wzieni, uspokoiła się rychło, bo co poredzisz²¹¹ przeciw doli, człowieku? czym się oprzesz, kruszyno?

Gdzie zaś to był i czas na długie lamenty i wyrzekania, kiej tylachne gospodarstwo wzięła na swoją głowę!

Przeciech sama ostała kiej ten kierz²¹² na rozdrożnym wywieisku²¹³, jeno że się nie cofnęła przed robotą ni ludzi nie ulękla. A przeciwko niej była Jagna; byli kowalowie, zawzięci na nią, że niech Bóg broni; był wójt, któren był swoje zamysły na Jagnę powziął i bez to sielnie się nią opiekował; był nawet dobrodziej²¹⁴, rychtowany²¹⁵ na sprzeciw przez Dominikową.

Tyle że jej nie przemogli, nie dała się niczemu, co dnia głębiej wrastając w ziemię i krzepciej²¹⁶ dzierząc w garściach rządu, iż ledwie po dwóch niedzielach, a już wszystko szło jej wolą, rozumem a mocą.

Ona zaś ni dojadła, ni dospała, ni wypoczęła harując nikiem²¹⁷ ten wół w jarzmie od świtania do nocy późnej.

Jeno że to niezwyczajna była ni takiej pracy, ni stanowienia o wszystkim swoją głową, a wielce z natury nieśmiała i przez Antka zahukana, to jej tak ciężko nieraz przychodziło, aż ręce opadały.

Ale krzepił ją strach, by z gospodarki nie wysadzili, a i ta zawziętość przeciw Jagnie.

Zresztą z czego ta jej moc szła, to szła, dość że się nie dała, urastając we wszystkich oczach na niemały podziw i uważanie.

— A to! przódzi się widziła, jako trzech nie zliczy, a teraz ci już za dobrego chłopca stanie — powiedały o niej co najpierwsze we wsi gospodynie, że nawet Płoszkowa i drugie rade przyjaźnielstwa z nią szukały, chętnie wspomagając dobrym słowem i czym jeno mogły.

Juści, że wdzięcznym sercem przyjmowała nie stowarzyszając się jednak zbyt i nie ciesząc z ich łask, bo nielacno zapominała krzywd niedawnych.

Nie lubiła pleść bele czego, to i nie potrza jej było sąsiedzkich ugwarzań ni tego w oplotkach wystawiania la obmowy.

Mało to swoich miała frasunków, bych się jeszcze cudzym turbować²¹⁸!...

Właśnie wspomniało się jej o Jagnie, z którą wiedła zażartą, milczącą i nieustępliwą wojnę, o Jagusi, której samo przypomnienie było jako to żgnięcie²¹⁹ w serce, że i teraz poderwała się z miejsca zegnając się śpiesznie, a bijąc w piersi na dokończenie pacierza.

Zeżliła się jeszcze bardziej, iż w chałupie spali, a i w podwórzu było cicho.

Skrzyczała Witka, spędziła z barłogu Pietrka, dostało się przy tym i Józce, że słońce na chłopca, a ona się wyleguje.

— Jeno z oka spuścić na ten pacierz, a wszystkie po kątach śpią!

Mamrotała rozpalając ogień na kominie.

²¹⁰kwardy (gw.) — twardy. [przypis edytorski]

²¹¹poredzić (gw.) — poradzić. [przypis edytorski]

²¹²kierz (gw.) — krzak. [przypis edytorski]

²¹³wywieisko (gw.) — wydma, wzniesienie. [przypis edytorski]

²¹⁴dobrodziej — tu w znaczeniu: ksiądz. [przypis edytorski]

²¹⁵rychtować (gw.) — przygotowywać. [przypis edytorski]

²¹⁶krzepciej (gw.) — mocniej. [przypis edytorski]

²¹⁷nikiej (gw.) — jak. [przypis edytorski]

²¹⁸turbować (gw.) — martwić. [przypis edytorski]

²¹⁹żgnięcie (gw.) — dżgnięcie. [przypis edytorski]

Wywiedła dzieci na ganek i wetknąwszy im po glonku²²⁰ chleba przywołała Łapy, by się z nimi zabawiał, a sama poszła zajrzeć do Boryny.

Ale na ojcowej stronie było jeszcze całkiem cicho, że ze złością huknęła drzwiami; nie przebudziło to Jagny, stary zaś tak samo leżał, jak go była ostawiła wieczorem: na pasiatoczerwonej pościeli leżała jego sina, obrośla twarz, wychudła i tak zmartwiała, że podobien się stał do onych świątków w drzewie rzezanych; otwarte szeroko oczy patrzyły przed się nieruchomo nic zgoła nie widzące, głowę miał owiazaną szmatami, a rozwiedzione szeroko ręce zwisały martwo kiej te nadrabane gałęzie.

Poprawiła mu pościeli strzepując pierzynę bardziej na nogi, że to gorąco było w izbie, a potem nalewała mu po ździebku do ust świeżej wody: pił z wolna, aże mu grdyka chodziła, ale się nie poruszył; leżał wciąż kiej ta kłoda zwałona, jeno w oczach zaświeciło mu cosik, jak kiedy rzeka spod nocy się przetrze i rozbłyśnie na jedno oczymgnienie.

Westchnąwszy nad nim żałośnie, trzasnęła znowu trepem²²¹ w wiaderko ciskając rozszrozonymi²²² oczyma po śpiącej.

Ale Jagusia i tak nie przecknęła; leżała ano na bok, twarzą na izbę, pierzynę snadź z gorąca zepchnąwszy do pól piersi, że ramiona i szyja leżały nagie, zrumienione i ździebko ruchające się w cichym dychaniu; przez rozchylone, wiśniowe wargi lśniły się jej zęby kiej te paciorki najbielsze, a rozplecione włosy burzyły się po białej poduszce spływając aż na ziemię kiej ten len najczystszy, w słońcu wysuszony.

— Zedrzyć ci ino²²³ pazurami tę gębusię, a nie wynosiłabyś się urodą nad drugie! — szepnęła Hanka z taką nienawiścią, aż ją w sercu zakłuło i same palce się sprężyły do darcia, ale bezwolnie przyglądała sobie włosy i zajrzała w lusterko, wiszące na okiennej ramie; cofnęła się jednak prędko dojrząwszy swoją twarz wynędzniałą, pokrytą żółtymi plamami, i zaczerwienione oczy.

— Niczym się nie umartwi, dobrze się nażre, w ciepłe się wyśpi, dzieci nie rodzi, to nie ma być urodna! — pomyślała z taką goryczą, że wychodząc drzwiami trzasnęła, aż szyby zabręczęzały.

Obudziła się wreszcie Jagna. Jeno stary leżał wciąż bez ruchu, wpatrzony przed się.

Leżał już tak całe trzy niedziele, od kieda go z lasu przywieźli. Czasem się jeno jakby budził, Jagny wołał, za ręce ją brał, cosik chciał rzec i znowuj drętwiał nie przemówiwszy ni słowa jednego.

Już mu i Rocho przywoził z miasta doktora, któren go obejrzał, na papierku cosik przepisał, dziesięć rubli wziął, leki też kosztowały niemało, a rychtyk pomogło tyle, co i te darmowe Dominikowej zamawiania.

Zrozumieli rychło, jako się już nie wyliże, i ostawili go w spokojności. Wiadomo jest, że kiej kto na śmierć choruje, to żeby mu już nie wiem jakie leki a doktory zwoził, zamrzyć musi, a ma zaś ozdrowieć, i bez niczyjej pomocy ozdrowieje.

Więc mieli kole²²⁴ niego tyle już jeno starunków, co mu ta często odmieniali na głowie zmoczone szmaty, wody pić podając albo i ździebko mleka, bo jeść nie mógł, że mu się to wszystko zwracało.

Miarkowali też ludzie, a najbardziej Jambroży, jako praktyk był wielki, iż jeśli Boryna do rozumu nie przyjdzie, to śmierć będzie miał letką²²⁵ i rychłą. Spodziewali się jej co dzień i nie przychodziła; aż się już mierzilo to długie czekanie, boć trza go było pilnować i jaką taką dawać opiekę.

Jagny to było psie prawo doglądać i przy nim dulczyć²²⁶ — cóż, kiej nie poredziła i godziny w chałupie wysiedzieć? Stary obmierzył jej do cna i ciążyła ta ciągła wojna z Hanką, która ją odsuwała od wszystkiego i pilnowała gorzej złodzieja — to i nie dziwota, że ciągnęło ją na świat, że chciało się jej lecieć na te ugrzane²²⁷ przypołudnia, pomiędzy ludzi, na wolność, to zdawała pilnowanie Józce i niesła się nie wiada gdzie, iż nieraz dopiero wieczorami wracała...

²²⁰glonek (gw.) — kawałek. [przypis edytorski]

²²¹trepem (gw.) — lekki but o drewnianej podeszwie. [przypis edytorski]

²²²rozszrozony (gw.) — zagniewany. [przypis edytorski]

²²³ino (gw.) — tylko. [przypis edytorski]

²²⁴kole (gw.) — koło. [przypis edytorski]

²²⁵letką (gw.) — lekką. [przypis edytorski]

²²⁶dulczyć (gw.) — siedzieć gdzieś z obowiązku. [przypis edytorski]

²²⁷ugrzany (gw.) — ciepły. [przypis edytorski]

Józka zaś tyle go jeno doglądała, co przy ludziach: skrzat był to jeszcze głupi a latawiec. Hanka więc i to musiała wziąć na swoją głowę i o chorego dbać, bo chociaż i kowalowie mało dziesięć razy na dzień zaglądali, to jeno po to, by jej pilnować, czy czego z chałupy nie wynosi, a głównie czekali, iż może stary przemówi jeszcze i majątkiem rozporządzi.

Żarli się przy tym jako te psy kiele²²⁸ zdychającego barana i przepierali z warkotem, kto pierwiej chyci kłami za lelita i jaką sztuczkę la siebie wyszarpie; tymczasowie zaś kowal, co ino upatrzył, co mu tylko w pazury wpadło, to porywał, choćby i stary postronek albo kawał deski z garści trza mu było wyrywać i na każdym kroku pilnować, że dzień nie przeszedł bez kłótni a srogich pomstowań.

Powiadają: kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje, i prawda, ale kowal umiał wstawać i o północy, lecieć choćby na dziesiątą wieś, jeśli jeno szło o dobry zarobek; chłop był chciwy na grosz i tak zabiegliwy, jak mało któren.

Oto i teraz, ledwie co Jagna z Józka wylazła i wełniaki na się wdziała, drzwi skrzypnęły i on się cicho wsunął prosto idąc do chorego.

— Nie gadał czego? — zajrzał mu z bliska w oczy.

— Dyc²²⁹ leży, jak leżał! — odburknęła zbierając włosy pod chustkę.

Bosa jeszcze była, w koszuli, ździebko rozespana i taka urodna, a jakowymś prążącym ciepłem buchająca i lubością, że powiódł po niej zmrużonymi ślepiami.

— Wiecie — przysunął się tuż do niej — organista wygadał się przede mną, że stary musi mieć sporo gotowego grosza, bo jeszcze przed Godami chciał dać chłopu z Dębicy całe pięćset rubli; o procenta się jeno nie zgodzili. Muszą te pieniądze być schowane gdzie w chałupie... Uważajcie pilnie na Hankę, bo jakby chyciła przed nami, już by ich ludzkie oko nie zobaczyło... Moglibyście z wolna, kryjomo przepatrywać wszystkie kąty, jeno by nikto się nie pomiarkował... Słuchacie to?

— Co by zaś nie! — okryła ramiona zapaską, bo jakby ją obmacywał tymi złodziej-skimi ślepiami.

Przeszedł się kołujący po izbie i niby od niechcenia zaglądał za obrazy, wyszukując przy tym pilnie, gdzie popadło.

— Macie to klucz od komory? — hpnął ślepiami na małe, zawarte drzwi.

— A wisi na Pasyjce pod oknem.

— Dłutam mu pożyczyl, będzie już z miesiąc, a teraz mi potrzebne i nikaj go należć nie mogę. Myślę, co tam w rupieciach zarzucone...

— Szukajcie sami, ja go wama nie wyślípam²³⁰.

Odstąpił od drzwi, bo rozległ się w sieni głos Hanki, klucz na miejscu powiesił i za czapkę wziął.

— To jutro poszukam... pilno mi bieżyć do dom... Rocho przyjechał?

— Ja to wiem? Spytajcie Hanki!

Postał jeszcze ździebko, poskrobał rudych wąsów, a oczy to mu jak te złodzieje latały po kątach; zaśmiał się cosik do siebie i poszedł.

Jagna zrzuciła zapaskę i jęła się słania Józka i drugich uprzętań, rzucając niekiedy przyczajone spojrzenia na męża, i tak zawżdy²³¹ chodziła po izbie, by się nie natknąć na jego oczy, wciąż rozwarte.

Juści, że był jej obmierzły, bojała się²³² go i nienawidziła całą mocą za wszystkie krzywdy doznane, a ile razy ją wołał i brał w swoje rozpalone i lepkie ręce, zamierała z obrzydzenia i strachu, tak śmiercią wiało od niego i trupem, ale pomimo wszystkiego może jeno ona jedna najszczerzej pragnęła, by wyzdrowiał.

Teraz ci dopiero miarkowała²³³, co straci, skoro go nie stanie; przy nim gospodynią się czuła, słuchali jej wszyscy, a drugie kobiety czy dzieuchy rade nierade uważać ją i ustępować pierwszego miejsca musiały — jakże! Borynową przeciech była — Maciej zaś, chociaż w domu był kąśliwy kiej pies i dobrego słowa nie dał, ale przed ludźmi wielce dbał o nią i strzegł, by jej kto nie śmiał nie poszanować.

²²⁸kiele (gw.) — koło. [przypis edytorski]

²²⁹dyc (gw.) — przecież. [przypis edytorski]

²³⁰wyślípiać (gw.) — wypatrywać. [przypis edytorski]

²³¹zawżdy (gw.) — zawsze. [przypis edytorski]

²³²bojać się (gw.) — bać się. [przypis edytorski]

²³³miarkować (gw.) — rozumieć. [przypis edytorski]

Nie rozumiała ona tego przódzi, dopiero kiej Hanka zwała się do chałupy i górę nad nią brać poczęła, odsuwając od panowania, poczuła swoje opuszczenie i krzywdy.

Nie o gront jej szło przecież — co jej tam były majątki?... tyle stała o nie akuratnie, co o łońskie²³⁴ lato, a chociaż już się wzwyczała²³⁵ do rządów i rada była wielce wynosić się a puszyć bogactwem, i rozpierać na swoim, to i za tym by nie płakała, bo u matki było jej też niezgorzej — ale jedno ją ano gnębiło boleśnie, że przed Hanką ustępować musi, przed Antkową kobietą: to ją przypiekało do żywego budząc złość i chęć robienia na sprzeciw.

Juści, że ją i matka podmawiała, i kowal rychtował codziennym podjudzaniem, bo sama z siebie to by może rychło ustąpiła. Tak ją już mierzyły²³⁶ te wojny, że nieraz chciała wszystko ciepnąć²³⁷ i przenieść się do matki.

— Ani się waź! siedź, póki nie zamrze! waruj²³⁸ swojego! — nakazywała srogo stara.

To i siedziała, choć cknęło się²³⁹ jej nieopowiedzianie — jakże? całe dni nie było do kogo gęby otworzyć ni pośmiać się z kim, ni wybiec do kogo...

A w domu pojękiwał stary, była Hanka zawždy gotowa do kłótni, szła ciągle wojna, że już zgoła było nie do wytrzymania.

U matki też było nie sposób wysiedzieć.

To latała z kądzielą po chałupach — ale mogła to i tam wytrzymać, kiej we wsi były same kobiety, rozkisle, rozplakane, rozwrzeszczane, jako te dni marcowe, a wszędy, jako ta nie ustająca litania, wyrzekania, a nikaj żadnego parobka, choćby na lekarstwo!

Że już ni miejsca, ni rady dać sobie nie mogła.

Do tego zaś często, coraz częściej nawiedzały ją wspominki o Antku.

Prawda, jako pod sam koniec, nim go wzięli, wielce ku niemu ochłodziła i te spotkania już były jeno strachem i męką; na ostatku zaś ukrzywdził ją jeszcze tak bardzo, aż dusza pęczniała żalem na przypominki... ale miała wyjść do kogo, wiedziała, że tam, pod brogiem²⁴⁰, o każdym zmierzchu czeka na nią i wypatruje... że jest ktosik, któremu lubo²⁴¹ się słuchać... To choć się trzęsła z trwogi, by nie wypatrzyli, choć i on nieraz skrzyczał za długie czekanie, ohotnie biegła zapominając o całym świecie, gdy ją przygarnął do siebie krzepko, niby ten smok ognisty, i brał, ni pytając o przyzwolenstwo... Ni w myśli pozostało opieranie, kiej ścisnął, aż ją mdliło w dołku, i takim warem²⁴² przejmował.

Nieraz do północks zasnąć nie mogła, chłodząc rozpaloną całunkami twarz o zimną ścianę, wzburzona do dna i pełna w kościach onych słodkich, prążących ogniem wspominań!

A teraz jest jak ten kolek sama, nikt jej nie podpatruje, nikt nad nią prawa nie ma, ale i do nikogo się nie wydziera, nikto już jej tam za przełazem nie czeka i nikto nie przyniewala²⁴³...

Że wójt za nią chodzi, podskubuje, słodkie słówka prawi, do plotów przyciska, do karczmy na poczęstunek ciągnie i rad by ją dla siebie zniewolił, to ino bez to mu przyzwala, że cknę się jej wielce i nie ma z kim drugim się pośmiać, ale tak mu do Antka kiej psu do gospodarza!

I przez złość to jeszcze robi la całej wsi i la tamtego.

Sposponował ci on ją i sponiewierał na ostatku! Jakże — całą noc i cały dzień przesiedział w chałupie przy starym, nawet spał na jej łóżku, krokiem się prawie z izby nie ruszał, a jej jakby nie dojrzał, choć wciąż stała przed nim jak ten pies, skamląc oczyma o zmiłowanie.

Nie spojrzal na nią, ojca jeno widział a Hankę i dzieci, psa nawet.

To może i bez to już do cna straciła serce do niego, i całkiem się w niej przemieniło naprzeciw, bo kiej go brali w kajdany, wydał się jakimś drugim, obcym zgoła i tak obo-

²³⁴łoński (gw.) — zeszlóroczny. [przypis edytorski]

²³⁵wzwyczaić (gw.) — przyzwyczaić się. [przypis edytorski]

²³⁶mierzić (gw.) — denerwować; być obrzydłym. [przypis edytorski]

²³⁷ciepnąć (gw.) — rzucić. [przypis edytorski]

²³⁸warować (gw.) — pilnować. [przypis edytorski]

²³⁹cknąć się (gw.) — nudzić się. [przypis edytorski]

²⁴⁰bróg (gw.) — daszek pod którym przechowuje się siano, zboże, itp. [przypis edytorski]

²⁴¹lubo (gw.) — miło. [przypis edytorski]

²⁴²war (gw.) — gorąco. [przypis edytorski]

²⁴³przyniewalać (gw.) — zniewalać. [przypis edytorski]

jętnym, że nie potrafiła go żalować, a nawet ze skrytą radością przyglądała się Hance, jak ta włosy rwała łbem tłukąc o ścianę i wyjąc niby suka za topionymi szczeniętami.

Cieszyła się mściwie z jej udręki, odwracając z odrazą oczy od jego twarzy strasznej, jakoby wpolobłąkanej.

Tak się wtenczas obcy stał dla niej, że nawet nie umiałaby go sobie teraz przypomnieć, jak człowieka raz jeden widzianego.

Ale tym ci lepiej baczyła tamtego Antka, tamtego z dni miłowań i szalów, z dni schadzek i przytulań, całunków i uniesień... tamtego, ku któremu teraz, w nie spane często noce wydierała się jej dusza i rozprężone udręką serce krzychało żalem i tęsknicą nieopowiedzianą.

Do tamtego... z tamtych dni szczęścia rwała się Jagusina dusza, ani wiedząc, kędy jest i żywie-li on gdzie we świecie szerokim...

Ano i teraz snuł się jej przez pamięć jako ten sen luby, z którym się ciężko rozstawać, kiej znowu rozległ się wrzaskliwy głos Hanki.

— Kiej pies odarty tak się wydiera i dunderuje²⁴⁴! — szepnęła rozbudzona z przypominków.

Słońce już bokiem zaglądało rozczzerwienając mroczną izbę, ptaki radośnie ćwierkały w sadzie, podnosiło się ciepło, bo z dachów kieby szklanymi paciorkami spływał przymrozek, a przez wywarne okno wraz z wietrzykiem porannym buchał krzyk gęsi trzepiących się w stawie.

Krzętała się po izbie kiej szczygieł, z cichą przyśpiewką, boć to niedziela była i czas nadchodził szykowania się do kościoła z palmami, już owe pędy łozy czerwonej, pokryte srebrzystymi kotkami, stały w dzbanku od wczoraj, pomdlałe nieco, że to im wody zapomniała nalać. Poczęła je właśnie troskliwie cucić, gdy Witek wrzasnął przez drzwi:

— Gospodyni kazali, byście swoją krowę napaśli, aż z głodu ryczy!

— Powiedz, że wara jej do krowy mojej! — odkrzyknęła w cały głos nasłuchując, co tamta wyszczekuje na odzew.

— A pyskuj, póki ci gęba nie ustanie: nie dowiedziesz me dzisiaj do złości!

I jęła najspokojniej wybierać ze skrzyni ubiory rozkładając je po łóżku, rozpatrując, w jakie by się przyodziać do kościoła; naraz, kiej ta chmura padnie na słońce, iż się wszystek świat przyciemni, tak ci i w niej dziwnie pomroczalo. Po cóż się to przybierać będzie i stroić? dla kogo?

La tych babskich ślepiów, zazdrośnie taksujących każdą jej wstążkę i potem za to obnoszących ją na ozorach?

Odbiegła strojów z niechęcią i siadłszy w oknie chesała jasne, bujne włosy, smutnie spojierając na wieś, w słońcu już całą i w topliwych rosach połyskującą; domy kajś niekaj przebiełały się ze sadów i słupy niebieskich dymów buchały w górę, zaś na drodze, po drugiej stronie stawu, całkiem przysłonionej drzewami, przechodziły niekiedy kobiety, bo widziała czerwien wełniaków odbitą we wodzie i jak się przesuwwały wskroś mdlejących już cieniów drzew nadbrzeżnych; potem gęsi przepływały białymi sznurami, że się wydawało, jakoby płynęły wskroś modrej topieli nieba odbitego, ostawiając²⁴⁵ za sobą te czarniawe, półkoliste kręgi kiej węże cicho pełznące; to chybotliwe jaskółki przewijały się niziutko łyskając białymi brzuchami, a gdziesik znowu u wodopojów krowy porykiwały lub pies naszczekiwał.

Zagubiła wnet pamięć tych rzeczy topiąc oczy w górze, wysoko, gdzie na modrym niebie pasły się stada chmur, białym, wełnistym barankom podobne, bo gdziesik spod nich, w wysokościach ciągnęło jakieś niedojrzane ptactwo, że jeno krzyk długi a jękliwy rozsypywał się nad ziemią rzewliwie²⁴⁶, aż ją od tych głosów sparło cosik pod piersiami, a nagła, z dawna już czająca się tęsknica ścisnęła serce, że wodziła przygasłymi oczyma po rozruchanych²⁴⁷ drzewach, po wodzie, kaj i owe chmury zdały się płynąć zanurzone w niebieskościach, po wszystkim świecie, nic jeno nie rozpoznając spoza wezbranej tęskności,

²⁴⁴dunderować (gw.) — lajać, gromić. [przypis edytorski]

²⁴⁵ostawać (gw.) — zostawiać. [przypis edytorski]

²⁴⁶rzewliwy (gw.) — pełen żalu, tęsknoty. [przypis edytorski]

²⁴⁷rozruchany (gw.) — ruszający się. [przypis edytorski]

że lzy ważne pocięły po zblakłych²⁴⁸ policzkach kieby te paciorki lśniące rozerwanego różańca i suły się wolno jedna za drugą, i gdzieś na samo dno duszy spływały.

Mogła to zmiarkować, co się jej stało?

Jeno czuła, iż ją cosik rozpiera, podrywa i ponosi, że oto poszłaby na kraj świata, gdzie oczy poniesą, gdzie jeno powiedzie ta tęskność niezmierzona. I płakała tak bezwolnie i prawie bezboleśnie, jako to drzewo, obciążone kwiatem w wiosniane poranki, kiej słońce przygrzeje, a wiatry zakolebią, rosi obficie, wpiera się w ziemię, nabrzmiewa sokami rodzymi, a kwietne gałęzie ku niebu podaje...

— Witek! a poproś pięknie tej dziedziczki na śniadanie! — wrzasnęła znowu Hanka.

Jagna, kieby przecknęła²⁴⁹, otarła lzy, doczesła włosów i poszła śpiesznie.

W Hancynej izbie już wszyscy siedzieli przy śniadaniu. Z michy kurzyły się ziemniaki, właśnie je była Józka omaszczała śmietaną przesmażoną z cebulą, gdy reszta już bodła²⁵⁰ łychami wlepiając łakome ślepie w jadło.

Hanka wzięła pierwsze miejsce w pośrodku przed ławą, na której jedli, Pietrek siedział w końcu, a pobok niego przykucał na ziemi Witek, Józka zaś pojadła stojący pilnując dokładania, a dzieci siedziały pod kominem przy niezgorszej miseczce oganiając się łyżkami przed Łapą, którego kiedy niekiedy pojadł razem z nimi.

Jagna miała swoje miejsce od drzwi, naprzeciwko Pietrka.

Jedli z wolna spozierając²⁵¹ niekiedy spod łbów.

Darmo Józka trzepała trzy po trzy i Pietrek rzucał jakie słowo, a w końcu i Hanka zagadywała tknięta jej zapłakanymi, smutnymi oczyma, Jagusia ni pary z gęby nie puściła.

— Witek, a którego ci takiego guza nabił? — pytała Hanka.

— Zwalilem się o złób! — Rozcierwienił się kiej rak i potarł bolące miejsce, porozumiewawczo spoglądając na Józkę.

— Przyniosłeś to już gałązek z palmami?

— Zaraz polecę, ino zjem — tłumaczył się, spiesznie dojadając.

Jagna położyła łyżkę i wyszła.

— Znowuj bąk ją jakiś ukąsił! — szepnęła Józka dolewając barszczu Pietrkowi.

— Nie kaźden umie trajkotać tak ciągiem²⁵² jak ty. Doiła to już krowę?

— Zabrała szkopek²⁵³, to pewnie poszła do obory.

— Hale, Józka, trza dla siwuli makuchu²⁵⁴ ugotować.

— Już siarę²⁵⁵ odpuszcza, próbowałam dzisiaj.

— Odpuszcza, to leda dzień się ocieli...

— Ciołka²⁵⁶ będzie miała! — rzekł Witek podnosząc się od jadła.

— Głupi! — szepnął pogardliwie Pietrek popuszczając ździebko obertelek, że to był niezgorzej podjadł, i zapaliwszy od główki papierosa wyszedł razem z chłopakiem.

Kobiety w milczeniu wzięły się do roboty. Józka zmywała naczynia, a Hanka słała łóżka.

— Pójdziecie do kościoła z palmami?

— Idź z Witkiem, Pietrek też może, niech jeno konie obrzędzi; ja ostane, przypilnuję ojca i może Rocho wróci akuratnie²⁵⁷ i co nowego przyniesie od Antka...

— Nie powiedziec to Jagustyńce, żeby jutro przyszła do ziemniaków? co?

— Juści, same nie wydołamy, a na gwałt trza je przebierać.

— A i gnój już by rozrzuć!

— Pietrek jutro na południe ma skończyć wywózkę, to od obiadu weźmie się z Witkiem do rozrzucania; co czasu zbędzie, to i ty pomożesz...

Wrzask gęsi podniósł się przed oknami, wpadł zadyszany Witek.

²⁴⁸zblakły (gw.) — poblady. [przypis edytorski]

²⁴⁹przecknąć się (gw.) — obudzić się. [przypis edytorski]

²⁵⁰bódć (gw.) — nabierać. [przypis edytorski]

²⁵¹spozierać (gw.) — spoglądać. [przypis edytorski]

²⁵²ciąg (gw.) — ciąg. [przypis edytorski]

²⁵³szkopek (gw.) — drewniane wiadro, używane podczas dojenia krów. [przypis edytorski]

²⁵⁴makuch (gw.) — pasza dla bydła z wyciśniętych nasion roślin oleistych. [przypis edytorski]

²⁵⁵siara (gw.) — żółtawy, gęsty płyn, wydzielany przez gruczoły mleczne kobiet lub samic ssaków tuż przed porodem. [przypis edytorski]

²⁵⁶ciolek (gw.) — cielak. [przypis edytorski]

²⁵⁷akuratnie (gw.) — akurat; w tym czasie. [przypis edytorski]

— Że to nawet gęsiom spokoju nie dajesz!
— Szczypać me chciały, tom się ino obraniał²⁵⁸!

Rzucił na skrzynię cały pęk wilgotnych jeszcze od rosy złotych różeg osypanych bażkami, Józka jęła je układać zwiężując czerwoną wełną.

— Bociek to kujnął cię w czoło? — spytała go po cichu.

— Juści, że nie kto drugi, nie wydam me ino... — Obejrzał się na gospodynię, wybierającą ze skrzyni świąteczne szmaty. — A to ci powiem, jak było... Wypatrzyłem, że na noc przed gankiem ostaje... podkradłem się późną nocą, kiej już wszyscy na plebanii spali... i jużem go brał... a choć me kujnął... byłbym spencerkiem²⁵⁹ go okręcił i wyniósł... kiej psy me zwietrzyły... znają me przeciech, a tak docierały zapowietrzone, że musiałem uciekać, jeszcze mi nogawice ozdarty... ale nie daruję...

— A jak się ksiądz dowie, żeś mu wziął bocka?

— A kto mu to powie?... A odbierę mu, bo mój.

— A kaj go schowasz, by ci nie odebrali?

— Już ja taki schówek umyśliłem, że i strażniki nie zwąchają... A potem, kiej przepomną, sprowadzę go do chałupy i powiem, com se nowego znęcił i obłaskawił — rozpozna to kto, Józia? Ino me nie wydam, to ci jakich ptaszków przyniosę albo i młodego zajączka.

— Chłopak to jestem, bym się ptaszkami bawiła? Głupi, przebierz się zaraz, to razem pójdziem do kościoła.

— Józia, dasz mi ponieść palmę? co?

— Zachciało mu się!... dyć ino kobiety mogą nieść do poświęcania!

— Przed kościołem ci oddam, ino przez wieś...

Prosił tak gorąco, aż przyobiecała, zwracając się prędko do wchodzącej właśnie Nastki Gołębianki, już wyszykowanej do kościoła i z palmami w ręku.

— Nie miałaś czego o Mateuszu? — zagadnęła Hanka po przywitaniu.

— Tyle jeno, co wójt wczoraj przywiózł: jako zdrowszy.

— Wójt akuratnie tyle wie co nic albo i wymyśli, czego nie było.

— To samo pono²⁶⁰ i dobrodziejowi mówił.

— A o Antku to i słowa rzec nie umiał.

— Pono Mateusz siedzi z drugimi, Antek zaś osobno.

— I... tak jeno szczeka, żeby się miał z czym do chałup zamawiać...

— Był to z tym i u was!

— Co dnia zachodzi, ale do Jagusi; ma z nią jakieś sprawy, to się schodzą i przed ludźmi uredzają²⁶¹ w opłotkach.

Powiedziała ciszej, z naciskiem, wyglądając oknem, bo w sam raz Jagna schodziła z ganku, wystrojona sielnie, z książką w ręku i z palmami. Długo patrzyła za nią.

— Spóźnita się, dzieuchy, ludzie już całą drogą walą.

— Nie przedzwaniiali jeszcze.

Ale wraz i dzwony się ozwały hukliwie nawołując w dom Pański i bimbały wolno, długo i rozgłośnie.

Że w jaki pacierz, a wszyscy poszli z chałupy do kościoła.

Hanka ostała sama, nastawiła obiad, przyogarnęła się nieco i zabrawszy dzieci siadła z nimi na ganku, by je wyczesać i przeiskać²⁶², że to w tygodniu nie starczyło nigdy czasu.

Słońce podniosło się już dość wysoko i ludzie zewsząd zbierali się do kościoła, co trocha wysypując się z opłotków, że po drogach niby te maki czerwieniały się kobiece przyodziewy i brzmiały pogwary z krzykami dzieci, zabawiających się ciskaniem kamieni po wodzie i za ptakami; niekiedy wozy turkotały, pełne ludzi z drugiej wsi, to chłopcy jakieś, snadź²⁶³ obce, przechodziły pochwalając Boga, aż z wolna wszyscy przeszli i opustoszałe drogi pomilkły.

²⁵⁸obraniać (gw.) — bronić się. [przypis edytorski]

²⁵⁹spencerzek (gw.) — kurtka. [przypis edytorski]

²⁶⁰pono (gw.) — podobno. [przypis edytorski]

²⁶¹uredzać (gw.) — radzić się. [przypis edytorski]

²⁶²iskać (gw.) — usuwać wszy. [przypis edytorski]

²⁶³snadź (gw.) — widać. [przypis edytorski]

Hanka wyiskawszy dzieci do czysta zaprowadziła je na słomę przed doły, by się same zabawiały, zajrzała do parkocących garnków i wróciła na dawne miejsce modląc się półgłosem na koronce, że to na książce nie umiała.

Dzień już się podnosił ku południowi, cichość zgoła świąteczna ogarniała wieś, że nikaj głosów żadnych nie było, tyle jeno, co te wróble ćwierkania i świegoty²⁶⁴ jaskółek lepjących gniazda pod okapami. Czas był ciepły, pierwsza wiosna ledwie co trąciła ziemię i tknęła drzew; niebo wisiało młode, przemodrzone²⁶⁵ i dziwnie łyskliwe²⁶⁶; sady stały bez ruchu, ku słońcu podając gałęzie, nabite spęczniałymi pąkami, zaś olchy, staw brzeżące, niby w cichuśkim dychaniu poruchiwały żółtymi baziami, a pędy topól rdzawe, lepkie i pachnące, a jakoby miodem ciekące, otwierały się na światło niby te dzioby piskłące...

Pod chałupami dogrzewało galanto, że już muchy wylaziły na ogrzane ściany, a czasem i pszczoła się pokazywała, z brzękiem padając na stokrotki, patrzące spod płotów, albo się pilnie nosiła po krzaczach, co niby zielone płomienie buchały młodymi listkami.

Ale z pól i od borów zawiewał jeszcze ostry, wilgotny wiatr.

Msza już musiała być w połowie, bo w cichym i jakoby wrzącym wiosną powietrzu przeżyły się głosy śpiewów dalekich, organowe grania i czasem jako ten deszcz rzęsyisty rozsypywały się w mdlejące dźwięki dzwonek.

Czas snuł się wolno i cicho, bo kiej słońce stanęło najwyżej, to nawet ptaki zamilkły, jeno że wrony, czające się złodziejsko za gąsieniami, przewijały się nisko nad stawem, krzyk niecąc gąsiorów; bociek też raz jeden zaklekotał gdziesik i przeleciał blisko, że ino jego cień wielgachny poniósł się po ziemi.

Hanka modliła się żarliwie, bacząc na dzieci, a i do starego zaglądając niekiedy.

Ale cóż, leżał jak zawždy, bez ruchu i przed się zapatrzony.

Domierał se tak z wolna, dochodził swojego czasu po ździebku z dnia na dzień, jako to zboże kłosne w słońcu pod ostry sierp dojrzewające... Nie rozpoznawał nikogo, bo nawet wtedy, kiej Jagny wołał i za ręce ją brał, w inszą stronę patrzył; Hance się jeno wydawało, co na jej głos poruchuje wargami, a oczy mu chodzą, jakby chciał cosik rzec...

I tak było wciąż bez przemiany, aż płacz chwycił patrzących.

Mój Jezu, kto by się był tego spodziewał! Taki gospodarz, taki mądrała, taki bogacz, że trudno znaleźć drugiego, a teraz ci leży niby to drzewo piorunem rozłupane, gałązków zielonych jeszcze pełne, a już śmierci na pastwę wydane...

Nie pomarł przeciech i nie żywie, jeno wszystek już w rękach boskiego miłosierdzia.

O dolo człowiekowi, dolo nieustępliwi!

O boskich przeznaczeń mocy, która się jawisz, kiej się nikto nie spodzieje, czy w dzień biały, czy też li w noc ciemną, a jednako kruszynę ludzką mieciesz w gorzkiej śmierci strony!...

Dumała nad nim żałośnie poglądając ku niebu, westchnęła raz i drugi, skończyła koronkę i wzięc się musiała do południowych udojów, bo wzdychy wzdychami, a robota pierwsza przed wszystkim.

Kiej wróciła z pełnymi szkopkami, już wszyscy byli w chałupie. Józka powiedała, o czym ksiądz mówił z ambony i kto był w kościele; gwarno stało się w izbie i na ganku, że to kilka rówieśnic z nią przyszło i społecznie łykali te kotki²⁶⁷ poświęcane, chroniące pono od bólów gardzieli.

Śmiechu było niemało, że to niejedna przełknąc nie mogła i zakrzuszyła się, aż wodą popijając, albo ją musiano pięścią grdykać w plecy, by łacniej przeszło, co Witek z wielką uciechą robił.

Jagna jeno nie wróciła na obiad; widzieli ją idącą z matką i kowalami. A ledwie co wstali od misek, kiej wszedł Rocho. Rzucili się witać radośnie, bo bliskim im się stał niby ten dziaduś rodzony, a on się witał cicho, każdemu coś rzekł i w głowę całował, ale gdy mu podano jeść, nie jadł: strudzony był srodze i troskliwie obzierał się po izbie. Hanka warowała jego oczu, a nie śmiejąc pytać.

— Widziałem się z Antkiem! — rzekł cicho nie patrząc na nikogo.

²⁶⁴świegot (gw.) — świergot. [przypis edytorski]

²⁶⁵przemodrzone (gw.) — przepelniony niebieskością. [przypis edytorski]

²⁶⁶łyskliwość (gw.) — połyskliwość. [przypis edytorski]

²⁶⁷kotki (gw.) — bazie. [przypis edytorski]

Zerwała się ze skrzyni, strach ją przejął i za serce ścisnął, że słowa nie mogła wykrztusić.

— Zdrowy całkiem i dobrej myśli. Choć strażnik nas pilnował, rozmawiałem z nim dobrą godzinę.

— W tych żelazach siedzi? — wykrztusiła strachliwie.

— Cóż znowu!... zwyczajnie, jak i drudzy!... nie jest mu tam tak źle, nie bójcie się.

— Bo Koziół rozповідаł, jako tam biją i do ściany przykuwają.

— Może tak i bywa gdzie indziej... za co inszego... ale Antka nie tknęli — powiadał. Spletła ręce z radości, a uśmiech kiej słońce przemknął po niej.

— A na odchodnym zapowiedział, byście na nic nie bacząc wieprzka zabili jeszcze przed świętami, bo i on chce święconego zażyć.

— Głodzą go tam chudziaka, głodzą! — jęknęła zawodliwie.

— Kiej ociec mówili, że jak się podpasie, to przedadzą — zauważyła Józka.

— Mówili, ale kiej Antek przykazuje zabić, to jego teraz woła pierwsza po ojcowej — podniosła ostry, nieustępliwy głos.

— I jeszcze mówili, abyście na roli kazali robić wszystko, co potrzeba, na nic się nie oglądając. Powiedziałem, jako tu sobie zmyślnie poczynacie.

— Rzekł to co na to? powiedział?

Radość ją warem oblała.

— To mi powiedział, że jak zechcecie, poredzicie wszystkiemu...

— A poredzę, poredzę! — szepnęła z mocą i oczy jej rozbłysły nieustępliwą wolą.

— Cóż tu u was nowego?

— A nic, jak było... Puszczą go to rychło? — zapytała z dygotem trwogi.

— Może zaraz po świętach, może ździebko później, jak śledztwo skończą... A to się przewlecze, że to wieś cała, tyle ludzi... — odpowiadał wymijająco nie patrząc jej w oczy.

— Pytał się to o chałupę, o dzieci, o... mnie... o wszystkich?... — zaczęła trwożnie.

— Pytał juści, kolejno powiadałem.

— I... o wszystkich we wsi?...

Strasznie się jej wiedzieć chciało, zali o Jagnę też pytał, cóż kiej nie śmiała zagadać otwarcie, a ubocznie zaś, tak by nie miarkując niczego sam się wygadał, długo się biedząc, nie potrafiła, że i sposobny czas przeszedł, bo się już rozniesło po wsi o jego powrocie, i wkrótce, jeszcze przed nieszporama, zaczęły się schodzić kobiety, ciekawe wielce posłyszec niecoś o swoich.

Wyszedł do nich przed dom i siedząc na przyźbie²⁶⁸ rozповідаł, co się był o każdym z osobna wywiedział, i choć nic złego nie mówił, a to babskie ciche chlipanie jęło się wzmagać w gromadzie, gdzie zaś i płacz głośny, a gdzie i słowo żałośliwe się wyrwało...

A potem zaś na wieś poszedł wstępując do każdej prawie chałupy, a widział się jako ten świętek z ową białą brodą i wzniesionymi oczyma, któren wszędy niósł te słowa pociechy, a kaj wstąpił, to jakby jasnością napępniały się izby, a w sercach zakwitwały nadzieje i dufność krzepiła chwiejne, ale i lży rzęsiściej płynęły, i odnowione wspomnienia cięższej przygniatały, i żałośliwość tęskliwej wstawiała...

Bo prawdę była rzekła wczoraj Kłębowa do Agaty, iż wieś stała się podobna do grobu otwartego; prawda, bo niby po zarazie widziało się w Lipcach, kiej to większą część narodu wywieżą pod mogiłki albo zaś i wtedy, kiej to wojna przetratuje a chłopów wybije, że jeno po chałupach opustoszałych ostają babie lamenty, dziecińskie płacze, wyrzekania i te wzdychy, i ta żywa a silnie boląca pamięć krzywd.

Że już i nie wypowiedzieć, co się w umęczonych duszach działo!

Trzecia niedziela się kończyła, a Lipce jeszcze się nie uspokajały, naprzeciw zaś, bo ciągiem wzrastało poczucie krzywdy i niesprawiedliwości, to i nie dziwota, jako o każdym świtanu, kiej przecknęli jeno ze śpiku²⁶⁹, w każde przypołudnie i na odwieczneru każdym — w chałupach czy na dworze, gdzie się jeno naród kupił, nieustannie i lamentliwie, niby ten pacierz dziadowski, rozlegały się wyrzekania i żądza odemsty pełniła się w sercach kiej to diabelskie, złe zielsko, że same pięści się zaciskały i krwawe, zawzięte słowa rwały się piorunami.

²⁶⁸przyzba (gw.) — wał usypany z ziemi przy chałupie wiejskiej. [przypis edytorski]

²⁶⁹śpik (gw.) — sen. [przypis edytorski]

To juści, że Rochowe słowa, kiej ten kijaszek, jakim niebacznie rozgrzebią przytający ogień, iż płomień znowu siłą wybucha, to jedno sprawiły, co we wszystkich wszystką pamięć krzywd wywlekły przed oczy, iż nawet mało kto poszedł na nieszpory, zbierali się jeno po opłotkach, po drogach stowarzyszali, to do karczmy szli, poredzając, płacząc a pomstując...

Jedna Hanka spokojniejszą się uczuła i tak rada z mężowej pochwały, tak nią skrzepiona na duszy i pełna nadziei, żądna roboty i pokazania, że poradzi wszystkiemu, iż nie sposób tego wypowiedzieć.

Skoro się rozeszły kobiety, wraz też przyszła kowalowa posiedzieć przy chorym, Hanka zaś z Józką udały się do chlewu wieprzka oglądać.

Wypuściły go na podwórze, ale że świntuch był spasiony, to uwalil się zaraz w gnojówce i ani chciał się ruszyć.

— Nie dawaj mu już dzisiaj jeść, niech się oczyści.

— Akuratnie i zapomniałam dać mu po południu...

— To i dobrze na ten raz, trza by go jutro sprawić²⁷⁰. Wołałaś Jagustyńki?

— Przyjść obiecała jeszcze dzisiaj, na odwieczerzu...

— Odziej się i bieżyj do Jambroża, niech jutro, choćby i po mszy, a przychodzi ze statkami²⁷¹ oporzędzić wieprzka.

— Będzie to mógł, kiej dobrodziej zapowiadał, co jutro dwóch księży przyjedzie słuchać spowiedzi?

— Czas znajdzie!... wie, że gorzałki żalować nie będę, a on jeno poradzi galanto szlachtować i mięso sprawić. Jagustyńka też pomoże.

— To bym raniusko jechała do miasta po sól i przyprawę...

— Zachciało ci się przewietrzyć!... nie potra: wszystkiego dostanie u Jankła, sama tam zaraz pójde i przyniesę.

— Józka! — krzyknęła jeszcze za nią — a gdzie to Pietrek z Witkiem?

— Pewnikiem poszli na wieś, bo Pietrek wziął skrzypice.

— Spotkasz ich, to przypędź, niechby z szopy koryto przynieśli przed chałupę, trza je będzie rankiem wyparzyć.

Józka rada, że mogła się wyrwać na wieś, pognała do Nastki, by wspólnie poszukać Jambroża.

Ale Hanka nie wybrała się do karczmy, zaraz bowiem przywłókl się jej ociec, stary Bylica, więc dała mu podjeść nieco, opowiadając radośnie, co był Rocho przywiózł od Antka, i nie skończyła wszystkiego, kiej wpadła z krzykiem Magda:

— Chodźcie prędzej, ojcu cosik jest!

Jakoż Boryna siedział na kraju łóżka rozglądając się po izbie. Hanka przypadła ku niemu trzymać, aby nie zleciał, a on wodził oczyma po niej wlepiając je naraz we drzwi, którymi właśnie kowal wchodził niespodzianie.

— Hanka!

Powiedział wyraźnie i mocno, aż struchlała w sobie.

— Dyc jestem. Nie ruchajcie się ino, doktor wzbrania — szeptała zestrachana.

— Co tam na świecie?

Głos miał rozbity, obcy jakiś.

— Zwiesna²⁷² idzie, ciepło... — jąkała.

— Wstali to?... czas w pole...

Nie wiedzieli, co rzec, spoglądając na siebie; ino Magda ryknęła płaczem.

— Swojego bronić! nie dajta się, chłopcy!

Krzyczał, ale słowa mu się rwały, jął się trząść i gibać w Hanczynych ręku, że kowalowie chcieli ją wyręczyć; nie popuściła jednak, mimo że już mdlały jej ramiona i grzbiet. Patrzali w niego z trwogą czekając, co powie.

— Jęczmiona by siać pierwsze... Do mnie, chłopcy!... ratunku!... — krzyknął naraz strasznie, wyprężył się i padł w tył, oczy mu się zwarły, zarzęział.

— Umiera!... Jezus!... umiera!... — wrzeszczała Hanka targając nim z całej mocy.

A Magda wnet zapaloną gromnicę wtykała mu w bezwładną rękę.

— Księdza, prędzej, Michał!...

²⁷⁰sprawić (gw.) — przygotować (tu w znaczeniu: do zarżnięcia). [przypis edytorski]

²⁷¹statki — (daw.) naczynia kuchenne. [przypis edytorski]

²⁷²Zwiesna (gw.) — wiosna. [przypis edytorski]

Ale nim kowal wyszedł, Boryna otworzył oczy puszczać z rąk gromnicę, że się po-
trzaskała w kawalki.

— Już mu przeszło, szuka czegoś...

Szeptał nachylając się nad nim, ale stary odepchnął go dość silnie i zawołał zupełnie
przytomnie:

— Hanka, wypraw tych ludzi.

Magda z płaczem rzuciła się do niego, ale snadź jej nie poznał.

— Nie chcę... nie potra²⁷³... wypędź... — powtarzał uporczywie.

— Choć do sieni ustąpcie, nie sprzeciwiajcie się... — błagała.

— Wyjdź, Magda, ja się z tego miejsca nie ruszę — wycedził nieustępliwie kowal
miarkując, że stary chce coś tajnego Hance powiedzieć.

Dosłyszał to stary i uniósłszy się, tak groźnie spojrzawszy mu ręką drzwi, że się
wyniósł kiej ten pies kopnięty, z przekleństwem skoczył do płaczącej na ganku Magdy, ale
z nagłą przycichł, rozejrzawszy się i wpadł do sadu i przebrawszy się chyłkiem pod szczytowe
okno przywarł pod nim nasłuchiwać, bo jak raz tam dotykały głowy łóżka, że przez szyby
można było posłyszeć coś niecoś.

— Siądź przy mnie...

Rozkazał stary po jego wyjściu.

Juści, że przysiadła na brzeżku, ledwie płacz powstrzymując.

— W komorze znajdziesz nieco grosza... schowaj, by ci go nie wydarli...

— Gdzie?

Trzęsła się już ze wzruszenia.

— We zbożu...

Mówił wyraźnie, odpoczywając po każdym słowie, a ona, tłumiąc strach jakiś, cała
była w jego oczach, świecących dziwnie.

— Antka broń... pół gospodarki sprzedaj, a nie daj go... nie daj... twoje...

Nie skończył już, posiniał i zwałił się na pościel, oczy mu przygasły i zasnuły się mgłą,
belkotał jeszcze cosik i jakby próbował się podnieść.

Hanka zakrzyczała ze strachu, przybiegli wnet kowalowie, cucili, wodą zlewali, ale już
nie oprzytomniał i jak przódzi leżał drętwy, nieruchomy, z otwartymi oczyma, daleki od
tego, co się przy nim działo.

Długi czas przesiedzieli przy nim, kobiety płakały cicho, a nikto nie rzekł i słowa;
zmierzch już zapadał, izba pogrążała się w cieniach, kiej wyszli razem na dzień dogasający,
że już jeno w stawie tliły się resztki zórz zachodnich.

— Co wama powiedział? — zagadnął ostro przestępując jej drogę.

— Słyszeliście.

— Ale co później mówił?

— Co i przódzi, przy was...

— Hanka, nie doprowadzajcie me do złości, bo będzie źle...

— Tyle się waszych gróźb bojam²⁷⁴, co tego psa...

— I wtykał wam cosik w garście... — dorzucił podstępnie.

— A co, to jutro za stodołą znajdziecie... — szydziła urągliwie.

Rzucił się ku niej i może by doszło do czego gorszego, żeby nie Jagustynka, która
nadeszła na ten czas i po swojemu zaraz rzekła:

— Tak se zgodliwie, po przyjacielsku poredzacie, że się po całej wsi roznosi...

Sklął ją, co włożył, i poniósł się na wieś.

Noc wkrótce zapadła ciemna, chmurzyska przysłoniły niebo, że ni jeden gwiazdny
migot się nie przedzierał, wstawał wiatr i miecił z wolna drzewinami, iż poszumowały
głucho i smutnie: szło znowu na jakąś odmianę.

W Hanczynej izbie było jasno i dość gwarno, ogień trzaskał na kominie, wieczera się
dogotowywała, kilka starszych kobiet z Jagustynką na czele pogadywały różności, Józka
zaś z Nastką i z Jaśkiem Przewrotnym siedziały na ganku, bo Pietrek wyciągał na skrzy-
picach taką nutę żalną, aż się im na płacz zbierało; jeno Hanka nie mogła usiedzieć na

²⁷³potra (gw.) — potrzeba. [przypis edytorski]

²⁷⁴bojać (gw.) — bać się. [przypis edytorski]

miejscu, wciąż rozmyślając nad Borynowymi słowami, a co trocha zaglądną na drugą stronę...

Ale cóż?... nie sposób teraz było w komorze szukać: Jagna siedziała w izbie układając świąteczne szmaty we skrzyni.

— Pietrek, a przestań, przecież to już prawie Wielki Poniedziałek, a ten dudli²⁷⁵ a dudli, grzech!

Zgromiła, tak roztrzęsiona w sobie, że jej się płakać chciało. Juści, że przestał i wszyscy przyszedli do izby.

— O tym dziedzicowym bracie, głupim Jacku, mówimy — objaśniała któraś.

Nie mogła jednak wyrozumieć²⁷⁶, o czym mówią, gdyż psy zaczęły coś głośno szczekać w opłotkach, aż znowu wyjrzała podszczuwając jeszcze. Łapa rzucił się zajadle w sad...

— Huzia go, Łapa!... Weź go, Burek!... Huzia!...

Ale psy zmilknęły nagle i powróciwszy skamlały radośnie.

I niejedną raz tego wieczoru było tak samo, że wstało w niej jakieś strachliwe podejrzenie.

— Pietrek, a zawrzyj wszystko na moc, bo musi być, ktosik to penetruje, a swój, że psy nie chcą docierać.

Rozeszli się wnet wszyscy i wkrótce śpiak ogarnął cały dom, jeno Hanka poszła jeszcze sprawdzić, czy drzwi pozawierane, a potem długo stała pod ścianą trwożnie nasłuchując...

— We zbożu... to juści w którejś z beczek... By ino me kto nie ubiegł!...

Zimny pot strachu ją oblał i serce gwałtownie zakolało.

Prawie że nie spała tej nocy.

III

Józia, rozpal na kominie i co jest garnków, zbierz, nalej wodą i przystaw do ognia, ja polecę do Żyda po przyprawę.

— A śpieszcie, bo Jambroża ino patrzeć.

— Nie bój się, równo z dniem nie przykuszytką, kościół musi pierwej obrządzić.

— Hale, przedzwoni i wnet się zjawi, bo Rocho mają go zastąpić.

— Zdążę jeszczech, a krzyknij no na chłopaków, by rychlej wyskrobali koryto i przywlekli je na ganek. Jagustynka przyjdzie, to niechby pomyła cebrzyki, beczki też trza wynieść z komory i zatoczyć do stawu, niech odmiękną; jeno nie zabacz kamieni nakłaść, by ich woda nie wzięła. Dzieci nie budź, niech se śpią robaki, przestroniej będzie... — nakazywała ostro Hanka i przyokrywszy się zapaską na głowę, wysunęła się spiesźnie na wczesny i galanto rozkisły poranek.

Dzień co się był dopiero stał, chmurny, mokry i przykrym ziąbem przejęty; siwe mgły dymły z przemięklej ziemi opadając drobnym i zimnym dżdżem, oślizgłe drogi siwiły się opite wodą, a poczerniałe chałupy ledwie co były widne w szarudze, a przemiękle drzewiny, skurczone, jawiły się kajś niekaj dygotliwym cieniem, kieby z tych skłaczonych, szklistych mgieł uczynione, i naglądały w staw ledwie siniejący, że jeno spod skołtunionych przysłon grażył się drżący, cichy bulgot kropel bijących nieustannie w wodę, a wszędy szła plucha, że świata Bożego ledwie dojrzał, i pusto było jeszcze.

Dopiero kiej sygnaturka jęła pojękiwająco przedzwaniać, zacerwieniły się gdzieniegdzie przyodziewy kobiet, przebierających się suchszymi miejscami do kościoła.

Hanka przyśpieszała, rachując, że może się z Jambrożym spotka już na skrócie przed kościołem, ale nie wyszedł jeszcze, jeno jak co dnia o tej porze kręcił się przed stawem ślepy koń księdzowy ciągnąc na płozach beczkę, przystawał wciąż i utykał na wybojach, jeno węchem zmierzając ku wodzie, bo parob był właśnie przykucnął od pluchy w opłotkach i kurzył papierosa.

I wraz też przed plebanią zajeżdżała bryczka w spaśne kasztanki, z której wysiadł tłusty i czerwony ksiądz z Łaznowa.

— Spowiedzi słuchał będzie, a to i dobrodzieja ze Słupi jeno co patrzeć.

²⁷⁵dudlić (gw.) — grać na instrumencie. [przypis edytorski]

²⁷⁶wyrozumieć (gw.) — zrozumieć. [przypis edytorski]

Pomyślała obzierając się na próżno za Jambrozym, że wnet ruszyła pobok kościoła, drogą barzej jeszcze błotną, bo obsadzoną rzędami wielgachnych topoli, ale tak potopionych w szarudze, że jakby za szybko zapoconą majączyły ruchającymi się cieniami; minęła karczmę i wzięła się na prawo roztapianą, polną dróżką.

Miarkowała, iż zdąży jeszcze odwiedzić ojca i z siostrą pogwarzy, z którą się już była całkiem pojednała od czasu przeprowadzki do Boryny.

Siedzieli wszyscy w chałupie.

— Bo to Józka pytlowała wczoraj, że ociec słabują — zaczęła wstępnie.

— I... by nie pomagał, to się wyleguje pod kożuchem i stęka, i chorobą się wymawia — odparła chmurnie Weronka.

— Ziąb tu u ciebie, że jaże po łystach liże.

Wzdrygnęła się, bo jakoż chałupa przeciekała kiej przetak i maziste blocko pokrywało podłogę.

— A bo to jest czym palić! Któż to przyniesie suszu? Mam to siły biec do lasu tyli świat i dygować na plecach, kiej tyle inszej roboty, że nie wiada, za co pierwej ręce zaczepić! Uradzę to sama wszystkiemu! Westchnęły obie na swoje sieroctwo i opuszczenie.

— Kiej Stacho był, to się zdało, że nic w chałupie nie stoi, a skoro go brakło, to widno dopiero, co chłop znaczy. Nie jedziesz do miasta?

— Juści, że chciałabym najprędzej, ale Rocho się dowiedział, co dopiero we święta będą do nich puszczali, to w niedzielę się zbierę i powiezę chudziakowi nieco święconego.

— Poniesiałabym i ja mojemu niejedno, ale cóż mogę? tę skibkę chleba?

— Nie frasuj się, narządę więcej, by la obu starczyło, i razem powieziemy.

— Bóg ci zapłać za dobrość, w porę to choćby odrobkiem odpłacę.

— Ze szczerego serca dawam, nie za odrobek. Kumałam ci się niezgorzej z biedą i wiem, jak ta suka gryzie, pamiętam... — szepnęła żałośnie.

— Człowiek całe życie przyjacielstwo z nią trzyma, że chyba do grobu przed nią uciecze. Miałam nieco zapasnego grosza; myślałam: na zwiesnę kupię jakiego prosiaka, podkarmię i na kopania przyrosłoby kilka złotych. Stachowim dać musiała kilkanaście złotych, tu grosz, tam dwa, i kiej ta woda wyciekło wszystko, a nowego się nie złoży. Tyleśmy się dorobili, że z gromadą trzyma!...

— Nie powiadaj bele czego, po dobrej woli poszedł z drugimi swojego się dobijać, i wy tam jaką morgę lasu mieć będziecie...

— Będzie!... nim słońce wszędzie, oczy rosa wyje: kótren pieniądz ma, temu duda gra, a ty, biedaku, handluj głodem i ciesz się, że jeść kiedyś będziesz!...

— Braknie ci to czego? — spytała nieśmiało.

— A cóż to mam? Tyle co Żyd albo młynarz na borg dadzą! — zawołała rozwodząc ręce z rozpaczą.

— Nie poredzę ci, żebyś i z duszy chciała: nie na swoim jestem i sama oganiać się muszę kiej od psów i pilnować, by mnie nie wyciepnęli z chałupy... że już nieraz i rozum odchodzi z turbacji!

Wspomniała się jej noc dzisiejsza.

— Za to Jagusię o nic głowa nie zaboli: nie taka głupia, używa se do woli...

— Jakże?

Podniosła się niespokojnymi oczyma ogarniając siostrę.

— Nic wielkiego, jeno to, że się nażyje dobrego po grdykę; stroi się, po kumach spaceruje i święto se robi co dnia. Wczoraj na ten przykład widzieli ją z wójtem w karczmie, w alkierzu siedzieli, a Żyd ledwie nadążył donosić półkwatki... Nie taka głupia, bych starego żalowała... — dorzuciła przekąśliwie.

— Wszystko swój koniec ma! — szepnęła ponuro Hanka naciągając zapaskę na głowę.

— Ale co się naużywa, tego jej nikt nie odbierze, mądra jucha...

— Łacno o rozum temu, kótren się na nic nie ogląda! Hale, wieprzka dzisiaj szlachtu-jemy, zajrzyj na odwieczeru, pomożesz... — przerwała te gorzkie wywody Hanka i wyszła.

Zajrzała do ojca na drugą stronę, do dawnej swojej izby, stary ledwie był widny w barlogu, jeno postękiwał z cicha.

— Ociec, co to wama jest?

Przykucnęła przy nim.

— Nic, córuchno, nic, tyle że me frybra trzęsie i w dołku okrutnie ścisca...

— A bo tu ziąb i wilgoć kiej na dworze. Wstańcie i przyjdźcie do nas, dzieci przypilnujcie, bo wieprzka bijemy. Jeść się wama nie chce?

— Jeść!... juści ździebko... bo to zapomniały mi wczoraj dać... jakże... i sami jeno ziemniaki ze solą... a to Stacho w kryminale... Przyjdę, Hanuś, przyjdę... — pojękiwał radośnie gramoląc się z barłogu.

Hanka zaś, pełna myśleń o Jagnie, które ją bodły kiej te noże ostre, poleciała śpiesznie do karczmy czynić zakupy.

Juści, że już teraz Żyd nie żądał z góry pieniędzy, a jeno skwapliwie odważał i odmierzał, czego zechciała, jeszczeh podsuwając pod oczy coraz to nowe la zachęty.

— Niech Jankiel daje, co mówię!... nie dzieciom, wiem, po co przysłałam i czego mi potrza! — zgromiła go wyniośle, nie wdając się w rozmowę.

Żyd się jeno uśmiechał, bo i tak nabrała za kilkanaście złotych, jako że gorzałki wzięła więcej, aby już i na święta starczyło, a przy tym chleba pytlowego, parę rządzków bułek, śledzi coś z mendel, a nawet w końcu dobrała małą buteleczkę araku, że ledwie mogła udźwignąć toból.

— Jagna może używać, a ja to pies? haruję przeciek kiej wól!

Myślała tak wracając do domu, ale żal się jej zrobiło wydatku zbędnego, iż gdyby nie wstyd, byłaby arak odniosła Żydowi.

W chałupie już zastała niemały rwetes przygotowań. Jambroży nagrzewał się przed kominem wiodąc swoim zwyczajem przekpinki z Jagustynką, tęgo zajętą wyparzaniem statków, aż para zapełniła całą izbę.

— Czekałem na was, bych przedzwonić pałą po łbie świntuchowi!

— Żeście to pośpieszyli tak rychło!

— Rocho me zastępuje w zakrystii, Walek księży zakalikuje organiście, a Magda kościół podmiecie. Narychtowałem wszystko, by ino wama zawodu nie zrobić! Księża dopiero po śniadaniu wezmą się do spowiedzi. Ale też ziąb dzisiaj, jaże kości truchleją! — wykrzyknął żałośnie.

— Zęby w ogniu suszą i na ziąb narzekają! — zdziwiła się Józka.

— Głupia, na wnętrzu zimno, jaże mi ten drewniany kulus stergnął.

— Zaraz naszykuję wama rozgrzywkę, Józia, namocz duchem śledzie.

— Dajcie, jakie są, jeno sporo gorzałką zalać, to galanto sól wyciągnie.

— A wy zawdy po swojemu, bych o północku w kieliszki zadzwonili, wstaniecie radzi na pijatykę — zauważyła złośliwie Jagustynka.

— Prawda wasza, babciu, ale widzi mi się, że wama cosik ozór skiełczał i radzi byćście go też w gorzałce pomoczyć, co? — śmiał się zacierając ręce.

— Jeszczeh byś me, stary zbuku, nie przepił.

— Ludzi coś mało ciągnie do kościoła — przerwała im Hanka, wielce nierada tym przymówkom do gorzałki.

— Bo wczas, jeszczeh się zleczą, w dyrdy bieżyć będą wytrząchać grzechy.

— I polenić się, co nowego posłyszeć i świeżych grzechów nabrać...

— Od wczoraj już się dziewuchy szykowały — pisnęła skądciś Józka.

— Juści, bo im przed swoim dobrodziejem wstyd — dogadywała stara.

— Babciu, wam byłby już czas sięść na pokutę w kruchcie i te paciorki prząść, a nie ogadywać drugih!

— Poczekam, byś siadł w podle, kuternogo!

— Mam czas, pierwej waju pięknie przedzwonię i łopatą oklepię...

— Nie tykajcie me, bom zła! — warknęła cicho.

— Kijaszkciem się zastawię i nie ugryziecie, a ząbków szkoda, ile że ostatnie...

Jagustynka cisnęła się ze złością, ale nie odrzekła, bo i właśnie Hanka nalewała kieliszek przepijając do nich, a Józka podała śledzia, którego otrząsał o drewno nogi, ze skóry obłupił, na wąglikach przypiekl i ze smakiem zjadł.

— Dosyc zabawy! do roboty, ludzie! — zawołał naraz, zrzucając kozuch, zakasał rękawy, poostrzył jeszczeh na osełce noża, wziął z kąta tęgą pałę od rozcierania ziemniaków la świń i ruszył żwawo na dwór.

Wszyscy też poszli za nim w podwórze, on zaś z Pietrkiem wywodził z chlewu opierającego się silnie wieprzka.

— Nieckę na krew, a prędko! — krzyknął.

Przynieśli wnet, wieprzek czochał się o węgiel i pokwikiwał z cicha...

Stali kołem w milczeniu patrząc w jego białe boki i tłusty, obwisły brzuch, a moknąc galanto, bo deszcz mżył coraz gęstszy i mgły zwały się na sad. Łapa jeno naszczekiwał obiegając dokoła. Jakies kobiety przystawały w opłotkach i kilkoro dzieci wieszalo się na płotach, ciekawie naglądając.

Jambroź się przeżegnał, pałę nieco wziął za się i jał zachodzić wieprzkowi z boku. Naraz przystanął, rękę odwiódł, przechylił się bokiem tak mocno, jaże mu guzik pod szyją puścił u koszuli, naprężył się i kiej nie huknie w wieprzkowy łeb między uszy, aż świntuch z kwikiem padł na przednie nogi, a potem kiej mu nie poprawi już obu rękoma, że zwałił się na bok wierzgając kulasami, wtedy mu w mig przysiadł na brzuchu, nożem błysnął i aż po osadę wbił w serce.

Podstawili niecki, krew chlusnęła kiej z sikawki, aż na ścianę chlewa, i jęła z bulgotem spływać parując niby wrzątek.

— Pódzi, Łapa! widzisz go, juchy mu się chce, post przeciek! — ozwał się wreszcie odganiając psa i dysząc ciężko. Zmęczył się był nieco.

— W ganku oparzycie?

— Do izby wniesę koryto, przecież trza go uwiesić do rozbierania.

— W izbie ciasno, myślałam.

— Macie drugą stronę, ojcową, tam dużo miejsca, staremu to nie przeszkodzi... ino prędzej, bo nim ostygnie, łacniej mu szerść puści! — rozkazywał obdzierając mu tymczasem ze grzbietu szczecinę co dłuższą.

A w parę pacierzy wieprzek już oparzony, obrany ze szczeciny, wymyty, wisiał w Borynowej izbie, rozpięty na orczyku przywiązany do belki.

Jagny nie było, poszła zaraz z rana do kościoła, ani się spodziewając, co ma nastąpić; jeno stary jak zwykle na łóżku leżał, wpatrzony gdziesik nieprzytomnymi oczyma.

Zrazu sprawiali się cicho, często obzierając się na chorego, ale że się nie poruchiwał nawet, zabaczyli wnet o nim, mocno zajęci wieprzkiem, którego nie zawiódł przewidywać, bo słoninę na grzbiecie miał grubą dobrze na sześć palców i sielne sadło.

— Zaśpiewalim mu, przewieźlim, czas go już gorzałką skropić! — wołał Jambroży myjąc ręce nad korytem.

— Chodźcie na śniadanie, znajdzie się czym przepić.

Juści, że nim się zabrał do ziemniaków z barszczem, wypił z niezgorszą przylewką, ale przy jadł siedział krótko, wnet się zabierając do roboty i wszystkich poganiając, zwłaszcza Jagustynkę, z którą pospólnie robił, że to zarówno się znała na soleniu i przyprawie mięsa.

Hanka też pomagała, co ino mogła, Józka zaś rada czepiała się bele czego, by ino przy wieprzku ostawać i w chałupie.

— Pomagaj gnój nakładać, niech prędko wywożą, bo widzi mi się, że dzisiaj nie skończą próżniaki! — krzyczała na nią.

Z żalem juści niemalym leciała w podwórze, całą złość wywierając na chłopaków, że ciągiem słycać było jej jazgoty — bo i jakże!... wyganiała ją, kiej w chałupie czyniło się coraz gwarniej, bo co trocha wpadała jaka kuma zamawiając się bele czym, po sąsiedzku, a ujrawszy wiszącego wieprzka rozwdziła ręce i dalejże w głos wydziwiać, że taki wielgachny, taki spaśny, jakiego nie miał i młynarz albo organista.

Hanka była tym wielce rozradowana, puszyła się sielnie, że szlachtuje świniaka, i choć było jej nieco żal gorzałki, trudno, skoro musiała, jak to było we zwyczaj u gospodarzy przy takim święcie, częstowała, chleb z solą podając na przegryzkę i rada słuchając tych słówek przypochlebnych, i ugwarzając się niemało, bo to ledwie jedna za próg, już drugie w sieniach trepy z błota obijały, wstępując niby po drodze do kościoła i na te krótkie Zdrowaś — że kiej na odpust wałyły, a dzieci się też sporo płątało po kątach i do okien zaglądając, aż je nieraz Józka musiała rozganiać.

Bo to i we wsi czynił się ruch nadspodziewanie, coraz więcej ludzi człapało po drogach, to wozy z drugich wsi raz po raz turkotały, że nad stawem kieby w procesji wciąż się czerwieniły babskie przyodziewy, naród bowiem ciągnął do spowiedzi, nie bacząc na złe drogi ni na dzień płaksiwy, przykry a tak zmienny, iż co kilka pacierzów padał deszcz, to ciepły wiaterek przewalał się po sadach albo zaś nawet sypały śnieżne krupy grube kiej pęczak, a przyszedł i taki czas, że słońce przedarło się z chmur i kieby złotem posuło

świat — jak to zresztą zwyczajnie bywa na pierwszą zwiesnę, kiej czas podobien się czyni w matyjaśności do dziewczki poniektórej, której to posobnie i śmiech, i płacz, i wesele, i żałości biją do głowy, a sama nie miarkuje, co się z nią wyprawia.

Juści, że ta u Hanki nikto na pogodę nie baczył i robota a pogwary szły, jaże się rozlegało. Jambroży się zwiąjał, poganiał drugich, przekpinki wedle zwyczaju wiódł, ale że musiał co parę pacierzy do kościoła zaglądać, czy tam wszystko sprawnie idzie, to na ziąb narzekał i o rozgrzewkę wołał:

— Pousadzałem dobrodziejów, narodem ich obwaliłem, że do południa się nie ruszą.

— Hale, łaznowski proboszcz długo nie strzyma, powiadali, że mu gospodyni cięgiem porcelenę podawać musi!

— Babciu, pilnujcie nosa, poniechajcie księży!

Nie lubił tego.

— A o tym że Słupi też powiadają, że zawdy przy spowiedzi flaszuchnę z pachnącym w garści trzyma i nos se przytyka, bo mu ano naród śmierdzi, że po każdym wyspowiadanym złe powietrze chustką rozgania i wykadza...

— Zawrzyjcie gębę: wara wam od księży! — wybuchnął zeźlony.

— Rocho są w kościele? — podjęła spieszenie Hanka, również wielce nierada pyskowaniom Jagustynki.

— Siedzą od samego rana, do mszy służył i co potrza, obrządza.

— A kajże to Michał?

— Poszedł z organiściakiem do Rzepek, po spisie.

— Gęsią orze, piaskiem sieje i niezgorzej im się dzieje! — westchnął Jambroży.

— Jeszcze by, już najmniej jak za każdą duszę zapisaną jajko dostają...

— A za kartki do spowiedzi osobno przeciek bierze po trzy grosze z duszy. Co dnia widzę, jakie torby dygują z różnościami. Samych jajów sprzedała organiścina w zeszłym tygodniu coś dwadzieścia i dwie kopy — rzekła Jagustynka.

— Kiej nastał, to pono piechty przyszedł z jednym węzełkiem, a teraz by go i we cztery dworskie wozy nie wywiózł.

— Organista z górą dwadzieścia roków w Lipcach siedzi, parafia duża, pracuje, zabięga, grosza szczeni, to się i dorobił — tłumaczył Jambroży.

— Dorobił się! Drze z narodu, jak ino może, a nim co komu zrobi dobrze, w garście cudze patrzy, po trzydzieści złotych od pochowku bierze za to, co ta pobeczy po łacińsku i na organach poprzebiera.

— Zawdy uczony jest we swoim i nieraz dobrze musi się nagłowić!

— Juści, że nauczny, kaj cieni beknąć, a kaj grubiej i jak wycyganiać.

— Jenszy by przepił, a ten syna na księdza kieruje.

— To i honor będzie miał niemały, i profit! — dogadywała stara zajadle.

Przerwali w najlepszym miejscu, gdyż Jaguś wpadła stając naraz w progu kiej wryta.

— Dziwujesz się wierzpkowi? — zaśmiała się Jagustynka.

— Nie mogliście to po swojej stronie szlachtować! Izbę mi całkiem zapaskudzą — wykrztusiła, w pąsach cała stając.

— Masz czas, to se wymyjesz! — odrzekła zimno, z naciskiem Hanka.

Jaguś cisnęła się naprzód kieby do kłótni, ale dała spokój, zakręciła się jeno po izbie, wzięła różańce z Pasyjki, a przyokrywszy rozbabrane łóżko jakąś chuściną wyszła bez słowa, choć wargi trzęsły się jej ze złości utajonej.

— Pomoglibyście, tyle roboty! — powiedziała jej w sieniach Józka.

Wywarła na nią gębę w takiej złości, że nawet słów nie można było rozeznąć, i poleciała jak wściekła. Witek za nią wyjrzał i mówił, jako prościutko do kowala się poniesła.

— A niech se idzie, poskarży się ździebko, to jej ulży!

— Wojować wama znowuj przyjdzie! — zauważyła ciszej Jagustynka.

— Moiście, dyc jeno wojną żyję! — odparła spokojnie, choć trwożna była, boć rozumiała, że musi tu lada chwila przylecieć kowal i bez srogiej kłótni się nie obędzie.

— Ino ich patrzeć! — szepnęła ze współczuciem Jagustynka.

— Nie bójcie się, wytrzymam, nie ustraszę me — ozwała się z uśmiechem.

Jagustynka aż głową pokiwała z podziwu nad nią spoglądając porozumiewawczo na Jambroża, którego właśnie składał robotę.

— Zajrzę do kościoła, południe przedzwonię i zaraz na obiad wrócę! — rzekł.

Jakoż wrócił rychło opowiadając, że już księża przy stole siedzą, że młynarz przysłał ryb cały więcierz i że po obiedzie będą jeszcze spowiadali, gdyż siła narodu czeka.

Po prędkim i krótkim obiedzie, jeno tego zakropionym, bo Jambroź wyrzekał żałobliwie, jako gorzałka za słaba do tak przesłoniałych śledzi, wzięli się znowu do roboty.

Właśnie był Jambroży ćwiertował wieprza i obrzynał mięsiwo na kielbasy, a Jagu-stynka, rozłożywszy połcie na stole, uczynionym ze drzwi, narzynała słoninę, troskliwie ją przesalając, gdy wleciał kowal.

Widno mu było z twarzy, że ledwie się hamował.

— Nie wiedziałem, żeście aż tylego wieprzka sobie kupili! — zaczął z przekąsem.

— A kupiłam i szlachtuję, widzicie!

Strach ją ździebko przejął.

— Sielny wieprzak, daliście ze trzydzieści rubli...

Oglądał go pilnie.

— A słoninę to ma grubą, że szukać! — zaśmiała się stara podsuwając mu pod oczy polec.

— I... niecałe trzydzieści dałam, niecałe! — odpowiedziała z prześmiechem Hanka.

— Borynowy wieprzek! — wybuchnął naraz nie mogąc już powstrzymać złości.

— Jaki to zmysłny, nawet po ogonie rozpozna czyj! — szydziła stara.

— Niby jakim prawem żeście zarżnęli! — zakrzyczał wzburzony.

— Nie wykrzykujcie, bo tu nie karczma, a takim prawem, że Antek przez Rocha przykazał go zarżnąć.

— Cóż tu Antek ma do rządzenia? jego to?

— A juści, że jego!

Skrzepla już w sobie, nabrała mocy do walki.

— Do wszystkich należy!... drogo wy za niego zapłacicie!

— Nie przed tobą będziem zdawać sprawę!

— Ino przed kim? Do sądu pójdzie skarga.

— Cichocie, przywrzycie pysk, bo chory tu ano leży, a jego to wszystko...

— Ale wy będziecie jedli.

— Pewnie, że wama nie dam i powąchać.

— Pół świni dacie i piekła wam robić nie będę — szepnęła łagodniej.

— I jednego kulasa przez mus nie dostaniecie.

— To po dobroci dacie tę oto ćwierć i polec słoniny.

— Antek każe wam dać, to dam, ale bez jego przykazu ni kosteczki.

— Wściekła się baba!... Antków to wieprzak czy co? — złość go znów ponosiła.

— Ojcowy, to jakby było Antkowy, bo skoro ociec chorzy, to on tu rządzi za niego i jego głową wszystko stoi. A potem będzie, jak Pan Jezus da...

— W kreminalu niech se rządzi, jak mu pozwolą... Smakuje mu gospodarka, powłoką go w kajdanach na Sybir i tam se będzie gospodarzył! — wykrzyknął spieniony.

— Wara ci od niego!... może i powleką... jeno że i tak nie ogryziesz tych zagonów, byś latego i gorszym jeszcze judaszem stał się la narodu! — mówiła groźnie, roztrzęsiona nagłym strachem o męża.

Kowalowi aż kulasy zadygotały i ręce jęły drżeć i trzepać się po odzieniu, taką chęć poczuł za gardziel ją chycić, powlec po izbie i skopać, ale się jeszcze zdzierzył, ludzie byli — jeno ciskał w nią rozszroczonymi ślepiami, słowa nie mogąc wykrztusić. Ale ona się nie ulękła, biorąc nóż do krajania mięsa i bystro a urągliwie patrząc w niego, aż przysiadł na skrzyni, papierosa skręcał i czerwonymi ślepiami izbę oblatywał rozważając cosik w sobie i kalkulując, bo wstał rychło i rzekł dobrotliwie:

— Chodźcie no na drugą stronę, rzeknę coś waju na zgodę.

Otarłszy ręce poszła, pozostawiając wywarte na oścież drzwi.

— Nie chcę się z wami prawować ni klócić — zaczął zapalając papierosa.

— Bo nic ze mną nie zwojujecie!

Uspokoila się znowu.

— Mówił co jeszcze ociec wczoraj?

Łagodny już był, uśmiechał się do niej.

— Ni... leżał cicho, jako i dzisiaj leży...

Podejrzliwa czujność w niej wstała.

— Wieprzak fraszki małe ptaszki, zarzynajcie go sobie i zjedzcie, wasza wola... nie moja strata. Człowiek nieraz plecie, czego potem żałuje. Nie pamiętajcie, com rzekł! O ważniejszą sprawę idzie... Wiecie, powiadają we wsi, jako ociec mają mieć sporo gotowego grosza gdzieś w chałupie schowanego... — Przerwał wwiercając się oczyma w jej twarz. — Oplaciliby się poszukać, broń Boże śmierci, to jeszcze się kaj zapodzieją albo kto obcy złapie.

— A powie to, kaj schował!

Głęboką nieprzenikliwość miała w oczach.

— Wam by wyśpiewał, byście go ino mądrze za język pociągnęli.

— Niech ino mu rozum przyjdzie, popróbuję wypytać...

— Byście mądrą byli i język za zębami trzymali, to o tym, gdyby się pieniądze znalazły, możemy ino na spółkę wiedzieć. Znalazłby się większy grosz, to by było łatwiej i Antka wykupić z kreminalu... a po co drugie wiedzieć mają?... Jagna ma dosyć zapisu... i można by też na proces mieć, by jej te morgi wyprawować... A Grzeli mało to posyłał do wojska! — szeptał nachylając się do niej.

— Prawdę mówicie... juści... — jąkała strzegąc się, by z czym się nie wyrwać.

— Rachuję, że musiał kaj w chałupie schować... jak uważacie?

— Wiem to, kiej mi o tym ni słówkiem nie zatracił?...

— O zbożu wam cosik wczoraj prawil... nie baczycie to? — podsuwał.

— Juści, że o siewach wspominał.

— I o beczkach cosik powiadał — przypominał nie spuszczać z niej oczu.

— Jakże! boć w beczkach stoi zboże do siewu! — zawołała, niby nie rozumiejąc.

Zaklął z cicha, ale się teraz utwierdzał coraz bardziej, że ona coś wie; wyczytał to z jej twarzy zamkniętej i z oczu zbyt przycząonych i trwoźnych.

— A com waju zawierzył, nie rozpowiadajcie...

— Pleciuch to jestem, któremu pilno z nowinkami po kumach?...

— Dyc przestrzegam ino... Ale pilnujcie dobrze, bo skoro już raz staremu zaświtało we łbie, to może mu się leda pacierz całkiem rozwidnić...

— No... niechby przyszło do tego co rychlej!...

Obrzucił ją lepkimi ślepiami raz i drugi, poskubał wąsów i wyszedł, odprowadzany jej oczyma, pełnymi przytającej szydliwości.

— Judasz, ścierwo, zbój!

Buchnęła nienawiścią, postępując za nim parę kroków; boć to nie po raz pierwszy ciska jej w oczy groźby i strachania, że Antka na Sybir posła i do taczek przykują.

Juści, że nie całkiem wierzyła rozumiejąc, iż głównie przez złość pyskuje, aby ją przetrwożyć i bez to łatwiej z chałupy wygryźć.

Ale mimo tego żarła ją trwoga o niego niemała. Przewiadywała się też nieraz i kaj jeno mogła, co go może za kara spotkać, miarkując ze smutkiem, iż całkiem na sucho ujść mu nie ujdzie.

— Po prawdzie, że ojca rodzzonego bronil, ale borowego zakatrupił, to juści pokarać go muszą, jakże...

Mówili co rozważniejsi, że się nijakiej prawdy dobić nie mogła, bo kuźden inszą wywoził. Adwokat w mieście, do którego ją ksiądz z listem posłał, powiedział, jako może być różnie, i całkiem źle, i niezgorzej, trza jeno pieniędzy na sprawę nie skąpic i cierpliwie czekać. We wsi zaś najbarzej ją trwożyli, że to kowal podmawiał swoje wymysły i wszystkich podrychtowywał.

Nie dziwota też, że i teraz jego słowa kamieniami padły na duszę. Nogi pod nią truchły przy robocie, mówić nie mogła, tak ją strach zatykał, a do tego zaś i Magda po jego odejściu przyleciała i siadła przy chorym oganiając go niby od much, których nie było, a śledząc wszystko baczynymi ślepiami.

Ale snadź jej to wrychle obmierzło, gdyż się w robocie pomagać ofiarowywała.

— Nie trudź się, uredzim sami, mało się to w chałupie naharujesz!

Odradzała Hanka takim głosem, że Magda dała spokój, pogadywała jeno niekiedy a lękliwie, że to już z samego przyrodzenia nieśmiała była i milcząca.

A jakoś na samym odwieczeru zjawiła się znowu Jaguś, ale wespół z matką.

Witały się, kieby w najlepszej zgodzie żyły, i tak przyjacielsko a przychlibnie, aż to Hankę tknęło, i chociaż odpłacała im tym samym, nie żałując dobrych słów ni nawet gorzalki, miała się jednak na baczości. Ale Dominikowa odsunęła kieliszek.

— Wielki Tydzień! Gdzieżbym to gorzalkę piła!

— Nie w karczmie i przy okazji, toć nie grzech! — usprawiedliwiała Hanka.

— Człowiek chętnie se folguje i rad zawždy sposobnością wymawia...

— Przepijcie, gospodyni, do mnie, ja to nie organista! — wykrzyknął Jambroź.

— Niech ino szkło brzęknie, to was zarno grzysi ponoszą — mruknęła Dominikowa zabierając się do opatrzenia głowy chorego.

— Cie... komu sygnaturka sprawa, że bije się pięścią pokutnie, a drugiemu zaś flaszkowy pobrzęk to czyni, że w podłe za kieliszkiem maca...

— Leży se ten chudziaczek, leży i o Bożym świecie nie wie! — zawołała żałośnie nad Boryną.

— I jadł kielbasy nie będzie, i gorzalki nie posmakuje! — ciągnęła tym samym sposobem, a wielce szydliwie Jagustynka.

— Wama ino prześmiechy na pamięci! — zestrofowała ją gniewnie.

— A cóż to? płakaniem biedy se odejmę? Tyla mojego, co się pośmieję.

— Kto sieje zło, niech se smutki zbiera i pokutę odprawuje!...

— Nie darmo powiedają, że Jambroź, choć przy kościele służy, a gotów się by i z grzychem pokumać, bych jeno sobie pofolgować i użyć! — rzekła wyniosłe Dominikowa obrzucając go srogimi oczyma.

— Przeciwić się dobremu i ze złym kumać potrafi, któren jeno nie baczy, jaką potem weźmie zapłatę — dodała ciszej, jakby grożąc.

Milczenie padło na izbę. Jambroź zakręcił się gniewnie, ale zdzierzał w sobie ostrą odpowiedź, boć wiedział, że i tak każde jego słowo znał będzie dobrodziej najpóźniej jutro po mszy; nie darmo Dominikowa przesiadywała ciągiem w kościele... A i reszta zwarzyła się też pod jej sowimi ślepiami, nawet nieustępliwa Jagustynka przymilkła trwożnie.

Jakże, cała wieś się jej bojała; już pono niejeden poczuł na sobie moc jej złych ślepiów, niejednego już pokręciło albo rozchorzał, gdy nań urok rzuciła.

Pracowali w cichości z pochylonymi trwożnie twarzami, że jeno jej biała gęba, sucha i poradlona, kieby z blichowanego wosku, nosiła się po izbie. Nie odzywała się również zabierając się z Jagną do pomagania tak ostro, że Hanka wzbronić nie śmiała.

Że zaś Jambroża odwołał księży parobek do kościoła, ostały jeno same, pilnie układając mięso i polcie w cebrzyki a beczkę.

— Po tej stronie w komorze będzie chłodniej la mięsa, mniej się w izbie pali... — zarządziła stara, wraz zataczając statki z Jagusią.

Tak się to prędko stało, że nim się Hanka mogła sprzeciwić, nim pomiarkowała, już one powtaczały do komory, więc srodze rozeźlona zaczęła śpiesznie prznosić na swoją stronę, co ino pozostało, przywołując Józkę i Pietrka do pomocy.

O samym zmierzchu, gdy już zapalili światło, zabrali się pośpiesznie do robienia kielbas, kiszek i onych grubaśnych salcesonów. Hanka siekała mięso z jakąś ponurą wściekłością, tak była jeszcze wzburzona.

— Nie zostawię w tamtej komorze, żeby zechlała albo wyniesła! Niedoczekanie twoje! To ci fortelnica! — szepnęła wreszcie przez zęby.

— Rano, po cichuśku, jak pójdzie do kościoła, przenieść wszystko do swojej komory i będzie po krzyku! Nie odbije wam przeciech! — radziła Jagustynka szprycując mięso w długachne flaki, że się skręcały po stole, kiej te węże czerwone a tłuste, i co trochu rozwieszała je na żerdce nad kominem.

— Niech spróbuje! Zmówiły się i z tym przyleciały!

Nie mogła się uspokoić.

— Nim Jambroź wróci, kielbasy będą gotowe... — zagadywała stara.

Ale Hanka zmilkła, zajęta pracą, a głównie rozmyślaniem, jak by odebrać polcie owe i szynki.

Ogień trzaskał na kominie i tak się galanto buzowało, że w całej izbie było czerwono, w garach parkotały gotujące się różności, z których czyniono kiszki, a dzieci cosik trwożnie gaworzyły nad nieckami z krwią.

— Laboga, jaże me mdli od tych smaków! — westchnął Witek pociągając nosem.

— Nie wywączuj, bo możesz co oberwać! Krowy ano pój, siano zakładaj i sieczkę na noc zasypuj... Późno już! Kiedy to obrzędzisz?...

— Pietrek zaraz przyjdzie, sam przeciek nie uredzę...

— A kajże to poszedł?

— Nie wiecie?... pomaga sprzątać na drugiej stronie!...

— Co? Pietrek! ruszaj bydło obrzędzać!

Krzyknęła naraz Hanka w sień z taką mocą, że Pietrek w ten mig poleciał w podwórze.

— A przyłóż kulasów i sama se izbę wyporządź!... widzisz ją!... dziedziczka jakaś, rączków se szcędzi, parobkiem się wyręcza! — wołała rozszoszczona do ostatka wywalając jednocześnie na stół z garnka dymiącą się wątrobę i dutki, gdy jakiś wóz zaturkotał i dzwonek zajęczał na dworze.

— A to ksiądz z Panem Jezusem jedzie do kogoś!... — objaśniał Bylica akuratnie wchodząc do izby.

— Któż by zachorzał? nie słyhać było!...

— Za wójtową chałupę pojechali! — krzyknął przez okno zadyszany Witek.

— Ani chybi do któregoś z komorników...

— A może do waszych, do Pryczków, tam ano siedzą...

— Hale! zdrowe były, takim ścierwom nic się złego nie stanie — szepnęła Jagustynka, ale chociaż w niezgodzie żyła z dziećmi, a w ciągłych procesach, zadrżała.

— Przewiem się nieco i zaraz przyletę...

Wybiegła śpiesznie.

Ale kawał wieczoru się przewlekło i Jambroży zdążył z nawrotem, a ona nie powróciła; właśnie był stary powiadał, iż księdza wzywali do Agaty, Kłębowej krewniaczki, co to w sobotę z żebrów przyciągnęła.

— Jakże? nie u Kłębów to siedzi?

— U Kozłów czy ta u Pryczków pono się przytuliła na skonanie.

Tyle jeno o tym przerzekli, zajęci wielce robotą, jeszcze i bez to opóźnianą, że Józka, a to i sama Hanka ciągiem odbiegały roboty, by lecieć w podwórze do wieczornych obrządków.

Wieczór się ciągnął z wolna i przykrzył się wielce a dłużył, że to i ciemnica zwała się na świat, iż pięści nie dojrzał, deszcz zaczął ziębiący, wiatер ciepł się raz po raz o ściany i tratował sady, że drzewiny z szumem tłukły się w ciemnościach, a niekiedy buchał w komin, aż głównie wyskakiwały na izbę.

Prawie przed samą północą skończyli, a Jagustynka jeszcze nie wróciła.

— Plucha i blocko, to się jej nie chciało po omacku utykać! — myślała Hanka wyzierając na dwór przed spaniem.

Juści, czas był taki, że psa żał by na świat gonić, wiejba, aż dachy trzeszczały, chmury opite deszczem, bure i napęczniałe przewalały się po zmętniałym niebie, a nikaj w wysokościach ni jednej gwiazdy, ni też ogniowego migotu w chałupach, zgoła przepadłych w nocy. Wiesz już dawno spała, wiatер jeno hulał po polach i barował się z drzewami, a wody stawu przegarniał ze świstem.

Zaraz poszli spać, już nie czekając.

Jagustynka zaś dopiero nazajutrz rano się zjawiała, ale mroczna kiej ten dzień przeblony, wiejny i zimny; ugrzała jeno w chałupie ręce i zaraz poszła do stodoły przebierać ziemniaki, już tam z dołów na kupę zwalone.

Robiła prawie w pojedynkę, bo Józka odbiegała często nakładać gnój, któren od świtania wywoził śpiesznie Pietrek, niemało już dzisiaj skrzyuczany od Hanki, że to wczoraj się lenił i nie zdążył; poganiał też tęgo, na Witka hukał, konie batem prażył i jeździł, aż błoto się otwierało.

— Walkoń jucha, na bydłatkach tera się odbija! — rzekła stara ciskając na gęsi, bo się przywiedły całym stadem na klepisko i nuż szczypać ziemniaki a przykry gęgot czynić. Zagadnęła potem do niej Józka: nie odezwała się siedząc kiej ten mruc i pilnie kryjąc pod nasuniętą na czoło zapaskę oczy zaczerwienione jakoś.

Hanka zrazu jeno raz jeden zajrzała do nich czatując w izbie na wyjście Jagny, by wtedy zabrać mięso do swojej komory i spenetrować zarazem beczki ze zbożem, ale jakby na złość Jagna ni krokiem nie ruszała się z chałupy, że już nie mogąc wstrzymać, zaglądała do chorego, to zamówiwszy się o coś, wlaźła do komory.

— Czego szukacie? dyć wiem, gdzie co jest, to wama pokażę! — wołała Jagna idąc za nią, że trzeba było wychodzić, ledwie co wraziwszy ręce we zboże, a pieniądze mogły być głębiej, na spodzie...

Zrozumiała też rychło, że tamta jej stróżuje, więc choć po niewoli, dała spokój odkładając swoje zamysły na sposobniejszą porę.

— Trza się wziąć do szykowania podarunków — pomyślała żałośnie przyglądając się kielbasom, rozwieszonym na drążku; we zwyczaju bowiem było u Borynów i co pierwszych gospodarzy, iż któregoś świnie zaszlachtował, ten zaraz nazajutrz rozsyłał w podarunku najbliższemu krewniakom albo z którymi przyjaźnielstwo trzymał, po kielbasie lebo czego innego po kawale.

— Juści, łącno nie jest, ale dać musisz, powiedziałyby, co żałujesz... — rzekł naraz Bylica utrafiając w sam raz w żałośliwe strapienia.

Więc chociaż serce ścisłał żal, jęła rychtować na talerzach i miseczkach z ciężkim westchnieniem zmieniając nie po raz jeden zbyt krótkie kawałki na dłuższe, to przydając niektórym po kawale kiszki, to znowu odbierając, aż w końcu, zmęczona i rozboleła, przywołała Józki.

— Przyodziej się pięknie i rozniesiesz po ludziach...

— Jezus, tyłachna wszystkiego!...

— Cóż poredzić, kiej trzeba! Sam Maciek stłoczy, ale sam nie wyskoczy! Te dłuższe nieś stryjnje najpierw, zbójem na mnie patrzy, pyskuje, ale nie ma rady; to ci z miseczkom wójtom, łajdus on, ale z Maciejem żyli w przyjaźnielstwie i może być w czym pomocny; cała kiszka, kielbasa i kawał boczku la Magdy, la kowali, niech nie szczekają, że sami zjadamy ojcowego świniaka, juści, całkiem im tym pyska nie zatka, ale przyczepkę będą miały mniejszą... Pryczkowej tę tu kielbasę, harda, wynośliwa, pyskata, ale z przyjaźnielstwem szła pierwsza... Kłębowej ten ostatni...

— Dominikowej to nie ślecie?

— Później się da, po południu... juści, że trzeba... z taką to jak z tym łąjnem, nie porusz i jeszcze z dala obchodź. Noś posobnie, ino nie zagaduj się tam z dzieuchami, bo robota czeka.

— Dajcie i Nastce, one takie biedne, nawet na sól nie mają... — prosiła cicho.

— Niech przyjdzie, to dam niecoś. Ociec, la Weronki zabierzecie, miała wczoraj zajrzeć...

— Młynarzowa ją przed wieczorem wezwała sprzątać pokoje, bo pewnikiem gościę do nich zwałą na święta.

I długo jeszcze jąkał nowinki, ale Hanka, wyprawiwszy Józkę, przyodziała się nieco cieplej i pobiegła pomagać Jagustynce a poganiać chłopaków.

— Czekalim na was z kolacją — zaczęła, zdziwiona milczeniem starej.

— I... najadłam się tam patrzaniem, jaże me jeszcze dzisiaj w dołku gniecie...

— To Agata pono zachorzała?

— Juści, u Kozłów se dochodzi sierota.

— Jakże, nie u Kłębów leży?

— Krewniakiem przyznają, któremu niczego nie potrza albo i z pełną garścią przychodzi, na inszych, choćby rodzonych, piesków się ano spuszcza...

— Co wy też! przeciek jej nie wygnały!

— Hale, przywlekała się do nich w sobotę i zaraz w nocy zachorzała... Powiedają, że Kłębowa wziena jej pierzynę i prawie nagą we świat puściła...

— Kłębowa! Nie może być, taka pocziwa kobieta, cheba plotki pletą.

— Swojego nie mówię, ino co mi w uszy wlazło...

— I u Kozłowej leży! A któż by się spodział, że taka litościwa

— Za pieniądze to i ksiądz litościwy. Kozłowa wzięła od Agaty dwadzieścia złotych gotowego grosza i za to mają ją przetrzymać u siebie do śmierci, bo stara liczy, że lada dzień zamrze. Ale pochówek osobno, a stara se nie dzisia, to jutro dojdzie, niedługo jej czekać... nie...

Zmilka naraz, usiłując na próżno powstrzymać chlipanie.

— Cóż to wama, chorzyście? — pytała Hanka ze współczuciem.

— Tyle się już ludzkiej biedy najadłam, że me w końcu do cna rozebrało. Człowiek nie kamień, broni się przed sobą choćby tą złością na cały świat, ale się nie obroni, przyjdzie taka pora, co już nie zdzierzy więcej i w ten piasek dusza mu się rozsypie żalony.

Zaniesła się płaczem i długo się trzęsła nos głośno wycierając, aż znowu jęła mówić boleśnie, że te jej słowa kiej lzy gorzkie i palące kapały na Hanczyną duszę.

— I nie ma końca tej ludzkiej marnacji. Siadłam przy Agacie, kiej już ksiądz odjechał, aż tu przylatuje Filipka zza wody z krzykiem, że jej najstarsza kończy... Poleciałam juści... Jezus, w chałupie żywy mróz siedzi... Okna wiechciami pozatykane... jedno łóżko w chałupie, a reszta w barłogu kiej psy się gnieździ... nie pomarła dzieucha, ino ją tak z głodu sparło... ziemniaków już brakło, pierzynę już przedali... każdą kwartę kaszy wymodlają u młynarza, nikt nie chce zborgować i pożyczyć do nowego... bo i kto? Poratunku nie ma, Filip przecież w kreminalu z drugimi... Ledwie wyszła od nich, powie Grzegorzowa, że Florka Pryczkowa zległa i pomocy potrzebuje... Łajdusy to i krzywdziciele moi, choć dzieci rodzone... zaszłam, nie czas krzywdy pamiętać... No i tam niezgorzej bieda kły szczerzy, drobiazgu pełno, Florka chora, grosza jednego w zapasie nie ma i pomocy znikąd... grontu przeciek nie ugryzie... jeść nie ma kto uwarzyć, pole odłogiem stoi, choć zwiesna idzie... bo Adam jak drugie w kreminalu... Chłopaka urodziła zdrowego kiej krzemień, żeby się jeno odchowal, bo Florka wyszła kiej szczapa i tej kropli mleka w piersiach nie ma, a krowa dopiero na ocienieniu... I wszędzie tak źle, a u komorników to już trudno wypowiedzieć... Ni komu robić, ni gdzie zarobić, ni grosza, ni poratunku znikąd... Mógłby już to Jezus sprawić, by choć letką śmiercią pomarły, nie męczyłby się naród co nabiedniejszy.

— A komuż się to we wsi przelewa? wszędzie bieda i ten skrzybot serdeczny.

— Hale, i gospodarze turbacje niemałe mają... jeden się frasuje, czym by lepszym kichy nadział, a inszy, komu by na większy present pieniąż rozpozyczył, ale żaden się nie poturbuje o biedotę, chociażby ta pode płotem zdychała... Mój Boże, w jednej wsi siedzą, przez miedzę, a nikomu to śpiku nie psuje... Juści, każdy Jezusowi ostawia starunek o biedotę i na zrządzenie boskie zwała wszystko, a sam rad przy pełnej misce brzuchowi folguje i choćby ciepłym kozuchem uszy odgradza, by ino skamlania biedujących nie posłyszeć...

— Cóż poredzić? któryż to ma tylachna, by wszystkij biedzie zaradził?

— Kto nie ma chęci, ten wie, jak wykręci! Nie do was piję, nie na swoim siedzicie i dobrze wiem, jak wam ciężko, ale są takie, co by mogły pomóc, są: a młynarz, a ksiądz, a organista, a drugie...

— By im kto podsunął o tym, to może by się zlitowały... — tłumaczyła.

— Kto ma czujną duszę, ten sam dosłysz wołanie cierpiących, nie potra mu o tym z ambony krzykiwać! Mościewy, dobrze one wiedzą, co się z narodem biednym dzieje, boć tą biedą ludzką się ano pasą i na niej tłuscieją... Młynarzowi to żniwo teraz, chociaż do przednówka daleko, procesjami ludzie ciągną po mąkę i kaszę, za ostatni grosz, na bóg, za odrodek albo dobry present, a choćby pierzynę Żydowi sprzedać, a jeść trza kupić...

— Prawda, darmo nikto nie da...

Przypomniała sobie własne, niedawne nędze i westchnęła ciężko.

— Przesiedziałam do późna przy Florce, kobiet się też naschodziło i powiadały, co się we wsi dzieje, powiadały...

— W imię Ojca i Syna! — krzyknęła naraz Hanka zrywając się na równe nogi, bo wiatr tak ano trzasnął wrótniami, że dziw się nie rozleciały. Wywarła je z trudem, mocno podparwszy kółkami.

— Wieje sielnie, jeno ciepły jakiś, by deszczu nie sprowadził.

— Już i tak wóz się w polu po sękle zarzyna.

— Parę dni dobrego słońca i wnet przeschnie, zwiesna przeciech.

— Żeby choć zacząć sadzić przed świętami!

Przegadywały niekiedy, pilnie zajęte, aż i całkiem przycichły, jeno pacanie przebieganych ziemniaków słycać było, że to drobne rzucały na jedną kupę, a nadbutwiały na drugą.

— Będzie czym podpaść maciorę i la krów też starczy na picie...

Ale Hanka jakby nie słyszała przemyśliwając wciąż, jak by się do tych ojcowych pieniędzy dobrać najsprawniej, że tylko niekiedy spoglądała przez wrótnie na świat, na drze-

winy rozciapane i szamocące się z wichurą. Postrzępione, sine chmurzyska przewalały się po niebie kiej roztrzęsione snopy, a wiaterek jeszcze się wciąż wznagał i tak jakoś ci podwiewał z dołu, iż poszycia na chałupie jeżyły się niby szczotka. Ziąb przy tym ciągnął wilgotny i srodze przejęty nawozem, którego wybierali z gnojowiska. W podwórzu zaś było prawie pusto, jeno niekiedy przebiegały rozczapierzone kury, poganiane przez wiaterek, gęsi siedziały w zaciszu pod płotem na gąsietach, cicho piukających, a co parę pacierzy podjeżdżał ostro Pietrek z pustym wozem, zakręcał dookoła, stawał rychtyk na prost klepiska, zabijał ręce, koniom podrzuczał kłak siana i nakładłszy wespół z Witkiem gnoju, podpierał wóz na wybojach i ruszał w pole.

Czasami znów Józka wpadała z krzykiem, zaczerwieniona, zdyszana, przejęta tym roznoszeniem kielbas, i trajkotała.

— Zanieślam wójtom, teraz poletę do stryjecznych... W chałupie siedzieli, izby już białą na święta, tak dziękowali, tak dziękowali...

Rozповідаła szeroko, choć nikto jej za język nie ciągał, i znowu leciała na wieś, niosąc ostrożnie, w chustkę białą owiązane, miseczki z podarunkami.

— Trajkot dzieucha, ale zmyślna — zauważyła Jagustynka.

— Juści, co zmyślna wielce, jeno że do psich figłów i gdzie by się zabawić...

— Cóż chcecie?... skrzat to jeszcze, dzieciuch...

— Witek, obacz no, kto tam wszedł do chałupy! — zawołała naraz Hanka.

— Kował poszli dopiero co!

Tknięta jakimś złym przeczuciem, pobiegła prosto na ojcowską stronę; chory leżał jak zwyczajnie wznak. Jagna cosik szyła pod oknem, w izbie nie było więcej nikogo.

— A kajże się to Michał podział?...

— Muszą być gdziesik, szukają klucza od wozów, którego byli kiejś pożyczili Maciejowi — objaśniała, nie podnosząc oczu.

Hanka zajrzała do sieni, nie było go; zajrzała na swoją stronę, jeno Bylica siedział z dziećmi przy kominie i wystrugiwał im wiatraczki; nawet w podwórzu szukała; nikaj ni znaku po nim, więc już prosto rzuciła się do komory, choć drzwi były przywarte.

Jakoż kował stał tam przy becze z rękoma po łokcie we zbożu i pilnie w nim grzebał.

— W jęczmieniu to by klucz chowali? co? — wyrzuciła zdyszana, ledwie zipiąc ze wzburzenia i stając groźnie naprzeciw.

— Patrzę, czy nie spleśniały, czy aby zda się do siewu... — jąkał zaskoczony niespodzianie.

— Nie wasza sprawa!... Po coście tu wleźli? — krzyknęła.

Wyjął niechętnie ręce i ledwie hamując wściekłość, zamruczał:

— A wy pilnujecie me, kiej złodzieja...

— Niby to nie wiem, po cóżeście tu przyszli, co? Hale, do cudzej komory wleźli będzie i penetrował po beczkach, kłódki może będziecie ukręcać, do skrzyń otwierać... co? — wrzeszczała coraz głośniej.

— Nie powiadałem wama wczoraj, czego nam szukać potra...

Wysłał się na spokój.

— Przedemną cyganiliście, jedno by mi piaskiem oczy zasypać, a robicie drugie. Przejrzałam już wasze judaszowe zamysły, przejrzałam...

— Hanka, stul pysk, bo ci go przymknę! — zaryczał złowrogo.

— Spróbuj, zbójku jeden! tknij me choć palcem, a takiego wrzasku narobię, że pół wsi się zbiegnie i obaczy, coś ty za ptaszek! — groziła.

Rozejrzał się dobrze po ścianach i ustąpił wreszcie klnąc siarczyście.

Popatrzyli sobie w oczy z bliska i z taką mocą, że bych mogli, na śmierć by się przebódlili tymi rozgorzałymi ślepiami.

Hanka aż wodę piła, długo nie mogąc się opamiętać po tym wzburzeniu.

— Trza je naleźć i schować przepiecznie, bo niechby ich dopadł, ukradnie — rozmyślała wracając do stodoły, ale naraz zawróciła z pół drogi.

— Siedzisz w chałupie, stróżujesz, a obcych do komory puszczasz! — krzyknęła z góry na Jagnę otwierając drzwi.

— Michał nie obcy, ma takie prawo jak i wy! — wcale się nie ulękała jej krzyku.

— Szczekasz kiej ten pies, zmówiłaś się z nim, dobrze, ale bacz, że niech jeno co z chałupy zginie, to jak Bóg w niebie, do sądu podam i ciebie wskażę, żeś pomagała... Zapamiętaj to sobie!... — wrzeszczała rozszrożona.

Jagna skoczyła z miejsca, chwytając w garść, co było na podorędziu.

— Bić się chcesz! bij! popróbuj ino, to ci te cacaną gębusię tak sprawię, aż się czerwona oblejesz i rodzona matka cię nie pozna!...

Dunderowała, zajadłe krzykając nad nią, co tylko ślina i złość na język stoczyła.

I nie wiada zgoła, na czym by się to skończyło, bo już pazury rozczapierzały drąc się coraz bliżej siebie, gdyby nie Rocho, któren akuratnie w samą porę nadszedł, że Hanka, przywstydzona jego patrzeniem, ochłonęła nieco i zmilkła zatrzaskując jeno za sobą drzwi z całej złości.

Jagna zaś ostała na izbie, ruchać się nie mogąc z przerażenia, wargi jej latały niby we febrze i serce kołatało, łzy posypały się kiej groch. Aż w końcu oprzytomniała, rzucając w kąć maglownicę ścisną w garści, buchnęła się na łóżko, w boleściwym, nieutulonym płaczu roztrzęsiona.

Hanka tymczasem opowiadała Rochowi, o co im poszło.

Słuchał cierpliwie jazgotliwych i szlochem przeplatanych powiadań, a nie mogąc z nich wiele wymiarkować, przerwał ostro i jął ją surowo gromić, odsunął nawet podawane jedzenie i wielce rozgniewany po czapkę sięgał.

— Już mi we świat iść przyjdzie i nigdy Lipiec na oczy nie oglądać, kiejście tacy. Złemu to wszystko na pociechę albo Żydwinom, co się ze swarliwości a głupoty chrześcijańskiego narodu prześmiewają! Jezus mój miłosierny, to mało bied, mało chorób, mało głodowań, to się jeszcze w pojedynkę za łby biorą i złością dokładają.

Zadyszał się tą przemową, Hankę zaś przejęła taka żałość i strach, by w gniewie nie odszedł, że pocałowała go w rękę przepraszając z całego serca...

— Byście wiedzieli, co z nią już wytrzymać ciężko, na złość wszystko robi, a na moją szkodę. Przecież z krzywdą naszą tu siedzi... jakże, tylachna gruntu ma zapisane... A nie wiecie to, jaka jest?... co to wyprawiała z parobkami... jaka... (— nie, nie potrafiła wspomnieć o Antku —)... a teraz już się pono z wójtem zmawia... — dodała ciszej. — To juści, że skoro ją dojrzę, to się jaże we mnie gotuje ze złości, iż prosto bym nożem pchnęła...

— Pomstę ostawcie Bogu! ona też człowiek i krzywdy czuje, a za swoje grzechy ciężko odpowie. Powiadam wam, nie krzywdźcie jej!

— To ja ją krzywdzę?

Zdumiała się wielce, nie mogąc wymiarkować, w czym się Jagnie krzywda dzieje.

Rocho przegryzał chleb wodząc za nią oczyma, a cosik medytując, wreszcie pogładził dziecińskie głowiny, tulące mu się do kolan, i zabierał się do wyjścia.

— Zajrzę do was którego dnia wieczorem, a teraz wama jeno rzeknę: Poniechajcie jej, róbcie swoje, a resztę Pan Jezus sprawi...

Pochwalił Boga i poszedł na wieś.

IV

Rocho włókł się wolno drogą nad stawem, raz, że wiatr tak w niego siepał, iż ledwie się na nogach utrzymał, a po drugie, jako strapiiony był wielce tym wszystkim, co się we wsi działo, to jeno raz po raz wznosił rozpalone oczy na chałupy, przemyślał ważne i wdychał żałośnie. Tak źle się bowiem działo w Lipcach, że już zgoła gorzej nie mogło.

Zaś nie to było najgorsze, że niejeden głodem przymierał, że choroby się krzewiły, że się klócili barzej i za łby brali, że nawet śmierć wybierała swoje gęściej niżli po inne roki — takusienko było i łoni, i drzewiej, do tego się już był naród wezwyczał rozumiejąc dobrze, jako inaczej być nie będzie... Złe i o wiele gorsze było całkiem co inszego — oto, że ziemia stojąca odłogiem, bo nie miał w niej kto robić...

Zwiesna już szła całym światem wraz z tym ptactwem, ciągnącym do łońskich gniazd, na wyżnich miejscach podsychały role, wody opadły i ziemia się prawie prosiła o pługi, o nawozy i o to ziarno święte...

A któż miał iść w pole, kiej wszystkie robotne ręce były w kreminalu!... Przecież prawie same kobiety ostały we wsi, a nie ich to moc ni głowa poredzić wszystkiemu.

A tu na niejedną przychodziła pora rodów, jak to na zwieszę zwyczajnie, a tu krowy się cielili, drób się łął, maciory się prosiły, w ogródkach też czas był zasiewać i wysadki sadzić, ziemniaki trza było przebierać z dołów przed sadzeniem, wodę z pól spuszczać, gnój wybierać i wywozić — to choć urób kulasy po łokcie, a bez chłopa nie wydolisz... A tu jeszcze trza obrządzać inwentarz, rznąć sieczkę, poić, drwa rąbać lebo i z lasu wieźć, a tylachna inszej, codziennej roboty, choćby na ten przykład z dzieciskami, których było wszędzie kiej maku, że Jezus! gnatów już nie czuły, krzyże im ano drętwiały na odwieczery z utrudzenia, a i połowy nie było zrobione — bo kaj to jeszcze te ze wszystkich najpierwsze — polne roboty?...

A ziemia czekała; wygrzewało ją młode słońce, suszyły wiatry, przejmowały na wskroś te ciepłe i płodne deszcze, stężały owe mgliste i nagrzane noce zwieszowe — że trawy już puszczały zieloną szczotką, oziminy podnosiły się w chyżym roście, skowronki przedzwaniały nad zagonami, boćki brodziły po łęgach, kwiaty też kajś niekaj buchały z moczarów ku niebu połyskliwemu, ku niebu, co się co dnia, niby ta płachta jasna i obtulna, podnosiła coraz wyżej, że już coraz dalej sięgały tęskliwe oczy, aż po owe wręby wsi i borów, niedojrzanych w zimowych mrokach; cały świat przecykał z martwego śpiku i prężył się a przystrajał do zwieszowych godów wesela i radości...

Zaś wszędy po sąsiedztwach, kaj jeno okiem dosięgnąć, robili tak pilno, że całe dni, deszcz był czy pogoda, rozlegały się wesołe przyśpiewy i kukania, po polach błyskały pługi, ruchali się ludzie, konie rżały i wozy turkotały wesoło, a jeno lipeckie role stały puste, ciche, zgoła obumarłe i jako ten smętarz żalosne...

A kieby na dobitkę jeszcze te ciężkie strapienia o uwięzionych...

Mało jeśli co dnia nie ciągnęło do miasta po kilkoro ludzi z węzełkami, a i z tym plonym skamłaniem, bych wypuścili niewinowatych.

Hale! będzie ta kto miał miłosierdzie nad pokrzywdzonym narodem, jeśli on sam sobie sprawiedliwości nie wydrze!...

Źle się działo, tak źle, że nawet obce ludzie, z drugich wsi, zaczęli już miarkować, jako krzywda Lipiec jest krzywdą wszystkiego narodu chłopskiego. Jakże, jeno małpa małpie zajdy szarpie, a człowiek za człowiekiem powinien trzymać, bych i jemu na taki sam koniec nie przyszło.

Więc i nie dziwota, jako drugie wsie, choć ta przodzi koty darły z Lipcami o granice i różne szkody sąsiedzkie albo i z czystej zazdrości, że to Lipczaki wynosiły się hardo nad wszystkie, a wieś swoją uważały za najpierwszą, teraz poniechali sporów otrząchając z siebie zawziętość, bo często chłop jakiś z Rudek, to z Wólki, to z Dębicy, a nawet i z rzepeckiej szlachty niejeden przebierał się do Lipiec na kryjome przewiady.

Zaś w niedzielę po sumie albo jak wczoraj przy zjeździe do spowiedzi rozpytywali się pilnie o uwięzionych srożąc przy tym twarze, siarczyście klnąc, a zarówno z lipeckimi pięściami zaciskając na krzywdzicieli i wielce się litując nad dolą pokrzywdzonego narodu.

Właśnie był teraz nad tym Rocho medytował postanawiając zarazem jakieś przedsięwzięcie ważne, gdyż jeszcze barzej zwolnił kroku, często przystawał, chroniąc się od wiatru za grubsze drzewa i jakby nic dokoła nie widzący, we świat poglądał daleki...

A widniej się jakoś zrobiło i ciepłej, jeno ten uprzykrzony wiaterek wzmagał się z godziny na godzinę, że jeden szum niósł się całym światem, i już co cieńsze drzewiny pokładały się z jękiem, trzepiąc gałęziami po stawie, snopki ano wyrwał z dachów i co kruchsze gałęzie odzierał, a wiał już teraz górą i z taką mocą, że wszystko się rucho: i sady, i płoty, i chałupy, i pojedyncze drzewa, aż się zdało, jako z nim w jedną stronę lecą, a nawet to blade słońce, co się spoza rozwalonych chmur wysuwała, wydało się również uciekającym po niebie, zawlekany kieby piaskami rozwianymi, zaś nad kościołem jakieś stado ptaków z rozczapierzonymi skrzydłami, nie mogąc się uporać z pędem, dały się nieść wichurze i ze strachliwym krzykiem rozbijały się o wieżę i rozchwiane drzewa.

Ale wiaterek, choć był przykry i nieco szkodliwy, sielnie też przesuszał role, bo już od rana galanto zbiegły zagoni, a drogi ociekały z wody...

Rocho długo stał w medytacji onej, o Bożym świecie zapomniawszy, aż poruszył się z nagła, doszły go bowiem z wichurą jakieś swarliwe głosy.

Rozejrzył się bystro: po drugiej stronie stawu, przed sołtysową chałupą, w opłotkach, czerwieniła się kupa kobiet z jakimiś ludźmi w pośrodku...

Pośpieszył tam z ciekawością, co by się stało nie wiedząc.

Ale dojrawszy z dala strażników z wójtem, skręcił w najbliższe opłotki, a stamtąd jął się ostrożnie przebierać sadami ku gromadzie; nie lubił jakoś leżać w oczy urzędowi.

Gwar zaś był coraz wrzaskliwszy, kobiet wciąż przybywało, dzieci też całą hurmą zbiegały ze wszystkich stron cisnąc się do starszych, a poszturchując między sobą, aż ciasno się uczyniło w opłotkach, i wywalili się na drogę, nie bacząc na błoto ni na rozkolebane drzewa, siekące gałęziami. Jazgotali cosik wspólnie, to jakieś osobne głosy się wydzierają, ale co by, nie mógł wymiarkować, bo wiatery porywał słowa. Dojrzał jeno przez drzewa, że Płoszkowa rej wiodła: gruba, spaśna, z rozczwienioną gębą, wykrzykiwała cosik najgłośniej i tak zajadłe podjeżdżała pięściami pod wójtowy nos, że się ten cofał, a reszta przytwierdzała jej wrzaskiem, kiej to stado indorów rozwścieczonych. Kobusowa zaś uwijała się po bokach, próżno chcąc się przedrzeć do strażników, nad którymi co chwila trzęsły się zaciśnięte pięście, a gdzieniegdzie już i kij albo utytlana mietlica...

Wójt cosik tłumaczył drapiąc się frasobliwie po głowie, a powstrzymując na sobie babski napór, że strażnicy wysunęli się ostrożnie z kupy nad staw i poszli ku młynowi; wójt ruszył za nimi odszczekując się niekiedy, a grożąc chłopakom, bo zaczęli frygać za nim błotem.

— Czego chcieli? — pytał Rocho wchodząc między kobiety.

— Czego! aby wieś dała dwadzieścia wozów i ludzi do szarwarku, by w ten mig jechali naprawiać drogę w lesie... — objaśniała go Płoszkowa.

— Jakiś większy urząd ma przejeżdżać tamtędy i bez to przykazują zawozić wyrwy...

— Powiedzielim, że wozów ni koni nie damy.

— Któż to pojedzie?

— Niech pierwiej puszcza naszych chłopów, to im drogę narządzą.

— Dziedzica by zaprzęgły!

— Same by się wzięły do roboty, a nie penetrowały po chałupach!

— Ścierwy, ukrzywdzicie! — wołała jedna przez drugą, a coraz głośniej.

— Jeno dojrzałam strażników, zaraz mnie cosik niedobrego tknęło...

— Przeciek z wójtem już od rana naradzały się w karczmie.

— Nachłały się gorzałki i dalejże chodzić po chałupach, a ludzi pędzić do roboty...

— Wójt dobrze wie, powinien był w urzędzie przełożyć, jak jest w Lipcach — ozwał się Rocho, próżno chcąc przekrzyczeć wzburzone głosy.

— Hale, dobrze on z nimi trzyma!

— I pierwszy na wszystko naprowadza.

— A o to jeno stoi, z czego ma profit — zakrzyczały znowu.

— Namawiał, aby dać tamtym po mendlu jajek z chałupy albo po kurze, to poniechają i drugie wsie do szarwarku wygonią.

— Tych kamieni bym dała!

— Kijaszkim przyłożyła!

— Cichocie, kobiety, by was nie skarali za ubliżenie urzędowi!

— Niech karzą, niech wezmą do kozy, do oczu stanę choćby największemu urzędowi i wypowiem wszystko, w jakim to ukrzywdzeniu żyjemy!...

— Wójta bym się bojała!... Figura zapowietrzona!... Tyle mi znaczy, co ta kukła do strachania wróbli!... Nie pamięta o tym, że chłopcy go wybrały, to i one mogą z tego urzędu zesadzić... — wrzeszczała Płoszkowa.

— Karać by jeszcze mieli!... A nie płacim to podatków, nie dajem chłopaków w rekruty, nie robim, co ino każą!... Mało im jeszcze, że nam chłopów pobrali!...

— A niech się zjawią, wnet jakaś bieda pada na kogoś.

— Psa mi ano we żniwa w polu ustrzelili!...

— Mnie zaś do sądu podali, że się sadze zapaliły!...

— A mnie to nie, żem to łoni len suszyła za stodołą?

— A jak to sprawy Gulbasiaka, że kamieniem na nich puścił!...

Krzyczały wspólnie, cizbiąc się do Rocha, aż uszy zatykał od wrzasku.

— A dyć przyciszcicie się! Gadaniem nic nie poredzi! Cichocie!... — wołał.

— To idźcie do wójta i przedstawcie, albo wszystkie tam pociągniem z mietłami!... — darła się zawzięcie Kobusowa.

— Pójdę, ino już się rozejdźcie!... Przecież tyle roboty ma każda w chałupie... już ja przedstawię dobrze!... — prosił gorąco bojąc się powrotu strażników.

Że zaś w tę porę przedzwonili południe na kościele, to się zaczęły z wolna rozchodzić rajcując głośno i przystając przed chałupami.

Rocho zaś prędko wszedł do sołtysowego domu, gdzie był teraz mieszkał, nauczał bowiem dzieci w pustej izbie Sikorów, na drugim końcu wsi, za karczmą. Sołtysa nie było doma, podatki powiózł do powiatu.

Opowiedziała mu zaraz Sochowa spokojnie, po porządku, jak to było.

— Bych jeno z tych wrzasków nie wyszło co złego!... — zauważyła w końcu.

— Wójtowa wina. Strażniki robią, co im przykazali, on zaś wie, jako we wsi ostały same prawie kobiety, że w polu nie ma kto robić, a nie dopiero na szarwarki jeździć. Pójdę do niego, niech załagodzi sprawę, by sztrafów nie kazali płacić!...

— To wszystko patrzy, jakby się na Lipcach mściły za las!... — powiedziała.

— Któż by?... — dziedzić?!... Mościewy! a cóż on ma do urzędów?

— Zawszy pan z panem łacniej się zmówi, w przyjacielstwie żyją, a mścić się na Lipcach zapowiadał!...

— Boże! że to i dnia spokojnego nie ma!... Cięgiem coś nowego!...

— Bych ino gorsze już nie przyszło!... — westchnęła składając ręce jak do pacierza.

— Zleciały się kiej sroki, a pyskowały, że niech Bóg bronil!...

— Jakże, ten się drapie, kogo śwędzi!...

— Wrzaskiem nie poradzi, jeno nową biedę można sprowadzić!...

Rozdrażniony był i zestrachany, by znowu na wieś co złego nie padło.

— Wracacie to do dzieci?

Podniósł się był z ławy.

— Rozpuściłem swoją szkołę: święta; a po drugie, że muszą w chałupach pomagać, tyle wszędzie roboty!...

— Byłam rano za najemnikami na Woli, po trzy złote obiecywałam od orki, jeść bym dała i ni jednego nie namówiłam. Każden swoje przódzi obrabia: gdzie mu to dbać o kogo! Obiecują przyjść za niedzielę abo i dwie!...

— Jezul! że to człowiek ma ino te dwie, i słabe, ręce!... — westchnął ciężko.

— Pomagacie wy i tak narodowi, pomagacie!... Kiejby nie wasz rozum i to serce dobre, to już nie wiada, co by się z nami wszystkimi stało!...

— Bym to mógł, co chcę, nie byłoby biedy na świecie! nie!

Rozwiódł ręce w onej niemocy ciężkiej i wyszedł śpiesznie do wójta. Jeno że tam nierychło doszedł wstępując po chałupach.

Wieś się już uspokoiła nieco; jeszcze tam kajś w poniekórych opłotkach pyskowały co najzawziętsze, ale większość rozeszła się szykować warzę obiednią, a po drogach jeno wiaterek hulał jak przódzi i drzewinami miotał.

Ale wnetki po przypołudniu, mimo wichury uprzykrzonej, zaroilo się wszędy od ludzi, że w obejściach, po ogrodach, przed chałupami, w sieniach i izbach zawrzało kiej w ulach od roboty i nieustających jazgotów babich — boć to przeciech ino same kobiety się zwijały a dziewczyniska, zaś trafił się chłopak, to jeszcze taki z koszulą w zębach, a najwyżej do pasionki przydatny, gdyż co starsze wraz z ojcami siedziały.

Zwijali się żwawo, jeszczek popędzając do pośpiechu, że to wczoraj z powodu zjazdu księży do spowiedzi dziadoskie świątko se zrobili przesiadując prawie dzień cały w kościele, a dzisiaj znowu zabałamucili przez strażników.

A tu i święta nadchodziły, Wielki Wtorek już był na karku, toć i roboty przybyło, i różnych turbacji niemało — to kiele chałup trza było porządki czynić, to dzieci obszyć, siebie też ździebko obrządzić, do młyna wieźć, o święconym pomyśleć i tyle jeszcze in-szych różności, że już w każdej chałupie głowiły się ciężko gospodynie, jak tu wszystkiemu zaradzić, a przepatrywały pilnie komory, co by karczmarzowi sprzedać albo do miasta wywieźć na ten grosz potrzebny. Nawet już kilka kobiet pojechało zaraz po obiedzie wioząc cosik pod słomą na przedanie.

— By was tam gdzie drzewo nie przywalało! — ostrzegał Rocho Gulbasową, przejeżdżając właśnie taką mizerną koniną, że ledwie szła pod wiatr.

I skręcił zaraz do jej chałupy, dojrawszy, że dziewczyny, wylepiające szpary, nie mogą sięgnąć nad okna. Pomógł im w tym i jeszcze wapno w szaflu rozrobił do bielienia ścian i galanty pędzel wyrzucił ze słomy.

I polazł dalej.

U Wachników gnój wywoziły na pobliskie pole, ale tak sprawnie im to szło, że połowa wytrząchała się z desek po drodze, a dzieuchy we dwie konia za uzdę ciągnęły, bo słuchać pono nie chciał. Wszedł tam Rocho, gnój na wozie oklepał, jak się należało, i konia batem złoł, iż ciągnął posłusznie kiej dziecko...

U Balcerków znowu Marysia, ta, co po Jagnie Borynowej za najgładszą była we wsi uważana, siała groch tuż za płotem w czarną i sielnie znawożoną ziemię; jeno że się ruchała, kiej mucha w smole, okręcona na głowie w chustkę i w ojcowej kapocie do ziemi, by jej kiecki nie rozwiewało.

— Nie śpiesz się tak, jeszcze wydolisz!... — zaśmiał się wchodząc na zagon.

— Jakże... kto groch sieje w Wielki Wtorek — za garniec zbierze worek! — odkrzyknęła.

— Nim dosiejesz, już ci pierwszy wszędzie! Ale za gęsto, Maryś, za gęsto... niechby wyrósł, to zwieje się w kołtuny i położy!

Pokazywał, jak siać z wiatrem, bo głupia nie zmiarkowała się, siejąc jak popadło.

— A Wawrzon Socha mi powiedział, jakoś do wszystkiego sposobna! — rzekł od niechcienia idąc w podłe bruzdą pełną błota.

— Mówiliście to z nim?... — wykrzyknęła przystając nagle, by tchu złapać.

Szczerwieniła się strasznie, ale bojała pytać.

Rocho się jeno uśmiechnął, ale odchodząc powiedział:

— We święta mu powiem, jak się to sielnie przypinasz do roboty!...

Zaś u Płoszków, stryjecznych Stacha, dwóch chłopaków podorywało tuż przy drodze kartoflisko: jeden poganiał, drugi niby to orał, a skrzaty były oba, ledwie nosem ogona końskiego sięgające i przez żadnej mocy, to juźci, że pług im chodził kiej chłop napity, a koń co trocha do stajni zawracał, prały go też wciąż na spółkę i kłęły swarząc się między sobą.

— Poredzim, Rochu, poredzim, ino bez te ścierwy kamienie pług wyskakuje, a i kobyła ciągnie do źródka... — tłumaczył się z płaczem starszy, kiej mu Rocho odebrał pług i rznął skibę założną, przyuczając zarazem trzymania kobyły.

— Teraz już całe staje podorzem do nocki!... — wykrzykiwał zuchowato, rozglądając się strachliwie, czy kto nie dojrzał Rochowej pomocy, a gdy stary poszedł, przysiadł wnet na pługu od wiatru, jak to ociec robili, i zakurzył papierosa.

A Rocho szedł dalej po chałupach miarkując, gdzie może być w czym pomocny.

Przyciszał kłótnie, spory łagodził, doredzał, a gdzie było potrza, i w robocie, choćby najcięższej, pomagał, bo jak u Kłębów drew narąbał widząc, że Kłębowa nie mogła poradzić sękatemu pniakowi, a Paczesiowej wody przyniósł ze stawu; gdzie znowu rozsawolone dzieci do posłuchu napędzał...

A zauważył, że się kajś zbyt smućą i wyrzekają — żarty stroił ucieszne i te prześmiewchy... Z dzieuchami też rad o pannowych sprawach radził i chłopaków wspominał; z kobietami pogadywał o dzieciach, o kłopotach, o sąsiadkach i o tym wszystkim, w czym jeno babi gatunek pociechę najduje — byle jeno naród ku lepszym myślom podprowadzić...

A że człowiek był mądry, pobożny, we świecie niemało bywały, to wiedział zaraz z pierwszego spojrzenia, co rzec i komu, jaką przypowieścią wyrwać duszę smutkowi, komu był potrzebny śmiech, komu wspólny pacierz albo to twarde, mądre słowo lub i pogroza...

Taki zaś dobry był i społecznie czujący, że choć i nieproszony, a niejedną nockę przesiadział przy chorych krzepiąc swoją dobrością nieboraków, że go już nawet więcej uważali niżli dobrodzieja...

Aż w końcu to się już narodowi poczał widzieć jako ten świętek Pański, po zagrodach roznoszący Boże zmiłowanie a pociechy.

Hale! mógł to zaradzić biedzie wszystkiej? mógł to przeprzeć dolę i przekarmić głodne, uzdrowić chore albo wystarczyć swoimi za brakujące ręce?...

Nad moc jednego człowieka się trudził pomagając i broniąc narodu — jeno że la wszystkim wsi było to jedną okruszyną, tym, jakoby kto w spiekocie wargi spragnione rosą odwilżał, pić nie podając!...

Jakże! wieś przecież była ogromna, samych chałup stało ponad pięćdziesiąt i ziemi do obróbki leżał szmat wielgachny, i lewentarza do obrządków, a i gąb do przeżywienia czekało co niemiara.

A zaś to wszystko, od czasu wzięcia chłopów, trzymało się więcej boską Opatrznością niżli ludzkimi zabiegami, więc i nie dziwota, że z dniem każdym więcej się mnożyło bied, potrzeb, skamlań i turbacji...

Rocho dobrze to wszystko czuł i wiedział, ale dopiero dzisiaj, chodząc od chałupy do chałupy, dojrzał, jaki to upadek wszędy się wkrada...

Mało bowiem, że pola leżały odłogiem, że nikto nie orał, nie siał, nie sadił, boć co tam w roli paprali, za dziecińską zabawę starczyło — ale już ruinę i opuszczenie widać było na każdym kroku: płoty się ano waliły miejscami, gdzie zaś przez odarte dachy krokwie i łaty wylażyły, to oberwane wrótnie zwisały, kiej przetrącone skrzydła trzepiąc o ściany, a niejedna chałupa się wypinała, daremnie prosząc podpory.

A wszędy wody gnily pod chałupami, błoto po kolana i nieporządki pod ścianami, że przejść było nielacno, a na każdym kroku taka marnacyja, że aż za serce ścisnęło; toć często krowy porykiwały z głodu i konie prosto w gnój obrastały, bo nie było komu oczyścić.

I tak się działo ze wszystkim, że nawet cielaki utyłane w błocie kiej świnię lażyły samopas po drogach, statki gospodarskie niszczały na deszczu, pługi rdza zjadała, w półkoszkach wylegiwały maciory, a co się zaś pochyliło, co oberwało, co nadłamane padło — już tak ostać ostawało, bo któż to miał co podjąć? któż naprawiać? kto złemu zaradzić i gorszemu zapobiec?... Kobiety?...

Ależ tym chudzinom ledwie już sił i czasu starczyło na to, co najpilniejsze! Juści, niechby chłopcy wrócili, a w mig byłoby inaczej...

Czekali też na ich powrót jak na zmiłowanie Pańskie, czekali z dnia na dzień, krzepiąc się tą nadzieją...

Ale chłopcy nie powracali i ni sposobu było się dowiedzieć, kiej ich puszcza. Więc tymczasowie jeno zły miał uciechę i profit z tej marnacji narodu, z tych kłyżnień, swarów a bitek, z tego umęczenia serc w biedzie a żalosciach...

Już siwy zmierzch zasiewał świat, kiej Rocho wyszedł z ostatniej za kościołem chałupy, od Gołębiów, i powlókł się do wójta na drugi koniec wsi...

Wiater wciąż hurkotał ciskając się coraz barzej, a tak miecąc drzewinami, że nie było przepiecznie iść, bo raz po raz leciały na drogę odłamane gałęzie.

Stary też, zgarbiony, przemykał pod samymi płotami, ledwie widny w tej dziwnej szarości zmierzchu, kieby ze startego na proch szkła uczynionego.

— Jeśli do wójta idziecie, we młynie pono, w chałupie go nie ma! — Jagustynka zjawiła się przed nim niespodziewanie.

Zawrócił ku młynowi bez słowa, nie cierpiał bowiem tego pleciucha.

Dopędziła go wnet i drepcąc pobok, zaszeptała prawie w same uszy:

— Zajrzyjcie do moich Pryczków abo i do Filipki... zajrzyjcie!...

— Bym co pomógł, to zajrzę...

— Tak skamlały, abyście do nich zajrzeli... przyjdźcie!... — gorąco prosiła.

— Dobrze, jeno przódzi muszę z wójtem pomówić.

— Bóg zapłać!

Pocałowała go w rękę roztrzęsionymi wargami.

— A wam co?

Zdumiał się, bo zawždy byli z sobą jakby we wojnie.

— Co by zaś, jeno na każdego przychodzi taki czas, że jako ten pies zgoniony a bepański, rad, kiej go pocziwa ręka pogłaszcze... — szepnęła łzawo, ale nim nalazł dla niej to dobre słowo, odeszła śpiesznie.

A on i we młynie wójta nie nalazł; ze strażnikami pono do miasta pojechał — powiedział młynarczyk zapraszając na odpocznienie do swojej izdebki, gdzie już dosyć siedziało lipeckich bab i chłopów z drugich wsi, oczekujących na swoją kolej mielenia. Byłby tam Rocho chętnie posiedział dłużej, ale Tereska żołnierka, siedząca z inszymi, przysiadła wnet do niego i jęła nieśmiało a cichusko wypytywać o Mateusza Gołębia.

— Byliście u chłopów, toście i jego musieli widzieć... a zdrowy? a dobrej myśli? a kiej go puszcza?... — przycierała, w oczy mu nie spoglądając.

— A jak się ma wasz we wojsku? zdrowy? rychło wraca?... — spytał w końcu również cicho uderzając ją srogimi oczyma.

Sczerwieniła się i uciekła na młyn.

Pokiwał głową nad jej zaślepieniem i poszedł, chcąc cosik przełożyć a ostrzec przed grzechem, ale na młynicy, choć się paliły lampki, w tym roztrzęsionym kurzu mącznym i mroku nie mógł jej odnaleźć: schowała się przed nim. Młyn zaś tak turkotał, wody z takim krzykiem nieustannym waliły na koła, a wiaterek kieby tymi największymi worami rypał raz po razie we ściany i dachy, że wszystko było w takim dygocie i roztrzęsieniu, jakby leda mgnienie rozlecieć się miało, aż Rocho dał spokój szukaniu i zaraz poszedł do tych nieboraczek.

Tymczasem noc się już stała zupełna; wskroś rozkolebanych drzew trzęsły się gdzie-niegdzie zapalone światła, jako te ślepie wilcze, ale na świecie było dziwnie jasno, że dojrzał chałupy pokryte w sadach, a nawet pól mogły sięgnąć oczy, niebo zaś wisiało wysokie i ciemne, granatowe, prawie czyste, bo ino kajs niekaj jakby śniegiem przyprószone, i gwiazdy się coraz rzęsiściej wysypywały, tylko wiaterek nie ścichał, a naprzeciw, mocy jeszcze nabierał większej i całym światem już się przewalał.

I wiał tak bez mała całą noc, że mało kto poredził oczy zmrużyć choćby na pacierz, gdyż chałupy srodze przewiewał, drzewa chlastały po ścianach i szyby gnietyły, a tak we ściany rypał i tłukł, kieby tymi barami, iż myśleli nieraz, co całą wieś wyrwie i po świecie roztrzęsie.

Uspokoilo się dopiero nad ranem, ale ino co kokoty przepiały na świtanie i pomordowany naród zasnął, grzmoty jeły huczeć i przewalać się nad światem, a łuskawice zamigotały krwawymi postronkami, potem zaś deszcz spadł ulewny. Nawet powiadali, że pioruny gdzieś były nad borami.

Ale dobrym już rankiem całkiem się uspokoiło, deszcz przestał i ciepło prosto buchało z pól, a ptaki jeły świergotać radośnie, a choć słońce się nie pokazało, jednak miejscami rozrywały się niskie, białawe chmury i niebo galanto modrzało. Mówili, że na pogodę idzie.

Zaś we wsi lament powstał i krzyki, bo się pokazało tyle szkód po wichurze, że i nie zliczyć: na drogach leżały pokotem połamane drzewa, kawały dachów, płoty, iż nie można było przejechać.

U Płoszków zwałiło chlewy i wszystkie gęsi przygnietło. I tak w każdej chałupie pokazała się jakaś szkoda, że wszystkie opłotki zaroily się kobietami, a biadania i płacze sypały się jako ten deszcz rzęsiisty.

Właśnie i Hanka wyszła na świat, by obejrzeć gospodarstwo i sprawdzić szkody, gdy na podwórze wpadła Sikorzyna.

— A to nie wiecie?... Stachom rozwalilo chałupę!... cud boski, że ich nie pozabijało! — wrzeszczała już z daleka.

— Jezus Maria!...

Zmartwiała z przerażenia.

— Przyleciałam po was, bo oni tam prosto przez rozumu, płaczą ino...

Hanka, chwyciwszy jeno zapaskę na głowę, w dyrdy pobiegła, ludzie zaś, rychło zwiędziawszy się o nieszczęściu, gęsto ciągnęli za nią.

Jakoż prawda się okazała: z chałupy Stachowej zostały tylko ściany, ino barzej jeszcze pogieęte i w ziemię wbite; dachu nie było całkiem, tyle co jakieś nadłamane krokwie chwiały się nad szczytem; komin też się zwałił, że ostał z niego niewielki osztych, kiej ten zęb wypróchniały sterczący; ziemię dokoła zaścieniały potargane snopki a rupiecie potrzaskane.

Weronka zaś siedziała pod ścianą na kupie zwałonych rzeczy i ogarniając rękoma rozplakane dzieci, ryczała w głos.

Przypadła do niej Hanka, ludzie też kołem otoczyli pocieszając, ale nie słyszała nic i nie widziała zanosząc się coraz cięższym szlochaniem.

— O sieroty my biedne, sieroty nieszczęśliwe!... — jęczała boleśnie, że niejednej lzy się puszczały z żalu.

— I gdzie się podziem nieszczęśliwe? kaj głowy przytulim? kaj pójdziem?!... — krzyczała bez pamięci przytulając dzieci.

A stary Bylica, skurczony i siny kiej trup, obchodził wciąż rumowiska i kury zganiał do kupy, to krowie uwiązanej do trześni kłak siana podrzucał albo przykucał pod ścianą, gwizdał na psa i patrzył na ludzi kiej ten głupi...

Myśleli, że rozum do cna stracił.

Naraz poruszyli się wszyscy, rozstępując a chyląc pokornie do ziemi, bo proboszcz ano nadszedł niespodziewanie.

— Ambroży dopiero co powiedział mi o tym nieszczęściu. Gdzież Stachowa?

Odsłonili ją, w bok się odsuwając, ale ona nic nie dojrzała przez płacz.

— Weronka, dyc sam dobrodziej przyszli! — szepnęła jej Hanka.

Zerwała się wtedy, a spostrzegłszy księdza przed sobą rymnęła mu do nóg wybuchając płaczem jeszcze jękliwszym i barzej zawodzącym.

— Uspokójcie się, nie płaczcie!... cóż poradzić?... wola Boża... no, mówię: wola Boża! — powtórzył, ale tak wzruszony, że sam ukradkiem łzy ocierał.

— Na żebry przyjdzie nam iść, na żebry, w cały świat!

— No, nie krzyczcie, dobrzy ludzie nie pozwolą wam zginąć i Pan Bóg was w czym innym zapomże. Nie potłukło was? co?

— Bóg jeszcze łaskaw!

— Cud się stał prawdziwy.

— Mogło co do jednego wydusić, jak te gąski Płoszkowej.

— Że i żywa noga mogła nie wyjść! — powiadały jedna przez drugą.

— A w inwentarzu macie jaką stratę? co? W inwentarzu, mówię!

— Bóg jakoś ustrzegł, w sieni było wszystko, a ona w całości ostała.

Ksiądz zażywał tabakę rozglądając łzawymi oczyma tę kupę rumowisk, która jeno ostała z chałupy, boć dach się zwałił do cna i razem z sufitem runął do środka, że przez wygniecione szyby widać było tylko kupy połamanego drzewa i przegniłej słomy z poszycia.

— Macie szczęście, bo mogło wszystkich przygnieść... no, no!

— A niechby przygniotło, niechby nas wszystkich zabiło, to już bym na ten upadek nie patrzyła, to już bym tego biedowania i marnacji nie dożyła... O Jezu mój, Jezu! Bez niczego ostałam z tymi sierotami... A kaj się teraz podziem? co pocznę? — zaryczała znowu drąc się za włosy rozpacznie.

Ksiądz rozłożył bezradnie ręce przestępując z nogi na nogę.

— Suszej będzie! — szepnęła któraś nieśmiało podsuwając mu kawał deski, bo w błocie po kostki stojał, przestąpił na nią i zażywając tabaki rozmyślał, co by tu powiedzieć na pocieszenie.

Hanka zajęła się gorliwie siostrą i ojcem, a reszta cizbiła się przy dobrodzieju wlepiając w niego oczy.

Ze wsi nadchodziło coraz więcej kobiet i dzieci, że ino błocko chlupało pod trepami, a przyciszone, trwożliwe głosy poszemrywały w zwiększającej się kupie, to płacz dzieciński albo Weronczyne, słabnące już szlochanie, zaś na twarzach, ledwie widnych spod nasuniętych na czoło zapasek, żal się taił i leżała troska chmurna jako to niebo wiszące nad głowami, a nie po jednym policzku łzy skapywały gorące...

Ale w sobie byli wszyscy spokojni, z poddaniem się znosząc ten dopust Boży. Jakże? gdyby tak kuźden człowiek jeszcze cudze biedy brał w serce, to bych mu na swoje mocy nie starczyło, a przy tym: odrobi to, kiej się już złe stanie? zapobieży?...

Ksiądz naraz przystanął do Weronki i rzekł:

— A najpierw to Panu Bogu powinniście podziękować za ocalenie...

— Juści, prawda i choćby prosię przedam, a na mszę zaniesę...

— Nie potrzeba, schowajcie pieniądze na pilniejsze potrzeby, ja i tak zaraz po świętach mszę odprawię na waszą intencję.

Ucałowała mu gorąco ręce i za nogi oblapiała w serdecznym dziękczynieniu za dobrość i miłosierdzie, on zaś przeżegnał ją błogosławiący i za głowę ścisnął, a dzieci tulące mu się z piskiem do kolan przytulił pocziwie i kiej ten najlepszy otec popieszczał...

— Tylko dufności nie traćcie, a wszystko się na dobre obróci. Jakże to było?

— Jak? Poszlim spać zaruteńko z wieczora, bo gazu nie było w lampce, a i dREW brakowało na opał. Wiało juści sielnie, aż chałupa trzeszczała, ale się nic nie bojałam, bo nie takie wichry przetrzymała. Nie spałam zrazu, tak cugi przez izbę wiały, ale musiałam potem zadrzemać. Aż tu naraz kiej nie huknie, kiej się nie zatrząsie, kiej cosik nie rypnie w ściany! Jezus!... myślałam, że wszystek świat się przewala. Skoczyłam z łózka i ledwie com dzieci zgarnęła w naręcze, a tu już wszystko trzeszczy, łamie się, na głowę leci... ledwie co do sieni zdążyła i chałupa się za mną zapadła... Jeszczem i myśli nie zebrała, kiej i komin obalił się z hukiem... Na dworze zaś tak wiało, że na nogach trudno było ustoić i wiaterek roznosił poszycie. A tu noc, do wsi kawał drogi, wszyscy śpią i ani sposób, by krzyki posłyszeli... Do dołu ziemniaczanego wciągnęłam się z dziećmi i tak do świtania przesiedzielim.

— Opatrzność boska czuwała nad wami. Czyjaż to krowa przy trześni?

— A dyć moja to, moja żywicielka jedyna!

— Mleczna będzie, grzbiet jak belka, kłęby wysokie... Cielna?

— Leda dzień powinna się ocielić.

— Przyprawdźcie ją do mojej obory, zmieści się, do trawy może tam postać... Ale gdzie się wy podziejecie?... mówię: gdzie?...

Naraz pies jakiś zaczął szczekać i na ludzi rzucać się zajadle, a kiej go odegnali, w progu usiadł i przeraźliwie zawył.

— Wściekł się czy co? czyj to? — pytał ksiądz chroniąc się ździebko za baby.

— Dyć to Kruczek, nasz... juści, żal mu szkody... czujący piesek... — jękał Bylica idąc go przyciszać.

A ksiądz pochwalił Boga na pożegnanie, skinął na Sikorzynę, by szła za nim, i wyciągnąwszy obie ręce do kobiet, cisnących się je całować, odchodził z wolna.

Widzieli, że długo z nią na drodze o czymś rozprawiał.

Naród zaś babski, ugwarzywszy się ździebko i naużalawszy nad pokrzywdzoną, jął się rozchodzić dość śpiesznie, przypominając sobie z nagła o śniadaniach i pilnych robotach.

Przy rumowisku ostała jeno sama rodzina i właśnie medytowali, jak by tu co niebądź wydobyć z zawalonej izby, gdy powróciła zadyszana Sikorzyna.

— A to do mnie się przenieście, na drugą stronę, kaj Rocho dzieci nauczał... Juści, komina braknie, ale wstawicie cyganek i waju wystarczy... — rzekła prędko.

— Moście, a czymże to wama za komorne zapłacić!

— Niech was o to głowa nie boli. Znajdziecie jaki grosz, zapłacicie, a nie, to przy robocie jakiej pomożecie, albo prosto i za Bóg zapłać siedźcie. Pustką przecież ta izba stoi! Z duszy serca proszę, a ksiądz ten papierek wama przysyła na pierwsze wspomnienie!

Rozwinęła jej przed oczyma trzy ruble.

— Niech mu Bóg da zdrowie! — wykrzyknęła Weronka całując ten papierek.

— Pocziwy, że drugiego nie naleźć! — dodała Hanka.

— Krowie na księżej oborze też będzie niezgorzej! juści... — stary powiedział.

I zaraz zaczęły się przenosiny.

Chałupa Sikorów stała tuż przy dróżce, na skrócie do wsi, może o jakie dwa stajania od Stachów, zaraz też jęli tam przenosić pozostałą chudobę i co się jeno poradziło naprędce wydostać spod rumowisk ze statków i pościeli. Hanka aż parobka swojego przyzwała do pomocy, a w końcu i Rocho nadszedł, rażno zabierając się do pomagania, że nim przedzwonili południe, Weronka już była osiedlona na nowym pomieszkaniu.

— Komornica teraz jestem, dziadówka prawie! Cztery kąty i piec piąty, ani obrazu nawet, ni jednej całej miski! — wyrzekała gorzko rozglądając się.

— Obraz ci jaki przyniesę, a i statków, co ino najdę zbędnych. Stacho wróć i chałupę przy ludzkiej pomocy rychło podźwigną, że nie ostaniesz tak długo... — uspokajała ją Hanka pocziwie. — A kaj to ociec?

Chciała go zabrać do siebie.

Stary ostał przy rumowiskach, w progu ano siedział opatrując bok pieskowi.

— Zbierajcie się ze mną, u Weronki na nowym ciasno, a u nas przeciech znajdzie się la was kąć jakiś.

— Nie póde, Hanuś... juści... ostanę... urodziłem się tutaj, to i zamrę.

Co się go naprosiła, co mu się naprzekładała, nie chciał i nie.

— W sieni se legowisko wyszykuję... juści... a jeśli każesz... to do waju jeść przyjdę... dzieci ci za to przypilnuję... juści... Pieska ino zabierz, bok mu skaleczyło... juści... stróżować ci będzie... czujny wielce.

— Zwałą się ściany i jeszcze was przygniecie! — prosiła przekładając.

— I... dłużej przetrzymają niżli człowiek niejeden... Pieska weź...

Nie nalegała już więcej, skoro nie chciał. Po prawdzie i u niej było ciasno, a ze starym nowym kłopot by był.

Przykazała Pietrkowi wziąć Kruczka na postronek i do chałupy prowadzić.

— Stanie za Burka, któren gdzieś uciekł. Niezguła dopiero! — krzyknęła niecierpliwie, gdyż Pietrek nie mógł dać rady psu.

— Głupi... gryź tu będzie... tam żreć co dnia dostaniesz... juści, a w ciepłe się wyłęczysz... Kruczek! — napominał go stary pomagając brać na sznurek.

Pobiegła przodem, bych jeszcze na odchodnym zajrzeć do siostry.

Zdziwiła się, zastawszy w izbie kilka kobiet i Weronkę znowu rozpłakaną.

— A czym to sobie u was zasłużyłam na tyle dobrości? czym? — biadoliła.

— Niewiela możem, wszędy bieda, ale co przynieśli, bierzcie, bo ze szczerego serca dajem — przemówiła Klębowa wtykając jej w garść spory węzełek.

— Takie nieszczęście was spotkało!

— Nie z kamienia przeciech naród i kuźden z biedą się zna.

— I przez chłopa jesteście, jak drugie.

— To w taką porę waju ciężej niżli inszym.

— I barzej was Pan Jezus doświadcza... — powiadały wraz składając przed nią węzełki, bo ano społecznie się zmówiły i nanięły jej, co ino która mogła: to grochu, to krup jęczmiennych, to mąki...

— Ludzie kochane, gospodynie, matki rodzone! — szlochała rzewliwie, obłapiając się z nimi tak gorąco, aż się wszystkie popłakały.

— Są jeszcze dobre na świecie, są!... — myślała Hanka z rozczuleniem.

A tu i organiścina wtaczała się we drzwi, bochen chleba dźwigając pod pachą i kawał słoniny w papierze.

Hanka nie czekając już na jej przemowę, że to południe akuratnie przedzwaniali, śpiesznie poleciała do chałupy.

Jasno było na świecie, słońce się nie pokazywało, ale mimo to dzień posiewał dziwnie przesłonecznioną widność; niebo wisiało wysoko, niby ta modrawa płachta, z rzadka jeno pozarzucana białymi strzępiastych chmur, dołem zaś role rozlewały się w roztoz nieobjętą, widną kiej na dłoni, pozieleniałą miejscami, a gdzie płową od rżysk i ugorów, strugami wód łyskającą, jakby tymi szybami.

Skowronki wyśpiewywały rozgłośnie, a z pól, od borów, z niebieskawych dali, całym światem płynęło rzeźwe, wiośniane powietrze, przejęte ciepłą wilgocią i miodnym zapachem topolowych pąków.

A po drogach wsi roilo się od ludzi: ściągali w opłotki gałęzie i drzewa przez wichurę wyłamane.

W powietrzu zaś było tak cicho, że drzewiny, jakby obwiane jeno puchem pierwszej zieleni pąków, ledwie się poruchiwały.

Nieprzeliczona chmara wróbli kotłowała się przy kościele, że czarno było jakby od sady na klonach i lipach rozłożystych, aż wrzask i ogłuszający świergot rozchodził się na całą wieś.

Zaś nad wygładzonym, lśniącym stawem krzychały gęsiory stróżujące gęsiąt i klepały ostro kijanki, gdyż prano w wielu naraz miejscach.

A wszędy był rajwach, pośpieszna robota, przekrzyki między chałupami, chmary dzieciaków i czerwieniejących po sadach kobiet.

Sienie i izby stały na przestrzał wywarte, po płotach suszyli przeprane dopiero co szmaty, wietrzyli po sadach pościele, ściany bielono tu i owdzie, psy wojnę czyniły ze świniami bobrującymi po rowach, a kajś znów krowy wynosiły rogate łby zza ogrodzeń, porykując tęskliwie.

Niejeden też wóz wyjechał do miasteczka po świąteczne zakupy. A zaraz z południa nadjechał długim wasągim stary handlarz Judka ze swoją Żydowicą i bachorem.

Jeździli od chałupy do chałupy, przeprowadzani przez pieski sielnie docierające, a mało skąd Judka wychodził z pustymi rękoma, bo nie był okpis, jak karczmarz albo i drugie, płacił niezgorzej, a nawet, jak komu na przednówku było potrza, to na niewielki procent wygodził. Mądry był Żyd, znał wszystkich we wsi i wiedział, jak do kogo przemówić, to i raz po raz ciągał na wóz ciałaka albo zboża jakiego ćwiartkę wynosił, a Żydowica osobno na swoją rękę handlowała znosząc jajka, koguty, to jakąś wypierzoną kokoszkę albo i tego płótna półsztuczek, że to głównie na zamianę wycyganiała za owe fryzki a wstążki, a tasieмки, a szpilki, i cały ów kram do przystrajania, na któren babski gatunek zawždy łakomy, a co w wielgachnym pudle nosiła z sobą kusząc nim co łakomsze...

Zajeżdżały właśnie przed Borynów dom, gdy Józka przypadła z piskiem:

— Hanuś, kupcie czerwonej tasieмки!... a i tej brezylii do jajek potrza farbowania... nici też zabrakło! — prosiła skamląco Hanki.

— Jutro pojedziesz do miasta, to nakupisz, co potrzeba.

— A nawet w mieście taniej i tak nie ocyganiają! — upewniała, rada też jeździć, że już bez nakazu wyleciała do handlarzy krzycząc, iż niczego im nie potrza i nic nie przedadzą.

— A spędź kury, by się jaka do żydowskiego woza nie zaprzęgła! — krzyknęła za nią Hanka wyglądając przed dom.

Tereska żołnierka skręcała właśnie w opłotki, jakby uciekając przed Żydowicą, która za nią cosik wykrzykiwała.

Wpadła do izby, słowa nie mogąc przemówić a jękając się jeno i czerwieniąc okrutnie, a tak jakoś strapiona, że aż lzy zasiwiły się u jej rzęs długich.

— Co to wam, Teresko? — spytała wielce rozciekawiona.

— A bo te oszukańce dają mi tylko piętnaście złotych, a welniak całkiem nowy! Tak mi potrza pieniędzy, że dziw się nie skręcę...

— Pokażcie... a drogi? — łakoma była na przyodziewę.

— Choćby ze trzydzieści złotych! Welniak nowiutki, ma całe siedm łokci i pół piędzi, samej czystej wełny wyszło na niego więcej niżli cztery funty, farbierzowi też płaciłam.

Rozwinęła go na izbie, że zablysł i zamigotał kiej tęcza i grał farbami, aż oczy trza było mrużyć.

— Śliczności, nie welniak! Wielka szkoda, ale cóż?... sama potrzebuję grosza na święta. Nie możecie to poczekać do Przewodów?

— Hale, kiej mi choćby w tej godzinie potrzeba!

Zwijąła prędko welniak odwracając twarz jakby zawstydzona.

— Może wójtowa kupi... łatwiej u nich o grosz.

Wzięła go raz jeszcze oglądać, a do boku przymierzać i z westchnieniem żalu oddała.

— Swojemu chcesz posłać pieniędzy do wojska?

— Juści... pisał... skamle, że mu bieda... Ostajcie z Bogiem!

I prawie pędem wybiegła z chałupy, a Jagustynka rozcierająca w cebratce ziemniaki la maciory zaczęła się śmiać na całe gardło.

— Przyparliście ją, że dziw kiecki nie zgubiła z pośpiechu! Pieniądzy jej potrza la Mateusza, nie la chłopca.

— To one się tak znają! — zdumiała się wielce.

— Cie! jakbyście w lesie siedzieli...

— Skądże to mam wiedzieć?

— A dyć Tereska co tydzień lata do Mateusza i jak pies dni całe waruje pod krymnałem, a zanosi mu, co ino może.

— Bójcie się Boga!... nie ma to swojego chłopca?

— Wiadomo, ale tamten we wojsku, daleko i nie wiada, czy wróci, a kobiecie samej się cni, Mateusz zaś był blisko, na podorędziu, i chłop kiej smok. Cóż to ma sobie żalować?!

Hance przyszedł na myśl Antek z Jagną. Głęboko się zamedytowała.

— A jak Mateusza wzieni, skompaniła się z jego siostrą, z Nastką, nawet siedzi w ich chałupie i razem już do miasta latają. Nastka niby to do brata, a głównie, bych Szymkowi Dominikowej się przypominać...

— Że to wy wiecie o wszystkim! no, no!

— Na oczach głupie szyćko robią, to przejrzyć łacno. Welniak sprzedaje ostatni, by Mateuszowi święta sprawić! — szydziła złośliwie.

— No, no, co się to nie wyrabia z ludźmi... I mnie by trza jechać do Antka.

— Tyli świat drogi w waszym stanie, jeszcze się pochorujecie... Nie może to Józka albo kto drugi? — ledwie się wstrzymała, by Jagny nie wymienić...

— Sama pójdę, da Bóg, że mi się nic nie stanie. Rocho mówili, że we święta będą puszczały do niego, pojedę... Ale, trza by już te boczki poprzekładać na drugą stronę.

— Trzeci dzień słońce, juści, że nie zawadzi, zaraz tam pójdę.

I poszła, ale jeszcze rychlej wróciła zmieszana jakoś, oznajmiając, że mięsa z połowę brakuje.

Porwała się do komory Hanka, poleciała za nią Józka i stanęły wystraszone nad cebrzykiem, deliberując, kaj się mogło podziać.

— To nie psia robota: wyraźnie znać odkrojenie nożem... złodziej obcy też nie przyszedł po parę funtów... To Jagusina sprawka! — zawyrokowała Hanka rzucając się zajadłe do izby, ale Jagny nie było, jeno stary leżał jak zawždy z wytrzeszczonymi ślepiami.

Dopiero Józce się przypomniało, jako Jaguś wychodząc rano z domu cosik kryła pod zapaską, ale myślała, iż to jakiś stroik, któren sobie szykowała na święta wespół z Balcerkówną.

— Do matki wyniesła... Komu smakuje, nie pyta czyje...

Ale na te słowa Jagustynki Hanka zakrzyczała w złości:

— Józka! wołaj Pietrka!... trza tę resztę przenieść do mojej komory.

W mig też przenieśli; chciała przy tej okazji beczi ze zbożem przetoczyć na swoją stronę, by w nich swobodnie przeszukać, ale poniechała: za wiele ich było, i mogliby o tym donieść kowalowi.

I już całe popołudnie jak pies warowała na Jagnę i gdy ta nadeszła o zmierzchu, wsiadła zaraz na nią z góry o mięso.

— A zjadłam!... tak moje, jak i wasze, to urzęłam kawał i zjadłam! — odpowiedziała hardo i mimo że już prawie cały wieczór Hanka nie dawała jej spokoju dunderując zawzięcie, nie odezwała się więcej ani słowa, jakby z rozmysłem drażniąc. Nawet przyszła na kolację jakby nigdy nic i z uśmiechem w oczy jej poglądała.

Hanka dziw się nie wściekła ze złości, że to jej przemoc nie poredziła.

Przez to już cały wieczór dopiekała wszystkim o bele co, spać nawet wcześniej wyganając, że to jutro Wielki Czwartek i trza się będzie brać do porządków.

I sama też legła rychlej niżli zazwyczaj, ale długo w noc nie zasnęła i posłyszawszy zajadłe naszczekiwanie piesków wyrzała na dwór.

U Jagny jeszcze się świeciło.

— Późno, gazu szkoda, za darmo go nie dają! — warknęła w sieni.

— Palcie i wy choćby całą noc! — odpowiedziała jej przez drzwi.

Tak się znowu zeżliła, że dopiero po pierwszych kurach zadrzemała.

A wczesnym rankiem, na samym świtaniu, Józka, choć śpioch był największy, pierwsza się zerwała z łóżka przypominając jazdę po zakupy i biegnąc budzić chłopaków, żeby konie szykowali, a nawet potem hardo się postawiła, kiej Hanka przykazała Pietrkowi założyć do wozu gniadą.

— Ja w deskach i ślepą kobyłą nie pojedę! — wrzeszczała z płaczem. — Cóżem to dziadówka, by mnie w gnojnicach wozili? Wiedzą przeciek w mieście, czyjam córka! Ociec by nigdy na to nie pozwolili...

Narobiła tyle piekła, że postawiła na swoim i wyjechała bryką i parą koni, z parobkiem na przednim siedzeniu, jak to gospodynie zazwyczaj jeździły.

— A czerwonego kup, a złocistego i jakie ino będą papiery! — wołał za nią Witek z ogródka, gdzie już równo ze świtanem rozbijał na zagonikach pecyny i spulchniał ziemię, gdyż Hanka jeszcze dzisiaj zamierzała tam posiać rozsądę. A gdy gospodyni dłużej się nie pokazywała z chałupy, leciał na drogę i z drugimi chłopakami grzechotał pod płotami, że to od rana dzwony umilkły, jak to było we zwyczaj w kuźden Wielki Czwartek.

Pogoda się ustalała podobna wczorajszej; smutniej jeno było jakoś na świecie i jakby ciszej. W nocy przyszedł ziąb, to rano podnosił się osiwiwały rosami, przemglony a chłodny, że już na dużym dniu, a jeszcze świegotwały jaskółki na dachach pokulone i rozgłośniej krzyczały gęsi wypędzone nad staw, ale wieś, skoro jeno rozedniało, wstała od razu na równe nogi.

Jeszcze do śniadań było daleko, a już powstał rwetes i krętanina, dzieci zaś wyędzane z chałup, by nie przeszkadzały, nosiły się po drogach, grzechocąc a klekotając w kołatki.

Nawet mało która poszła na mszę, odpowiadając się dzisiaj bez grania i dzwonienia.

Szła już bowiem ostatnia pora, bych się zabierać do porządków świątecznych, a głównie do wypieku chlebów i zaczyniania na placki a owe wymyślne kukielki, toteż prawie w każdej chałupie okna i drzwi stały szczelnie poprzywierane, by ciast nie zaziębić, buzowały się ognie, a z kominów były dymy w pochmurzone niebo.

Po oborach zaś ryczały inwentarze, żłoby ogryzając z głodu, świnię pyskały w ogródkach, drób się wałęsał po drogach, a dzieci robiły, co chciały, za łby się wodząc i po drzewach łażąc za wronimi gniazdami, gdyż nie było komu przeszkodzić, bo wszystkie kobiety tak się zajęły rozczyntaniem i toczeniem bochenków, otulaniem w pierzyny dziei i niecek z ciastem, wsadzeniem do pieców, że jakby o całym świecie zapomniały, tym się jedynie frasując, by zakalec nie wlaźł do placka albo się nie spaliły.

A wszędzie szło to samo: u młynarza, u organistów, na plebanii, u gospodarzy czy komorników, bo żeby najbiedniejszy i choćby na bóg albo za tę ostatnią ćwiartkę, a musiał sobie narządzić jakie takie święcone, żebych chociaż raz w rok, na Wielkanoc, podjąć się do woli mięsiwa i onych smakowitych różności.

Że zaś nie wszędzie mieli szabaśniki do wypieku, to w sadach między chałupami gęsto krążyły dzieuchy z naręczami szczap, a niekiedy ukazywały się nad stawem kobiety umączone, rozbabrane i kieby na procesji owe feretrony, ostrożnie dźwigające wielgachne stolnice i niecki pełne placków, ponakrywanych poduszkami.

Nawet w kościele szła robota: parobek księży zwoził z lasu świerczaki, a organista wespół z Rochem i Jambrożyem jął przystrajać grób Panajezusowy.

A nazajutrz, w piątek, robota się jeszcze wzmogła tak bardzo, że nawet mało kto dojrzał organistowego Jasia, którego z klas na święta przyjechał i spacerował po wsi w okna jeno zaglądając, gdyż ani sposobu zajrzeć było do kogo, ni z kim pogadać.

Jakże, ani wleźć do której chałupy, bo wszędzie przejścia i nawet sady stały zawalone szafami, łózkami a sprzętem przeróżnym, że to izby bielili dzisiaj na gwałt, szorowali podłogi, a przed domami myli do czysta obrazy, powystawiane pod ściany.

Wszędy zaś taki gwałt panował i krętanina, że w dyrdy biegali poganiając się jeszcze do pośpiechu i wrzawę czyniąc coraz większą, dzieci nawet pędząc do zgartywania błota w obejściach i wysypywania żółtym piaskiem opłotków.

A że wedle starego obyczaju od piątku rana aż do niedzieli nie godziło się jeść ciepłej warzy, więc głodowali żdziebko na chwałę Pańską poprzestając na suchym chlebie i ziemniakach pieczonych.

Juści, iż przez te dni takusieńko kaj indziej działo się i u Borynów, tyle jeno różnie, że więcej było rąk i z groszem skrzybot mniejszy, to i rychlej pokończyli przygotowania.

W piątek, już o samym zmierzchu, Hanka wespół z Pietrkiem skończyła bielenie izb i chałupy, więc zaczęła się śpiesznie myć i przyogarniać do kościoła, bo już szły drugie kobiety na złożenie do grobu Ciała Jezusowego.

Na kominie huczał duży ogień i w grapie, którą dwojgu ciężko było podjąć, gotowała się cała świńska noga, naprędcę wczoraj przywędzona, w mniejszym zaś saganie kiełbasy parkotały, że po izbie chodziły takie wierzące w nozdrzach smaki, aż Witek strugający cosik wpośród dzieci raz po raz nosem pociągał i wzdychał.

A pod kominem, w samym świetle ognia, siedziały zgodnie Jagna z Józką, zajęte pilnie kraszeniem jajek, a każda swoje z osobna chroniła i kryjomo, aby się barzej wysadzić. Jagusia najpierw myła swoje w ciepłej wodzie i wytarte do sucha dopiero znaczyła w różności roztopionym woskiem, a potem wpuszczała we wrzątek bełkocący we trzech garnuszkach, w których je kolejno zanurzała. Żmudna była robota, bo wosk miejscami nie chciał trzymać albo jajka w rękach się gnietły lub pękały przy gotowaniu, ale w końcu naczyniły ich przeszło pół kopy i nuż dopiero okazywać sobie i przechwalać się pięknie kraszonymi.

Kaj się ta było Józce mierzyć z Jagusią! Pokazywała swoje, w piórkach żytnich i cebulowych gotowane, żółciuchne, białymi figlasami ukraszone i tak galante, jak mało która by potrafiła, ale urzawszy Jagusine, gębę ozwarła z podziwu i markotność ją chyciła. Jakże, to aż mieniło się w oczach, czerwone były, żółte, fiołkowe i jak lnowe kwiatuszki

niebieskie, a widać było na nich takie rzeczy, że prosto nie do uwierzenia: koguty piejące na płocie, gąski na drugim syczały na maciory, uwalone w błocie; gdzie znów stado gołębi białych nad polami czerwonymi, a na inszych wzory takie i cudenka, kiej na szybach, gdy zamróż je lodem potrzęsie.

Dziwowali się temu oglądając raz po raz, a kiej Hanka powróciła z Jagustynką z kościoła, też wzięła patrzec, ale nic nie rzekła, jeno stara, przejrzawszy wszystkie, szepnęła w zdumieniu:

— Skąd się to bierze u ciebie?... no, no...

— Skąd?... a samo tak z głowy pod palce przychodzi!

Uradowana była!

— Dobrodziejowi by parę zanieść!

— Świącił jutro będzie, to mu podam, może weźmie...

— Takie śliczności, że dobrodziej nie widzieli!... zdziwiają się wielce! — mruknęła urągliwie Hanka, gdy Jagna poszła na swoją stronę, bo już późno było.

Na wsi też długo w noc siedzieli tego wieczora.

Chmurno było na świecie i ciemno, choć spokojnie; młyn jeno turkotał zawzięcie, a po chałupach prawie do północa świeciło się w oknach, że kładły się światła na drogi, a kajś niekaj aż na stawie się trzęsły wraz z wodą: majstrowali ano świąteczne przyodziewy i kończyli jeszcze roboty.

Sobota zaś przyszła całkiem ciepła i mgłami rzadkimi otulona, ale tak jakoś weselnie było na świecie, że naród, chociaż po ciężkiej pracy wczorajszej, żwawo się podnosił do nowych utrudzeń i turbacji.

A przed kościołem wnet się zatrzęsło od przekrzyków i biegów, bo jak to było we zwyczajnym, w każdą Wielką Sobotę zebrali się zaraz rankiem chować żur i grzebać śledzia, jako tych najgorszych trapieli przez Wielki Post. Nie było parobków ni starszych, to zmówiły się na to same chłopaki, jeno z Jaśkiem Przewrotnym na czele, porwali gdzieś wielki garnek z żurem, do którego jeszcze dołożyli różnych paskudności.

Witek dał się namówić i poniósł garnek na plecach w siatce od serów, drugi zaś chłopak włócił pobok na postronku śledzia, wystruganego z drzewa. Żur ze śledziem szły w parze przodem, a za nimi całą hurmą reszta, grzechocąc, kołatając a wrzeszcząc, co ino gardzieli starczyło. Jasiek wiódł wszystkich, bo chociaż głupawy był i niemrawa, ale do psich figłów głowę miał i sprawność. Obeszli w procesji cały staw i koło kościoła skręcali już na topolową drogę, kaj się to miał odbyć pochówek, gdy wtem Jasiek walnął łopata w garnek, że rozleciał się w kawalki, a żur z onymi różnościami polał się po Witku.

Uciecha zapanowała, że aż przysiadali na drodze, ale Witek się zeźlił i prosto z gołymi rękoma rzucił się na Jaśka, pobił się i z drugimi; aż wyrwawszy się poleciał z rykiem do chałupy.

Dołożyła mu jeszcze Hanka od siebie za zniszczony całkiem spencerek i w las pognąła po borowinowe gałązki i wąsy zajęcze.

Jeszcze się z niego ześmiał Pietrek, a i Józka nie pożałowała, pilnie wysypując szerokie opłotki, aż do drogi, piaskiem, przywiezionym spod cementarza, bo tam był najźólciejszy; wysypała też cały zajazd przed gankiem i ścieżkę pod okapem, że jakby opasała chałupę w żółtą wstęgę.

A w Borynowej izbie już się wzięli szykować święcone.

Izba była wymyta i piaskiem wysypana, okna czyste i ściany, a obrazy omiecione z pajęczyn, Jagusine zaś łóżko pięknie chustką przykryte.

Hanka z Jagusią i Dominikową, choć nie mówiły prawie z sobą, ustawiły pod szczytowym oknem, w podłe Borynowego łóżka, duży stół, nakryty cieniuską, białą płachtą, której wręby oblepiła Jagusia szerokim pasem czerwonych wystrzyganek. Na środku, z kraja od okna, postawili wysoką Pasyjkę, przybraną papierowymi kwiatami, a przed nią na wywróconej donicy baranka z masła, tak zmyślnie przez Jagnę uczynionego, że kiej żywy się widział: oczy miał ze ziarn różańcowych wlepione, a ogon, uszy, kopytka i chorańkę z czerwonej, postrzępionej wełny. Dopiero zaś pierwszym kołem legły chleby pytlowe i kołacze pszenne z masłem zagniatane i na mleku, po nich następowały placzki żółciuchne, a rodzynkami kieby tymi gwoździami gęsto ponabijane; były i mniejsze, Józine i dzieci, były i takie specjały z serem, i drugie jajeczne cukrem posypane i tym

maczkiem słodziuskim, a na ostatku postawili wielką michę ze zwojem kielbas, ubranych jajkami obłupanymi, a na brytfance całą świńską nogę i galanty karwas głowizny, wszystko zaś poubierane jajkami kraszonymi, czekając jeszcze na Witka, by ponatykać zielonej borowiny i tymi zajęczymi wąsami opleść stół cały.

A tyle co skończyły, sąsiadki jęły z wolna znosić swoje na miskach, niecułkach a donicach i ustawiać je na ławie pobok stołu, gdyż ino w kilku chałupach co przedniejszych gospodarzy zbierać się ze święconym ksiądz nakazywał, że mu to czasu brakowało chodzić po wszystkich.

Lipce miał najbliżej, to świecił na ostatku, nieraz już o samym zmierzchu.

Porozchodziły się bez dłuższej pogwary, by zdążyć jeszcze do kościoła na uroczystość poświęcenia ognia i wody, zalewając przedtem ogniska w chałupach, by je znowu rozniecić tym młodym, poświęconym ogniem.

Poleciała na to i Józka zabrawszy dzieci z sobą.

Ale siedzieli dość długo, bo dopiero w samo południe powracały kobiety, ostrożnie przysyłając i chroniąc świece zapalone w kościele.

Józka przyniosła wody całą flaszkę i ogień, którym zaraz Hanka rozpałała drwa przygotowane i pierwsza też wody święconej popiła dając kolejnie wszystkim — od chorób gardzieli pono strzegła — a potem skropiła nią inwentarz i drzewiny rodne w sadzie, że to się przyczyniało do urodzajów i dawało bydłatom letkie łągi.

A później widząc, że ni Jagna, ni kowalowa nie pomyślały o starym, umyła go w ciepłej wodzie, przycesała jego skołtunione włosy i przewlekła mu koszulę i pościele. Boryna dozwalał z sobą robić wszystko, nie poruszywszy się ani razu, leżał jak zawsze wpatrzony przed siebie i martwy jak zawsze...

Zaraz z południa zrobiło się na wsi jakby święto, jeszcze tu i owdzie doganiali grubszej roboty, ale już głównie zajęli się przyodziewkiem świątecznym, czesaniem, myciem i szorowaniem dzieci, że nie z jednej chałupy wydierały się krzyki obronne.

I wypatrywali niecierpliwie księdza, którego przyjechał ze dworów dopiero przed zmrokiem i zaraz zjawił się na wsi, w komżę ubrany.

Michał ograniłowy niósł za nim miednik z wodą święconą i kropidło.

Hanka wyszła go przyjmować aż na drogę.

Śpieszył się, wpadł prędko do chałupy, odmówił modlitwę, pokropił dary Boże i zajrzał w siną, obrosłą twarz Borynową.

— Bez zmiany? co?

— A juści, rana się prawie zagoiła, a im nic nie lepiej.

Zażył tabaki, powlókł oczyma po kupiących się przy progu i w sieniach.

— Gdzie to ten chłopiec, który mi sprzedał bociana?

Józka wypchnęła spod komina na środek zawstydzonego Witka.

— Naści dziesiątkę, udał ci się: tak kury goni z ogrodu, że ni jedna nie zostaje!...

A jutro które do mężów idą?

— Z pół wsi się wybiera!

— To dobrze, byle tylko zgodnie i cicho, a na rezurekcję przychodzić, o dziesiątej zacznę, mówię: o dziesiątej! A śpijcie w kościele, to Ambrożemu każę wyprowadzić! — dodał groźnie, wychodząc powoli.

Ruszyli z nim całą gromadą odprowadzając do młynarzów.

A Witek, pokazując Józce miedzianą dziesiątkę, szepnął ze złością:

— Niedługo będzie mój bociek księżę kury płoszył, nie!...

Rozbiegli się we dwie strony, bo gospodyni wracała na ganek.

Ściemniało się z wolna, zmierzch cichuśko sypał się na ziemię zatapiając sady, domy i pola okólne w modrawym, ledwie przejrzanym mącie, białeły kajś niekaj ściany z przypadłych do ziemi chałup i trzęsły się wskroś sadów zapalone światła, górą zaś na niebie jasnym wyrzynał się blade sierp młodego miesiąca.

Świąteczną cichością osnuła się wieś i mrokiem, w kościele wyniesionym nad chałupami zagorzały wszystkie okna i z otwartych wielkich drzwi biła szeroka smuga światłości.

Wkrótce zaturkotały pierwsze wozy zajeżdżając przed cmentarz i ludzie z dalszych wsi nadchodzić poczęli gromadami, z chałup lipeckich też raz po raz wychodzono do kościoła, bo często z wywieranych drzwi padała w noc struga światła topiąc się w omroczonym

stawie, i tupoty a przyciszone pogwary mrowiły się w ciepłym i omglonym powietrzu. Pozdrawiali się na drogach, nie dojrawszy w nocy, i niby ta rzeka, wzbierająca z wolna a bezustannie, ciągnęli na rezurekcję.

U Borynów na gospodarstwie do pilnowania ostawały ino psy, stary Bylica i Witek, któren pilnie majstrował wespół z Maćkiem Kłębowym kogutka, co to z nim mieli pójść po dyngusie.

Hanka wyprawiła najpierw Józkę z dziećmi i parobka; sama później miała nadejść. Ubrana już była, ale ociągała się z wyjściem, jakby na coś oczekując, że wciąż wystawała w ganku i stróżowała na drodze. Dopiero gdy Jagna poszła z kowalową i dosłyszała kowala idącego z wójtem ku kościołowi, wróciła do izby, przykazując cosik po cichu staremu. Stanął na straży w opłotkach, a ona wsunęła się na palcach do ojcowej komory... Po dobrej półgodzinie wyszła stamtąd, coś pilnie zapinając stanik; oczy jej gorzały i ręce się trzęsły.

Nagadała, czego nikt nie pojął, i poszła na rezurekcję.

V

Na drogach było pusto i ciemno, w chałupach gasły światła i przechodzili już ostatni ludzie, jeno na kościelnym placu stały gęstwą wozy z wyłożonymi końmi, że tylko tupoty a parskania roznosiły się w mroku, a pod dzwonnicy czerniały dworskie powozy.

Hanka jeszcze raz w kruchcie cosik pomajdrowała kiele stanika i spuściwszy chustę na plecy, jęła się ostro przepychać do przednich ławek.

Kościół już był jakby nabity, ściżbiony naród kłębił się i wrzał niby woda, z poszumem pacierzy, wzdychań, kaszłów a pozdrawiań, i kołysał się od ściany do ściany, aż się od tego naporu kolebały chorągwie w ławki pozatykane i te świerczaki, którymi umaili ołtarze i ściany wszystkie.

Ledwie co się przepchała do swojego miejsca, kiej proboszcz wyszedł z nabożeństwem, i wraz też jęły się z gęstwy rwać głośnie wzdychy i te ręce szeroko rozwodzone. Klękali kornie cisnąc się coraz barzej, że wnet cały naród był na kolanach, ramię przy ramieniu, dusza przy duszy, jako to pole nasadzone głowami, że ino w tym rozkołysanym ździebko, człowieczym łanie oczy się mrowiły, połyskliwie kiej motyle niesąc się ku ołtarzowi wielkiemu, na figurę Jezusa zmartwychwstałego, któren stał nagi, skrwawiony, ranami pokryty i w płaszcz czerwony jeno przyodziany z chorągiewką w ręku.

Cichość z nagła objęła kościół, jakby tego zwieszowego przypołudnia, kiej to słońce przypieczę pole, wiatr ustanie i przygięte zboża se kłosami gwarzą, a jeno gdziesik wysoko, pod niebem modrym, skowronkowe pieśni słodko podzwaniają...

Rozmadrli się z wolna, że wargi się wszędy trzęsły i pacierze ze wzdychaniami szemrały cichuśko a rżęsiście kiej ten deszczyk trzepiący po liściach; głowy pochylały się coraz niżej, czasem jęk wyrwał się skądś, to czyjeś rozmodlone ręce wychynęły prosząco ku ołtarzowi albo i płacz zakwilił pisklęcy, żalony, z tej ciżby, co jak krze przyziemne tulila się trwożnie w cieniach naw wyniosłych i mrocznych, niby bór odwieczny, bo chociaż na ołtarzach gorzały światła, gęsty mrok zalegał kościół, że to oknami, a głównie przez wielkie drzwi wywarte noc się cisnęła czarna i zaglądał błydy sierp księżycy zza chmur.

Jeno Hanka nie mogła się przyłożyć do pacierza, trzęsła się w sobie tak załężniona, jakby to jeszcze tam była, w komorze ojcowej.

Dreszcz ją przejmował, czuła na rękach sypkie zimno zboża i raz po raz ścisnęła ramiona, aby poczuć między piersiami wtulony węzelek.

Tak ją roztrzęsała radość i strach jakiś zarazem, że często różaniec wysuwał się z palców, zapominała słów modlitwy wodząc rozpalonymi oczyma po ludziach, a nie dostrzegając nikogo, choć pobok siedziała Józka, Jaguś z matką i drugie.

W ławkach stojących z boku ołtarza modliły się na książkach dziedziczki z Rudki, z Modlicy i dziedzicówny z Wólki, a dziedzice stały we drzwiach zakrystii, poredzając cosik; na stopniach ołtarza stała z daleka młynarzowa i organiścina, sielnie wystrojone. Zase przed kratą, tam, kaj było miejsce la najpierwszych gospodarzy lipeckich, które zawsze stróżę trzymali w czas nabożeństwa, baldach nosili nad dobrodziejem i pod rękę go wiedli na procesjach, klęczały teraz gęstą ławą chłopcy z drugich wsi, że ledwie było można dojrzeć między nimi wójta, sołtysa i ten czerwony łeb kowalowy.

Niejedne kobiece oczy się tam niesły wypatrując tęskliwie swoich... ale na darmo: były tam chłopcy z Dębicy, z Woli, z Rzepek, z całej parafii, jeno lipeckich nie dojrzał, jeno tych najpierwszych dzisiaj nie stało. Zatrzepotały się też dusze kobiece kiej ptaki spłoszone, że niejedna głowa z płaczem do ziemi przywarła, niejeden jęk żalony rwał się z gęstwy, a bolesne przypominki sieroctwa żywym ogniem zapiekły.

Jakże, największe święta w całym roku, Wielkanoc, i tyła obcego narodu się zebrało, a na wszystkich twarzach, choć ździebko przychudłych z postu, radość się rozlewa, puszą się ano, paradują strojami, rozpierają w kościele kieby dziedzice, toczą hardo oczyma, zajmują pierwsze miejsca, a tamte, lipeckie mizeraki, cóż teraz czynią, co? W ciemnicach ano o głodzie i chłodzie krzywdę gorzką gryzą i żalem się pasą, i tęsknicą...

La wszystkiego stworzenia dzień radości nastaje, jeno nie dla nich... chudziaków pokrzywdzonych... Wszystkie społem do chałup powrócą radośnie zażywać świąt, odpoczynku, jadła, zwiesnowego słońca, przyjacielskich ugwarzeń, jak Pan Bóg przykazał, jeno nie te opuszczone lipeckie sieroty...

Same rozbolale, chyłkiem rozejdą się do pustych domów i ze łzami przegryzać będą ten placek świąteczny, a z tęsknicą i turbacjami społem do snów legną...

Jezus mój, Jezu! rwały się żalne, przyduszone skowyty dokoła Hanki, aż przecknęła dojrzwawszy naraz znajome twarze i oczy łzami przeszklone... Nawet Jaguś zwiesiła głowę nad książką i na białe karty lała ciężkimi łzami, aż ją matka szturchaniem przywodziła do opamiętania, hale! poredziła się utulić, kiej właśnie Antek jawił się w pamięci tak żywo, że jak wtedy w Boże Narodzenie słyszała głos jego gorący i zdało się jej, iż w podłe kłęczy cisnąc głowę do jej kolan... to żal ją ścisnął za serce i same łzy się polały z nagłej tęskności...

Szczęściem, co dobrodziej w tę porę rozpoczynał kazanie i rumor się czynił na kościele, gdyż powstawali z kłęczek, cisnąc się jeszcze barzej ku ambonie i zadzierając głowy w górę, ku księdzu, któren o Męce Pańskiej powiadał i o tym, jak go to paskudne Żydowiny ukrzyżowały, że to świat przyszedł zbawić, że sprawiedliwość chciał dawać pokrzywdzonym, że za biedotą się upominał. Tak rzewliwie owe krzywdy Pańskie na oczy przywodził, jaże się gorąco robiło i niejedna pięść chłopska zwierzała się na odemstę, a babi naród w głos szlochał czyniąc sprawę wedle nosów.

Długo nauczał wykładając wszystko dokumentnie, jaże kajś niekaj oczy kleiły się śpikiem, a po kątach już na dobre drzemali, ale pod koniec zwrócił się prosto do narodu i wychylony z ambony, jął sielnie wytrząchać pięściami a krzyżeć, jako co dnia, co godzina i na każdym miejscu Jezus umęczon jest przez grzechy nasze, zabity przez złoście, bezbożności a nieposłuszeństwo prawom boskim, jako każdy człowiek krzyżuje Go w sobie, nie pomnąc na Jego rany ni krew świętą, wylaną dla naszego zbawienia!

Ryknął ci na to cały naród i płacze, szlochania kiej wichery roznieśli się jękiem wstrząsającym po kościele, aż przestał mówić. Dopiero kiej przycichli, zaczął znowu, ale już radośnie i krzepiąco, o Zmartwychwstaniu Pańskim powiadać. O onej zwieśnie, jaką Pan w dobroci swojej czyni co rok człowiekowi grzesznemu i czynić będzie aż do owej pory, kiej Jezus powróci znowu na świat, by sądzić żywe i pomarłe, by harde poniżać, grzeszne w ogień piekielny na wiek wieków spychać, a sprawiedliwe po prawice swojej sadzać w chwale wiekuistej! Jako przyjdzie ten czas, iże wszelka niesprawiedliwość ustanie, wszelka krzywda weźmie zapłatę, a płakania cierpiących ustaną i zło panować nie będzie...

I tak gorąco to mówił, tak pocziwie, że każde słowo kiej słodkość lało się w serca i kieby słońce rozpałało w duszach, że dziwna błogość przejmowała wszystkich, jeno lipeckie ludziska zatrzęsły się z żalu i przypomnienia krzywd tak boleśnie ścisnęły dusze, jaże ryknęli wraz z płaczem, krzykiem, szlochaniem i walili się krzyżem na podłogę, tym jękiem żalnym, tym skrzybotem serdecznym wołając o zmiłowanie i poratunek...

Zakotłowało się w kościele, płacz się podniósł powszechny i krzyki, ale wnet pomiarkowali drudzy i jęli podnosić lipeckie kobiety, usadzać je a krzepić dobrymi słowy, a dobrodziej pocziwy ocierając łzy rękawem wołał, że Pan Jezus doświadcza tych, których miłuje, iż chociaż zawinili, kara rychło się skończy, bych jeno dufali w miłosierdzie Pańskie, a lada dzień powrócą wszystkie chłopcy...

Uspokoił się po tych słowach, ulżyło im galantno i dufność wstąpiła w serca.

A gdy wnet potem ksiądz zaintonował u ołtarza pieśń Zmartwychwstania, kiej organy wtórem huknęły z całej mocy, kiej dzwony zaśpiewały na cały świat, a dobrodziej

z Przenajświętszym Sakramentem jął zstępować ku narodowi w sinym obłoku kadzideł i dzwonnej wrzawie, pieśń buchnęła ze wszystkich gardzieli, zakolebała się ciżba, pałacy wicher uniesienia osuszył lzy i porwał dusze, iż naraz społem, kiej ten bór człowieczy, rozchwiany i śpiewający jednym, ogromnym głosem, ruszył procesją za proboszczem, któren monstrancję dzierzył przed sobą, że jakoby słońce złociste, słońce promieniejące rozgorzało nad głowami, płynąc z wolna skroś gęstwy nieprzeliczonej, wskroś światel jarzących, w kadzielnich dymach ledwie dojrzone, śpiewaniami opowite i przez oczy wszystkiego narodu, i przez serca wszystkie z miłością niesione...

Obchodzili kościół we środku a wolniuśko, noga za nogą, cisnąc się w strasznej ciasnocie i śpiewając z całej mocy, a organy wciąż grały, a dzwony bezustannie biły...

Alleluja! Alleluja! Alleluja! Huczał kościół, aż mury się trzęsły, śpiewały serca wszystkie i gardziele, a te głosy płomienne i ogniem nabrzmiałe niby żar-ptaki rwały się z krzykiem wesela ogromnym, kołowały pod sklepieniami, kiejby pośleple w upale, i w noc wiośnianą płynęły, na słońca się gdziesik niesły, we wszystek świat, kaj jeno uniesieniem dusze człowiecze sięgają...

Prawie przed północą skończyło się nabożeństwo i ludzie jęli się śpieszno na świat wywalać. Tylko Hanka ostała jeszcze, bo się tak rozmodliła gorąco, tak ją ano słowa księżę przejęły otuchą, a te śpiewy radosne, nabożeństwo i pamięć tego, czego to dzisiaj dopięła, tak ją ukrzepiły, iż całą radość składała pod Jezusowe nogi, zapomniawszy w pacierzu o całym świecie. Dopiero Jambroży brząkaniem kluczków przyniewolił ją do wyjścia z pustego już kościoła.

Ze nawet i ten strach o Antka, któren od tyła czasu żył w niej i skowyczał za leda powodem, jakby w niej pomarł nagle, tak bardzo poczuła się spokojna i dufna w sobie.

Rozglądała się za swoimi posuwając się wolno ku domowi, gdyż wozy toczyły się nieprzerwanym łańcuchem i ludzie szli całymi kupami bokiem drogi, ledwie dojrzonej, bo księżyc już zaszedł i ciemno było na świecie, bure chmurzyska ciągnęły górą, co trocha przesłaniając te granatowe pola nieba, kaj się jarzyły gwiazdy dalekie.

Noc szła ciepła, cicha i od ros obfitych wilgotnawa, z pół pociągał mięciuchny wiaterek, przejęty surowizną ziemic i mokradeł, a po drogach roznosiły się miodne zapachy topoli i brzoźek. Ludzie mrowili się w cieniach wsi, że ino kajś niekaj zamajaczyły głowy na jaśni powietrza nieprzysłonionego; wszędy rozlegały się kroki a głosy, pieski też zajadłej docierały z opłotków, a po chałupach tu i owdzie rozbłyskiwały światła.

Hanka, opatrzywszy po drodze stajnie i obory, poszła do chałupy. Już się tam kładli spać.

— Niech jeno wróci a gospodarzy, to ni słówkiem mu przypomnę przeszłe. — Pstanawiała rozdzwiewając się do snu. — A jeżeli znowuj się z nią sprzęgnie? — pomyślała naraz, dosłyszawszy Jagusię wracającą na swoją stronę.

Legła w pościel, nasłuchując czas jakiś. Na wsi było cicho, jeno z dróg dalekich trzęsły się ostatnie turkoty wozów i głosy zamierające w pustych oddalach.

— Boga by nie było ni sprawiedliwości na świecie! — szepnęła groźnie, ale zbrakło jej sił do rozmyślań, bo śpik ją zaraz z miejsca zmorzył.

Nazajutrz bardzo późno obudziły się Lipce.

Dzień się już rozwierał kiej to modre oko, jesczcech bielmem śpiku zasnute, ale już widne do cna i połyskujące, a wieś spała w najlepsze.

Nie kwapili się zrywać z barłogów, choć dzień ci to szedł Pańskiego Zmartwychwstania. Słońce wyniesło się zarno od wschodu i zagrało w stawach a rosach, i płynęło po bladym, wysokim niebie, jakby śpiewając wszemu światu ciepłem a światłością: Alleluja!

Niesło się ogromne i promienne wskroś mgieł przyziemnych, wskroś sadów i chałup, i pół, że ptaki zaśpiewały radośnie, wody dzwoniły weselnym belkotem, bory zaszumiały, wiaterek powiał, zatrzęsły się młode liście, a ziemia zadrgała, że gęste runie zbóż zakolebały się cichuśko i rosy kiej lzy posypały się na ziemię.

Hej! wesoly dzień nastal! Chrystus nam zmartwychwstał! Alleluja!

Zmartwychwstał On, umęczon i lutą złością zabit! Powstał ci znowu w żywe, z ciemności, z mrozów, z pluch się wyniósł Najmilszy! śmierci srogiej się wydarł, zmógł nie-

zmożone ku człowiekowemu szczęściu i oto w ten czas wiośniany, w tę porę rodną unosi się nad ziemiami, w tym słońcu przenajświętszym utajony, i rozsiewa wokół wesele, budzi omdlałe, ożywia martwe, wznosi przygięte, jałowe zapładnia.

Alleluja! Alleluja! Alleluja!...

Tym ci to świat wszystkim się rozlegał onego dnia Pańskiego.

Jeno w Lipcach było ciszej i smutniej niżli po inne roki w tę porę.

Zaspali galanto, bo już o dużym dniu, kiej słońce wciągało się nad sady, dopiero ruch się czynił po chałupach, skrzypiały wierzeje i rozczochrane głowy wyglądały rozziwiane na świat Boży, któren stał w słońcu, skowronkowymi świergotami dzwoniący i młodą zielenią przytrzaśnięty.

I u Borynów zaspali. Jedna Hanka, co się ździebko poraniła, by obudzić Pietrka do szykowania konia i bryki, sama zaś zajęła się przygotowaniem święconego. Józka tymczasem z niemalym piskiem pucowała dzieci, sama się też we świąteczne szmaty przyodziewając, a pod studnią na podwórzu Pietrek z Witkiem domywali się do czysta; tylko stary Bylica zabawiał się z pieskiem na ganku, często nosem pociągając, czy już krają kielbasy.

Wedle zwyczaju nie rozpalono ognia w kominie, kontentując się zimnym święconym. Właśnie je była Hanka przynosiła z ojcowej izby, rozdzielając po talerzach, że każdemu po równo wypadało po kawale kielbasy, szynki, sera, chleba, jajek i placka słodkiego.

Dopiero kiej się i sama ogarnęła, zwołała wszystkich do jadła i nawet poszła po Jagusię; przyszła ci zaraz sielnie zestrojona i tak piękna, że kiejby zorza się widziała, a modre oczy niby gwiazdy jarzyły się spod lnowych, gładko przyczesanych włosów. Ale wszyscy zarówno byli w szmatach świątecznych, że ino grały w oczach wełniaki i gorsety, a i Witek, choć boso, w nowym był spencerku ze świecącymi guzikami, co je był uprosił od Pietrka, któren dzisiaj wystąpił w całkiem nowej przyodziewie: w granatowym żupanie i portkach pasiastych żółto-zielonych, wygolił się do czysta, włosy obciął, jak drugie, równo nad czołem i koszulę na czerwoną wstążkę zawiązał, że skoro wszedł, zdumieli się przemianą, a Józka jaże w ręce zaklaskała:

— Pietrek ci to? a to by cię rodzona nie poznali!

— Burkową skórę zrzucił i parobek kiej świeca... — zauważył Bylica.

Prześmiechnął się ino parob tocząc oczyma za Jagusią a robiąc grdyką, gdyż Hanka, przeżegnawszy się, przepijała gorzałką do każdego i niewoliła zasiadać do stołu. Zajęli ławki, że nawet Witek, choć nieśmiało, przysiadł na kraju.

I pojadali z wolna, w cichości smakując święconego, że to bez tyle tygodni niezgorzej się wypościli. Kielbasy czujne były, czosnkiem dobrze przyprawione, gdyż po izbie rozniosły się zapachy, jaże psy się wierciły między ludźmi skamlając żałośnie.

Nikto się nie ozwał, póki pierwszego głodu nie zapchali tego pracując, że ino w onej uroczystej cichości spożywania glamania się rozchodziły, przysapki a bulgoty gorzałki, bo Hanka nie żałowała nikomu, sama jeszcze przyniewalając do picia.

— Rychło to pojedziem? — ozwał się pierwszy Pietrek.

— Zaraz choćby, po śniadaniu.

— Jagustynka chciała się z wami zabrać do miasta — wtrąciła Józka.

— Przyjdzie na czas, to pojedzie, czekać nie będę.

— Obroków to wziąć?

— Na jeden popas, wieczorem wrócimy.

I znowuj jedli, aż niejednemu ślepie wylaziły z onej lubości, twarze czerwieniały i sytność rozpierała serca gorącem i głęboką radością. Wolniuśko pojadali nadziewając się z rozmysłem, by jak najwięcej zmieścić i jak najdłużej czuć w gębie smakowitości. Dopiero kiej Hanka się podniosła, wzięli się też dźwigać od mich z dobrą już wagą w kałdunach, a Pietrek z Witkiem, czego byli nie dojedli, do stajni ponieśli z sobą.

— Szykujże zaraz konie! — zarządziła Hanka i przyrchtowawszy la męża toboł święconego, co go ledwie uniesła, odziewać się jęła do drogi.

Już ano konie czekały przed chałupą, kiej wpadła zadyszana Jagustynka.

— Mało co nie czekałam na waju!...

— Toście już po święconym? — westchnęła żałośnie pociągając nosem.

— Znajdzie się jeszcze la was, siadajcie, przegryziecie coniebędź...

Juści, nie potrza było wygłodzonej biedoty przyniewalać, przypięła się do jadła kiej wilk i zmiatała, co ino było na podorędziu.

— Pan Jezus wiedział, na co świętucha stworzył! — szepnęła, podjadłszy nieco. — Jeno to dziwna, że choć mu za życia w błocie legać pozwalają, to po śmierci radzi go w gorzałce moczą! — prześmiewała po swojemu.

— Pijcie na zdrowie a prędko, bo czas nagli.

I może w pacierz pojechały. Hanka już z bryki nakazywała Józce, by nie zapominała o ojcu, tak że dziewczyna zaraz nadrobiła różności na talerz i poniesła. Nie ozwał się na jej zagadywania ni nawet spojrzął na nią, ale co mu wetknęła w zęby, zjadł chciwie, patrząc wciąż martwym wzrokiem jak zawdy. Może by nawet i więcej pojadł, ale Józce się przykrzyło i poleciała na dwór patrzeć, jak prawie z każdej chałupy wyjeżdżały lub wychodziły kobiety z tobołkami, że kilkanaście wozów toczyło się do miasta i nad rowami ciągnęły rzędem kobiety, czerwono przyodziane, z węzłkami na plecach.

A kiej się rozwiały ostatnie turkoty, padła na wieś dziwnie smutna cichość i pustka; dzień się powlókł wolno, głuche milczenie zaległo drogi, ni gwarów zwyczajnych w taką porę, ni śpiewań, ni ludzi, tyle jeno, co tam nieco dzieci uwijało się nad stawem śmigając kamieniami na gęsi.

Słońce szło w górę, jasnością zalewając świat, ciepło się podnosiło, że już muchy brzęczały po szybach, jaskółki zapamiętałe chlustały wskroś przejrzystego powietrza, staw mienił się w ogniach, drzewa zaś, kiejby splawione w zieleni, polśniewały świeższą rozlewając miodne zapachy; z pól ogromnych, opłyniętych niebieskością, bił niekiedy chłodnawy, ziemią przejęty ciąg i skowronkowe śpiewania; wszystek świat tchnął zwiesnową cichą lubością, a od wsi, ledwie widnych w dalekościach, słoneczną pożogą przemgłonych, niesły się czasami jędrne krzykania i huki pistoletowych strzelań!

Jeno w Lipcach było pusto i żalobnie kiejby po pogrzebie, tyle co wypuszczone do picia bydło laziło, kiej chciało, cohając się o drzewa i porykując ku polom zieleniejącym. Pustką zarówno stały opłotki, jak i sienie powywierane, jeno miejscami na słonecznej stronie wygrzewali się pod białymi ścianami, gdzie zaś dziewczyny czesały się w oknach otwartych, a staruchy rozsiadłe na progach przeiskiwały dzieci.

I tak oto przechodziły godziny cichości sennej i smutnej, niekiej wiater zatrzęsł drzewinami, że poszumiały cichusko ważąc się ku chatom i lękliwie jakby poglądając w puste izby, to wróble stado z wrzaskiem przenosiło się z sadu na drogę albo zaszarpały się krótkie krzyki dzieci, odganiających wrony od kurczątów.

Mój Jezu, nie tak było przódzi w ten dzień, nie tak!...

Słońce się już wspinało ku południowi, nad kominy, kiej Rocho przylazł do Borynów, zajrzał do chorego, pogadał z dziećmi i zasiadł w ganku na słońcu. Poczytywał cosik na książce i bacznie wodził oczyma po drogach. A wkrótce nadeszła kowalowa z dziećmi i odwiedziwszy ojca, przysiadła na przyźbie.

— Wasz w domu? — zapytał Rocho po długiej chwili.

— Gdzie zaś!... do miasta zabrał się z wójtem.

— Cała wieś tam dzisiaj.

— Juści, pocieszą się nieco święconym, chudziaki.

— Wyście to z matką nie pojechali? — pytał Jagny wychodzącej.

— A cóż tam po mnie! — wyszła w opłotki spoglądając tęsknie na pola.

— Nowy wełniak ma dzisiaj! — szepnęła z westchnieniem Magda.

— Po matuli, nie poznajecie go to, co? A i korale wszystkie zawiesiła, i bursztyny te wielgachne też po matusi! — pouczała ją Józka żałośnie. — Jeno chustkę na głowie ma swoją...

— Prawda, tylachna szmat ostało po nieboszczkach, to nama ich tknąć nie pozwolili, a jej wszystko oddał, i paraduje se teraz...

— Hale, jeszcze kiejś wyrzekała przed Nastką, co są zleżałe i śmierdzą...

— Żeby jej tak zapachnęło to łajno diabelskie!

— Niech jeno ociec ozdrowieją, zarno upomnę się o korale, pięć sznurków ostało długich kiej bicze i jak groch największy!

Magda się już nie odezwała; westchnąwszy ciężko zaczęła iskać najmłodsze dziecko. Józka się też zaraz poniesła na wieś, Witek pod stajnią majstrował jeszcze cosik kiele kogutka, dzieci zaś baraszkowały razem z piaskami przed gankiem, pod okiem Bylicy, któren czuwał nad nimi kiej kokosz, a Rocho jakby ździebko zadrzemał.

— Skończyliście polne roboty?

— Tyle jeno, że ziemniaki wsadzone i groch posiany.
— U drugich i tyła nie zrobione!
— Zdążą jeszcze; powiedali, co puszczą chłopów na Przewody.
— Któż to taki wiedzący powiadał?
— A różni mówili w kościele! Kozłowa zbiera się iść prosić dziedzica...
— Głupia, dziedzic to ich więzi czy co?
— Bych się wstawił, to może by puścili...
— Wstawił się już nieraz i nie pomogło...
— Żeby ino chciał, ale nie chce przez złość la Lipiec, mój powiada... — urwała nagle pochylając zmieszana twarz nad dziecińską głową, trzymaną między kolanami, że Rocho na próżno czekał jakiegoś słowa.

— Kiedyż się tam Kozłowa wybiera? — pytał ciekawie.

— A zaraz po południu iść mają...

— Tyle wskórają, co się przeleczą i powietrza innego zachwycą.

Nie odrzekła, gdyż w opłotki skręcał z drogi pan Jacek, dziedziców brat, o którym powiadali, że głupawy był nieco, bo zawždy ze skrzypkami się nosił, na rozstajach pod figurami grywał i tylko z chłopami przestawał. Szedł przygięty ze skrzypicą pod pachą, z fajeczką w zębach, chudy, wysoki, z żółtą bródką i rozbieganymi oczyma. Rocho wyszedł naprzeciw. Musieli się znać, bo poszli razem nad staw i długo tam siedzieli na kamieniach, cosik cicho poredzając, że już dawno przedzwonili południe, kiej się rozeszli. Rocho wrócił na ganek, ale był jakiś osowiały i markotno patrzył.

— Schuchrało się panisko, że ledwiem go poznał! — ozwał się Bylica.

— Znaliście go? — ściszył głos oglądając się na kowalową.

— Jakżeby... Niemało dokazywał za młodu, niemało... Kat ci był la dzieuch... we Woli ni jednej nie przepuścił... dobrze baczę, w jakie to cuganty jeździł... jak se używał... baczę... — pojękiwał stary.

— Wziął za to ciężką pokutę, ciężką! Toście i najstarsi we wsi, co?

— Jambroży musi być starszy, bo jak ino baczę, on zawdy był stary.

— Sam rozpowiada, co śmierć o nim zapomniła! — wtrąciła kowalowa.

— Kostucha ta o nikim nie zabaczy, jeno tego ostawia se, by lepiej skruszał, bo kwardy, juści... wycygania się, jak może... juści... — jąkał cicho.

Zamilkli na długo.

— Baczę, kiej to w Lipcach wszystkiego piętnastu gospodarzy siedziało — zaczął znowu Bylica wyciągając nieśmiało palce ku tabace Rochowej.

— A teraz siedzi czterdziestu! — podsunął mu tabakierkę.

— I nowe już czekają na działy, urodzi rok czy nie, a naród zawsze jednako plonuje, juści... a ziemi nie przybywa... jeszcze nieco lat, a zbraknie la wszystkich... — Kichał rześiście.

— A bo to już dzisiaj we wsi nie ciasno! — rzekła kowalowa.

— Prawda, a kiej się chłopaki pożenią, to już la ich dzieci nie ostanie i po morgu, juści...

— To we świat iść muszą! — zauważył Rocho.

— Z czym to pójdą? z gołymi pazurami ten wiatr zagrabić?

— A Niemcy ano na Słupi wykupiły dziedzica i teraz się stawiają... po dwie włóki na osadę — mówił Rocho dość smutnie.

— Juści... powiadali o tym... hale Niemcy naród inszy, uczony i zasobny, handlują wespół z Żydami, a krzywda ludzką se pomagają... a niechby tak po chłopsku z gołymi palicami chytały się ziemie, to by i trzech siewów nie przetrzymały... i co do jednego wykupiły... W Lipcach ciasno, duszą się ludzie, a tamten ma tyłachna pola, że ugorem prawie leży... — wskazał dworskie ziemie za młynem, wzgórzem pod las biegnące, kaj czerniały lubinowe stogi.

— Na Podlesiu?

— Rychtyk przyległe do naszych, w sam raz do wykupna, ze trzydzieści gospodarstw tam by wymierzył, juści... ze trzydzieści... ale bo to dziedzic przeda, kiej mu pieniędzy nie potrza?... bogacz taki...

— Hale! bogacz, a kręci się za groszem kiej piskorz za błotem, że już od chłopów pożyczca i kaj ino może. Żydy go przyduszają o swoje, co na las dały, podatki winien,

dworskim nie płaci, jesczek ordynarii na Nowy Rok należnej nie dostały, wszędzie winien, a skąd to weźmie oddać, kiej boru zabronił urząd ciąć, póki się z chłopami nie ugodzi? Nie wysiedzi on długo na Woli, nie! Powiadali, co się już za kupcami ogląda... — rozgadała się niespodzianie kowalowa, ale kiej Rocho chciał ją więcej pociągnąć za język, zacięła się jakoś i zbywszy go bele czym, dzieci zwołała i do dom poszła.

— Sporo musi wiedzieć od swojego, jeno się boja popuścić... Juści, że przyległe ziemie rodne, łąki dwukośne, juści... — rozmyślał głośno stary, wpatrzony w podleskie pola, kaj widać było za stogami dachy zabudowań folwarcznych, jeno że Rocho nie słuchał, bo dojrawszy Kozłową stojącą nad stawem z kobietami, poszedł do nich prędko.

— Hi... hi... zmogły dziedzica... Mój Jezu, a pożywiłyby się chłopcy niezgorzej... Juści... druga wieś by stanęła, rąk nie zbraknie ni głodnych na ziemi... juści... — rozmarzał się Bylica dyrdając za dziećmi, bo jaże na drogę się wytoczyły.

Na nieszpory zaczęli dzwonić.

Słońce się już przetaczało ku borom i drzewa poczęły kłaść długie cienie na drogi i staw, a przedwieczorna cichość tak przywalala świat, że słyhać było dalekie jescze dudnienie wozów, krzyki ptactwa na ogorzelskich i ciche, przejmujące granie organów w kościele.

Że zaś powracały już niektóre z miasta, zaklekotały od trepów wszystkie mostki, tak biegli nowin posłuchać.

Zaś po nieszporych, o samym zachodzie, dobrodziej pojechał drogą do Wólki. Jambroży powiedział, że do dworu na bal, a zaraz po jego wyjeździe organisty z całym domem walili w goście do młynarzów; Jasio wiódł matkę sielnicę zestrojoną i wesoło pozdrawiał dzieuchy, wyzierające z opłotków.

Zmierzch się roztrząsał cichy po ziemiach, słońce zaszło i zorze się rozlewały coraz szerzej, że z pół nieba stanęło w krwawych ogniach, kieby tym zarzewiem przysypane, wody się krwawo zatliły i szyby rozgorzały, od miasta zaś coraz więcej nadjeżdżało wozów i coraz rozgłośniej wrzały krzyki przed domami.

Hanki jeno nie było widać, ale mimo to przed chałupą gwarno było i wesoło; dzieuch rówiesnych naszło się do Józki, że kiej te szczygły świergotliwe obsiadły przyźbę i ganek, zabawiając się prześmieciami z Jaśkiem Przewrotnym, którego przyleciał za Nastusią, choć go ta już całkiem odpędzała od siebie, na kogo innego rachując. Józka ugaszczala je, jak ino mogła, plackiem jajecznym a kielbasą.

Nastusia rej wiedła, jako najstarsza i że to najbardziej się przekpiwała z chłopaka, co to był niezguła, a siarczystego parobka chciał udawać. Stojal właśnie przed wszystkimi, w pasiastych portkach, w nowym spencerku i w kapelusie na bakier, ujął się pod boki, a ze śmiechem powiadał:

— Musita o mnie stoic, bom sam jeden parobek we wsi!

— Nie bój się, za krowami dyrdać ma kto jescze!

— Pokraka jedna, do skrobania ziemniaków sposobny!

— Dzieciom nosy obcierać! — wrzeszczały jedna przez drugą, rozgłośnym śmiechem wybuchając, ale Jasiek się nie stropił, strzyknął śliną przez zęby i rzekł:

— O takie głupie skrzaty nie stoję!... Gęsi wama paść jescze!

— Sam łoni za krowim ogonem tańcował, a tera parobka udaje...

— I co dnia portki gubił, tak przed bykiem uciekał.

— Ożeń się z Magdą od Jankła, ta ci pasuje w sam raz.

— Żydowskie bachory niańczy, to i tobie nos będzie umiała ucierać.

— Albo z Jagatą, to ją na odpusty poprowadzisz — rzucały w niego szydliwie.

— A jakbym do której z wódką posłał, to by się do Częstochowy ochfiarowała i wszystkie piątki suszyła z radości! — odpowiedział.

— A pozwoli ci to matka, kiejś w chałupie potrzebny do mycia garnków i macania kur! — zawołała Nastka.

— Bo się ozgniewam i pójdę do Marysi Balcerkówny!

— Idź, już tam Marysia czeka na cię z pomietłem albo czymś gorszym...

— A niech cię jeno dojrzy, to zaraz pieski pospuszcza.

— I nie zgub czego po drodze! — śmiała się Nastus pociągając go ździebko za portki, bo miał wszystką przyodziewę kiejby na wyrost.

— Po dziadku dodziera buciarów.

— Kamizielę ma ze wsypy, co ją to świnie podarły.

Leciały słowa kiej grad wraz ze śmiechem; śmiał się zarówno i skoczył, by Nastkę wpół ująć, ale mu któraś podstawiła nogę, że runął jak długi pod ścianę, nie mogąc powstać, bo go wciąż popychały.

— Dajta mu spokój, jakże... — przyciszała Józka pomagając mu wstać, bo choć nie-dojda, gospodarskim był synem i jej powinowatym przez matkę.

A potem zabawiali się w ślepą babkę.

Jaśka na nią obrały i zawiązawszy mu oczy, ustawiły go wprost ganku rozbiegając się naraz z krzykiem na wsze strony kiej wróble. Pogonił za nimi z rozczapierzonymi rękoma natykając się co trocha na płoty i ściany; kierował się za śmiechami, ale niełacno którą przychwycił, bo śmigaly kole niego kiej jaskółki, potrącając w przelocie, że zatętniało przed chałupą, jakby to stado żrebaków przeganiał po grudzi, a piski, wrzawa, śmiechy się zatrzęsły, aż na całą wieś się rozlegało.

Mrok już gęstniał, zorze się dopalały i zabawa trwała w najlepsze, kiej naraz w podwórzu buchnął wrzask kurzy.

Józka poleciała tam w te pędy.

Witek stał pod szopą chowając cosik za siebie, a Gulbasiak przywarował za pługami, że mu ino łeb się bielil.

— Nic, Józia... nic... — szeptał pomieszany.

— Kureńście dusili... pióra jeszcze ano lecą...

— Inom kogutowi trochę z ogona wyrwał, bo mi potrza la mojego ptaka. Ale nie nasz kogut, nie, Józia! Gulbasiak skądciś przyniósł... swojego...

— Pokaż! — rozkazała surowo.

Cisnął jej pod nogi na pół żywego ptaka, całkiem oskubanego z piór.

— Pewnie, że nie nasz! — rzekła nie mogąc rozpoznać. — Ale pokaż swojego cudaka.

Wyniósł na jaśnie już całkiem gotowego kogutka: z drzewa był wystrugany i oblepiony ciastem, w które powtykano piórek, że kiej żywy się widział, bo i łeb z dziobem miał prawdziwego, na patyk nadziany.

Na desce se stał czerwono ukraszonej, a tak zmyślnie przyręchtowanej do małego wozika, że skoro Witek zaruchał długim dyszelkiem, kogut ją tańcować i skrzydła rozkładać, do tego zaś zapiał Gulbasiak, jaże się kury z grzęd odezwały.

— Jezu, a tom póki życia takiego cudaka nie увидziała! — przykucnęła pobok.

— Dobry jest, co? Utrafiłem, Józia, co? — szeptał z dumą.

— Sameś to wystroił? ze swojej głowy?

Dziw ją rozpierał.

— A sam! Jędrek mi jeno koguta żywego przyniósł... a sam, Józia...

— Mościewy, a to kiej żywy się rucha, choć z drewna. Pokaż go dzieuchom!... dopiero to będą wydziwiać!... Pokaż, Witek!

— Ni, jutro pójdziemy po dyngusie, to obaczą. Jeszcze sztachetków brak kiele niego, żeby nie sfrunął.

— To opatrz krowy i do izby przychodź robić, widniej ci będzie...

— Przyjdę, jeno jeszczech na wsi cosik sprawię...

Wróciła przed dom, ale dziewczyny już skończyły zabawę i zaczęły się rozchodzić, bo noc się robiła, światła zapalali po domach, gwiazdy się też kajś niekaj pokazywały, a chłód wieczorny zaciągał z pól.

Już wszystkie kobiety powróciły z miasta, a Hanka nie nadjeżdżała.

Józka narządziła sutą wieczerzę: barszcz na kielbasie i ziemniaki tłusto omaszczone. Zaczęła ją podawać na ławę, gdyż Rocho czekał, dzieci jeść skamlały, a Jagna raz po raz zaglądała do izby, kiej Witek wsunął się cichusko i zaraz przykucnął przed dymiącymi michami. Dziwnie był czerwony, mało jadł i łyżką po zębach dzwonił, tak mu się ręce trzęsły, a nie dojadłszy do końca, poleciał.

Złapała go Józka w podwórzu przed chlewem, jak nabierał w połę świńskiego żarcia z cebratki, a ostro nastawała: co mu się stało?

Wykręcał się, jak mógł, wycyganiał, ale w końcu prawdę powiedział:

— A to odebrałem dobrodziejowi swojego boćka!

— Jezus, Maria, a nie dojrzał cię kto?

— Nie, dobrodziej pojechali, psy poszły żreć, a bociek w ganku stoja! Maciuś to wypatrzył i przyleciał powiedzieć! Kapotę Pietrkową go przyduśiłem, by me nie kujnął, i poniesłem do schowka! Ino pary z gęby nie puść, moja złociuska! Za parę niedziel przywidę go do chałupy, obaczysz, jak parodował na ganku będzie, a nikto go przeciech nie rozpozna. Nie wydaj me ino!

— Hale! kiej cię to z czym wydałam? Dziw mi jeno, żeś to się ważył, Jezu!

— Swoje odebrałem. Pedziałem, co nie daruję, i odebrałem... Po tom go pewnie łaskawił, żeby drugie uciechę miały, juści!... — szepnął i poleciał gdziesik w pole.

Niezadługo się jawił z nawrotem i zasiadł przed kominem wraz z dziećmi do wykończenia kogutka.

A w izbie zrobiło się jakoś sennie i smutno. Jaguś poszła na swoją stronę, zaś Rocho siedział przed domem razem z Bylicą, któren już żydy woził, tak go śpik morzył.

— Idźcie do dom, bo tam na was czeka pan Jacek! — szepnął mu Rocho.

— Na mnie czeka... pan Jacek... dyć lecę... na mnie?... no... no — jękał zdumiony, całkiem wytrzeźwiawszy, i poszedł.

A Rocho na przyźbie ostał, pacierz szeptał, wpatrzony w noc, w owe nieprzejrzane dalekości nieba, kaj się aż trzęsło od gwiazdnych migotów, dołem zaś, nad ziemiami, wynosił się już srodze rogaty miesiąc i bódł ciemności.

W chałupach światła gasły posobnie, kiej oczy snem zwierane; milczenie, przejęte cichuśkim dygotaniem listeczków i głuchym, dalekim bełkotem rzeczki, rozlewało się dokoła. Tylko jeszcze u młynarzów gorzały okna i zabawiali się do późna.

W izbie Borynów już przycichło, spać wszyscy legli gasząc światło, że ino koło garnków z wieczszą ustawionych w kominie żarzyły się węgle, a świerszcz poskrzypował gdzieś w kącie, ale Rocho wciąż siedział na dworze oczekując na Hankę, że dopiero koło samego północkska zadudniły kopyta na moście koło młyna i wkrótce wtoczyła się bryka.

Hanka była dziwnie smutna i milcząca, że dopiero kiej zjadła wieczszą i parobek poszedł do stajni, odważył się pytać:

— Widzieliście męża?

— Całe popołudnie z nim przesiedziałam! Zdrowy jest i dobrej myśli... kazał was pozdrowić... I drugich chłopów też widziałam... mają ich puścić, jeno nikto nie wie kiedy... U tego, co ma na sądach Antka, bronić, też byłam...

Nie mówiła tego, co jej kamieniem zaciężyło na sercu, a jeno takie różności drugie, Antka się nie tyżące, aż rozplakała się nagle, i choć przysłoniła twarz rękoma, łzy pociekły przez palce.

— Przyjdę rano... odpocznijcie sobie: strząśliście się mocno... by wam nie zaszkodziło.

— A niechbym już raz zdechła i więcej nie cierpiała! — wybuchnęła.

Pokiwał głową i wyniósł się bez słowa, jeno przed chałupą pieski cosik rozszczekane gniewnie przyciszał do budy zapędzając.

Ale Hanka, choć się zarno do dzieci przyłożyła, usnąć nie mogła mimo utrudzenia. Jakże!... toć Antek ją przyjął kiej tego psa uprzykrzonego... Świącone ze smakiem jadł, te kilkanaście złotych wziął, nie pytając, skąd miała, i nawet się nie użalił nad jej umęczeniem daleką drogą!...

Opowiadała mu, co i jak się robi w gospodarce — nie pochwalił, a naprzeciw niejednemu ze złością przyganiał... O całą wieś rozpytywał, a o dzieciach ni wspomniał... Szła ku niemu z tym sercem wiernym i kochającym, utęskniona wielce łask jego; żoną mu przeciech ślubną była i matką jego dzieci, to jej nawet nie przyhołubił, nie pocałował, nie zatroskał się o jej zdrowie... Kiej obcy się widział i kiej na obcą sobie spoglądał, nie bardzo słuchając jej rozpowiadań, że już w końcu i mówić nie mogła, żal ją dusił, łzy zalewały, to jeszcze krzyknął, by mu z bekami nie przyjeżdżała! Jezus kochany, dziw, że trupem nie padła... To za tę ciężką służbę kole jego dobra, za pracę nad siły, za te cierpienia wszystkie — nic w zapłacie: ni jednego słowa łaski, ni jednego słowa pociechy!

— Jezu, wejrzyj miłościwie, wspomóż, bo nie zdzierzę! — jęczała cisnąc głowę w poduszki, bych dzieci nie rozbudzić, a każda kostka w niej z osobna się trzęsła płakaniem, żalnością, poniżeniem i strasznym poczuciem krzywdy!

Nie mogła sobie popuścić duszy tam przy nim ni potem z powrotem przy ludziach, więc teraz dopiero oddawała się rozpaczy, teraz pozwalala męce rozdzierać serce i łzom gorzkim płynąć.

Zaś nazajutrz, w świąteczny poniedziałek, dzień się podnosił jeszcze jaśniejszy, barzej jeno skąpany w rosach i modrawych omgleniach, ale i barzej rozsloneczniony i jakiś zgoła weselszy. Ptaki śpiewały rozgłośniej, a ciepły wiatер przeganiał po drzewinach, że szemrały jakby pacierzem cichuśkim; ludzie zrywali się różniej wywierając drzwi a okna, na świat Boży lecieli spojrzeć, na sady przytrząśnięte zielenią, na te nieobjęte ziemie zwiesną oprzędzone, całe rosami skrzące, w słońcu radosnym utopione, na pola, kaj już oziminy, wiatrem kolebane, niby płowe, pomarszczone wody ku chałupom spływały.

Myli się przed domami, przekrzyki się niesły wskroś sadów, kajś już dym walił z kominą, konie rżały po stajniach, skrzypiały wierzeje, wodę czerpali ze stawu, bydło szło do picia, krzyczały gęsi, a kiej dzwony uderzyły i ogromne, niebosiężne głosy jęły huczeć i rozlewać się na wieś, na pola, na bory dalekie, wzmogły się jeszcze krzyki, a serca żywiej i weselej zabiły.

Chłopaki już latały z sikawkami, sprawiając sobie śmigus, albo przyczajone za drzewami nad stawem, lały nie tylko przechodzących, ale każdego, kto ino na próg wyrżał, że już nawet ściany były pomoczone i kałuże siwiły się pod domami.

Zawrzały wszystkie drogi i obejścia, wrzaski, śmiechy, przegony narastały coraz barzej, bo i dzieuchy gziły się niezgorzej, lejąc się między sobą i ganiając po sadach, że zaś ich dużo było i dorosłych, to wnet dały radę chłopakom rozganiając ich na wszystkie strony, a tak się rozswawolili, że nawet Jaśka Przewrotnego, któren się z sikawką od gaszenia pożarów zaczął na Nastkę, dopadły Balcerkówny, wodą zlały i jeszcze do stawu zepchnęły na pośmiewisko...

Ale ozgniewany za despekt, iż to dzieuchy górę nad nim wzięły, przyzwał w pomoc Pietrka Borynowego i tak się zmyślnie zasadzili na Nastkę, aż ją dostali w pazury i pod studnię zawlekli, a tak srodze splawili, jaże wniebogłosy wrzeszczała... Zaś potem, dobrawszy jeszcze Witka, Gulbasiaka i co starszych, chycili Marysię Balcerkównę i taką jej kąpiel sprawili, aż matka z kijem leciała na pomoc; przyparli też gdzieś Jagnę i tego utytłali, nawet Józce nie przepuszczając, choć się prosiła i z bekiem leciała na skargę do Hanki.

— Skarzy się, a rada, oczy się jej skrzą do figłów!

— A i mnie zapowietrzono do żywej skóry dojęły! — użalała się wesoło Jagustynka wpadając do chałupy.

— Niby te obwiesie komu przepuszczają! — biadolila Józka przewłócząc się w suche szmaty, ale mimo strachu wyszła potem na ganek, bo aż dudniało na drogach od przeganiań i wieś się trzęsła wrzaskami: chłopaki dziw nie oszalały z uciechy, chodzili całą hurmą, zaganiając, kto się napatoczył, pod sikawki, aż soltys musiał rozganiać swawolników, bo nie sposób się było pokazać z chałupy.

— Wama cosik niezdrowo po wczorajszym? — szepnęła Jagustynka susząc plecy przed kominem.

— Juści, trzęsie się we mnie i ciągiem me kopie, mgli me przy tym...

— Połóźcie się. Trzeba by się wam napić maciórkowego naparu! Strzęśliście się wczoraj! — zafrasowała się bardzo, ale że zapachnęła kiszka przysmażona, siadła wraz z drugimi do śniadania, łakomie wypatrując większego kawałka.

— Pojedzcie i wy, gospodyni: głódeniem zdrowiu nie pomoże...

— Kiej mi się mierzi mięso; arbaty se zgotuję.

— Na przepłukanie flaków niezgorsze, ale byście się gorzałki przegotowanej z tłustością i korzeniami napili, rychlej by pomogło...

— Juści, zmarłaka by postawiły takie leki!... — zaśmiał się Pietrek, któren wziął miejsce kole Jagusi, w oczy jej zagłądał podając usłużliwie, na co jeno spojrziała, i ciągiem ją zagadując, ale że go zbywała bele czym, jął rozpytywać Jagustynkę o Mateusza, o Stacha Płoszkę i drugich.

— Jakże, widziałam wszystkich, spólnie se siedzą, a pokoje mają dworskie zgoła, wysokie, widne, z podłogą, jeno że z tą żelazną pajęczyną w oknach, bych się im na spacer nie zachciało. A przekarmiają ich też niezgorzej. Grochówkę im przynieśli w południe, spróbowałam: kieby na starym bucie zgotowana i smarowidłem od woza omaszczona. Na drugie zaś prażonych jagieł im postawili... no, Łapa by kulas na nie podniósł, a nie powąchał nawet. Za swoje się żywią, któren zaś nie ma grosza, pacierzem se to jadło doprawia — opowiadała urągliwie.

— Rychło zacząną puszczać?

— Powiedały, że już na Przewody niektóre wróca! — szepnęła ciszej obzierając się trwożnie na Hanke, a Jagnę jakby coś podrzuciło z miejsca, że uciekła z izby, jeść nie skończywszy, stara zaś o Kozłowej zaczęła mówić.

— Późno wrócili i z niczym, przetrzęsły się jeno po kielbasach i dworowi się napatrzyły! Powiedają, że czymś innym pachnie niżli chałupa!... Dziedzic im powiedział, co nikomu poradzić nie może, bo to sprawa komisarza i urzędu, a kieby nawet mógł, też by się nie wstawił za żadnym Lipczakiem, boć przez nich sam jest szkodny najbarzej! Wicie, że to las mu sprzedawać wzbronili, a kupce go teraz po sądach włóczą. Klął pono siarczyście i krzyczał, że kiej on przez chłopów ma iść z torbami, to niech całą wieś zaraza wytraci!... Kozłowa już z tym od rana po chałupach lata i pomstą odgraża.

— Głupia, co mu ta zrobi pogrozą!

— Moście, a bo to wiada, kiej kto komu miętkie miejsce wymaca, że i najlichszy... — urwała porywając się podtrzymać Hanke, lecącą na ścianę.

— Laboga! By to prędzej nie przyszło przed czasem — szeptała wystraszona ciągnąc ją do łóżka, bo jej w ręku zemgłała, pot kroplisty. wystąpił na jej twarz, żółtymi plamami okrytą. Leżała ledwie dychając, stara zaś octem wycierała jej skronie i dopiero kiej chrzanu pod nos nakładła, Hanka oprzytomniała otwierając oczy, zgudka ją jeno chyciła.

Rozeszli się do obrządzeń gospodarskich, Witek tylko ostał i upatrzwszy sposobną porę, jął prosić gospodyni, aby go puściła z kogutkiem.

— A idź, przyodziewy jeno nie ściarachaj i sprawuj się dobrze! Psy uwiąz, by za wami na drugie wsie nie poleciały! Kiedyż pójdzieta?

— A zarno po kościele.

Jagustynka wraziła głowę przez okno i zapytała:

— Kaj to psy, Witek? Wyniesłam im jeść, wołam i ni jednego!

— Prawda, dyć i w oborze rano nie były! Łapa! Burek! na tu! — nawoływał wybiegając przed dom, ale się nie odezwały.

— Musiały na wieś polecieć, bo suka Klębów się goni... — objaśnił.

Nikom do głowy nie przyszło myśleć, kaj się psy podziały — zwyczajna przeciech rzecz. Dopiero po jakimś czasie Józka posłyszała gdziesik w podwórzu jakby głuche skamlenie, a nic tam nie nalazszy, pobiegła w sad myśląc, że to Witek się rozprawia z jakimś psem obcym. Zdziwiła się nie dojrzawszy nikogo, sad był pusty i to skomlenie ucichło; ale powracając natknęła się na Burka; leżał nieżywy pod szczytową ścianą — łeb miał rozwalony.

Narobiła takiego wrzasku, że się wszyscy zlecieli.

— Burek zabity! Złodzieje pewnie!

Trwoga powiała nad nimi.

— A dyć nie co insze, w imię Ojca i Syna! — krzyknęła Jagustynka dojrzawszy naraz kupę ziemi wywalonej i dół wielki pod przyciesiami.

— Podkopali się do ojcowej komory!

— Jama, że konia by przewiół!

— A zboża pełno w dole.

— Jezu, a może tam jeszcze są zbóje! — zakrzyczała Józka.

Rzucili się na Borynową stronę, Jagusi już nie było, stary ino leżał twarzą do izby, w komorze zaś, zawdy mrocznej, widno było, światło buchało dziurą, że łąco dojrzeli, jako wszystko było pomieszane kiej groch z kapustą, zboże powysypywane zalegało ziemię razem ze szmatami, pościaganymi z drągów; nawet motki przędzy i wełna leżały potargane i zwichłone. Nie sposób było na razie zmiarkować, czego brakowało.

Ale Hanka od razu pomiarkowała, że to kowalowa być musi robota; gorąc ją przejął na myśl, iż kiejby się jeden dzień opóźniła, nalazłby pieniądze i zabrał... Nachyliła się nad dołem kryjąc przed ludźmi kumentność, a sprawdzając cosik sobie za stanikiem.

— Czy aby nie brak czego w oborze? — rzekła, niby tknięta podejrzeniem.

Na szczęście, nic nigdzie nie brakowało.

— Dobrze były drzwi pozawierane! — ozwał się Pietrek i skoczył naraz do ziemniaczanego dołu, odwalił z wejścia ocipkę wielgachną i wyciągnął stamtąd Łapę skowyczącego.

— Juści, że złodzieje go tam wrzucili, ale to dziwne, pies zły i dał się...

— I nikto w nocy nie słyszał szczekania!

Dali znać o sprawie sołtysowi, rozniosło się też migiem po wsi, że w dyrdy lecieli oglądać, wyrzekać a deliberować. Sad zapełnił się ludźmi, cisnęli się kiej do konfesjonału, kuźden głowę wtykał do dołu, powiadał swoje i Burka pilnie oglądał.

Zjawił się i Rocho, a uspokoiwszy rozplakaną i wrzeszczącą Józkę, która każdemu z osobna opowiadała, jak to było, poszedł do Hanki, leżącej znowu na łóżku, ale jakoś dziwnie spokojnej...

— Zląkłem się, byście tego zbyt do serca nie wzięli! — zaczął.

— I... niczego chwała Bogu nie wziął... zapóźnił się... — przyciszyła głos.

— Miarkujecie, kto?...

— Dałabym głowę, że kowal.

— To chyba na cosik upatrzonogo polował?

— Juści... jeno że mu się wysnęło, do waju tylko mówię...

— Juści, za rękę trza by złapać albo świadków mieć... No, na co się to człowiek waży la grosza!...

— Nawet przed Antkiem się nie wygadajcie, moi drodzy! — prosiła.

— Wiecie, żem nieskory do zwierzeń, a łacniej przecież zabić człowieka niżli go urodzić. Znałem go, że krętacz, ale o taką rzecz bym nie posądził.

— Jego stać na najgorsze, znam ja go dobrze...

Wójt nadszedł z sołtysem i wzięli oglądać szczegółowo, wypytując się Józki o wszystko.

— Żeby Kozioł nie siedział, myślałbym, co to jego sprawka... — szepnął wójt.

— Cichoście, Pietrze, bo Kozłowa ku nam zmierza — trącił go sołtys.

— Spłoszyli się, że nic pono nie unieśli.

— Pewnie, strażnikom trza by dać znać... nowa robota, diabli nadali, że człowiek święt nawet zażyć spokojnie nie może...

Sołtys naraz się schylił i podniósł żelazny, okrwawiony pręt.

— Tym ci zakatrupili Burka!

Żelazo przechodziło z rąk do rąk.

— Pręt, z jakiego zęby do bron kują.

— Mogli ukraść choćby i z kuźni Michałowej.

— Kuźnia już od piątku zawarta.

— Kowala trza wypytać, czy mu nie zginęło.

— Tak mogli ukraść, jak mogli przynieść z sobą, wójt to wama mówi, a kowala w chałupie nie ma, co zaś robić, moja to sprawa z sołtysem! — podniósł głos, krzycząc, by się nie tłoczyli po próżnicy i do dom szli.

Nikto się go nie ulęknął, jeno że czas się było zabierać do kościoła, to wnet się porozchodzili, bo już i ludzie z drugich wsi nad płotami ciągnęli gęsiego, i wozy coraz częściej dudniały na moście.

A kiej się do cna wyludniło, wsunął się do sadu Bylica i nuże dopiero oglądać swojego pieska, cucić go a przemawiać do niego cichusko.

Dom też opustoszał, do kościoła poszli, Hanka jeno w łóżku ostala, pacierze se przepowiadając, a myśląc o Antku, że zaś cicho się zrobiło, bo stary dzieci powiódł na drogę, zasnęła kwardo.

Już ano stanęło przypołudnie, galancie przygrzane i tak cichuskie, jaże śpiewy narodu rozchodziły się z kościoła i brzęczały po szybach, już i przedzwonili na Podniesienie, a ona ciągiem spała. Zbudził ją dopiero turkot wozów pędzących po wybojach, bo jak to było we zwyczaju w drugie święto Wielkanocy, po sumie, ścigali się, któren pierwej dopadnie swojej chałupy, że ino migały przez drzewa bryki, zapchane ludźmi, i konie prane batami.

Ścigali się tak siarczyście, że chałupa się trzęsła i wrzawa turkotów i śmiechów wichrem przeleciała.

Chciała się podnieść, obaczyć, ale domowi wracali i Jagustynka, krzątając się kiele obiadu, jęła opowiadać, jak zważyło się tyłachna narodu, co i połowa nie miała miejsca w kościele, że wszystkie dwory zjechały, a po sumie dobrodziej zwoływał gospodarzy do zakrystii i cosik z nimi uredzał, Józka zaś znowuj rozpowiadała o dziedziczkach, jak to były wystrojone.

— Wiecie, a to panienki z Woli to ci takie kupry dźwigają na zadzie, jakby te indory, kiej se ogony rozczapierzone postawią.

— Sianem se te miejsca wypychają lebo gałganami — pojaśniała stara.

— A w pasie wcięte kiej osy, batem bych je poprzecinał, że ani poznać, kaj te brzuchy dziewczają... Z bliskam wypatrywała.

— Kaj? a pod gorsety wpychają. Powiadała mi jedna dworka, co za pokojową była w modlickim dworze, jak to poniektóre dziedziczki się głodzą i pasami na noc ściągają, by ino nie pogrubieć. Taka moda dworska, aby każda pani cieniutką się wydawała, niby tyczka, na zadzie jeno wydęta.

— We wsi inaczej, boć z chudych przekpiwają się parobki.

— Zaśby nie! dzieucha musi być kiej lepa, rozrosła wszędzie, taka, co to jak się człek do niej przyprze, to jakby do pieca gorącego... — powiedział Pietrek, wpatrzony w Jagusię, wystawiającą garnki z komina.

— Widzisz go, pokrakę, wypróżnował się, podjadł se mięsem i jakie mu to już smaki na ozór przychodzą! — zgromiła go Jagustynka.

— Jak taka się przy robocie ruchu, to dziw się jej wełniak nie rozpęknie...

Chciał jeszcze cosik trefnego dodać, ale Dominikowa przyszła opatrywać Hankę, i wygonili go z izby.

Obiad też zaraz podawali na ganku, gdyż ciepło było i słonecznie. Młoda zieleń polśniewała, trzających się cichusko na gałązkach i gmerząc kiej motyle, ptasie świegoty roznosiły się ze sadów.

Dominikowa zakazała Hance ruszać się z pościeli, a że zaraz po obiedzie nadeszła Weronka z dziećmi, do łóżka przystawili ławę i Józka nanięła święconego i flachę gorzałki z miodem, bo Hanuś, choć z trudem nieco, ale godnie, po gospodarsku podejmowała siostrę i sąsiadki, które wedle zwyczaju jęły posobnie przychodzić w goście, użalać się nad nią, gorzałki pociągać, słodkim plackiem wolniusko się delectować i różności sąsiedzkie rozpowiadać, głównie zaś o tym podkopie pod komorę trajkotać.

Zasie domowi przed chałupą się wygrzewali poredzając z ludźmi, jacy wciąż do sadu szli, a srodze medytowali nad jamą jeszcze nie zawaloną, gdyż wójt wzbronił do czasu przyjazdu pisarza i strażników.

Właśnie Jagustynka była rozpowiadała o tym, nie wiada już dzisiaj po raz który, kiej z podwórza wywalili się chłopaki z kogutkiem. Witek ich wiódł, wystrojony sielnie, w butach nawet i kaszkiecie Borynowym, srodze na bakier nadzianym, a pobok w kupie szedł Maciuś Kłębów, Gulbasiak, Jędrak, Kuba Grzeli z krzywą gębą syn i drugie. Kije mieli w rękach i torbeczki przez plecy, Witek zaś tulił pod pachą skrzypice Pietrkowe.

Wywiedli się na drogę z paradą i najpierwej ruszyli do dobrodzieja, bo tak po inne roki parobki poczynały. Śmiało weszli do ogrodu, przed plebanię, ustawili się w rząd, wysuwając przed się kogutka. Witek zagrał na skrzypicy, Gulbasiak jął kręcić cudakiem i pisać, a wszyscy, rypiąc kijami i nogami do wtóru, wraz zaśpiewali piskliwie:

Przyszliśmy tu po dyngusie!

Zaśpiewamy o Jezusie,

O Jezusie, o Maryje —

Dajcie nam co, gospodynie!...

I długo śpiewali, a coraz śmiej i rozgłośniej, aż wyszedł dobrodziej i po dziesiątku im rozdał, kogutka pochwalił i z łaską ich odpuścił...

Witek jaże spotniał ze strachu, czy o boćka nie zagada, snadź go jednak wśród drugich nie rozpoznał, ale na pokoje odszedł, przysyłając jeszcze przez dziewczynę słodzińskiego placka, że huknęli mu śpiewkę na podziękę i do organistów pociągnęli.

Potem zaś już chałupy nawiedzali wraz z całą chmarą dzieci rozwrzeszczanych i tak się cisnących, że musieli obraniać kogutka przed naporem, gdyż każde piórek chciało tykać i kijaszkiem zaruchać.

Witek ich prowadził rej wodąc i na wszystko mając czujne oko, nogą znać dawał, by zaczynać, a smykiem rządził, kaj nutę wyciągać cieniušką, a kiej grubą; jemu też oddawali gościńce. A z taką paradą się wodzili i tak szumnie, jaże na całą wieś roznosiły się śpiewania i przygrywki skrzypicy, a ludzie wielce się dziwowali, że to skrzaty, ledwie odrosłe od ziemi, a poczynają sobie niby parobki.

Pod zachód się już miało, poczerwieniałe ździebko słońce przetaczało się nad bory, a po niebie modrym rozwlóczyły się białe chmurki, kiej te nieprzeliczone stado gęsi, wiatery też ruchał kajś górą chwiejąc czubami ordzawiałych topoli, a we wsi czyniło się coraz rojniej i gwarliwiej: starsi poredzali przed chałupami zasiedając progi, dzieuchy gziły się nad stawem lub ująwszy się wpół chodziły kolebiąco, piesneczki zawodząc, iż kiej kwiaty makowe lebo nasturcji roily się między drzewinami, we wodzie się odbijając niby w lustrze, dzieci latały z dyngusiarzami, zaś jeszcze insi w pola szli miedzami.

Na nieszpór już przedzwaniali, kiej gruba Płoszkowa, odwiedziwszy przódzi Borynę, wchodziła do Hanki.

— Byłam u chorego. Jezu, a to leży, jak leżał... Zagadywałam: ani spojrzal na mnie. Słońce mu świeci na łóżko, to je palicami zagrabia, jakby w garście chciał ująć i kiej to maluśkie dzieciątko w nim grzebie! Prosto płakać, co się to z człowieka zrobiło! — rozpowiadała siadając przy łóżku, ale przepiła jak i drugie, sięgając do placka. — Jada to teraz, bo widzi mi się potłuścił?

— Już niezgorzej, że może mu ku zdrowiu idzie!...

— Chłopaki poszły z kogutkiem do Woli! — zatrajkotała Józka wpadając, ale dojrawszy Płoszkową, wyniesła się przed dom do Jagusi.

— Józka, bydło czas obrządzać! — zawołała.

— Pewnie, komu święta, to święta, a brzuch zawdy o głodzie pamięta! Byli z kogutkiem i u mnie... sprawny ten wasz Witek i ze ślepiów mu dobrze patrzy.

— Juści, co do figłów pierwszy, do roboty jeno go trza kijem napędzać!

— Moście, a dyc ze służbą wszędy jednaka bieda! Młynarzowa się przede mną uskarżała na swoje dziewczki, że pół roku utrzymać nie może.

— Prędko się tam dorabiają dzieciaków... Świeży chleb pomaga!

— Chleb jak chleb, ale to czeladnik sprawi, to synek, ten z klas, do domu zajrzy, a powiadają, że i sam młynarz żadnej nie przepuści... to i trudno dziewczki dotrzymać do roku. Co prawda, to i służba hardziej... Mój ano chłopak do pasionki, że to chłopaków w domu brak, za psa me uważa i każe se mleka na podwieczorek podawać! Słyszane to rzeczy!

— Parobka mam, to mi nie nowina, czego im się zachciewa, ale godzić się na wszystko muszę, bo pójdzie se we świat w największą robotę i cóż pocznę przez niego w tyłim gospodarstwie!

— Żeby go wama tylko nie odmówiła która — rzekła ciszej.

— Wiecie to co? — zatrwożyła się niemało.

— Doszło me cosik z boku... może cyganią, to nie rozpowiadam. Hale, gadu, gadu, a z czym to ja przyszłam? Obiecały się przyjść niektóre, ugwarzym się, sieroty, przyjdźcie i wy... jakże, Borynowej by nie było, kiej co najpierwsze się zbierą.

Przypochlebiała, ale Hanka wymówiła się słabością, po prawdzie, bo już poczuła się ździebko napitą.

Płoszkowa, wielce markotna odmową, Jagnę poszła zapraszać.

Ale i Jagusia się wymawiała, że to już kajś indziej z matką się obiecały...

— Poszlibyście, Jagna, cknij się wama za chłopami, a do Płoszkowej ani chybi co Jambroży zajrzy albo któren z dziadków i zawždy chocia portkami zaleci... — szepnęła Jagustynka spod chałupy.

— A wy to po swojemu tym słowem kieby nożem żgacie...

— Wesoło mi, tom rada kuźdemu, czego mu potrza! — szydziła.

Jaguś ciepnęła się ze złości i na drogę wyszła, bezradnie wodząc oczyma po świecie i ledwie płacz wstrzymując. Juści, że się jej strasznie cknęło!

Cóż, że święta czuć było wszędzie, że ludzie się roili, że śmiechy i krzyki trzęsły się nad wsią, że nawet po szarych polach czerwieniały kobiety i piesneczki kajś niekaj dzwoniły?... — jej było smutnie i tak ckno czegoś, że już wytrzymać nie mogła. Od samego rana tak ją cosik rozpierało i ponosiło, że po znajomych latała, po drogach, w pole wychodziła i nawet coś ze trzy razy się przeoblóczyła, na darmo wszystko, nie pomogło: rwało ją coraz barzej, by gdziesik lecieć, coś robić, szukać czegoś...

Że i teraz się poniesła aż na topolową drogę i szła zapatrzona w czerwoną, ogromną kulę słońca, spadającego nad bory, szła przez te progi cieniów i lśnień, które zachód rzucał przez drzewa.

Chłód mroków ją owionął, a ciche, nagrzane dychanie pól przejmowało na wskroś lubym dygotem; od wsi goniły słabnące gwary, a skądciś zawiewał zawodliwy głos skrzypicy i czepiał się serca, kiejby ta złotymi rosami brzęcząca pajęczyna, jaże rozsunęła się w cichuśkim trzepocie topoli, w mrokach, co już pełzały bruzdami i czały się w krzaczach tarnin.

Szła przed siebie, ani wiedząc, co ją niesie i dokąd.

Wzdychała głęboko, czasami ręce rozwodząc, czasami przystając bezradnie i tocząc rozpalonymi oczyma, jakby zaczepki dla udręczonej duszy szukała, ale szła dalej przędąc myśli wiotkie i nikłe, jako te świetliste nici na wodzie, że nie uchycisz, bo zmacą się i przypadną od cienia ręki. Patrzała w słońce, nie widząc niczego, topole, co rzędami pochylały się nad nią, zdały się jej jako zamglone przypomnienia... Siebie jeno mocno czuła i to, że ją rozpiera aż do bólu, do krzyku, do płaczu, że ją ponosi gdziesik, iż czepiłaby się tych ptaków lecących pod zachód i na kraj świata pofrunęła. Wzbierała w niej jakaś moc paląca i tak rzewliwa, że łzy przysłaniały oczy i ogień się po niej rozlewał; rwała lepkie, pachnące pędy topoli, chłodząc nimi rozpalone usta i oczy...

Czasem przysiadła pod drzewem i skulona, wsparłszy twarz na pięściach, zapadała w siebie bez pamięci, cisnąc się jeno do pnia i prężąc... i ledwie dysząc...

Jakby i w niej wiosna zaśpiewała swoją pieśń upalną, że burzyło się w niej i cosik poczynało, jako w tych ziemiach rodnych, ugorem leżących, poczyna się o wiosnie, jako w tych drzewinach, opitych mocą rostu, śpiewa i jako wszędy się rozpręża, kiej pierwsze słońce przygrzeje...

Dygotała w sobie, paliły ją oczy, zaś omdlałe nogi stulały się bezwolnie i ledwie ją niesły. Płakać się jej chciało, śpiewać, tarzać po runiach zbóż mięciuchnych i chłodnymi rosami operlonych, to brała ją szalona chęć skoczyć w ciernie, przedzierać się wskroś szarpających gąszczów i poczuć dziki, luby ból przepierań i szamotań.

Zawróciła naraz z powrotem i dosłyszawszy głosy skrzypicy pobiegła ku nim. Hej, tak zakręciły się w niej, taką zawrotną lubością przejęły, że w tany by się puściła, w ścisk karczmy rozhukanej, w tumult, w pijatykę nawet, że choćby w samo zatracenie, hej!...

Drózką od cmentarza do topolowej, całą w czerwonych ogniach zachodu, szedł ktosik z książką w ręku i pod białymi brzózkami przystawał.

Jasio to był, organistów syn.

Zza drzewa chciała popatrzeć na niego, ale ją dojrzał.

I uciec nie poredziła, nogi jakby się ziemi czepiły i oczu nie mogła oderwać od niego; zbliżał się z uśmiechem, zęby mu grały w czerwonych wargach, smukły był, rosły i białe na gębie.

— Jakbyście mnie, Jaguś, nie poznali?

Aż ją w dołku ścisnęło od tego głosu.

— Co bym ta nie poznała!... jeno pan Jaś taki tera galanty, taki inszy...

— Pewnie, lata idą... Byliście u kogo na Budach?

— Tak sobie ino chodziłam, święto przeciek. Nabożna? — tknęła nieśmiało książki.

— Nie, o krajach dalekich i o morzach!

— Jezu! o morzach! A te obraziki też nie święte?

— Zobaczcie! — podsunął jej pod oczy książkę i pokazywał.

Stali ramię w ramię, bezwolnie wpierając się w siebie biodrami, a tykając głowami nisko przychyłonymi. Pojaśniał ją niekiedy, wtedy podnosiła na niego oczy podziwu pełne, nie śmiejąc dychać ze wzruszenia, a cisnąc się coraz barzej, bych lepiej dojrzieć, gdyż słońce opuściło się już za bory.

Naraz wstrząsnął się cały i odsunął ździebko.

— Mroczeje, czas do domu! — szepnął cicho.

— A to pódźmy!

Szli w milczeniu, nakryci prawie cieniami drzew. Słońce zaszło, modrawe mroki trzęsły się na pola, zórz dzisiaj nie było, jeno przez grubachne pnie topoli widniał na niebie złocisty rozlew, świat przygasał.

— I to wszystko prawda, co tam pokazane? — przystanęła.

— Wszystko, Jaguś, wszystko.

— Jezu, takie wody wielgachne, takie światy, że uwierzyć trudno.

— Są, Jaguś, są! — szeptał coraz ciszej zaglądając jej w oczy z tak bliska, że wstrzymała oddech, dreszcz ją przeszedł i podała się piersiami naprzód, czekała, iż ją obejmie i do pnia przyprze, jaże ramiona się jej ozwały i gotowa się była dać, ale Jasio odsunął się śpiesznie.

— Muszę iść prędzej, dobranoc Jagusi! — i poleciał.

Z dobry pacierz przestojała, nim się poredziła ruszyć z miejsca.

— Urzekł me czy co! — myślała wlekąc się ociężale, mąt jakiś miała w głowie, ciągotki ją rozbierały.

Wieczór się robił, światła błyskały tu i owdzie, a z karczmy roznosiło się granie i przytłumione rozmowy.

Zajrzała przez okno do izby rozświetlonej: pan Jacek stał w pośrodku i rznął na skrzypcach, zaś przed szynkwasmem kolebał się Jambroży, krzykliwie cosik rozpowiadał komornicom, często po kieliszek sięgając.

Naraz ktosik ją wpół krzepko ujął, że krzyknęła kurcząc się i wydzierając.

— Przydybałem cię i nie puszcę... napijem się ździebko... pódzi... — szeptał wójt nie zwalniając z pazurów i pociągnął ją bocznymi drzwiami do alkierza.

Nikto nie dojrzał, bo już prawie ciemno było na świecie i mało kto przechodził drogą.

Wieś już przycichała, milkły gwary i pustoszały opłotki, naród rozchodził się po chałupach, dobiegały święta i dni słodkich wczasowań, powszednie jutro stało za progiem i w mrokach ostre kły szczyrzyło, że niejedną duszę lęk ścisnął i turbacje obsiadały na nowo...

Posmutniała wieś i przygluchła, jakby do ziemi barzej przywierając i tuląc się w sady oniemiały, jeszcze tam kajś niekaj siedzieli na przyźbach dojadając święcone i z cicha gwarząc, gdzie zaś spać się rychlej wybierali, pieśnie pobożne przyśpiewując.

Tylko u Płoszkowej rojno było i gwarno, zeszyły się były sąsiadki, a obsiadłszy ławy, poredzały godnie między sobą. Wójtowa na pierwszym miejscu siedziała, zaś pobok pękata, wyszczekana Balcerkowa swojego dowodziła; była i chuda Sikorzyna, była i jażgocząca ciągiem Borynowa, stryjeczna chorego, była i kowalowa z najmłodszym przy piersi, ugwarzająca się z pobożną, cichą sołtysową, i drugie były co najpierwsze we wsi.

Siedziały napuszone i odęte kiej kwoki w barłogu, a wszystkie we świętecznych sutych wełniakach, w chustkach, lipecką modą do pól pleców opuszczonych, w czepcach kiej koła bieluchne, a rzęsiście skarbowane nad czołami, we fryzkach po uszy nastroszonych, na które tyle korali nawiesiły, ile która miała. Zabawiały się galanto, gęby z wolna czerwieniały i kumentność rozpierała, poprawiały pilnie wełniaków, by się nie przygnietły, i już jęły do się przysiądać coraz bliżej, a ciszej poredzać biorąc się wzajem na ozory.

A kiej kowal się jawił, powiedział, co prosto z miasta wraca, na dobre się rozweseliły. Chłop był wyszczekany, jak mało któren, że zaś był już ździebko napity, to jął wycyganiać takie rzeczy do śmiechu, jaże za boki się brały; izba się zatrzęsła, on zaś śmiał się najgłośniej, jaże ten jego rechot słycać było u Borynów.

Długo se używali, bo coś trzy razy Płoszkowa po gorzałkę posyłała do Żyda.

Zaś u Borynów jeszcze siedzieli przed chałupą. Hanka wstała i otulona w kożuch, gdyż ziąb wziął po zachodzie, była z drugimi.

Póki dnia starczyło, Rocho im czytał z książki, że nieraz Hanka, rozglądając się, przykazywała cicho Józce:

— Wyjrzyj no na drogę...

Ale nikogój nie było i czytał, póki wieczór nie zamroczył ziemi, a potem powiadał jeszcze różności, gdyż srodze się rozciekawili. Noc ich okrywała, iż ledwie się znaczyli na białej ścianie chałupy; wieczór się stawał ciemny i chłodny, gwiazdy nie wzeszły, głucha cichość ogarniała świat, jeno co woda bełkotała kajściś i psy warczały.

Zbili się w kupę, że Nastuś z Józką, Weronka z dziećmi, Jagustynka, Kłębowa i Pietrek prawie u nóg Rochowych przysiedli, a Hanka nieco z boku na kamieniu.

Rzypowiadał o całym polskim narodzie historie różne, to przypowieście święte, to cudenka takie o świecie, że kto by je ta pojął i zapamiętał!

Zasłuchali się, nie ważąc odsapnąć ni poruszyć się z miejsc i całą duszą pijąc te słowa miodne, jak wyschła ziemia pije dżdże rosiste i ciepłe.

On zaś, prawie niewidny la oczu, uroczystym, cichym głosem powiadał:

— „Po zimie zwiesna przychodzi każdemu, któren jej czeka w pracy, modlitwie a gotowości.”

— „Dufajcie, bo pokrzywdzone zawždy górę wezmą.”

— „Ochfiarną krwią i trudem trza posiewać człowieczą szczęśliwość, a któren posiał, wszędzie mu i czas żniwny miał będzie.”

— „Ale kto jeno o chleb powszedni zabiega, do stołu Pańskiego nie siądzie.”

— „Kto ino wyrzeka na złe, nie czyniąc dobra, ten gorsze zło rodzi.”

Długo powiadał, a tak mądrze, że nie spamiętać, i coraz ciszej a rzewliwiej, że zaś go noc całkiem okryła, to się zdawało, jakoby ten głos święty z ziemi wychodził albo że to głos pomarłych pokoleń Borynowych, co w noc tę Zmartwychwstania Bóg je na świat odpuścił i prawią teraz ze zmurszałych ścian, z drzew pochylonych, z gęstej nocy, ku przestrodze a opamiętaniu rodzonych.

Dusze się wszystkie ważyły na tych słowach, bijących w serca jak dzwon, i niesły się w omroczone utęsknienia, w niepojęte dziwy marzeń.

Nikto nie dosłyszał nawet, że psy zaczęły w całej wsi ujadać, ktoś krzyczał na drogach i zadudniały bieganiny.

— Podlesie się pali! — zawrzęszczał jakiś głos przez sad.

Wybiegli na drogę.

Prawda była: dworskie budynki na Podlesiu stały w ogniu, płomienie kiej czerwone krze wybuchały z ciemności.

— A słowo ciałem się stało! — szepnęła Jagustynka Kozłową wspominając.

— Kara boska przychodzi.

— Za naszą krzywdę! — krzyżowały się w ciemnościach głosy.

Drzwi chałup trzaskały, ludzie w dyrdy a na pół odziani wpadali na drogi, a coraz większą kupą cisnęli się na most przed młynem, skąd widać było najlepiej, że może w jakiś pacierz cała wieś już się stłoczyła.

Pożar zaś urastał co chwila, folwark stał na wzgórzu pod lasem, więc chociaż o parę wiorst od Lipiec, widać było jak na dłoni wzmaganie się ognia. Na czarnej ścianie lasu roily się ogniście jęzory i wybuchały krwawe, skłębione chmury. Nie było wiatru i ogień wynosił się coraz wyżej, budynki płonęły kiej smolne szczapy, czarne dymy waliły słupami, a krwawy, zwichrzony brzask rozlewał się w ciemnościach rzeką ognistą i chwał się już nad borem.

Przeraźliwe ryki rozdarły powietrze.

— Wołownia się pali, nie uratują wiele, bo jedne drzwi.

— Stogi się teraz zajmują!

— Już stodoły w ogniu! — wołali strwożeni.

Ksiądz nadbiegł, kowal, sołtys, a w końcu i wójt skądś się zjawił, ale choć pijany, że ledwie się trzymał na nogach, zaczął wrzeszczeć i wyganiać ludzi, bych na pomoc lecieli dworowi.

Ale nikt się z tym nie śpieszył, a jeno zły pomruk zerwał się w ciżbie:

— Niechaj chłopów puszcza, to polecą ratować!

I nie pomogły klątwy ni groźby, ani nawet proboszczowe płaksive błagania: naród stał nieporuszony i w ogień ponuro patrzył.

— Psiekrowie paroby dworskie! — zakrzyczała Kobusowa pięścią grożąc.

Że tylko wójt wraz ze sołtysem i kowalem pojechali do ognia, i to z gołymi rękoma, gdyż ani bosaków, ni wiader nie pozwolili zabierać z chałup.

— Kijami tego, któren ruszył! Na stracenie ścierwę! — zawrzęszczały jak jedna.

A cała wieś się już zebrała, do najmłodszych, co je rozkrzyczane na rękę przyhuśtywali, i kłębili się wielką, ponurą ciżbą, że mało kto się odzywał, a i to szeptem, paśli jeno

chciwie oczy i wzdychali, bo w każdym sercu krzewiły się przytające srogo radoście, że to za lipeckie krzywdy Pan Bóg dziedzica ogniem pokarał.

Do późna w noc się paliło, a nikt do dom nie poszedł: czekali cierpliwie końca, że to już jedno morze ognia przewalało się nad folwarkiem i biło spiętrzonymi falami w niebo, zapalone snopki z dachów i gonty roznosiły się krwawym deszczem, a od czerwonych łun, co jak ogniste płachty wiewały w ciemnościach, zrumieniły się czuby drzew i dachy młynicy, zaś staw jakby kto potrząsał bladym zarzewiem.

Turkoty wozów, krzyki ludzi, ryki, straszna groza zniszczenia biły z pożaru, a wieść wciąż stała, jakby ten żywy mur w ziemię wrosły, a pasący oczy i dusze odemstą...

Zaś od karczmy rozlegał się ochryply głos pijanego Jambroża:

Da Maryś moja, Maryś!

Da dobre piwo warzysz!

VI

Na taką dziwną wieść Hanka aż się uniesła z pościeli, że Jagustynka przychwyciła ją jeszcze w porę i do poduszek przygniotła.

— Dyc się nie ruchajcie, nie pali się nikaj!

— Bo taką rzecz powiedzieli, jakby im we łbie zamroczyło; przemyjcie sobie ciemię święconą wodą, to wama dur przejdzie.

— Nie, Hanuś, rozum swój mam i prawdę rzekłem, jako pan Jacek od wczoraj siedzi wraz ze mną... juści... — jękał Bylica przyginając się do kichania po tęgim zażyciu.

— Widać już do cna oghupiał! Obaczcicie, czy nie wracają, dziecko mi zagłodzą.

— Od kościoła nikogój jeszcze nie widno! — objaśniła po chwili Jagustynka, znowu zabierając się do uprzątnięcia izby, posypując ją piaskiem.

Stary kichał zawzięcie raz po razie, że aż na ławie przysiadł.

— Trąbicie kiej w mieście na rynku!

— Bo krzepka tabaka pana Jackowa, całą paczkę mi dał... całą...

Rano jeszcze było, oknem zazierało jasne i ciepłe słońce, drzewa się w sadzie chwiały od wiatru, zaś przez wywarte drzwi do sieni cisnęły się pogięte gęsie szyje i czerwone, syczące dzioby, a całe stado utaplanych w błocie i piszczących gąsiąt skrało się na próg wysoki. Naraz pies gdziesik zawarczał, że gęsi podniosły krzyk, a kwoki siedzące na jajach gdakać poczęły strachliwie i sfruwać z gniazd.

— A dyc chociaż do sadu wypędźcie, może się trawą zabawią.

— Wypędzę, Hanuś, i od gap przypilnuję...

Wnet przycichło w izbie, jeno szum drzew dochodził ze dworu i kolebały się ździebko światy, wiszące u czarnego pułapu.

— Co tam chłopaki robią? — zapytała Hanka po długiej chwili.

— Pietrek orze ziemniaczysko pod górką, a Witek we wałacha bronuje zagony pod len na świńskim dolku.

— Mokro tam jeszcze?

— Juści, trepy całkiem więzną, ale po zbronowaniu rychlej przeschnie.

— Nim się też ziemia wygrzeje do siewu, może już wstanę...

— O sobie teraz pamiętajcie, a roboty wama nikt nie ukradnie!

— Wydojone to krowy?

— Samam doiła, bo Jaguś pod oborą szkopki ustawiła i gdziesik poszła.

— Nosi się ciągiem po wsi jak ten pies, że żadnej pomocy ni wyreki. Hale, powiedzcie Kobusowej, że zagony pod kapustę dam i Pietrek gnój od niej wywiezie i zaorze, ale po cztery dni odrobku z jednego! Przy sadzeniu ziemniaków odrobiłaby połowę, a resztę we żniwo.

— Kozłowa też chciałaby zagon pod len na odrobek.

— Tyla odrobi, co pies napłacze. Niech se kaj indziej szuka, dosyc się łoni naszczekała przed całą wsią na ojca, że ją ukrzywdził.

— Jak wam do upodoby, wasz gront, to i wasza wola! Filipka tu wczoraj podczas waszych rodów zachodziła o ziemniaki.

— Za pieniądze chciała?

— Odrobiłaby; tam grosza w chałupie nie poświeci, głodem przymierają.
— Z pół korczyka do jedzenia zaraz niech weźmie, a potrza jej więcej, to dopiero po sadzeniu, boć nie wiada, wiela ostanie. Przyjdzie Józka, to odmierzy, choć robotnica z Filipki, no!... zbywa jeno...

— A z czego to nabierze mocy? Nie doje, nie dośni, a co rok rodzi.
— Marnacja, mój Jezu, żniwa jeszcze za górami, a przednówek za progiem.
— Za progiem! W chałupach już siedzi, za brzuchy ściska, że ledwie zipią.
— Wypuściliście to maciorę?
— Legła pod ścianą, ale prosiaki śliczne, okrągłuchne kiej te bułeczki.

Bylica stanął we drzwiach i zająkał:

— Gęsi pod jangrestami ostawiłem. A to przyszedł niby pan Jacek we święto i powiada: „Wprowadzę się do ciebie, Bylica, na komorne i dobrze zapłacę...” Myślałech: przekpiwa se z chłopca, jako u panów zwyczajnie, i rzekę: „Grosza mi potrza i pokoje wolne mam!” Zaśmiał się, dał mi paczkę peterburki, chałupę obejrzał i mówi: „Wy możecie tu wysiedzieć, to i ja poradzę, a chałupę z wolna wporządźmy, że za dwór starczy!”

— Cie, taki szlachcic, dziedziców brat! — dziwiła się stara.

— Zrobił se legowisko pobok mojego i siedzi. Wychodziłem, to na progu papierosa kurzył i wróble ziarnem przynęcał.

— A cóż to jadł będzie?

— Garnuszki ze sobą sprowadził i arbatę ciągiem warzy a popija...

— Na darmo tego nie robi, cosik w tym być musi, że taki pan...

— A jest, że do cna ogłupiał! Człowiek każdy zawdy zabiega i turbuje się o lepsze, a taki pan chciałby mieć gorzej? Nic inszego, jeno rozum stracił — mówiła Hanka unosząc głowę, gdyż w opłotkach rozległy się głosy.

Wracali już z kościoła od chrztu. Przodem Józka niesła dziecko w poduszce, chustą przykrytej, pod stróżą Dominikowej, a za nimi walili wójt z Płoszkową, w kumy proszeni, z tyłu zaś kusztykał Jambroży nie mogąc nadążyć.

Ale nim próg przestąpili, Dominikowa odebrała dziecko i przeżegnawszy się jęła z nim, wedle starego obyczaju, obchodzić cały dom, na węglach jeno przystając i przy każdym z osobna mówiąc:

— Na wschodzie — tu wieje...

— Na północy — tu ziębi...

— Na zachodzie — tu ciemno...

— Na południu — tu grzeje...

— A wszędy strzeż się złego, duszo ludzka, i jeno w Bogu miej nadzieję.

— Niby nabożna, a taka guślarka z Dominikowej! — śmiał się wójt.

— Pacierz pomaga, ale i zamawianie nie zaszkodzi, wiadomo! — szepnęła Płoszkowa.

Szumno weszli do izby. Stara rozpowiła dzieciątko i jak je Pan Bóg stworzył, nagusieńkie i kiej rak czerwone, matce do rąk podała.

— Prawego chrześcijanina, któremu Rocho na imię przy chrzcie świętym dano, przynosim wam, matko. Niech się zdrowo chowa na pociechę!

— I niechaj z tuzin Rochów wywiedzie! Tęgi parobek: krzyczał, że nie trza go było szczytać przy chrzcie, a sól wypluwał, jaże śmiech brał...

— Bo idzie z rodu, kótren się gorzałki nie wyprzysięgał — ozwał się Jambroży.

Chłopak piszczał i majdał kulasami na pierzynie, Dominikowa przetarła mu wódką oczy, usta i czoło i dopiero go Hance przystawiła do piersi. Przypiął się kiej smok i ścichnął.

Hanka dziękowała serdecznie kumom całując się ze wszystkimi, a przepraszając, że chrzciny nie takie, jak być powinny Borynowego dziecka.

— Urodzicie za rok czwartego, poprawim sobie wtedy i odbijem! — żartował wójt ocierając wąsy, bo już kieliszek szedł ku niemu.

— Chrzciny bez ojca to jakby grzech bez odpuszczenia — ozwał się niebacznie Jambroży.

Rozplakała się na to Hanka, aż kobiety jęły do niej przepijając na pocieszenie i w ramiona brać, że utuliwszy żalście zapraszała, bych się do jada brałi, gdyż jajecznicą na kielbasie już pachnęła z michy.

Jagustynka czyniła przyjęcie, bo Józka przyśpiewywała dzieciątku usypiając je w dużej niecce, że to u starej kołyski biegunów brakowało.

Długo skrzybotały łyżki, a nikt słowa nie wypuścił.

Że zaś dzieci do sieni się naszło i coraz to główiny do izby wtykały, wójt rzucił im przygarść karmelków, iż z piskiem a bijatyką wytoczyły się przed dom.

— Nawet Jambroź zapomniał języka w gębie! — zaczęła Jagustynka.

— Bo se po cichu miarkuje, że chłopakowi gospodarkę trza szykować i dzieuchę.

— Gront — ojcowy to kłopot, a dzieucha — kumów.

— Nie zbraknie tego nasienia, nie! Proszą się z nim i by kto wziął, dopłacają.

— Musi być, co wójtowej ckni się do małego; widziałam, jak wietrzyła na płocie przyrodziwę po swoich nieborakach!

— Pono na jesień wójt obiecują sprawić chrzciny!

— Przy takim urzędzie, a o czym potrza, nie zapominają!

— A bo smutno w chałupie bez dziecińskich wrzasków! — rzekł poważnie.

— Prawda, że i utrapień z nimi niemało, ale i wyręka jest, i pociecha...

— Specjały! I na złocie straci, kto je przepłaci! — mruknęła Jagustynka.

— Pewnie, że bywają i złe, za nic mające ojców, kwarde, ale jaka mać, taka nać, to się zbiera, co się zasiało! — westchnęła Dominikowa.

Rozsrożyła się Jagustynka, czując, że to jej przymawia.

— Łacno wam prześmiewać z drugich, że macie takich dobrych chłopaków, co to i oprzędą, i wydoją, i garnki pomyją jak najsprawniejsze dzieuchy.

— Bo w pocziwości chowane i w posłuszeństwie.

— Prawda, same nawet pysków nastawiają do bicia! Wypisz, wymaluj — podobne do swojego ojca! Juści, jaka mać, taka nać, prawdęście rzekli; a że pamiętam, coście za młodu z chłopakami wyprawiali, to mi nie dziwota, co Jagusia do was się całkiem udała, bo takusienka jako i wy: niechby kolek, bele w czapie na bakier, zechciał... nie odmówi w pocziwości — syczała jej nad uchem, aż tamta pobladła chyląc głowę coraz niżej.

Jagna właśnie się przechodziła, zawołała jej Hanka, wódką częstując: wypila i nie patrząc na nikogo, na swoją stronę poszła.

Wójt schmurniał, na próżno oczekując, że powróci.

Rozmowy jakoś nie szły, nasłuchiwał i chodził oczyma kryjomo za nią, gdy znowu się ukazała i na podwórze przeszła.

I kobietom odechciało się pogwary; stare jeno się żarły rozwścieklonymi ślepiami, zaś Płozkowa poredzała z cicha z Hanką. Jeden Jambroży nie przepuszczał flaszcze i choć nikt nie słuchał, plótl cosik i wycygał niestworzone rzeczy.

Wójt się naraz podniósł i niby za dom się wyniósł, a chyłkiem, przez sad na podwórze poszedł. Jagusia siedziała na progu obory dając pić po palcu srokatemu ciolkowi.

Obejrzał się trwożnie i pchając jej za gors karmelki szepnął:

— Naści, Jaguś, przyjdź o zmierzchu do alkierza, to dam ci cosik lepszego.

I nie czekając odpowiedzi, do izby śpiesznie powracał.

— Ho! ho, ciołek wam się zdarzył, dobrze go przedacie — mówił rozpinając kapot.

— Na chowanie pójdzie, bo to z dworskiego gatunku.

— Profit będzie pewny, ile że młynarzowy byk już do niczego. Ucieszy się Antek z takiego przychówku.

— Mój Jezu! kiej on go obaczy? kiej?

— Niezadługo, ja to wama powiadam, to wiercie.

— Dyc wszystkich z dnia na dzień czekają.

— Mówię, że leda dzień się zjawią, cosik się ta przeciek z urzędu wie...

— A najgorsze, co pola nie chcą czekać.

— Jak się w porę nie obsieje, to straszno myśleć o jesieni!

Wóz jakiś zaturkotał. Józka wyjrzawszy za nim powiedziała:

— Proboszcz z Rochem przejechali.

— Ksiądz po wino do mszy się wybierał — objaśniał Jambroży.

— Że to Rocha wziął na probanta, nie Dominikową! — drwiła stara.

Nie zdążyła się odciąć Dominikowa, bo kowal wszedł i wójt podniósł się do niego z kieliszkiem.

— Spóźniłeś się, Michał, to gońże nas teraz!

— Prędko was, kumie, zgonię, bo tu już po was lecą...

Co jeno domówił, wpadł zadyszany sołtys.

— A chodźże, Pietrze, pisarz ze strażnikami na was czekają.

— Psiachmać, że to ni pacierza spokojności! Hale cóż, urząd pierwszy...

— Odprawcie ich prędko i powracajcie.

— Abo to chwaci czasu; o pożar na Podlesiu i o wasz podkop będą penetrowali...

Wybiegł wraz z sołtysem, a Hanka wpierając oczy w kowala rzekła:

— Przyjdą opisywać, to im rozpowiecie wszystko, Michale.

Skubał wąsy i wbił ślepie w dzieciaka, niby się to mu przypatrując.

— Cóż to im powiem? tyła, co i Józka poredzi!

— Dzieuchy przeciek do urzędników nie wyślę, nie przystoi, a powiecie, że ile wiadomo, z komory niczego nie wynieśli, czy zaś co inszego nie zginęło, to już... Bogu jednemu wiadomo... i... — strzepnęła pierzynę pokaszlując, by nie pokazać mu twarzy szydliwej, ale on się jeno ciepnął i wyszedł.

— Świędlerz jucha! — prześmiechnęła się leciuchno.

— Że krótkie były, to się jeszcze urwały! — narzekał Jambroz po czapkę sięgając.

— Józka, urżnij im kielbasy, niech se chrzciny w domu przydłużą.

— Gęś to jestem, bym suchą kielbasę ćkał?

— Podleście se gorzałką, byście nie wyrzekali.

— Mądre ludzie powiadają: rachuj kaszę, kiej ją sypiesz do garnka, paliców przy robocie nie oglądaj, ale kieliszków przy poczęstunku nie licz...

— Kaj grzysi przydzwanianją, tam pijak do mszy służy!

Przegadywali, nie szcędząc gorzałki, ale nie wyszły i dwa pacierze, kiej sołtys ją oblatywał chałupy i wołać, by się wszyscy schodzili do wójta przed pisarza i strażników.

Ozgniewało to Płoszkową, że ująwszy się pod boki pysk na niego wywarła:

— A mam gdziesik... za pazuchą... wójtowe przykazy! Nasza to sprawa? prosilim ich? czas mamy la strażników, co? Nie psy jesteśmy, co na leda gwizd do nogi się zlatują! Potrzeza im czego, niech przyjdą i pytają! Jedna droga! Nie pójdziemy! — zawrzęszczała wybiegając na drogę do gromadki wylękłych kobiet, zbierających się nad stawem.

— Do roboty, kumy, w pola, kto ma sprawę do gospodyń, powinien wiedzieć, kaj nas szukać. Hale, niedoczekanie ich, byśmy na bele przykaz rzucały wszystko i szły wystawać pod drzwiami kiej psy, trąby jedne! — krzyczała, srodze zaperzona.

Gospodynią była po Borynach pierwszą, to posłuchały jej rozlatując się kiej spłoszone kokoszki, że zaś już większość w polach robiła od rana, pusto się zrobiło na wsi, dzieci jeno kajś niekaj bawiły się nad stawem i staruchy wygrzewały pod słońce.

Juści, że pisarz się zeźlił i sielnie sklął sołtysa, ale rad nierad musiał poleźć w pola... Długo uganił się po zagonach rozpytując ludzi, czy kto czego nie wie o pożarze na Podlesiu. Rychtyk to samo powiedali, co i on wiedział, bo kto by się to wydał z tym przed strażnikami, co la siebie taił?

Czas jeno stracili do południa, nałazili się po wertepach i zabłócili po pasy, gdyż role były jeszcze miejscami przepadziste, a na darmo.

Tak byli tym rozgniewani, że skoro przyszli do Boryny opisywać ów podkop, starszy klął na czym świat stoi, a natknąwszy się w ganku na Bylicę, z pięściami do niego skoczył i krzyczał:

— Ty, mordo sobacza, czemu to nie pilnujesz, że ci się złodzieje podkopują, co! — i już od maci jął mu wywodzić.

— A pilnuj sobie, od tegoś postanowiony, ja nie twój parobek, słyszysz! — odciął z miejsca stary, do żywego dotknięty.

Aż pisarz ryknął, by pysk stulił, kiej z osobą urzędową mówi, bo do kozy pójdzie za hardość, ale stary się rozwściekił na dobre. Prostował się hardo i groźny, miotający oczyma, zachrypiał:

— A tyś co za osoba? Gromadzie służysz, gromada ci płaci, to rób, coć masz przez wójta nakazane, a wara ci od gospodarzy! Widzisz go, łachmytek jeden, pisarek jakiś! Odpasł się na naszym chlebie i będzie tu ludźmi pomiatał... i na ciebie się znajdzie większy urząd i kara...

Wójt z sołtyssem rzucili się go przyciszać, bo srożył się coraz barzej i już kole siebie za czymś twardym macał drżącymi rękoma.

— A zapisz me do strafu, zapłacę i jeszcze ci na gorzałkę dołożę, jak mi się spodoba!
— wołał.

Nie zwracali na niego uwagi opisując wszystko podrobno i rozpytując domowych o podkop, a stary mruczał cosik do siebie, obchodził dom, zazierał po kątach, psa nawet kopnął, nie mogąc się uspokoić.

Po skończeniu chcieli co przegryźć, ale Hanka kazała powiedzieć, że mleka i chleba zbrakło akuratnie, są jeno ziemniaki od śniadania.

Poniesli się do karczmy, w żywe kamienie Lipce wyklinając.

— Dobrześ zrobiła, Hanuś, nic ci nie zrobią. Jezu, to nawet nieboszczyk dziedzic, choć miał prawo, a tak me nigdy nie sponiewierał, nigdy...

Długo nie mógł zapomnieć obrazy.

Zaraz po południu któraś wstąpiła powiedając, że jeszcze w karczmie siedzą i sołtys polecał sprowadzić Kozłową.

— Szukaj wiatru w polu! — zaśmiała się Jagustynka.

— Pewnie po susz do lasu poleciała!

— We Warsiawie siedzi od wczoraj, po dzieci pojechała do szpitala, ma dwoje przywieźć na odchowanie, niby z tych podrzutków...

— By je głodem zamorzyć, jak to było z tamtymi dwa roki temu.

— Może to i lepiej la chudziaków, nie będą się całe życie tyrały kiej psy...

— I bękart człowiecze nasienie... już ona ciężko przed Bogiem odpowie.

— Przeciek z rozmysłu nie głodzi, sama nieczęsto naje się do syta, to skąd i la dzieci weźmie...

— Placą na utrzymanie, nie z dobrości je przytula! — rzekła Hanka surowo.

— Pięćdziesiąt złotych na cały rok od sztuki, niewielka to obrada...

— Niewielka, bo przepija z miejsca, a potem dzieciśka z głodu mrą.

— Dyc nie wszystkie: a nie wychował się to wasz Witek, a i ten drugi, co to jest w Modlicy u gospodarza!

— A bo Witka ociec wzięli takim skrzatem, co jeszcze koszulę w zębach nosił, i w chałupie się odgryzł. Tak samo było i z tamtym.

— Bronię to Kozłowej?... powiadam ino, jak się mi widzi. Musi kobieta szukać jakiego zarobku, bo do garnka nie ma co wstawić.

— Juści, Kozła nie ma, to nie ma kto ukraść.

— A z Jagatą się jej nie udało: stara miasto umrzeć pozdrowiała galanto i wyniesła się od niej. Wyżala się teraz po wsi, że Kozłowa co dnia jej wymawiała, iż ze śmiercią zwłóczy, by ją poszkodować.

— Wróci pewnie do Kłębów: gdzież jej szukać schronienia?

— Nie wróci: rozżaliła się na krewniaków. Kłębowa nierada ją puściła od siebie, boć to i pościel stara ma, i grosz pewnie spory, ale nie chciała ostać; przeniesła skrzynie do sołtyski i upatruje se, u kogo by mogła pomrzeć spokojnie.

— Pożyje jeszcze, a w każdej chałupie teraz się przyda, choćby gęsi popaść albo za krowami wyjrzeć. Kaj się to znowu Jagna zadziiała?

— Pewnikiem u organistów paniencie fryzki wyszywa.

— Pora na zabawę, jakby w chałupie brakowało roboty!

— Dyc od samych świąt przesiaduje tam ciągiem — skarżyła Józka.

— Zrobię z nią porządek, że mnie popamięta... Pokażcie mi dziecko.

Wzięła je do siebie i skoro posprzątały po obiedzie, rozegnała wszystkich do roboty. Sama jeno w izbie ostała nasłuchując niekiedy za dziećmi, bawiącymi się przed domem pod okiem Bylicy, a po drugiej stronie Boryna leżał jak zawdy samotnie, patrzył w słońce, co się przez okno kładło na izbę smugą rozdrzaną i gmerał w niej palcami, a cosik do siebie gwarzył z cicha, jak to dzieciątko sobie ostawione.

Na wsi też pustką wiało, bo czas się zrobił wybrany i kto jeno mógł się ruchać, wychodził w pola, do roboty.

Od samych świąt pogoda się już ustaliła, że co dzień było cieplej i jaśniej.

Dni już szły długachne, rankami omglone, szarawe i cicho nagrzone w południa, a zorzami o zachodzie rozpalone, prawej zwieszny dni.

Ponieważ wleki się cichuśko, kiej te strumienia w słońcu roziskrzone, chłodnawe jak one i jak one przejrzyste i zdziebko pluszczące o brzegi, puste i sinawe, a jeno kajś niekaj żółte od mleczków, to stokrotkami rozbielone albo rozzieleniałe wierzbowymi pędami.

Przychodziły i ciepłe całkiem, nagrzone, wilgotnawe, przesiane słońcem, pachnące świeżyzną i tak przejęte rostem, tak zwiesną nabrzmiąle, tak mocą opite, że z wieczora, kiej ptasie głosy przycichły i wieś legła, to zdawało się czuć w ziemi parcie korzeni i wynoszenie się ździebeł i jakby słyszał cichuśkie szmery otwierających się pąkowi, pęd roztów i głosy stworzeń, wydających się na świat Boży...

Szły zaś i drugie, do tamtych zgoła niepodobne.

Bez słońca, przemglone, szaromodrawe, niskie, chmurzyskami brzuchatymi przywalone a parne, ciężkie i bijące do głowy kiej gorzałka, iż ludzie czuli się jakby pijani; drzewiny kurczyły się w dygocie, a wszelkie stworzenie, rozpierane jakąś lubością, darło się gdzieś i ponosiło nie wiada kaj i po co, że ino krzyżeć się chciało, przeciągać albo tulać choćby i po tych trawach mokrych, jako te psy ogłupiały czyniły.

To przychodziły już od samego świtania zadeszczone, jakby zgrzebnym przedziwem obmotane, że świata nie dojrzał ni dróg, ni chat skulonych pod przemokłymi sadami. Deszcz padał wolno, ciągle, bezustannie, równiustkie, drżące nici szare jakby się odwijają z jakiegoś wrzeciona niedojrzanego, wiążąc niebo z ziemią, że ino przygięło się wszystko cierpliwie i mokło, nasłuchując rześistego trzepotu i bulgotów strug, co się z białymi kłakami staczały z pól czarniawych.

Zwyczajnie to było, jak każdego roku na pierwszą zwiesnę, nikto się też nad nimi nie zastanawiał, nie pora była na deliberowanie, świt bowiem wyganiał naród do roboty, a późny mrok dopiero spędzał, że ledwie czasu starczyło, by pojeść i nieco wytchnąć.

Lipce też przez to całe dni stały pustką, pod strażą tylko staruch, psów i tych sadów coraz gęściej przysłaniających chałupy; czasem się jeno dziad jakiś przewłókl, odprowadzany psimi jazgotami, albo wóz do młyna i znowu drogi leżały puste, a oniemiałe chałupy przeziarały wskroś sadów przepalonymi szybkami na pola szerokie, na pola nieobjęte, co jakby morzem ziem wieś całą okręzały, na pola, co niby matka rodzona tuliła na podółku dzieciny swoje i przy piersi wezbranej trzymała w żywiącym objęciu.

Juści, co dnie to szły robotne, ciepłe, deszczami przekrapiane, raz nawet śnieg pierzasty jął walić, że przysiwiał pola, jeno co na krótko, bo go wnet słońce do cna zeżarło — to i nie dziwota, że na wsi przycichły swary, kłótnie a sprawy wszelkie, bo robota zaprzęgała w twarde jarzma i do ziemi wszystkie lby przygięła.

Że już co rano, jeno świt rosisty otwarł siwe ślepie, a pierwsze skowronki zaśpiewały, wieś zrywała się na równe nogi, rejwach się podnosił, trzaskanie wrótni, płacze dzieci, krzyki gęsi wypędzanych nad rowy i wnet wyprowadzali konie, chłopaki pługi wiodły, ziemniaki wynosili na wozy i rozchodzili się tak prędko w pola, że w pacierz abo dwa cicho już było na wsi a pusto. Nawet na mszę prawie nikto nie wstępował, że często granie organów huczało w pustym kościele, rozlewając się na pola co bliższe, a dopiero na głos sygnaturki klękali po rolach do rannych pacierzy.

Wychodzili wszyscy do roboty, a prawie tego znać nie było na ziemiach; dopiero przyjrawszy się baczniej, to tam kajś niekaj dopatrzył pługi, konie przygięte w pracy, gdzie wóz na miedzy i kobiety, co jak liszki czerwone gmerały się wśród pól ogromnych, pod niebem jasnym i wysokim.

A wokół od Rudki, od Woli, od Modlicy, od wszystkich wsi, widnych czubami sadów i białymi ścianami w niebieskawym powietrzu, roztrzęsały się gwarliwe, pełne krzykań i śpiewów odgłosy robót. Kaj jeno okiem sięgnął za kopce graniczne, wszędy dojrzał chłopów siejących, pługi w orce, ludzi przy sadzeniu ziemniaków, zaś po piaszczystych rolach już kurz się podnosił za bronami.

Jeno lipeckie ziemie leżały w odrętwiałej cichości, smutne, ogłuchłe, jako te nieplodne wywieiska albo drzewiny schnące wśród lasu młodego. Bo i w opuszczeniu sierocym leżały, mój Boże, odłogiem prawie, gdyż te kobiece ręce nie znały i za dziesięciu chłopów, choć się wieś cała truduła w pocie od świtu do nocy.

Cóż to mogły same poradzić? Zwijają się jeno kole ziemniaków a lnów, a po reszcie pól kuropatki skrzykiwały się coraz głośniejsze, to zajaczek często kicał, a tak wolno, że mogli zachować, ile razy zabił podogoniem z ozimin; wrony łążyły stadami po ugorujących zagonach, leniwie wyciągających się w słońcu, na próżno czekając ręki ludzkiej.

Cóż to naród miał z tego, że dni przychodziły wybrane i cudne, że wynosiły się ran-kami, jakby we srebrze skąpane złote monstrancje, że zielone były, pachnące ziołami, nagrzone i śpiewające ptasimi głosami, że każdy rów złocił się od młeczów, każda miedza mieniła się kiej wstęga szyta w stokrocie, a łęgi kiej tym puchem zróżowionym kwiatami były potrząśnięte, że każda drzewina tryskała wezbraną zielenią, a wszystek świat zbierał taką zwiesną, aż ziemia zdawała się kipieć i bulgotać od tego wrzątku zwiesnowego!

A cóż z tego, kiej pola nie zaorane, nie obsiane, nie obrobione leżały, niby paroby zdrowe i krzepkie, przeciągające się jeno na słońcu, a całe tygodnie trawiąc na niczym, zasie na tłustych, rodnych ziemiach miasto zbóż ognichy się pleniły, osty strzelały w górę, lebiody trzęsły się po dołkach, rudziały szczawie, perze kłuły się gęsto po podorówkach jesiennych, a na rżyskach wynosiły się smukłe dziewanny i łopiany kiej te kumy podufałe zasiadały szeroko, że co ino tliło się w przytajeniu i strachem dotela żyło, kielkowało teraz weselnie, szło chryżym rostem, pchało się z bruzd na zagony i panoszyło się bujnie po rolach.

Aż lęk jakiś przewiewał po tych polach opuszczonych.

Że zdawało się, jakby bory, chylące się nisko nad ugorami, gwarzyły zdumione, że strumienie lękliwiej wiły się skroś pustek, a tarniny już obwalone białymi pąkami, grusze po miedzach, przelotne ptactwo, to jakiś wędrownik z obcych stron i nawet te krzyże i figury, stróżujące nad drogami, wszystko się rozgląda w zdumieniu i pyta dni jasnych i tych odłogów pustych:

— A kaj się to podziały gospodarze? kaj to te śpiewy, te bujne radoście, kaj?...

Jeno ten płacz kobiecy im powiadał, co się w Lipcach stało.

I tak schodził dzień po dniu bez żadnej przemiany na lepsze; naprzeciw, gdyż co dnia prawie mniej kobiet wychodziło w pole, że to w chałupach zaległej robocie ledwie poradził.

Tylko u Borynów szło wszystko jak zwyczajnie, wolniej jeno niżli po inne lata i ździebko gorzej, że to Pietrek dopiero się przyuczał do polowych robót, ale zawdy szło jakoś, boć i rąk pomocnych nie brakło.

Hanka, choć jeszcze z łózka, rządziła wszystkim tak zmyślnie i kwardo, że nawet Jaguś musiała z drugimi stawać do roboty, i o wszelkiej rzeczy równą pamięć miała: o lewentarzu, o chorym, kaj orać i co gdzie siać, o dzieciach, gdyż Bylica już od chrzcina nie przychodził, zachorzał pono. Juści, że całe dni leżała w samotności, tyle jeno ludzi widując, co w obiad i wieczorem, albo Dominikową, zaglądnącą do niej raz w dzień; żadna z sąsiadek nie pokazywała się, nawet Magda, a o Rochu to jakby słuch zaginął: jak pojechał wtenczas z proboszczem, tak i nie powrócił. Strasznie mierzilo się jej to leżenie, więc aby rychlej ozdrowieć i sił nabrać, nie żalowała sobie tłustego jądla ni jajków, ni mięsa, nawet przykazała zarznąć na rosół kokoszkę, nie nieśną po prawdzie, ale zawdy wartała ze dwa złote.

Toteż tak prędko zmogła chorobę, że już w Przewody wstała, postanawiając iść na wywód do kościoła; odradzały jej kobiety, ale się uparła i zaraz po sumie poszła z Płoszkową.

Chwiała się jeszcze na nogach i często wspierała na kumie.

— Jaże mi się w głowie kołuje, tak zwiesną pachnie.

— Dzień, dwa i wzwyczaicie się.

— Tydzień dopiero, a zmiany na świecie za cały miesiąc.

— Na bystrym koniu zwiesna jedzie, że nie przegoni.

— Zielono też, mój Jezu, zielono!

Juści, sady wisały nad ziemią kiej ta chmura zieloności, że ino kominy z niej białeły i dachy się wynosiły. Po gąszczach ptastwo świergotało zapamiętałe, dołem zaś od pól ciepły wiaterek pociągał, aż się burzyły chwasty pod płotami, a staw marszczył się i pręgował.

— Tęgie pąki zbierają na wiśniach, ino patrzeć kwiatu.

— By mróz nie zwarzył, to owocu będzie galanto.

— Powiadają, że kiedy chleb nie zrodzi, sad dogodzi!

— Ma się na to w Lipcach, idzie po temu!... — westchnęła smutnie, spoglądając łzawo na nie obsiane pola.

Prędko się uwinęły z wywodem, bo dzieciak się rozkrzyczał, a i Hanka poczuła się tak utrudzoną, że zaraz po powrocie do izby przyległa nieco na pościeli, ale nie odzipnęła jeszcze, kiej Witek z krzykiem wleciał:

— Gospodyni, a to Cygany do wsi idą!

— Masz diabie kaftan, tego jeszcze brakowało. Zawołaj Pietrka drzwi pozamykać, bych czego nie porwały.

Przed dom wyszła zatrwożona wielce.

Jakoż wkrótce rozleciała się po wsi cała banda Cyganek, obdartych, rozmamłanych, czarnych kiej sagany, z dziećmi na plecach, a uprzykrzonych, że niech Bóg broni; łąziły zebrząc, wróżyć chciały i do izb gwałtem się cisnęły. Z dziesięć ich było, a narobiły wrzasku na całą wieś.

— Józka, spędź gęsi i kury w podwórze, dzieci przywiedź do chałupy, jeszcze ukradną! — siadła w ganku pilnować, a dojrawszy jakąś Cyganicę zmierzającą w opłotki, poszczuła ją psem. Łapa się rozsrożył i nie puścił, że czarownica pogroziła kijem i cosik na nią mamrotała.

— Hale, gdzieś mam twoje przekleństwa, złodziejko!

— Nie urzekłaby, gdybyście ją puścili — szepnęła Jagna z przekąsem.

— Aleby co ukradła. Takiej nie upilnuje, choćby jej na ręce patrzył, a chcecie wrózenia, to gońcie se za nimi.

Snadź trafiła w przytające chęci, bo Jagna poniesła się na wieś i całe to niedzielne popołudnie łąziła za Cygankami. Nie poredziła wyzbyć się jakiejś głuchej obawy ni przewyciężyć ciekawości wróży, że po sto razy zawracała do chałupy i niesła się znowu za nimi, aż dopiero na zmierzchu, kiej Cyganichy pociągnęła ku lasowi, dojrawszy, że jedna wstąpiła do karczmy, wsunęła się za nią i z wielkim strachem, żegnając się raz po raz, kazała sobie wróżyć, nie bacząc na ludzi przy szynkwasiu stojących.

Wieczorem, po kolacji, zeszyli się do Józki na ganek dziewczyny i rajcowały o Cyganach, opowiadając, co której wywróżyły: że Marysi Balcerkównie wesele przepowiedziały na kopaniu, Nastce wielgi majątek i chłopa, Ulisi Sochównie, że ją zwiedzie kawaler, tej pękatej Weronce Bartkowej chorobę, zaś Teresce żołnierce...

— Pewnikiem bękart! — zawarczała Jagustynka, siedząca z boku.

Nie zważali na nią, bo właśnie Pietrek się przysiadł i jął im prawić różności, jak to Cygany swojego króla mają, którego cały we srebrnych guzach chodzi, a taki ma posłuch, że kiejby przykazał la śmiechu tylko powiesić się któremu, a w mig to robią.

— Złodziejski król, moczars taki, a psami go szczują — szepnął Witek.

— Pieskie nasienie, pogany zatracone! — mruknęła stara i przysunawszy się rozpowiadała, jak to Cygany dzieci kradną po wsiach.

— I żeby czarne były, to je kąpią we wywarze z olszyny, że i rodzona matka potem nie rozpozna, zaś cegłą ścierają jaże do kości te miejsca, kaj przy chrzcie Oleje święte kładli na nie, i prosto w diabłąta przemieniają.

— A pono takie czary i zamawiania potrafią, jaże strach mówić! — pisnęła któraś.

— Prawda, niechby cię ochuchała, a już by ci wąsy wyrosły na łokieć.

— Prześmiewacie!... Opowiadają, że chłopu ze słupskiej parafii, co ich pono wyszczuł psami, to Cyganicha jeno mignęła jakimś lusterkiem przed ślepiami, a zaraz całkiem zaniewidział.

— I podobno ludzi, w co chcą, przemieniają, nawet we zwierzaki.

— Kto się spije, ten się sam najlepiej we świnię przemienia.

— Hale, a ten gospodarz z Modlicy, co to łoni na odpuście beł, nie łąził to na czworakach, nie szczekał?...

— Zły go opętał, przeciek dobrodziej wypędzali z niego diabła.

— Jezu, że to są na świecie takie sprawy, jaże skóra cierpień!...

— Bo złe wszędy się czai, jak ten wilk kiele owiec.

Trwoga wionęła przez serca, że skupiły się barzej, a Witek rozdygotany strachem cicho szepnął:

— A u nas też cosik straszy...

— Nie plec głupi bele czego! — powstała na niego Jagustynka.

— Śmiałym to, kiej chodzi cosik po stajni, obroków przysypuje, konie rzą... i za bróg chodzi, bo widziałem, jak Łapa tam leciał, warczał, kręcił ogonem i łasił się, a nikogój nie było... To pewnikiem Kubowa dusza przychodzi... — dodał ciszej oglądając się na wszystkie strony.

— Kubowa dusza! — szepnęła Józka żegnając się raz po raz.

Zatrzęsły się wszystkie, mróz przeszedł kości, a kiej drzwi jakieś skrzypnęły, zerwały się z krzykiem. To Hanka stanęła w progu.

— Pietrek, a kaj te Cygany stoją?

— Mówili w kościele, że siedzą w lesie za Borynowym krzyżem.

— Trza stróżować w nocy, bych czego nie wyprowadzili.

— W bliskości pono nie kradną.

— Jak się im uda, dwa roki temu też tam stali, a Sosze maciorę wzięli... Nie trza się na to spuszczać! — ostrzegęła Hanka — i kiej się dziewczyny rozeszły, pilnowała chłopaków, by za sobą dobrze pozamykali oborę i stajnię, zaś powracając zajrzała na ojcową stronę, czy już jest Jagusia.

— Skocz no, Józka, po Jagnę, niech przychodzi do chałupy, nie ostawię dzisiaj drzwi na całą noc wywartych.

Ale Józka rychło oznajmiła, że u Dominikowej ciemno i na wsi już prawie wszędzie śpią.

— Nie puszcze latawca, niech se do rana posiedzi na dworze! — wygrażała zasuważąc drzwi.

Musiąło też być już bardzo późno, kiej posłyszawszy targanie drzwiami zwlekła się otwierać i aż się cofnęła, tak od Jagny buchnęło gorzałką. Niezgorzej musiała być napita, gdyż długo macała za klamką i słycać było z izby potykanie się o sprzęty i to, że jak stała, buchnęła się na łóżko.

— Cie! że i na odpuście galanciej by się nie uraczyła, no, no!...

Ale już ta noc nie miała przejść spokojnie, gdyż na samym świtanu zatrząsł się na wsi taki wrzask i lament, że kto jeszcze spał, w koszuli śpiesznie wybiegał na drogę myśląc, iż się kaj pali...

To Balcerkowa z córkami darła się wniebogłoso, że jej konia wyprowadzili złodzieje.

W mig cała wieś się zleciała przed chałupę, a one rozmamłane opowiadały nieprzytomnie pośród płaczów i lamentów, jako Marysia poszła o świcie przysypać obroku, a tu drzwi wywarte, stajnia pusta i konia przy żłobie nie ma.

— Ratuj, Jezu miłościwy! ratujcie, ludzie, ratujcie! — ryczała stara drąc się za łeb i tłukąc się o płoty kiej ten ptak spętany.

Przyleciał sołtys, po wójta też posłali, ale go w domu nie było, zjawił się dopiero w parę pacierzy, jeno że się ledwie na nogach utrzymał: napity był, rozespany i zgoła nieprzytomny, bo jął cosik mamrotać i ludzi rozganiał, aż go sołtys musiał usunąć z oczu.

Ale i tak mało kto zważał na niego w tym ciężkim strapieniu, co jak kamienie przywaliło wszystkie dusze; słuchali wciąż opowiadań drepzcząc ze stajni na drogę i z nawrotem, nie wiedząc, co począć, bezradni i do cna wystraszeni, aż któraś rzuciła w głos:

— To cygańska robota!

— Prawda, w lesie stoją! penetrowały wczoraj!

— Nie kto drugi ukradł, nie! — zerwały się burzliwe głosy.

— Lecieć do nich i odebrać, a sprać złodziejów! — wrzasnęła Gulbasowa.

— Na śmierć zakatrupić za taką krzywdę!

Wrzask buchnął ogromny ku wschodzącemu właśnie słońcu, kołki zaczęły rwać z płótów, trzącać pięściami, kręcić się w kółko, to gdziesik już naprzód wybiegać z krzykiem, kiej nowa sprawa się wydała.

Sołtyska z płaczem przybiegła, że i im wóz ukradli z podwórza.

Oślupieli, jak kieby piorun trzasnął gdziesik z bliskości, że długi czas jeno wdychali rozwodząc ręce i spoglądając na sie ze zgrozą.

— Konia z wozem ukradły, no, tego jeszcze we wsi nie bywało.

— Jakaś kara spada na Lipce.

— I co tydzień gorzej!

— Przodzi bez całe roki tyłachna się nie zdarzało, co teraz przez miesiąc.

— A na czym się to jeszcze skończy, na czym! — poszeptywały trwożnie.

Naraz rzucili się za sołtysiem do Balcerkowego sadu, kaj widne były końskie ślady, znaczne po rosie i na świeżej ziemi, aż do sołtysowej stodoły; tam konia wprzęgli do wozu złodzieje i kołując po rolach, wyjechali koło młynarza na drogę, biegnącą do Woli.

Pół wsi poszło rozpatrując w cichości ślady, które dopiero pod stogami spalonymi, przy skręcie na Podlesie, urwały się z nagłą, że nie sposób ich było odszukać.

Ale ta kradzież tak sturbowała wszystkich, że choć dzień był bardzo cudny, mało kto wziął się do roboty: łazili powarzeni, łamali ręce użalając się nad Balcerkową, przejmując się coraz większym strachem o swój dobytek.

Zaś Balcerkowa siedziała przed stajnią, jakby przy tym katafalku, zapuchła z płaczu i ledwie już zapiąc, wybuchała niekiedy wśród jęków:

— O mój kasztan jedyny, moje konisko kochane, mój parobku najlepszy! A to mu dopiero na dziesiąty rok szło, samam go od źrebięcia wychowała, jak to dzieciątko rodzone, dyć w tym samym roku się ulągł co i mój Stacho! A cóż my teraz sieroty pocniemy bez ciebie, co?

Zawodziła tak żałośliwie, iż co miętsi płakali z nią razem rozżalając się nad stratą, gdyż bez konia to jak przez rękę, zwłaszcza teraz na zwiesnę i kiej chłopów nie było.

Juści, co sąsiadki obsiadły ją, z całego serca pocieszając, a pospólnie wspominały kasztana chwając go niemało.

— Piękny był koń, krzepki jeszcze, kiej dziecko łagodny.

— Skopał mi chłopaka, kumo, ale po prawdzie wałach był przedni.

— Prawda, grudek miał w kulasach i ździebko ślepiął, ale zawdy czterdzieści papierków daliby za niego.

— A figlował kiej pies, nie ściągał to pierzyn z płotów? co?

— Szukać takiego drugiego, szukać! — wyrzekały bolejąco, niby nad jakimś umarlakiem, a Balcerkowa co spojrziała na złób, to ją nowy ryk wstrząsał i nowe żałości chwytaly za gardziel i ta pusta stajnia, kiej świeży grób, budziła pamięć straty nieodżałowanej i krzywdy. Uspokoiła się dopiero, kiej powiedzieli, jako sołtys wziął Pietrka od Hanki, księżego Walka, młynarczyka i pojechali szukać u Cyganów.

— Hale, szukaj wiatru w polu: kto ukradnie, schowa ładnie.

Dobrze już było pod wieczór, kiej powrócili rozpowiadając, że ani śladu nikaj, jakby kamień rzucił we wodę.

Wójt też się pokazał we wsi i choć już mrok zapadał, zabrał sołtysa na brykę i pojechał donieść strażnikom i kancelarii, a Balcerkowa z Marysią poszły na sąsiednie wsie szukać na swoją rękę.

Ale wróciły z niczym, dowiedziały się jeno, że po inszych wsiach również mnożyły się kradzieże. Bez to na ludzi padło jeszcze cięższe udręczenie, bo strach o dobytek, jaże wójt ustanowił stróże i w braku parobków po dwie kobiety wspólnie ze starszymi chłopcami miały co noc obchodzić wieś i pilnować, a oprócz tego i w każdej chałupie z osobna czuwali, wszystkie zaś dziewczki poszły spać do stajni i obór.

Jednako i to nie pomogło, a trwoga jeszcze barzej urosła, gdyż mimo tych stróżowań zaraz pierwszej nocy Filipce z za wody złodzieje wyprowadzili maciorę na oprosieniu.

Prosto nie opowiedzieć, co się z tą chudziaczką wyrabiało: tak rozpacziała, że i po dziecku nie poredziłaby ciężej, boć to był jej dobytek jedyny, za którego rachowała się przeżyć do żniw; ryczała też tłukąc się o ściany, jaże strach było patrzeć. Nawet do dobrodziejstwa poleciała z lamentami, że litując się nad nią, dał jej całego rubla i obiecał prosiaka z tych, co się dopiero miały uląć na żniwa.

A naród już nie wiedział, co począć i jak zapobiec kradzieżom. Dzień nastał iście pogrzebowy, że zaś i pogoda się przemieniła, deszczyk siepał od rana i szare, ciężkie niebo przygniatało świat wszystek, to smutek ogarniał dusze, ludzie chodzili w utrapieniu, wzdychający i żalni, ze strachem myśląc o nocy najbliższej.

Jakby na szczęście przed samym wieczorem zjawił się Rocho i biegając po chałupach roznosił nowinę tak dziwną, że zgoła nie do uwierzenia. Oto rozpowiadał radośnie, jako we czwartek, pojutrze, zjadą się całą hurmą sąsiedzi pomagać Lipcom w polnych robotach.

Nie mogli zrazu uwierzyć, ale kiej i dobrodziej wyszedłszy na wieś potwierdzał najuroczyściej — radość buchnęła po ludziach, że już o zmierzchu, kiej deszcz przestał, a ino kałuże poczerwieniały od zórz przeciekających spod oparów, zaroily się drogi, rozbrzmiewając weselnymi krzykami. Zagotowało się po chałupach od gwarów, biegali po sąsiadach

rozważać i dziwować się tej nowinie, zapominając całkiem o kradzieżach i tak się ciesząc serdecznie tą pomocą niespodzianą, że nawet mało kto pilnował tej nocy.

Nazajutrz, jeno się świt przetaił chyła tyła, cała wieś stanęła na nogi; wyprzątali chałupy, brali się do pieczenia chlebów, rychtowali wozy, krajali ziemniaki do sadzenia, szli w pola rozrzucić nawóz, leżący na kupach — a w której chałupie turbowano się wedle jadła i napitku la tych gości niespodzianych, rozumiano bowiem, jako trza wystąpić godnie, po gospodarsku, iż bez to niejedna kura i gaska, ostawiona na przedanie, dały gardło, i niemało znowu nabrali na bór w karczmie i we młynie, że jak przed wielkim świętem uczyniło się w Lipcach.

A Rocho, może najbardziej radosny i wzruszony, cały dzień uwijał się po wsi popędzając jeszcze tu i owdzie do przygotowań, a tak był jaśniejący i na podziw rozmowny, że kiej zajrzał do Borynów, Hanka, która znowu leżała czując się chorą, rzekła cicho:

— Oczy się wam świecą kiej w chorobie...

— Zdrowym, jeno radosny, jak nigdy w życiu. Miarkujecie: tyła chłopów się zwali na całe dwa dni do Lipiec, że najpilniejsze roboty obrobią. Jakże się nie radować?

— Dziwno mi jeno, że tak za darmo, przez zapłaty, za jedno Bóg zapłać chcą robić... tego jeszcze nie bywało...

— A za Bóg zapłać przyjadą pomagać, jak prawe Polaki a chrześcijany powinny! Juści, co tak nie bywało, ale i bez to złe panoszy się we świecie. Przemieni się jeszcze na lepsze, zobaczycie! Naród przyjdzie do rozumu, pomiarkuje, że nie ma się na kogo inszego oglądać, że nikto mu nie pomoże, jeno on sam sobie, wspierając jeden drugiego w potrzebie! A rozrośnie się wtenczas po wszystkie ziemie kiej ten bór niezmożony i nieprzyjacioły jego szczepną niby śniegi! Obaczycie, przyjdzie taka pora! — wołał promieniejąc, a ręce wyciągał gdziesik, jakby chciał kochaniem objąć wszystek naród i wiązać go miłością w jeden pęk nieprzełamany...

Ale uciekł zaraz, gdyż zaczęła wypytywać, kto sprawił taki cud, że przyjadą z pomocą? Chodził po wsi, gdyż do późnej nocy świeciło się po chałupach, że to dzieuchy prawie świąteczne obleczenia szykowały, spodziewając się, iż coś parobków jutro przyjedzie.

A nazajutrz, ledwie świt pobielił dachy, wieś już była gotowa, z kominów się kurzyło, dziewczyny kiej oparzone latały między chałupami, chłopaki zaś skrabaly się po drabinach na kalenice, patrząc na drogi. Świąteczna cisza padła na wieś. Dzień przyszedł chmurny, bez słońca, ale ciepły i dziwnie jakoś tęskny. Ptactwo zajadłe świergotało po sadach, zaś głosy ludzkie cichły, ciężko się ważąc w tym nagrzanym wilgotnym powietrzu.

Długo czekali, bo dopiero kiej przedzwonili na mszę, zadudniały głucho drogi, a spod sinych, rzadkich mgieł jęły się wytaczać szeregi wozów.

— Jadą z Woli!

— Jadą z Rzepek!

— Jadą z Dębicy!

— Jadą z Przyłęka!

Wrzeszczeli ze wszystkich stron na wypródki biegnąc przed kościół, kaj już pierwsze wozy zajechały, a wkrótce wszystek plac ludźmi się zapchał i zaprzęgami. Chłopi, świątecznie przyodziani, zeskakiwali z wasągów rzucając pozdrowienia kobietom nadchodzącym zewsząd, dzieci zaś jak zawdy wrzask podniosły, otaczając przybyłych.

I szli zaraz na mszę, bo już w kościele zahuczały organy.

A skoro ksiądz skończył, prawie cała wieś wysypała się za wrótnie cmentarza pod dzwonnice, gospodynie wystąpiły na przedzie, dzieuchy kręciły się na bokach wierząc ślepiami parobków, a komornice zbiły się osobno w kupę kiej kuropatki, nie śmiejąc cisnąć się na oczy dobrodzieja, który wnet się ukazał, pozdrowił wszystkich i razem z Rochem jął rozporządzać, który do jakiej chałupy ma jechać robić, bacząc jeno, by bogatszych do bogatszych kwaterować.

Tak ano w mig wszystko rozporządził, że nie przeszło i pół godziny, a już rozdrapali chłopów, przed kościołem ostały jeno splakane komornice, na darmo czekające, że i im któryś przypadnie, po wsi zaś rwetes się czynił: wystawiali ławy przed chałupy, duchem podając śniadania i częstując gorzałką na prędsze skumanie. Dziewki rade usługiwały, ledwie tykając jadła, gdyż większość była parobków i tak wystrojonych, jakby na zmówiny, a nie do roboty zjechali.

Nie było czasu na rozgadki, tyle jeno mówili, z których są wsi i jak się wołają, nawet jedli mało wiele wymawiając się wielce politycznie, jako jeszcze nie zarobili na sutsze jadło.

Wrychle też, pod przewodem kobiet, zaczęli wyjeżdżać w pola.

Jakby to uroczyste świętko uczyniło się na świecie.

Puste i zdrętwiałe pola ożyły, potrząsły się głosy, ze wszystkich podwórz wytaczały się wozy, wszystkimi drózkami ciągnęły pługi, wszystkimi miedzami ludzie ruszali, a wszędy, skroś sadów i przez pola rwały się pokrzyki, leciały radosne pozdrowienia, konie rżały, turkotały rozeschłe koła, psy ujadły zapamiętałe ganiając za źrebakami, a bujna, mocna radość przepelniała serca i po ziemiach się niesła — i na poletkach pod ziemniaki, na jęczmiennych rolach, na rżyskach, na zachwaszczonych ugorach stawali i wesołym pogwarem, szumnie i rozgłośnie kiej do tańca.

Naraz przycichło wszystko, baty świsnęły, zaszczękały orczyki, sprężyły się konie i rdzawe jeszcze pługi jęły się z wolna wpierać w ziemię i wywalać pierwsze skiby czarne i lśniące, a naród się prostował, nabierał dechu, żegnał, potaczał oczyma po rolach, przyginał i pracy a trudu się imał.

Zgoła nabożna i święta cichość ogarnęła pola, jakby się rozpoczęło nabożeństwo w tym niezmiernym kościele. Naród w pokorze przywarł do zagonów, ścichnął i ze wzdychem serdecznym rzucił święte, rodne ziarna, posiewał trud na plenne jutro, matce ziemi oddawał się wszystek i z dufnością.

Hej! ożyły znowu lipeckie pola, doczekały się gospodarzy tęskniące, a toć, jak okiem sięgnął, od borów chmurnych aż po wyżnie polnych granic, po wszystkich ziemiach w tym szarozielonawym, mgławym powietrzu, niby pod wodą, jaże roilo się od czerwonych wełniaków, pasiastych portek, białych kapot, koni przygiętych w pługach i wozów po miedzach.

Niby pszczelny rój obsiadł ziemię pachnącą i roił się pracowicie w cichości bladego zwiesnowego dnia — że jeno skowronki rozgłośniej śpiewały ważąc się gdziesik niedojrzane, wiatery też przewiał niekiedy, zatargał drzewiny, rozwiął przyodziewy kobietom, przyglądał żyta i w bory uciekał z chichotem.

Długie godziny pracowali bez wytchnienia, tyle jeno odpoczywając, co tam ktoś grzbiet wyprostował, odzipnął i znowu się przykładał do zagona. Że nawet na południe z ról nie zjeżdżali, przysiedli jeno na miedzach pojeść z dwojaków i kościom dać folgę, ale skoro tylko konie przejadły, za pługi się imali, nie leniąc ni ociągając. Dopiero o samym zmierzchu zaczęli ściągać z pól.

Wnetki rozbłysły chaty i zawrzały gwarem a krętanią, cała wieś stanęła w łunach ognia, co się z okien i drzwi wywartych darły na drogę, w każdej chałupie zwijali się kiele obrządków i wieczerzy. Rwetes się podniósł, przekrzyki, rzenia koni, skrzyipy wierzei, cielece beki, gęgoty gęsi na noc spędzonych do zagród, dziecińskie wrzaski, że cała wieś huczała i trzęsła się tym dziwnie radosnym belkotem.

Przycichło dopiero, kiej gospodynie do mich zapraszały, tak sielnie honorując chłopów, że sadzały ich na pierwszych miejscach, podtykając co najlepsze, nie żalowały bowiem ni mięsa, ni gorzałki...

We wszystkich chałupach wieczerzali, wszędy przez wywarte okna i drzwi widne były głowy w krąg zebrane i gęby ruchające, skrzybot łyżek się rozchodził, a smaki słoniny przysmażonej wiały po drogach, aż w nozdrzach wierciło.

Tylko jeden Rocho nikaj nie przysiadł na dłużej, chodził od domu do domu, siał dobrym słowem, poredzał i szedł dalej do drugich, jako ten gospodarz zapobiegliwy i o wszystkim jednako baczący, a tak samo jak cała wieś pełen wesela i może barzej jeszcze przejęty radością.

Nawet u Hanki czuć było to dzisiejsze świętko, bo choć pomocy nie potrzebowała, to by drugim ulżyć, zaprosiła do siebie na kwatery dwóch Rzepczaków, które robiły u Weroniki i Gołębowej.

Tych se wybrała, że to Rzepczaki za szlachtę się miały.

Juści, co w Lipcach przekpiwali się zawdy z takiej szlachty i za psi pazur ich nie mieli, gorzej niżli na miejskich łachmytków i prefesantów powstając; ale skoro weszli do chałupy, Hanka zaraz spostrzegła, że to inszy gatunek, znaczniejszy.

Chłopy były drobne i chuderlawe, z miejska w czarne kapoty odziane, ale sielnie miniaste; wąsiska im sterczały kiej wiechy konopne i oczyma toczyli górnice, jednako rozmowni byli, a obejście mieli delikatne i mowę zgoła pańską. Obyczajny był naród, bo tak wszycko grzecznie chwalili, a każdej poredzili tym słowem zabasować, że kobiety jaże urastały z kumentności.

Sutszą też wieczereź kazała Hanka narządzić i podać im na stole pokrytym czystą płachtą.

Sielnie ich obserwowowała, przykazując wszystkim uważnie, że prawie na palcach kiele nich chodziły, z oczu odgadując potrzeby, Jagna zaś, jakby całkiem głowę straciła, wystroiała się kieby na odpust i siedziała zapatrzona w młodszego niby w obraz.

— Ma on swoje dwórki, na bosc ani spojrzysz — szepnęła Jagustynka, jaże Jagus w ognich stanęła i na swoją stronę uciekła.

Rocho wszedł był właśnie, za stolkiem się rozglądając.

— Temu się najbarzej zdumieją nasze chłopy, co ludzie z Rzepek zjechali Lipcom pomagać! — rzekł cicho.

— Nie o swoją sprawę pobili się w lesie, to nikt z nas zawziętości nie żywi — odpowiedział starszy.

— Bo zawdy bywa, że kiej się dwóch za łby bierze, trzeci korzysta!

— Prawda, Rochu, ale niech no dwóch się zgodnie zmówi w przyjacielstwo, to ten trzeci może niezgorzej oberwać po łbie — co?

— Mądrze mówicie, panie Rzepecki, mądrze...

— A co dzisiaj Lipcom dolega, jutro może przyjść na Rzepki.

— I na każdą wieś, panie Rzepecki, jeśli miasto za sobą obstawać i pospólnie się bronić, kłyżnią się, dzielą i przez złościę wydają wrogowi. Mądre i przyjacielskie sąsiady to jak te płoty a ściany bronne: świnia się bez nie nie przecisnie i zagona nie spyska...

— Wie się już o tym, Rochu, między nami, jeno chłopy jeszcze tego nie miarkują i stąd bieda idzie...

— I na to już pora przychodzi, panie Rzepecki: mądrzeją...

Wytoczyli się wnet po wieczery na ganek, kaj już Pietrek przygrywał na skrzypicy dziewczynom, co się były zleciały posłuchać.

Wieczór szedł cichy i ciepły, mgły białymi kożuchami zsiadały się na łęgach, czajki kwiliły z mokradel i młyn po swojemu turkotał, a czasem drzewa zaszumiały. Niebo było wysokie, ale zawalone burymi chmurzyskami, że jeno na obrzeżach zwałów przecierały się miesięczne brzaski, a miejscami z wyrw głębokich kieby w studniach gwiazdy bystro świeciły.

Wieś huczała kiej ul przed wyrojem. Do późna jarzyły się wszystkie okna, do późna też w oplotkach i po drogach wrzały przyciszone szepty i śmiechy buchały wesołe; dziewczki szczyrzyły zęby do kawalerów i rade się z nimi wodziły nad stawem, starsze zaś, zasiadłszy z gospodarzami na progach, ugwarzały się godnie zażywając chłodu i odpocznienia.

A nazajutrz, ledwie się niebo zarumieniło zorzami, jeszcze w świtowych, przyziemnych sinościach, zaczęły się zrywać ze śpiku i sposobić do pracy.

Słońce weszło pięknie, że świat, kieby tym srebrem szronami potrząśnięty, w ognich stanął cały, w skrzeniach mokrawych i w chłodnym a rzeźwym poranku. Ptactwo uderzyło w krzyk ogromny, zaszumiały drzewa, zabełtały wody, podniosły się ludzkie głosy i wiatr otrząsając krze roznosił po wsi terkoty, wołania, ryki, dzieuszynę śpiewki, co kajś zatrzepotały, i cały ten rwetes i krętaninę wychodzących na robotę.

Na łęgach mgły jeszcze leżały białe kiej śniegi, jeno na wyższych rolach porzedły i słonecznymi biczami pocięte i spędzone, dymiły już kiej z trybularzów i ku czystemu niebu darły się strzępiastym przedziwem; w szronach leżały jeszcze pola, kuląc się w dośpiku i nabrzmiewając niby paki, a naród z wolna wpierał się wszystkimi stronami w orosiąle, senne zagony, wtapiał się w przesłoneczniane tumany i przywierał do poletek w cichości — bo od ziem, od drzew, z sinych dalekości, od wód błyskających krętowinami, od mgieł i od nieba, wynoszącego rozgorzały krąg słońca — wszystkim światem taka wiosna waliła i bił taki czad mocy i upojenia, że jaże w piersiach zapierało, jaże dusza się trzęsła w takiej przenaświetszej radości, co to jeno łzami skapuje cichymi, wzdychem się wypowie albo klękaniem przed tym zwiesnowym cudem i w najlichszej trawce widowym.

To i mnogi ów naród obzierał się długo dokoła, żegnał pobożnie, pacierze szeptał i w cichości za robotę się brał, że kiej przedzwanieli na mszę, już wszyscy byli na swoich miejscach.

Mgły rychło się rozwiały i pola stały na słonecznej jaśni, że jak okiem sięgał po lipeckich ziemiach, pociętych pasami zielonych ozimin, wszędy czerwieniały wełniaki, orały plugi, wlekły się brony, wodzone przez dziewczki, gmerały się rzędy kobiet, sadzących ziemniaki, a gęsto po czarnych i długich zagonach chodziły chłopcy przepasane płachtami: pochyleni ździebko i nabożnym, sypkim rzutem ręki rozsiewali ziarna w spulchnione, czekające role...

Tak zaś wszyscy pracowali gorliwie, głów nawet nie podnosząc, iż ani spostrzegli dobrodzieja, któren zaraz po mszy jawił się przy swoim parobku, orzącym nade drogą, a potem ku zdumieniu chodził po poletkach, pozdrawiał wesoło, częstował tabaką, komu i papierosa udzielił, tam rzucił jakieś słowo łaskawe, ówdzie dziecińskie głowy przyglądził i z dzieuchami zażartował, indziej zaś to wróble stado, na zasiany jęczmień spadłe, pecyną zgonił, a często pierwszą garść siewu krzyżem błogosławił albo i sam rozrzucił, a wszędy do pośpiechu przynaglał, jakby i ekonom nie poredził lepiej.

I zaraz po obiedzie razem ze wszystkimi do roboty się stawił objaśniając kobietom, że choć to dzisiaj wypadło świętego Marka, ale procesja odbędzie się dopiero w oktawę, trzeciego maja.

— Nie pora dzisiaj, szkoda czasu, bo chłopcy drugi raz nie przyjadą pomagać!

Tłumaczył i sam też z pola nie zeszedł aż do samego końca; sutannę podkasał, kijem się wspierał, że to tęgie brzuchoch musiał dźwigać, i chodził niestrudzenie, niekiedy jeno przysiadając po miedzach, by pot obetrzeć z łysiny a odzipnąć.

Radzi mu byli serdecznie, iż pod jego okiem robota jakby szła prędzej i lekciej, chłopcy zaś za honor sobie miały, co im sam dobrodziej ekonomuje.

Słońce już czerwone i pełne nad bory się zwieszało, ziemie gasły, a dale jęły modrzeć, kiej pokończywszy co najpilniejsze roboty zaczęły ściągać do wsi; śpieszyli się, bych jeszcze za widoku do dom zdążyć.

Wielu i za wieczrę dziękowało, przegryzając jeno co niebądź na prędcę, a insi z pośpiechem brali miski wczas narządzone; konie, już założone do wozów, rżały przed domami.

Ksiądz się znowu pokazał na wsi wraz z Rochem, obchodził wszystkich i każdemu chłopcu z osobna raz jeszcze dziękował za pocziwą pomoc Lipczakom.

— Bo co dasz potrzebującemu, jakbyś samemu Jezusowi dawał! No, mówię wam, że choć nieskorzy jesteście dawać na mszę, choć o potrzebach kościoła nie pamiętacie, choć już od roku wołam, że dach mi zacieka na plebanii, co dzień modlić się za was będę, za waszą pocziwość Lipcom okazaną... — wołał ze łzami, całując chylące mu się po drodze głowy.

Właśnie byli kiele kowala, skręcali na drugą stronę wsi, kiej im zastąpiły drogę zapłakane komornice z Kozłową na przedzie.

— A to dopraszam się dobrodzieja, szlim pytać: czy to nam chłopcy pomagać nie będą? Zaczęła hardo, podniesionym głosem.

— Bo czekaliśmy, że i na nas przyjdzie kolej, a oni już odjeżdżają...

— I my sieroty ostaniem przez żadnego wspomnienia... — wraz mówiły.

Ksiądz zafrasował się, srodze poczerwieniawszy.

— Cóż wam poradzę?... nie wystarczyło dla wszystkich... i tak całe dwa dni pocziwie pomagali... no, mówię... — bełkotał latając po nich oczyma.

— Juści! pomagali, ale gospodarzom, bogaczom jeno... — zaszlochała Filipka.

— Nama jako zapowietrzonym nikto się nie pokwapił wspomóc...

— Nikogój głowa nie zabolila nas, sieroty...

— Żeby choć kilka plugów do ziemniaków, to i tego nie! — szeptały łzawo.

— Moście... odjeżdżają już... no... zaradzi się jakoś... prawda, że i wam ciężko... i wasi mężowie z drugimi... no, mówię, że się zaradzi.

— A o czym to będziemy czekać tej pomocy?... a jak się jeszcze i tego ziemniaka nie wsadzi, to już ino postroneczka szukać! — zawiedła Gulbasowa.

— No, mówię, że się zaradzi... Dam wam swoich koni, choćby na cały dzień, jeno mi ich nie zgońcie... młynarza też uproszę, wójta, Boryny, może dadzą...

— Może! Czekaj tatka latka, jaż kobyłę wilcy zjedzą! Chodźta, kobiety, nie skamlajta po próżnicy!... żebyśta nie potrzebowały, to by wama dobrodziej pomogli... La gospodarzy jest wszystko, a ty, biedoto, kamienie gryż i łzami popijaj! Owczarz jeno stoi o barany, bo je strzyże, a z czegoż to nas oskubie, cheba z tych wszy! — wywierała pysk Kozłowa, jaże ksiądz zatkał uszy i poszedł.

Zbiły się w kupkę i rzewnymi łzami płakały, w głos wyrzekając, a Rocho utulał je, jak umiał, obiecując poczciwie pomoc jaką wyjednać. Odwiódł gdziesik pod płot, bo już zaczęli się rozjeżdżać na wszystkie strony, drogi zaczerniały od koni a ludzi, zaturkotały wozy i ze wszystkich progów leciały gorące słowa dziękczynień:

— Niech wama Bóg zapłaci!

— Bywajcie zdrowi!

— Odplacim się jeszcze w sposobną porę!

— A zawdy w niedzielę zajeżdżajcie do nas kiej do krewniaków!

— Ojców pozdrówcie! A kobiety nam swoje przywieźcie!

— W potrzebie się któren znajdzie, z całej duszy pomóżem!

— Ostajta z Bogiem i niech wama plonuje, ludzie kochane! — krzykali czapami trzączając do się i rękoma wymachując.

Dziewczyny i co ino było dzieci szły przy wozach odprowadzając ich za wieś. Największą kupą tłoczyli się na topolowej, gdyż tamtędy aż z trzech wsi jechali. Wozy toczyły się wolno, rozmawiali wesoło buchając częstym śmiechem i baraszkując.

Mrok się już sypał, zorze gasły, jeno wody kajś niekaj gorzały czerwono, mgły się zwiąjały na łągach i wieczorna, zwiesnowa cichość przędła się po ziemiach. Żaby jęły gdziesik daleko a zgodnie rechotać...

Doprowadzili się do rozstajów i tam żegnali się wśród śmiechów i krzykań, ale nim jeszcze konie ruszyły z kopyta, kiej któraś z dziewczyn zaśpiewała za nimi:

Dasz, Jasiu, na zapowiedzie!

Słuchaj ino, tatuś jedzie,

Dudni na moście —

da dana!

Dudni na moście!

A chłopaki im na to odwracając się z wozów:

Teraz, Maryś, takie ziąby —

Zskrzytwiałyby dziewosłaby;

Dam w wielkim poście...

da dana!

Dam w wielkim poście!...

Dzwoniły młode głosy po rosie i we wszystek świat się niesły radosne.

VII

Chłopy wracają!

Piorunem ta wieść runęła i kiej płomień rozniesła się po Lipcach!

Prawda-li to? I kiedy? I jak?...

Nikto jeszcze nie wiedział.

To jeno pewne było, że stójka z gminy, któren jeszcze przed wschodem leciał do wójta z jakimś papierem, rzekł o tym Kłębowej, wypędzającej właśnie gęsi na staw, ta się w ten mig rzuciła z nowiną do sąsiadów, zaś Balcerkówny rozkrzyczały od siebie najbliższym chałupom, że nie wyszło i Zdrowaś, a już całe Lipce zerwały się na nogi trzęsąc radosną wrzawą, aż się zakotłowało w izbach.

A rano było jeszcze, tyle co się świt przetał i majowy, wczesny dzień wstawał, jeno że jakiś poczerniały i mokry; deszcz mżył kiej przez gęste sito i pluskał cichuśko po rozkwitających sadach.

— Chłopy wracają! Chłopy wracają! — rwał się krzyk nad wszystką wsią, przez sady leciał hukliwie, z każdej chałupy bił kiej dzwon radosny, z każdego serca buchał płomieniem i z każdej gardzieli się wydzierał.

Dzień dopiero co wstał, a wieś już wrzała kiejby na odpuście; dzieci wylatywały z krzykiem na drogi, trzaskały drzwi, kobiety odziewały się na progach, już wypatrując tęskliwie wskroś drzewin rozkwitych i szarugi przysłaniającej dalekości.

— Wszystkie wracają! Gospodarze, parobcy, chłopaki, wszystkie! Już idą! Już wyszli z lasa, już są na topolowej! — wołali na przemiany i ze wszystkich progów darły się krzyki, a co gorętsze wybiegały kiej oszalałe; gdzie już płacz się rozlegał i tętenty biegnących naprzeciw...

Jeno trepy kłapały i błoto się otwierało, tak wrywali za kościół na topolową — ale na długiej, zadeszczonej drodze jeno mętne kałuże stały i siwiły się koleiny, głęboko wyrżnięte.

Ni żywej duszy nie wypatrzył pod szcherniałymi od pluchy topolami.

Choć srodze zawiedzeni, bez namysłu i w dyrdy rzucili się na drugi koniec wsi, za młyn, na drogę od Woli, bo i tamtędy mogli powracać.

Hale cóż, kiej i tamój było pusto! Deszcz zaciął przysłaniając szarą kurzawą szeroki, wyboisty gościniec; gliniaste wody rowami waliły, w brzdach burzyła się woda i drogą też szorowały strugi spienione, a rozkwitłe ciernie, brzeżące zielonawe pole, skulały zięble kwiaty.

— Wrony kołują górą, to plucha przejdzie! — rzekła któraś próżno wypatrując.

Posunęli się jeszcze ździebko, gdyż od spalonego folwarku ktosik zamajaczył na drodze i ku nim się zbliżał.

Dziatek to był ślepy i wszystkim znany; pies, którego wiódł na sznurku, zaszczeptał zajadle i jął się ku nim rwać, ślepiec zaś nasłuchiwał pilnie, kij gotując ku obronie, ale dosłyszawszy rozmowy przyciszył pieska i pochwaliwszy Boga rzekł wesoło:

— Miarkuję, co to lipeckie ludzie... he? I coś sporo narodu...

Dziewczyny go obstały i nuże rozpowiadać jedna przez drugą.

— Sroki me opadły i wszystkie naraz skrzeczą! — mruknął nasłuchując uważnie na wsze strony, gdyż cisnęły się z bliska.

Kupa już wracali, dziatek w pośrodku włókł się, huśtający na kulach i nogach pokręconych, wypierał naprzód ogromną, ślepą twarz.

Policzki miał czerwone i spaśne, oczy bielmem zasnutę, brwie siwe i krzaczaste, nochal kiej trąbę, a brzuch niezgorzej wzdęte.

Cierpliwie słuchał, aż wymiarkowawszy przerwał im trajkoty:

— Z tymem i śpieszył do wsi. Niechrzczony jeden powiedział mi w sekrecie, co Lipczaki dzisiaj wracają z kreminą! Wczoraj mi rzekł, myślę sobie, jutro do dnia skoczę i pierwszy dam znać. Jakże, szukać takiej wsi jak Lipce! A które to w podłe drepcą? — bo nie poredzę po samym głosie rozeznąć?!

— Marysia Balcerkówna!... Nastka Gołębiów!... Ulesia sołtysowa!... Kłębowa Kasia!... Sikorzanka Hanusia! — wołały wszystkie.

— Ho! ho! sam ci to kwiat pannowy wyszedł! Widzi mi się, co wam było pilno do parobków, a dziadem musita się kontentować!... he?

— A nieprawda! po ojców wyszlim — zawrzęszczały.

— Loboga, dyc ślepy jezdem, ale nie głuchy! — aż baranicę głębiej nacisnęła.

— Powiedziały we wsi, że już idą, tośmy wyleciały naprzeciw!

— A tu nikaj nikogo!

— Jeszczek za wcześnie; dobrze, by na południe zdążyli gospodarze, bo chłopaki to może i do wieczora nie ściągną...

— Jakże, razem ich puszczą, to i razem przyjdą!

— A może się w mieście zabawią? mało to tam panna?... cóż to im za niewola do waju się śpieszyć?... he! he! — przekomarzał się śmiejący.

— A niech się zabawią! nikt za nimi nie płacze!

— Juści, w mieście nie brakuje tych, co w mamki poszły albo w piecach u Żydów palą... takie będą im rade — szepnęła chmurnie Nastusia.

— Który mieskie wycieruchy przekłada, o takiego żadna nie stoi!

— Dawnoście, dziadku, w Lipcach nie byli? — zagadnęła któraś.

— A dawno, coś na jesieni! Zimowałem se u miłosiernych ludzi, we dworzem przesiedział zły czas.

— Może we Wólce? u naszego? co?

— A we Wólce! Ja ta zawdy za pan brat z dziedzicami i z dworskimi pieskami: znają me i nie ukrzywdzą! Dały mi ciepły przypiecek, warzy, ile wlażło, tom bez cały czas powróśla kręcił i Boga chwalił. Człek się wyporządził i pieskowi też niezgorzej boki wydobrzały! Ho! ho! dziedzic mądry: z dziadami trzyma i wie, że torbę i wszy za darmo miał będzie... he! he! — aż brzuchem trząśł i lypał powiekami od śmiechu, a wciąż rajcował.

— A dał Pan Jezus zwiesnę, sprzykrzyły mi się pokoje i dworskie przypochebstwa, zacniło mi się za chałupami i tym światem szerokim... Hej, deszczyk ci to siepie kiej czyste złoto, ciepły i rześisty, i rodzący, jaże świat pachnie młodą trawą... Kaj to lecita? Dzieuchy?!

Dosłyszał naraz, że poniesły się z miejsca, ostawiając go przed młynem.

— Dzieuchy!

Ale żadna już nie odkrzyknęła: dojrzały kobiety, ciągnące nad stawem ku wójtowej chałupie, i do nich śmigaly.

Z pół wsi już się tam zbierało, by się coś rzetelnego dowiedzieć.

Wójt snadź wstał niedawno, bo jeno w portkach siedział na progu owijając onucami nogi, a o buty krzyczał na żonę.

Przypadały do niego z wrzaskiem, zadyszane, obłoczone, które jeszcze nie myte ni czesane, a wszystkie ledwie zipiące z niecierpliwości.

Dał się im wyrajcować, buty co ino sadłem wysmarowane naciągnął, umył się w sieni i poczesując kudły w otwartym oknie, rzucił drwiąco:

— Pilno wama do chłopów, co? Nie bójta się, wracają dzisiaj z pewnością. Matka, daj no papier, co go to stójka przyniósł... za obrazem leży.

Obracał go w garściach, aż trzepnąwszy weń palcami rzekł:

— Wyrażnie stoi o tym jak wól... „Tak jak krześcijany wsi Lipec, gminy Tymów, ujezda...” — a czytajta se same! Wójt wama mówi, co wracają, to prawda być musi!

Rzucił im papier, któren szedł z rąk do rąk, i chociaż żadna nie wymiarkowała ni literki, że to był urzędowy, przypinały się do niego, wlepiając oczy z jakąś trwożną radością, kiejby w obraz, aż dostał się Hance, która, wzięwszy przez zapaskę, oddała z powrotem.

— Kumie, czy to wszystkie wracają? — spytała lękliwie.

— Napisane, co wracają, to wracają!

— Razem brali całą wieś, to i razem puszcza! — ozwała się któraś.

— Wstąpcie, kumo, przemięklicie ździebko! — zapraszała wójtowa, ale Hanka nie chciała, naciągnęła zapaskę na czoło i pierwsza ruszyła z nawrotem.

Wolniuśko jeno szła, ledwie dychająca z radości a strachu zarazem.

— Juści, co i Antka wróca, juści! — pomyślała wspierając się naraz o płot, bo tak ją w dołku ścisnęło, że omal nie padła. Długo łapała powietrze zgorączkowanymi wargami... Nie, niedobrze się jeszcze czuła, dziwnie słabo. — Wróci Antek, wróci! — radość ją rozpieła do krzyku, a jednocześnie jęły ją przenikać strachy jakieś, niepewności, obawy jeszcze zgoła ciemne.

Coraz wolniej szła i ciężej, usuwając się pod płoty, bo całą drogą waliły kobiety, leciały szumnie, ze śmiechami, rozwrzeszczane i jaśniejące radością, a nie bacząc na pluchę, kupiły się pod chałupami, to nad stawem i rajcowały zawzięcie.

Dopędziła ją Jagustynka.

— Juści, że wiecie! no, to dopiero nowina. Czekalim na nią co dnia, a kiej przyszła, zwała me kiej pałą w ciemię. Od wójta idziecie?

— Przytwierdził i nawet z papieru o tym przeczytał.

— Przeczytał, to juści, że pewne! Chwała ci, Panie, powrócą chudziaki, powrócą gospodarze! — szeptała gorąco rozwodząc ręce.

Łzy posypały się jej z wyblakłych oczu, aż Hanka się zdumiała.

— Myślałach, że zapomstujecie, a wy w bek, no, no!...

— Co wy?! w taką porę bych pomstowała! Człowiek jeno z biedy da czasem folgę ozorowi, ale w sercu co inszego siedzi, że czy chce, czy nie chce, a z drugimi radować się musi albo i smucić... Nie poredzi żyć z osobna, nie...

Przechodziły koło kuźni: młoty biły hukliwie, ogień buchał czerwony z ogniska, a kowal obręcz naciągał na koło pod ścianą. Spozrzęglszy Hankę wyprostował się i wparł oczy w jej rozgorączkowaną twarz.

— A co?... doczekały się Lipce święta!... wracają pono niektóre.

— Wszystkie wracają, wójt o tym czytał! — poprawiła go Jagustynka.

— Wszystkie, zbójów przecież tak zaraz nie wypuszczą, nie...

Hance aż się w głowie zakotłowało i serce dziw nie pękło z bólu, ale zdzierzyła uderzenie i odchodząc rzekła mu ze straszną nienawiścią:

— By ci ten psi ozór przyrósł do podniebienia!

Przyśpieszyła kroku uciekając od jego śmiechu, co jakby kłami chwycił za serce.

Dopiero z ganku obejrzała się na świat.

— Maże się i maże... ciężko będzie z pługiem wyjechać na rolę.

Udawała spokój.

— Ranny deszcz i starej baby taniec niedługo trwają.

— Trza będzie tymczasem sadzić ameryki pod motyczkę.

— Kobiet ino patrzeć, spóźniły się bez tę nowinę, ale przyjdą... byłam u nich z wieczora, wszystkie się obiecały na odrobek.

W izbie już ogień buzował; ciepło było i jaśniej niżli na dworze. Józka skrobała ziemniaki, a dzieciak wrzeszczał wniebogłosy mimo zabawiań starszych dzieci. Hanka przyklękawszy przed kołyską jęła go karmić.

— Józia, niech Pietrek narządzi deski, gnój będzie wywoził od Florki na te zagony kiele Paczesiowego żyta. Nim plucha przejdzie, parę fur wywiezie... co się ma wałęsać po próżnicy!

— Przy was to nikto z leniem się nie stowarzyszy.

— Bo i sama kulasów nie żałuję! — powstała chowając piersi.

— Hale, ady bym na śmierć zapomniała, przeciek to od południa świątko! Proboszcz procesję zapowiadał, odłożoną ze świętego Marka na oktawę...

— Przeciek to ino w krzyżowe dni bywają procesje!...

— Z ambony zapowiadał na dzisiaj, to musi, co i bez krzyżowych dni można chodzić do figur i święcić granice.

— Chłopaki będą brały dzisiaj na pokładankę po kopcach! — zaśmiała się Józka do wchodzącego Witka.

— Idą już, idą. Bieżyjcie z nimi, a zarządzcie, co potrza. Ja останę w chałupie, obrzędę i śniadanie zgotuję. Józka z Witkiem będą donosili ziemniaki na pole! — zarządzała Hanka wyzierając na komornice, które pookręcane w płachty i zapaski, że ledwie im było oczy widać, z koszykami na ręku i motyczkami, schodziły się pod ścianę otrzepując trepy o przyciesie.

Powiedła je zaraz Jagustynka przez przełaz nad polną drogą, kaj tuż przy brogu leżały czarne, przesiąkłe wodą zagony.

Stały wnet do roboty, po dwie na zagonie, głowami do siebie — dziubały motyczkami dolki, a wraziwszy węń ziemniak, przygarniały go ziemią, okopując zarazem w poprzeczne rządki.

Cztery robiły, stara była jeno na przyprzążkę, do poganiania.

Cóż, kiej robota szła niesporo!... ręce grabiały z zimna i w brzdach było mokro, w trepy nabierało się wody, a szmaty na nic się marały w błocie, bo deszcz, choć ciepły i coraz drobniejszy, mżył cięgiem, rozpryskując się po skibach, a trzepiąc po sadach, co zwiesiły okwiecone gałęzie nad drogę i z jakąś lubością nastawiały się na pluchę.

Ale już szło na odmianę: kokoty piały, niebo się stronami podnosiło niezgorzej przetarte, jaskółki jęły śmigać powietrzem kiejby na zwiady, a zaś wrony uciekały z kalenic i niesły się cichuśko a nisko nad polami.

Baby gmerały przygięte do zagonów, podobne do kłębów szmat przemoczonych, porzedzając, wolniuśko robiąc, a z długimi odpoczynkami, że to na odrobek przyszły, aż dopiero stara, obsadzająca grochem piechotą nadbrudzia, zaczęła w głos rozglądając się dokoła:

— Niewiela dzisiaj gospodyń w polu ni na ogrodach.

— Chłopy wracają, to nie robota im w głowie!

— Pewnie, tłuste jadlo narządzą i pierzyny grzeją...

— Prześmiewacie, a samej jaże lysty do nich drygają! — rzekła Kozłowa.

— Nie wyprę się, co mi już Lipce obmierzły bez chłopów. Staram przeciek, ale prosto powiem, że choć to są juchy, łajdusy, świędlerze i zabijaki, a niech się jawi choćby i ta

najgorsza pokraka, to zarno z nim raźniej i weselej, i lekciej na świecie. Która co inszego powie, zełże jak pies.

— Wyczekały się na nich kobiety kiej kania na deszcz! — westchnęła któraś.

— Niejedna to czekanie ciężko przyplaci, a dzieuchy najprzódziej...

— Że i trzy kwartały nie miną, a dobrodziej chrzcic nie nadąży...

— Stare, a bają trzy po trzy: dyc na to Pan Jezus stworzył kobietę! nie grzech mieć dziecko! — podniosła głos przekornie Grzeli z krzywą gębą kobieta.

— A wy ciągiem swoje: zawdy za bękartami stoicie!

— A zawdy, jaże do samej śmierci każdemu do oczu stanę i rzekę: bękart czy nie — zarówno ludzkie nasienie, prawo ma na świecie jedno i jednako je Pan Jezus szacuje, wedle zasług jeno a grzechów...

Zakrzyczały ją wyśmiewając wzgardliwie. Zabiła ręce i pokiwała głową.

— Szczęść Boże na robotę! jakże idzie? — krzyknęła Hanka z przelazu.

— Bóg zapłać! dobrze, ino mokro.

— Nie brakuje ziemniaków?

Przysiadła nieco na żerdce.

— Donoszą, ile potrza; jeno mi się widzi, co za grubo krajane...

— Za grubo, dyc ino na pół, przeciek u młynarza co drobniejsze ziemniaki całe sadzą. Rocho powiedział, że takie są dwa razy plenniejsze.

— Musi, miemiecka to moda, bo jak Lipce Lipcami, zawdy się ziemniaki krajają na tyła, chylą oczków miały — kwękała sprzecliwie Gulbasowa.

— Moście, przeciek dzisiejsi ludzie nie głupszy wczorajszych...

— Hale, tera jajo chce być mędrsze od kury i stadu przewodzić...

— Rzekliście! Ale po prawdzie, co poniektóre, choć lata mają, rozumu nie nabyły! — zakończyła Hanka cofając się z przelazu.

— Zadufana w sobie, jakby już na całej gospodarce Borynów siedziała — mruknęła Kozłowa obzierając się za nią.

— Poniechajcie jej: szczerze złoto, nie kobieta! Nie wiada, czyby się nalazła od niej lepsza i mądrzejsza. Co dnia z nią siedzę, a oczy i rozumienie mam. Nacierzpiąła się ona i przeszła krzyże, że niech Bóg broni...

— Czeka ją jeszcze niejedno... Jagna w chałupie, i skoro Antek wróci, cudenka się tu zaczną i breweryje, będzie czego słuchać...

— Że Jagna z wójtem się sprzegła, cosik mi o tym bąknęli — prawda to?

Zaśmiały się z Filipki, że pyta, o czym już wróble świergocą.

— Nie rozpuszczajta ozorów: i wiatier czasem słucha i roznosi, kaj nie potrzeba! — zgromiła Jagustynka.

Przygięły się do roli, dziabki migały szczękając niekiej o kamienie, a one rajcowały zawzięcie całą wieś obgadując.

Zaś Hanka szła od przelazu chyłkiem pod wiśniami, bo ją chwytaly za głowę obwisłe i przemoczone gałęzie, jakby nabite zbiełałym już pąkowie i listeczkami.

Poszła w podwórze przegłądać gospodarstwo.

Od samych świąt prawie się nie wychylała z domu, że to pogorszyło się jej po wywodzie. Dzisiejsza nowina zerwała ją z łóżka i trzymała na nogach, że choć się chwiała na każdym kroku, zagładała po kątach złąc się coraz barzej.

A to krowy były jakoś osowiałe i do pół boków w gnoju, prosiaki coś za mało przyrosły, nawet gęsi wydawały się dziwnie niemrawe, jakby zamorzone.

— Ady byś choć wiechciem wytar! wałacha! — wsiadła na Pietrka, wyjeżdżającego do gnoju, ale parobek cosik mruknął złego i pojechał.

W stodole nowa zgryzota: w kupie ziemniaków, leżących na klepisku, pyskał se w najlepsze Jagusin wieprzek, zaś kury grzebały w pośladzie, kótren dawno miał być zniesiony na górę. Skrzyczała za to Józkę i do Witkowych kudłów skoczyła, ledwie się chłopak wyslizgnął i uciekł, a dziewczyna bekiem i skargą się zaniesła.

— Haruję ciągiem kiej koń, a wy krzyczycie. Jagnie, co się całe dnie wałkoni, to przepuszczacie!

— No, cicho, głupia, cicho! Sama widzisz, co się tu wyrabia...

— Mogłam to wszyćkiemu uradzić? co?

— No, cicho! Niešta ziemniaki, bo zbraknie kobietom!

Dała już spokój krzykom. — Prawda, dziewczyna wszystkiemu nie uradzi, a najemniki!... Boże się zmiłuj. Od rana już zachodu wyglądają. Dorabiać się w najemników to jakby wilki zgodził do owiec wodzenia. Przez sumienia są ludzie.

Rozmyślała z goryczą, wywierając całą złość na wieprzaku, jaże z kwikiem pognał, że go to i Łapa jeszcze po swojemu za ucho odprowadzał...

Do stajni potem zajrzała, ale jakby po nową zgryzotę — ano klacz obgryzała pusty złób, a źrebak, utytlany kiej świnia, słomę wyciągał z podściółki.

— Kubie by serce pękło, kiejby cię takim zobaczył — szepnęła zakładając im za drabkę siano i głaszcząc po mięciuchnych a ciepłych chrapach.

Ale już nie poszła dalej: ogarnęło ją naraz zniechęcenie i taki płacz chycił za gardziel, że wsparłszy się o barłóg Pietrkowy zaryczała, sama nie wiedząc laczego.

Tak zbrakło jej sił, że opadła w sobie kiej ten kamień ciężki. Już nie mogła uredzić doli, mój Jezu, nie mogła, a toć poczuła się taka opuszczona na świecie, jako to drzewo rosnące na wywieisku, samotne i na każdą złą przygodę wystawione! Ani wyzalić się przed kim! I ani końca przewidzieć złej doli! Nic, jeno ciągiem truc się zgryzotą i płakaniem... nic kromie udręki wiecznej i czekania na gorsze...

Źrebak lizał ją po twarzy, że bezwolnie przytulała głowę do jego karku i zanosila się coraz boleśniej.

Cóż jej ta po gospodarce, po bogactwie, po ludzkim uważaniu, kiej la siebie nie miała ani jednej chwili szczęśliwości w całym życiu, nic zgoła! Skarzyła się tak żałośnie, jaże klacz zarżała ku niej, targając się na łańcuchu.

Zawlekła się do izby i przysądziwszy do piersi rozkrzyczanego chłopaka zapatrzyła się bezmyślnie w zapocone szyby, zbrudzone ociekającymi kroplami.

Dziecko jakoś matyjasilo skamlać i popłakując.

— Cicho, maluśki, cicho!... wróci tatulo, przywiezie ci kuraska... wróci, synka na koń wsadzi... cicho, maluśki: A, a, a! kotki dwa! Szare bure obydwaj!... Wróci tatulo, wróci! — przyspiewywała huśtając go i chodząc po izbie.

— A może i wróci! — potwierdziła sobie przystając nagle.

Płomień ją ogarnął, moc rozprężyła przygięte plecy i taka radość wstąpiła w serce, że się już rwała do komory rznąć kawał świniny la niego, że już po gorzałkę chciała posyłać la niego, nawet już ku skrzyni szła, by się przyodziać świątecznie la niego — ale nim to uczyniła, przypominki słów kowalowych spadły na obolałe serce kiej jastrzębie ostrymi pazurami, zmartwiła na miejscu, obzierając się jeno po izbie rozpalonym wzrokiem, jakby za ratunkiem, nie wiedząc znów, co myśleć, co poczynać...

— A jak nie wróci? Jezu! Jezu! — jęknęła chwytając się za głowę.

Bała się tego mówić, a głos ten huczał w niej kiej w studni; gotował się, wrzał i wzbierał w piersiach krzykiem strachu.

Dzieci jęły się za łby wodzić i krzyżeć, wyciągnęła je za drzwi, zabierając się do narządzenia śniadania, bo już Józka zaglądała do izby wietrząc łakomie, czy zgotowane.

Łzy ustać musiały i boleście przytaić się w duszy, bo jarzmo codziennego trudu w kark się wpijało przypominając, że robota czekać nie może...

Uwijala się też, jak mogła, choć nogi się pod nią plątały i wszystko leciało z rąk. Jeno wzdychała żałośnie, lżę jaką puszczając niekiedy, a we świat zamglony tęsknie spoglądając...

— Czy to Jagusia nie wyjdzie do sadzenia? — wrzasnęła Józka przez okno.

Hanka odstawiła gar z barszczem i na drugą stronę pobiegła.

Stary leżał na bok, twarzą do okna, jakby patrząc na Jagnę, czeszącą długie, jasne włosy przed lusterkiem, na skrzyni ustawionym.

— Czy to dzisiaj święto, że do roboty nie wychodzicie?...

— Z rozplecionymi włosami nie poletę...

— Od świtania mogłaś je już dziesięć razy zapleść!

— Mogłam, ale nie zaplełam!

— Jagna, wy tak ze mną nie igrajcie!

— Bo co? Odprawicie mnie może albo wytrąćcie z zasług? — warknęła hardo nie śpiesząc się z czesaniem — nie u was siedzę i nie na waszej łasce!

— A ino kaj? co?

— U siebie jezdem, byście sobie to baczyli...
— Niech ociec zamrą, to się pokaże, czy u siebie jesteś!
— Ale póki żyją, to ja waju mogę drzwi pokazać.
— Mnie! mnie! — skoczyła jakby biczem podcięta.
— Przyczepiacie się ciągiem do mnie kiej rzep do ogona! Marnego słowa wam nie mówię, a wy ino huru buru jak na tego łysego konia...
— Podziękuj Bogu, że gorszegoś nie oberwała! — rozczapierzyła się groźnie.
— Spróbujcie: inom jedna sierota, ku mojej obronie nikto nie stanie, ale uwidzicie, czyje ostanie na wierzchu!

Odgarnęła włosy z twarzy i srogie, pełne zawziętości oczy uderzyły kieby nożem, jaże Hankę z miejsca taka złość poniesła, iż ją wytrząsać pięściami a krzyzczeć, co ino ślina przyniesła.

— Grozisz! Zaczynj ino, zaczynj! Niewiniątko, sierota pokrzywdzona... Juści... Dobrze ludzie wiedzą, co wyrabiasz! W całej parafii wiedzą o twoich sprawkach. Nie raz cię już widzieli z wójtem w karczmie, nie dwa! A wtedy, com ci po północy drzwi otwierała, wracałaś z pijatyki, z łajdactwa, pijana byłaś kiej świnia... Do czasu dzban wodę nosi, do czasu... Nie bój się, kto w głośności żyje, o tym cicho mówią! Skończy się twoje panowanie, że ni wójt, ni kowal cię nie obronią, ty... ty!...

Jaże się zakrztusiła z krzyków.

— Robię, co robię, a każdemu wara do mnie jak temu psu! — wrzasnęła nagle, odrzucając włosy na plecy, kieby tę przygarść lnu najczystsze.

Rozjuszona już była i gotowa nawet do bitki, bo jaże się cała trzęsła; ręce jej latały kole bioder i tak srogo ciepała ślepiami, że w Hance opadło serce, zmiłkła i trzasnąwszy jeno drzwiami uciekła z izby.

Ale po tej kłótni ruchać się nie mogła, siadła z dzieckiem pod oknem, a Józka zajmowała się podawaniem śniadania.

Dopiero kiej się znowu porozchodzili do roboty, zebrała się jakoś w sobie i, poniechawszy robót, wybrała się do ojca, którego zachorzał już parę dni temu, ale z pół drogi zawróciła do chałupy.

Tak się w niej roztrzęsło, że ani sposób iść było.

A zaś potem, choć przyszła nieco do sił, rękoma jeno robiła, bezwolnie prawie, a głównie myślała o Antku, we świat się zapatrując daleki...

Pogoda się też robiła, deszcz ustał, kapalo jeno z dachów i z drzew, że to wiatер jął otrząsać gałęzie, drogi siwiły się kałużami, świat stawał się coraz jaśniejszy.

Rachowali, co na przypołudnie słońce pokaże się niechybnie, bo już jaskółki latały górą; białe, przeloczone chmury szły po niebie stadami, a z pół ciepło buchało i ptasi wrzask podnosił się w sadach, jakby ośnieżonych kwiatami. Zaś wieś galanto pogłośniała; kurzyło się ze wszystkich prawie kominów, smaczne jadła narządzali, radość wydzierala się z chałup i babie jazgoty niesły się od chałupy do chałupy, dzieuchy przyodziewały się świątecznie, wstęgi zaplatając w kosy, niejedna w dyrdy leciała po gorzałkę, bo Żyd, ucieszony powrotem chłopów, dawał na bórę, ile kto ino chciał, a coraz to ktosik wlaził na drabinę i z dachów przepatrywał pilnie wszystkie drogi biegnące od miasta...

Tak się zajęły porządkami, że mało która szła w pole; nawet gęsi zapomniały powyganiać nad rowy, że gęgały wrzaskliwie w podwórzach, zaś dzieciśka, puszczone dzisiaj na wolę i nie przykarcane, wyprawiały po drogach takie breweryje, że niech Bóg bron! Starsze, z długachnymi tykami, zwiły się na topolowej, skrabiąc się na drzewa i spychając wronie gniazda, że wystraszone ptaszyska, kiej chmura sadzy, kołowały wysoko z żalonym, jęklwym krakaniem; a znowuj drugie, mniejsze, ganiały ślepego konia księżego, założonego do beczki na saniach, chcąc go napędzić z wyższego brzegu do stawu, jeno co koń mądrała nie dał się zażyć z mańki. Niekiedy, już nad samiutką krawędzią, przystawał jakby na złość, łeb spuszczał, głuchnął na wrzaski, cierpliwie się otrząsając z błota i grud, których mu nie szczędzili. Ale skoro poczuł, że mu na beczkę wlażą i do uzdy już sięgają, rżał groźnie i ponosił, skręcając z nagła w największą kupę zbereźników, iż rozlatywali się z krzykiem. Dobre parę pacierzy tak się zabawiali, jaże go w końcu i zmanili podtykając pod chrapy wiecheć zapalony, że konisko zestrachane rzuciło się w bok, akuratnie prosto na przywarte opłotki Borynowe. Wywalił wrótnie i tak się w nie zaplątał orczykami, że go dopadły z bliska i dalejże prac batami, co ino wlażło.

Kulasy byłby sobie połamał w żerdkach, kieby nie Jagna, która dosłyszawszy krzyki kijem rozpędziła wisusów i wywiedła go na drogę, ale że koń wystraszony stracił wiatr, nie wiedząc, w jaką stronę się obrócić, a chłopaczyska czaiły się za drzewami, powiędła go na plebanię.

Dróżką między księżym ogrodem a Kłębami go poprowadziła, gdy właśnie bryczka organistów zajechała przed ich dom stojący w głębi. Organiścina już była na siedzeniu, a Jasio całował się przed progiem z rodziną.

— Konia przywiedłam, bo dzieci go płoszyły... — zaczęła nieśmiało.

— Ojciec, krzyknij na Walka, niech go odbierze! Te, ryfo jedna, konia samego porzucasz, żeby nogi połamał, co? — gruchnęła na parobka.

Jasiu, spostrzegłszy Jagnę, jeno śmignął oczyma po ojcach i rękę do niej wyciągnął.

— Zostańcie, Jaguś, z Bogiem.

— Do klasów to już?

Za serce ją cosik ścisnęło, jakby żal cichy.

— Na księdza go odwożę, moja Borynowo! — napuszała się dumnie.

— Na księdza!

Podniosła zdumione oczy na niego. Siadał właśnie na przednim siedzeniu, plecami do koni.

— Będę dłużej patrzył na Lipce! — zawołał ogarniając przytulającym spojrzeniem opleśniałe dachy ojcowej chałupy i te sady, lśniące rosami a kwiatami obwalone.

Konie ruszyły truchcikiem.

Jagna poszła w trop tuż za bryczką. Jasio krzyczał jeszcze cosik do sióstr, buczących pod domem, a patrzył jeno na nią jedną: w jej modre, zwilgotniałe oczy, kieby ten dzień majowy bardzo cudne; na jej głowę jasną, oplecioną warkoczami, co jak grubachne postronki leżały potrójnie nad białym czołem, zwisając jeszcze półkolistie kiele uszu, na jej twarz białuchną i tak śliczną, iż do róży polnej podobną.

Ona zaś szła prawie bezwolnie, jakby urzeczona jego oczyma jarzącymi, wargi się jej trzęsły, że zębów zewrzeć nie mogła, serce lubo dygotało, a oczy szły za nim pokornie, zgoła truchlejące z dziwnej słodkości...

Jakby ją sen zmorzył nagły i tym pachnącym kwiatem niepamięci zasypywał... Dopiero kiej bryka skręciła ku topolowej, rozerwały się ich oczy, puściły te parzące ogniwa i rozprysnęły się tak doszczętnie, jaże uderzyła się spojrzeniem o pusty świat i przystanąła nagle.

Jasio machał czapką na pożegnanie. Wjeżdżali już w mrok topoli.

Rozglądała się dokoła, oczy trąc, jakby ze snu wyrwana.

— Jezu, taki to by ślepiami do samego piekła zaprowadził...

Otrząsnęła się jakby z tych parzących spojrzeń Jasiowych.

— Organistów syn, a kiej dziedziców się widzi... I księdzem ostanie, może jeszcze do Lipiec go dadzą!...

Obejrzała się: bryka już zniknęła, turkot jeno dochodził i głosy pozdrowień zamienianych z przechodzącymi.

— Taki mleczak, dzieciuch prawie, a niech spojrzy, to jakby kto drugi w pół objął, jaże ciągotki biorą i w głowie się mąci...

Wzdrygnęła się oblizując czerwone wargi, a przeciągając się prężąco, z lubością...

Chłód ją nagle przejął. Dopiero spostrzegła, że jest z gołą głową, boso i prawie w koszuli, bo tylko w jakiejś podartej chuście na ramionach. Szczerwieniła się przywstydzona i jęła stronami przebierać się ku domowi.

— Chłopy wracają, wiecie to? — krzykały do niej dzieuchy z opłotków, to kobiety, to dzieci nawet, a wszystkie zadyszane i ledwie zipiące z radości.

— No to co? — rzekła którejś już prawie ze złością.

— Wracają!... mało to? — zdumiewały się jej oziębłości.

— Tyla z nimi, co i przez nich! Głupie! — mruczała, przykro tknięta, że to każda kiej zwariowana wyglądała swojego...

Zajrzała do matki. Jędrzych był jeno, pierwszy raz dopiero zwał się z barlogu, przetrącony kulą miał jeszcze spowity w szmaty, koszyk wyplatał na progu i pogwizdywał srokom, łączącym po płotach.

— Wiesz to, Jaguś?... Wracają nasi!...

— Dyc już kiej te sroki cały świat to jedno rozpowiada!
 — Wiesz, a Nastusia to prosto od rozumu odchodzi, że i Szymek wróci...
 — Czemuż to? — Błysnęła ślepiami srogo, po matczynemu.
 — I... nic... A to me znowuj kulas rozbolał... — zająkał strachliwie. — Cichoj, ścierwy — rzucił patykiem w sień na rozgdakane kwoki.
 Niby to rozcierał nogę bolącą, a pokornie zaglądał w jej twarz dziwnie omroczałą.
 — Kaj to matka?
 — Na plebanię poszli... Jaguś, o Nastce to mi się ino tak wypsnęło...
 — Głupi, myśli, co o tym nikto nie wie! Pobierą się i tyła...
 — A bo to matka pozwolenstwo dadzą, kiej Nastuś ma jeno morgę?
 — Pytał się będzie, to nie pozwoli. Hale, lata już parob ma, to i rozum swój powinien mieć, bych wiedzieć, co i jak...
 — A ma, Jaguś, ma, i kiej się uweźmie i pójdzie udry na udry, to i matki nie posłucha, na złość się ożeni, swój gront odbierze i na swoim postawi.
 — Pleć, kiej ci ciepło, pleć, bych cię jeno matka nie posłyszeli!
 Markotność ją przejęła. Jakże! taka Nastka, a i to zabiega o chłopa, i to ma swoje radoście, a drugie dzieuchy to samo. Wściekną się chyba dzisiaj, boć do każdej ktosik powróci, do każdej.
 — Prawda, dyc wszystkie powrócą... — Porwała ją nagle, niecierpliwa radość, że porzuciła wystraszonego Jędrzycha i skwapnie poniesła się do chałupy szykować i robić porządki na przyjęcie, jak i drugie, i czekać gorączkowo powracających, jak i cała wieś w tej chwili.
 Zwijała się tęgo, jaże przyśpiewując z radości a z utęsknieniem, i nie raz jeden wybiegała patrzeć na drogi, kaj i wszystkie wisiały oczyma.
 — Kogo to wyglądacie? — zagadnął ją ktosik niespodzianie.
 Jakby ją kto przez ciemność zdzielił, zbladła, ręce jej opadły kieby te skrzydła przetrącone i serce zadygotało z żalości.
 Prawda, na kogoż to czeka? przeciek nikomu do niej nieśpieszno, przeciek na wszystkim świecie sama jest jako ten kołek!... — Tyle co może Antek!... — dodała trwożnie.
 — Antek! — wyszeptęła cichuśko, serce jej wezbrało westchnieniem i przypominki przewiały przez pamięć kiej te mgły nikłe i kiej sen cudny, ale dawno już śniony. — Może i wróci! — dumęła.
 ...Choć kował jeszcze wczoraj upewniał, że go z drugimi z kreminau nie puszcza, że na długie lata tam pozostanie.
 — A może go i puszcza! — Przywtórzyła głośnie, jakby już wychodząc myślą i oczekiwaniem naprzeciw, ale bez radości, bez uniesienia i z jakąś przyczajoną w sercu trwożną niechęcią.
 — A niech se wróci! co mi tam z niego! — ciepnęła się niecierpliwie.
 Stary jął cosik bełkotać...
 Zadem się odwróciła od niego z obmierzłości, nie podając jeść, choć wiedziała, że o to skamle po swojemu.
 — Byś już raz zdechl! — rozszrożyła się nagle i aby go stracić z oczu, na ganek znowu poszła.
 Kijanki trzepały nad stawem i kajś niekaj pod drzewami czerwieniły się kobiety pierzące. Suchy, leciutki wiaterek ledwie co tykał wierzb zielonych, że zatrzęchły się niekiedy. Słońce co ino miało się wylupać zza białych chmur, że już polśniewały kałuże i po gładzi stawu tańczyły złotawe migoty. Deszczowe mgły już opadły, że z szarych, kamiennych płotów wynosiły się coraz barzej na jaśnie powietrza rozkwitające sady, kieby te wielgachne snopy kwietne, wionące zapachami i pełne ptasich świegotów. Młyn turkotał ostro, a z kuźni rozlatywały się dźwiękliwe, przejmujące bicia młotów, zaś ludzkie głosy i cały ten rwetes przygotowań był jako to pszczelne brzęczenie wśród drzewin.
 — A może go i obacę! — dumęła wystawiając twarz na wiaterek i na te rosy skapujące z obsychających kwiatów i liści.
 — Jaguś, nie wyjdziecie to do roboty? — wrzasnęła Józka z podwórza.
 Ani jej do głowy przyszło się opierać: zabrała motyczkę i zaraz poszła do kobiet. Odpadła ją moc i chęć sprzeciwu, a nawet rada poddała się przykazowi, którego ją wyrwał z myślenia i niepewności. Przejmowała ją jeno dziwna tęskność, że jaże lzy nabiegały do

oczu, a dusza się kajściś rwała. Tak się przypięła do roboty, że komornice ostały daleko na zajdach, ale nie ustawała, nie zważając na Jagustynkowe przycinki ni widząc babich ślepiów, co ją obiegały ciągiem, kiej te psy przyczajone do kąśliwego chwytu.

Tylko niekiedy prostowała się nagle, jako ta grusza ociążała kwiatem prostuje się na miedzy pod tknięciem wiatru i chwije się ździebko, i patrzy po świetle tysiącami oczu, i płacze białym, wonnym okwiatem po rozchwianych, zielonych zbożach, i może zimy srogie spomina...

Jaguś o Antku myślała niekiedy, a częściej Jasiowe oczy jarzące i Jasiowe wargi czerwone stawały w pamięci, i Jasiowy głos luby odzywał się w sercu tak słodko, jaże smutki pierzchały i pojaśniało w niej, że przygiąwszy się barzej nad zagonem, czepiła się całą mocą utęsknień tych wspominków. Naturę bowiem już taką miała, kieby te wiotkie trzmieliny czy chmiele dzikie, które zawdy czepić się muszą jakiej gałęzi lebo kole pnia wyniosłego owinąć — bych rosnąć mogły i kwitnąć, i żyć — zaś oderwane podpory i sobie ostawione, na pastwę złej przygodzie łączno idą.

A komornice, naszeptawszy się o niej do syta, że to ciepło już się zrobiło galante, pozrzucały z głów płachty i zapaski i wzięły raźniej pogwarzać, częściej się przeciągać, na poednie tęskliwie wyglądając...

— Kozłowa, wyższaście — to obaczcie, czy chłopów nie widać na topolowej?

— Ani widu, ani słyhu! — odrzekła, próżno się na palcach wspinając.

— Gdzieby zaś tak rychło!... nie zdążą przed mrokiem... karwas drogi...

— I pięć karczmów na rozjazdach! — zakpiła po swojemu Jagustynka.

— Chudziaki, biedota, kaj im tam karczmy będą w głowie!

— Wymizerowali się tylachna czasu, nacierzpieli...

— Taka im była krzywda, że się w ciepłe wyspali i najedli po grdykę...

— Juści, tyle tej dobroci zażyły, co te karmiki na pokrzywach z plewami.

— Dyc o suchym ziemnioku, a lepiej na wolności — rzekła Grzeli kobieta.

— Dopiero to smaki taka wolność!... no, tyła z niej biednemu, że może sobie zdychać z głodu, kaj mu się spodoba, bo sztrafu za to płacić nie każą, ni go strażnik do kreminalu nie pojmie!... — wydziwiała.

— Prawda, moiściewy, prawda! ale co niewola, to niewola!...

— A co groch ze sperką, to nie rosół na osikowym kolku! — przedrzeźniała Jagustynka, jaże wszystkie śmiechem gruchnęły.

Odcięła się cosik Filipka, ale mogła to utrzymać wtór z takim pyskaczem i ozornicą? Jagustynka nawydziwiała nad nią, co ino wlażło, i jęła cudenka wygadywać o młynarzu, jako na bórę daje stęchłą kaszę, a za pieniądze też oszukuje na wadze. Zaś potem już z Kozłową na spółkę używały na całej wsi, nie przepuszczając nawet dobrodziejowi, a przewłócząc każdego złymi ozorami kieby przez te ostre ciernie...

Grzelowa spróbowała bronić poniektórych, ale ją zakrzyzczała Kozłowa:

— Wy byście radzi bronić nawet takich, co kościoły rozbijają...

— Bo wszystki człowiek zarówno potrzebuje obrony! — szepnęła łagodnie.

— A już najbarzej Grzela przed waszą magłownicą...

— Nie wam przestrzegać pocziwości, któraście Bartka Kozła kobieta!... — rzekła twardo, prostując się wyniośle.

Struchlały wszystkie czekając, że skoczą sobie do kudłów, ale one jeno przewlekły po sobie srogimi ślepiami. Dobrze, co w samą porę Witek przyleciał zwoływać na obiad i kosze zbierać, że to świątkować mieli od południa.

Mówiły już mało wiele nawet przy obiedzie, któren Hanka kazała podać na ganku, bo słońce się już całkiem wykryło, cały świat się rozjaśnił, a wszystkie dachy i drzewa kwitnące, kiej tym bieluchnym śniegiem przyprószone — pławiły się w przejrzystym, pachnącym powietrzu...

Dzień się roztoczył słoneczny i cichy, wiatr ździebko przegarniał po drzewinach, ale tak mięciutko, kieby te ręce matczyne gładziły pieściwie dziecińskie gębusie.

Świątko też szczerze stanęło, bo już od poobiedzia nikto w pole do roboty nie wyszedł, nawet bydło zegnali z pastwisk, że jeno poniektóra biedota swoje zamorzone karmicielki wywodziła na postronkach popaść kajś po miedzach lub nad rowami.

A kiej słońce odtoczyło się na parę chłopa z południa, jęli się ludzie zbierać pod kościołem, wygrzewali się pod murami, przegwarzając z cicha jako ci ptakowie świergocący w klonach i lipach, co wyniosłym kręgiem jaże ku dachom kościoła sięgały gałęziami, ledwie przytrząśniętymi zielenią. Słońce przypiekało niezgorzej, jak to zwyczajnie bywa po rannym deszczu. Kobiety zestrojone świątecznie postawały kupami, a poniektóre wyglądały tęskliwie za mur, na topolową, zaś ślepy dziad siedział wraz z pieskiem we wrótniach smętarza i pobożne pieśni wyciągał jękliwie, uszami strzygł na wsze strony i potrząsał miseczką do wchodzących.

Wyszedł rychło i dobrodziej w komżę ubrany i stułę, z gołą głową, że mu jaże łyska błyskała w słońcu.

Pietrek Borynów krzyż ujął, bo Jambroź nie uradziłby lecieć tyła drogi, zaś wójt, sołtys i któraś z tęższych dzieuch wynieśli chorągwie, co się jęły zaraz rozwijać na wietrze, trzepać i błyskać kolorami. Michał organistów poniósł wodę święconą i kropidło, Jambroży rozdał brackim świecę, a organista z książką w ręku stanął w podle dobrodzieja, któren dał znak, i ruszyli w cichości przez wieś okwieconą, nad stawem, jaże we wodzie cichej odbijała się cała procesja.

Sporo jeszcze kobiet i dzieci przyłączało się po drodze, zaś na ostatku młynarz z kowalem pobok księdza się dociskali.

A na samym końcu, za wszystkimi, wlekła się Agata, często pokaszlując, i ślepy dziad kolebał się na kulach, jeno że od mostu zawrócił i pono do karczmy pociągnął.

Dopiero za młynem zastawionym, bo i umączony młynarczyk przystał do kompanii, zapalili świecę, ksiądz nadział czarną, rogatą czapeczkę, przeżegnał się i zaintonował: „Kto się w opiekę...”

Zawtórowali z całego serca, jak kto umiał, i ruszyli wzdłuż rzeki, łąkami, kaj pełno było jeszcze kałuż, a miejscami tak grząsko, że po kostki zapadali. Oslaniając światło rękoma, rozwłóczyli się po wąskiej drożynie, kiej różaniec uwity z czerwonych, pasiastych wełniaków.

Rzeka migotała w słońcu i wiła się pokrętnie wskroś łąk zielonych, nabitych kajś niekaj kępami żółtych i białych kwiatków.

Chorągwie wiały się nad głowami, niby te ptaki wielgachne żółtoczerwonymi skrzydłami, krzyż kołysał się na przedzie, a głosy rozśpiewane roznosiły się z wolna w cichym, przejrzystym powietrzu, spadając na trawy, na kępy łożin jasnozielonych, na cierniowe krze, całe w białościach kwiatów kieby w tych gżlach przenajświętszych.

Woda pluskała o brzegi, gęsto upstrzone kaczeńcami, kieby do cichego wtóru pieśniom i oczom lecącym przed się w dale jasnego nieba, w rzekę rozmigotaną złotymi łuskami, w te wsie widniejące na wyżniach suchych, a ledwie znaczne w modrawym powietrzu wstęgami sadów biało kwitnących.

Ksiądz szedł z asystą tuż za krzyżem i śpiewał wraz z drugimi.

— Coś dużo kaczek się podrywa! — szepnął zezując na prawo.

— Przelotne, krzyżówki — odparł młynarz patrząc za rzekę w niziny, zarosłe żółtą, zeszloroczną trzcina i olchami, skąd raz wraz podrywały się ciężko całe stada.

— I bociaków coś więcej niżli zeszłego roku.

— Mają co zreć na moich łąkach, to się z całego świata zwłóczą.

— A ja swojego straciłem, w same święta się gdzieś zapodział.

— Do stada się pewnie przyłączył, na przelocie.

— Co to jest w tych uwałowanych redlinach?

— Końskiego zęba wsadziłem całą morgę... trochę tu mokro, ale że mówią, co na suchy rok idzie, to może się uda.

— Byle nie tak, jak mój zeszloroczny: schylać się nie było po co.

— Kuropatkom się udał: sporo się ich tam wywiedło — żartował cicho.

— Juści, pan jadł kuropatwy, a moje siwki zębami dzwoniły o złób...

— Obrodi się, to już księdzu dobrodziejowi z furkę jaką użyczę.

— Bóg zapłać, bo i koniczyna zeszloroczna nietęga; jeśli susze przyjdą, przypadnie! — westchnął żałośnie i zaczął znowu śpiewać.

Dochodzili właśnie pierwszego kopca, któren był tak pokryty krzami rozkwitłych tarnin, że wynosił się kiej biała kopa, nastroszona kwiatami rozbrzęczonymi pszczelny rojem.

Otoczyli go kręgiem światel rozchwianych, krzyż się wzniosł zatknięty w krzaczach, chórkiem się rozwinęły nisko pochylone i ludzie przyklękli kołem, jakby przed ołtarzem, na którym, w kwiatach i pszczelnym brzęku, zwiesny objawił się majestat święty!...

Wraz też ksiądz odczytywał modlitwę od gradu i kropił wodą święconą wszystkie cztery strony świata: i drzewiny, i ziemię, i wody, i te głowy chylące się pokornie, cały ten świat rozdygotany cichą radością rostu i mocy, i szczęścia, wszystko, co dołą swoją poczyniło i co martwe jest.

Naród zaszumiał nową pieśnią i podnosił się raźniej i weselniej.

Ruszyli dalej, biorąc się od razu na lewo, w poprzek łąk, pod łagodne wzgórze. Dzieci jeno dłużej się zatrzymały, że to Gulbasiaki z Witkiem, wedle starego obyczaju, sprawiły na kopcu poniekąd chłopakom tęgą łaźnię, że podniósł się taki wrzask, że ksiądz im z dala wygrażał.

A za łąkami weszli na szeroki wygon graniczny, w gąszcz smukłych jałowców, rosnących z kraja, jakby na straży pól rodnych. Wygon był szeroki, a kręcił tędy i owędy kiej rzeka zieloną falą traw gęsto nabitych kwiatkami, że nawet w starych koleinach mrowiły się żółte mleczki i białe stokrotki. Kajs rozwały się wielkie kamionki, obroste w ciernie, że trzeba je było potem obchodzić, a gdzie znów stały samotnie dzikie grusze, całe we kwiatach i pszczelnym brzękiem rozśpiewane i tak bardzo cudne i święte, jako te Hostie unoszące się nad polami, że się klękać chciało przed nimi a całować ziemię, co je na świat wydała.

A gdzie znów brzoźka się pochylała, przyodziana w bieluskie gźło i cała owionęta zielonymi, rozplecionymi warkoczami, a tak czysta i drżąca w sobie, kiej ta dziewczyna do pierwszej komunii stająca.

Podnosili się z wolna na wyniosłość, obchodząc lipeckie pola od północy, wzdłuż młynarzowych ról, szumiących żytem.

Ksiądz szedł za krzyżem, za nim cisnęły się kupkami dziewczyny i co młodsze kobiety, zaś w końcu, w pojedynkę albo i po parze w rządkiem, wlekły się staruchy z Agatą, kuszątką daleko za wszystkimi. Dzieci jeno płały się na bokach, chroniąc się księżych oczu, bych śmieiej baraszkować.

Aż wynieśli się na równię, kaj i cichość stanęła większa, wiaterek ustał zupełnie, chórkiem zwisły, a naród się rozwił na staję, że jako te kwiaty widniały kobiety wśród zieleni, zaś płomyki świec drżały skrami niby złotawe motyle.

Niebo wisiało wysokie i czyste, tylko niegdzie leżała jakaś biała chmura, kieby owca na modrawych, nieobjętych polach, przez które niesło się ogromne, rozgorzałe słońce, zalewając świat ciepłem i blaskami.

Jeno pieśń się wzmogła: huknęły z całej mocy i tak rozgłośnie, że ptaki uciekały z drzew pobliskich; czasem kuropatka wystraszona furknęła spod nóg albo i zajęczek wyrwał się gdziesik spod kotyry i gnał na osłep.

— Oziminy dobrze idą — szepnął ksiądz.

— Ba! wczoraj już piętę w życie znalazłem.

— A któż to tak spaprał?... — połowa gnoju na skibach.

— Ziemiaki któreś komornicy, jakby w krowę przyorywała.

— Przecież brona wszystko wywlecze. Paskudziarze juchy!

— Dyc to parobek dobrodziejów przyorywał — wtrącił cicho kowal.

Dobrodziej się rzucił, ale zamilkł i przyśpiewując narodowi, chodził oczyma po tym nieobjętym rozlewie pól rodnych, co pogarbione i miejscami ździebko wzdęte, jako te piersi matki karmiącej, zdały się dychać w słodkim wzbieraniu, bych co ino przypadnie do rozwartego łona, pożywić się mogło i przytulić, i o doli srogiej zapomnieć.

Hej! szeroko niesły się oczy, i daleko, i przestrono, że cała procesja zdała się jeno ciągiem mrówek wśród zbóż, a głosy ludzkie tyle ważyły nad polami, co te skowronkowe świergotania.

Słońce się przetaczało ku zachodowi, że już pozłociały zboża, okwiecone drzewa rzucały cienie, zaś lipecki staw wyblyskiwał rozgorzałą szybą z obrzeży sadów, spienioną białą kwiatów przytrząśniętych. Wieś leżała niżej, jakby we dnie michy wielgachnej, a tak przysłoniona drzewami, że ino kajs niekaj dojrzał szarą stodołę; jeden kościół, co się wynosił białymi murami ponad wszystko i złotym krzyżem na niebie świecił.

Zaś po prawej ręce idących rozlewały się równie, niby te nieprzejrzane wody szarozielone, z których wynosiły się wsie gęstymi kępami drzew okwieconych, krzyże przydrożne i drzewa samotnie rosnące. Oczy się tam niesły jak ptaki, ale nie sięgnęły w kołującym locie innych granic, kromie tych borów czerniejących dokoła.

— Coś za cicho... aby deszcz w nocy nie przyszedł... — zaczął ksiądz.

— Nie będzie: wytarło się na dobre i chłód zawiewa.

— Rano lało, a teraz wody ani znaku.

— Zwiesna przeciek, to w mig przesycha — wtrącił swoje kowal.

Dosięgli drugiego kopca, węglowego. Wielki był kiej usypisko; powiedali, że pod nim leżą pobite na wojnie. Krzyż stał na nim niski a struchlały całkiem, przystrojony w zeszloroczne wianuszki a obraziki, ubrane firaneczkami, zaś z boku tulila się wypróchniała, rosochata wierzba, okrywając jego rany młodymi pędami. Strasznie tu było jakoś i pusto, że nawet wróble nie gnieździły się w dziuplach, a chociaż naokół leżały rodzajne ziemie, kopiec był prawie nagi, odarte boki zólcily się piachami, że jeno rozchodniki, kiej te liszaje, czepiały się niegdzie i sterczały suche badyle dziewanny i szalejów łońskich.

Od moru odprawili nabożeństwo i przyśpieszając kroków, wzięli się jeszcze barzej na lewo, na skroś do topolowej drogi, mierząc pod sam las, jak wiodła wąska i wyjeżdżona mocno dróżka.

Już zwartą kupą ruszyli, tylko Agata ostała przy kopcu, kryjomo odarła szmatę z krzyża i podążając z dala za procesją zagrzebywała ją strzępkami po miedzach la jakiegoś zabobonu.

Organista zaintonował litanie, ale ciągnęli ją ospale, że śpiewał ino kto niekto, w pojedynkę, bo kobiety rajcowały z cicha, rzucając jeno w potrzebnym miejscu wrzaskliwie: „Módl się za nami” — zaś dzieciśka wyparły się na wyprzódki i baraszkowały swawolnie, jaże Pietrek Borynów, obzierając się na proboszcza, mruczał zeżłony:

— Obwiesie, juchy! zbereźniki!... bo jak pas spuszcze!

Ksiądz, znużony już sielnie, pot ocierał z łysicy, a rozglądając się po sąsiednich rolach pogadywał z wójtem:

— Ho, ho! tym już groch powschodził...

— A prawda!... wczesny być musi, rola doprawiona i idzie kiej bór.

— Ja siałem jeszcze na Palmową, a dopiero kły puszcza.

— Bo u dobrodzieja na tym dołku zimnica, a tu grunt cieplejszy.

— I jęczmiona już im powschodziły, a równe, jakby siewnikiem posiane.

— Modliczaki dobre gospodarze, na dworską modę w polu robią.

— Tylko na naszych polach ani znaku jeszcze owsów i jęczmionów.

— Spóźnione wszystko, deszcze też przybiły, że nieprędko się ruszą.

— I spaprane, że niech Bóg bron! — westchnął ksiądz żałośnie.

— Darowanemu koniowi w zęby nie zaglądać — zaśmiał się kowal.

— Te, wisusy, uszy poobrywam, jak nie przestaniecie! — krzyknął proboszcz na chłopaków śmigających kamieniami za stadkiem kuropatw, szorujących w poprzek zagonów.

Przycichły z nagła rozmowy, chłopaki przywarły po bruzdach, organista znów jął beczeć, kowal zawtórował, jaże w uszach zawierciało, a cieniutkie głosy kobiet podniosły się jęklwym chórem, że litania rozwlekła się nad polami, niby ten ciąg ptaków zmęczonych długim lotem i już z wolna i coraz niżej opadających.

Parli się tak wśród pól zielonych długim i rozśpiewanym zagonem, że ludzie, pracujący na modlickich polach, a nawet i na dalszych, podnosili się od roboty czapy zdejmując, to przyklękając na zagonach, gdzie zaś bydło zaryczało, podnosząc ciężkie, rogate łby, a kajś znowu spłoszony żreback odbiegł maci, w cały świat gnając.

Ze staje mieli jeszcze do trzeciego kopca i figury przy topolowej, gdy ktosik wrzasnął z całych sił:

— Chłopy jakieś z lasu wychodzą!

— A może to nasi?

— A nasi! nasi! — buchnęło z kupy i kilkanaścioro rzuciło się naprzód.

— Stać! Nabożeństwo pierwsze — nakazał ostro Ksiądz.

Juści, że ostali, przeddeptując z niecierpliwości. Zbili się jeno barzej w kupę, stowarzyszając jak popadło, bo każdego dziw nie podrywało z miejsca, ale ksiądz nie puścił, przyspieszał jednak kroku.

Wiater skądś zawiął, że świece pogasły, chorągwie zatrzępały i żyta, krze i ukwiecione drzewa jęły się kolebać, jakby kłaniając i do nóg się chyląc procesji. Ale naród, choć śpiewał coraz głośniejsze, w dyrdy już sunął i oczy wpierał w bór niedaleki, między drzewa przydrożne, kaj już wyraźnie białeły się kapoty chłopskie.

— Nie pchajcież się, głupie: chłopcy wam nie uciekną! — zgromił ksiądz, bo mu już następowały na pięty tłocząc się jedna przez drugą.

Hanka, co była szła w rzedzie z najpierwszymi gospodyniemi, aż krzyknęła dojrawszy kapoty. Wiedziała przeciek, jako tam Antka nie zobaczy, a mimo to zatrzęsła się radością i pijana zgoła nadzieja rozsadzała jej duszę, że zeszała na bok, w bruzdę, i oczy wypatrywała...

Zaś Jagusia, idąca w podłe matki, porwała się z miejsca, bych lecieć; ogień ją przejęły i taki dygot, co zębów nie poradziła zewrzeć; a drugie kobiety też nie mniej się rwały ku tym wytęsknionym. Jeno poniektóre dzieuchy i chłopaki nie wstrzymały długo, bo naraz chlasnęły z kupy, kiej woda z cebra wstrząśniętego, i mimo wołań pognały na przelaj do drogi, jaże im lyste białeły.

Procesja rychło dosięgła krzyża Borynów, za którym tuż zaraz był kopiec, na skraju ziem lipeckich i dworskiego boru.

Chłopcy już tam stoją kupą w cieniu brzoź wielgachnych, stróżujących przy krzyżu; z dala już odkrywali głowy i oczom kobiet pokazały się lube twarze mężów, ojców, braci a synów utęsknionych, twarze pochudłe, wymizerowane a pełne radości, pełne uśmiechów szczęścia.

— Płoszki! Sikory! Mateusz! Kłab! i Gulbas! i stary Grzela! i Filip! Mizeraki kochane! Biedota! Jezus Maria, Matko Przenajświętsza! — rwały się wołania i pokrzyki a szepty gorące, i już oczy gorzały radością, już się ręce wyciągały, już tłumione płacze kwiliły i krzyk nabrzmiewał w gardzielach, już ponosiło wszystkich, ale ksiądz jednym gromkim słowem powstrzymał i uciszył naród, a dowiódłszy pod krzyż, czytał spokojnie modlitwę „od ognia”; jeno czytał wolno, bo niechcący a ciągiem obzierał się na strony i pocziwymi oczyma chodził po twarzach wynędzniałych.

Wszyscy też przyklękli w półkole i wraz z żarliwą i dziękczynną modlitwą łzy płynęły z oczu, uwieszonych na Chrystusie przybitym do krzyża. Dopiero kiej zakończył i wodą skropił głowy chylące się do ziemi, zdjął rogatą czapeczkę i wesoło a w cały głos huknął:

— Niech będzie pochwalony! Jak się macie, ludzie kochane!

Juści, co chórem odkrzyknęli, cisnąc się do niego kiej te owce do pasterza, a w ręce całując, a za nogi obłapiając, a on ci każdego brał do serca, po głowach całował, po zbiedzonych twarzach głaskał, troskliwie pytał i z dobrym słowem odpuszczał, aż utrudzony siadł pod krzyżem, pot obcierając i te łzy pocziwe.

A naród skotłował się kiej ten wrzątek kipiący.

Buchnęła wrzawa, śmiechy, cmokania, płacze radosne, dziecińskie jazgoty, gorące słowa i szepty, krzyki, co jak śpiew się wydzierały z serc uszczęśliwionych, wołania tęsknic z nagła zapomnianych; każda swojego na stronę odciągała i każdego kiej ten chojak kolebał się wpośród krzyków w kupie kobiet i dzieci, w radosnej wrzawie gwaru i płaczów... Dobrze że dwa pacierze trwały powitania i byłyby się przeciągnęły do nocy, aż ksiądz się spamiętał, że pora, i dał znak.

Ruszyli do ostatniego kopca, drogą wzdłuż lasu, niskimi zaroślami jałowców i sośnianej młodzi.

Ksiądz zaśpiewał: „Serdeczna Matko”, a wszystkie jak jeden człowiek zawtórowali wielkim głosem, aż bór zajęczał i echemi oddawał, wesele bowiem przepęniało duszę, taką moc dając pieriom, że śpiew zrywał się kiej burza wiośniana i chlustał nad bory słupem rozognionych uniesień...

A że sporo narodu przybyło, to już zapchali całą drogę, szli także i borem między drzewami, szli i nad polami, że całe podlesie zaroilo się ludźmi, a hukalo pieśnią niebiosięzną.

Jeno co rychło śpiew opadł kiej chmura, gdy już pierun ze siebie wypuści, że tylko ci ze samego przodka jeszcze nutę wyciągali, mnogim zaś zrobiło się pilno zgwarzać ze swoimi. Ciąg się też porwał i rozpierzchał na strony, chałupami szli, wiela dzieci pomniejsze na ręce wzięło, drugie a co młodsze parami szli, cosik se rozprowadając, a insze już się w gąszcz wywodzili, od ludzkich oczu, zaś dzieuchy spłonione kiej wiśnie przywierały do swoich

chłopaków nie bacząc na nikogo. A kiej niekiej, snadź la ulżenia sobie w kumentnościach, śpiewem znów gruchali rozgłośnym, jaże wrony z gniazd wylatywały na pola, jaże świece gasły od pędu, a bór odhukiwał z wolna i bełkotał, kieby z tej głębokiej, nieprzejrzanej gardzieli.

To cichość się rozpościerała, że ino tupot nóg się rozlegał i pryskały w gąszczach rozognione śmiechy, ściszone słowa lub te pacierze staruch, mamrotane jęklivymi nawrotami.

Zachód już nadchodził, niebo się wyniosło, jakby wzdymając w rozzłoconą, szklaną banię, że jeno kilka chmur przesiąkniętych czerwienią mdlało w sinych wysokościach, słońce zesunęło się na sam wrąg i nad borami zawisło, a wśród pni ogromnych, w zielonych podszyciach roztrzęsały się brzaski złotawe, zaś na polanach samotne drzewa zdały się żywym ogniem płonąć, rozgorzały wody, przytające w gąszczach, i cały bór jakby w ogniach stanął i w krwawych dymach, że tylko miejscami, kaj wyniosłe chojary stały zwartą gęstwą i kieby chłopcy wsparte o się ramionami, tam czarne mroki zalegały, a i to jeszcze prześwietlone niegdzie tym dżdżem słonecznym.

Bór pochylał się nad drogą i na pola zdał się patrzeć, wygrzewając w zachodzie czuby wielgachne, a stał tak cichusko, iż kucie dzieciolów trzaskało przenikliwie, kukulka gdzieś kukła zawzięcie, a z pól dochodziły ptasie świergotania.

Droga kręciła się miejscami samą krawędzią pól, że chłopcy przestawali opowiadać i cisnąć się nad bruzdą przydrożną, szli pochyleni, obejmując oczyma te niwy zielone, kaj gęsto kwitnące drzewa gorzały w zachodzie, te długie zagony, co wlekły się ku nim pokornie, te kiej wody ździebko rozkolebane pola ozimin, chylące się jakby pod nogi gospodarzom z chrzęstem radosnym. Żarli ci też ślepiami tę mać żywicielkę, że niejeden się żegnał, niejeden „Pochwalony” mówił czapę zdejmując, a zaś wszystkim zarówno dusze klękały w niemej, gorącej czci przed tą świętą i utęsknioną.

Juści, co po tych pierwszych przywitaniach nowe gwary się podniosły i nowe radości rozpieły serca, jaże chciało się niejednemu huknąć po lesie albo i przypaść do tych zagonów i zapłakać.

Tylko Hanka poczuła się jakby za całym światem. A toć tuż przed nią i za nią, i wszędy chłopcy szły szumno, a kiele każdego kobiety i dzieci tulą się radośnie niby te krze wątle, a toć gwarzą, cieszą się, w oczy sobie zaglądają, cisną się do siebie, a ona jedna przemówić nie ma do kogo! Cały naród wre ukropem radości niepowstrzymanej, a ona, choć idzie w pośrodku, tak się czuje opuszczona i nieszczęsna, jako to drzewo usychające w gąszczach, na którym nawet wrona gniazda nie uwije ni żaden ptak nie przysiądzie. Nawet mało kto ją przywitał — jakże! każdemu było pilno do swoich... co im tam ona?... a tyłachna ich wróciło... nawet Kozieł, że znowu będzie trzeba pilnować komory i chlewy zamykać... nawet i te największe buntownicy: Grzela, wójtów brat, i Mateusz... Antka jeno nie puścili... może go już nigdy nie zobaczy...

Nie, nie mogła już wytrzymać, bo te rozmysły przygniatały ją kieby kamienie, że ledwie nogi zbierała, ale szła z głową podniesioną, harda na oko i pyszna jak zawdy. Kiej zaśpiewali, śpiewała z drugimi donośnie; kiej modlitwę ksiądz zaczynał, pierwsza powtarzała zbielałymi wargami, jeno w tych długich przerwach, gdy posłyszala wokoło ściszone od żarów szepty, wpierała ciężkie oczy w krzyż błyszczący i szła, strzegąc się jeno tych łez zdradzieckich, co jak złodzieje wymykały się niekiej spod rozpalonych powiek. Nie poważyla się nawet pytać o Antka — jeszcze bych się mogła wydać z męki przed ludźmi!... Nie, nie, tyle zniesła, to i więcej przemoże, przecierpi... udźwignie... Nakazywała sobie czując zarazem, jak w niej lży piekące wzbierają, jak żal za gardziel dusi, mrokiem przesłaniają się oczy i jak ta męka rośnie z minuty na minutę.

Nie samać jedna tak biadolila, nie, boć i Jagusia czuła się nie lepiej: szła ona z osobna, przemykając się lęklivie kiej ta sarna spłoszona. I ją poniesły radości, że pobiegła naprzeciw i prawie pierwsza chłopów dopadła, a nikt do niej nie wyskoczył, nikt nie przytulił i nie całował. Jeszcze z dala dojrzała Mateuszową głowę nad insze wyniesioną, więc ku niemu rzuciły się jej oczy rozgorzałe, ku niemu porwały ją nagle dawno już zapomniane tęsknoty, że przepychała się przez ciżbę z wrzaskiem radosnym. Ale on jakby jej nie dojrzał... Nim go dosięgła, już matka wisała mu na szyi, Nastusia wpół trzymała i młodsze dzieci wieszały się dokoła, zaś Tereska żołnierka, czerwona jak burak, rozbeczana, trzymała go za rękę, nie strzegąc się już oczu niczyich.

Jakby ją kto wodą zimną oblał, że wypadła z kupy i w las pognała, sama nie wiedząc, co się z nią wyprawia. Jakże to, miała straszną ochotę poczuć się w gromadzie i ścisku, w tej przejmującej wrzawie powitań, chciała się cieszyć jak i drugie; przeciek, kiej wszystkie, miała serce pełne żarów i gotowe do uniesień i szlochów radosnych, a oto sama iść musi, z dala od ludzi niby ten pies oparszywała.

Rozdygotała się też ciężkim żalem, ledwie już lży wstrzymując a wyrzekania i wlekła się jako ta chmura posępna, co to leda chwila deszczem rześistym zapłacze.

Parę razy próbowała uciekać do dom, ale nie poredziła: żal jej było ostawiać procesję, to i płała się potem pomiędzy ludźmi, jak ten Łapa szukający w ciżbie swoich gospodarzy. Nie ciągnęło jej do matki ni do brata, którego przemyślnie zagubiał się w jałowcach i kole Nastusi kołował, a kto drugi też się z nią nie stowarzyszył, zajęty swoimi. Aż w końcu złość ją zatrzęsała, że byłaby z lubością puściła kamieniem w całą kupę i w te rozradowane, śmiejące się gęby.

Szczęściem, że już wychodzili z boru.

Ostatni kopiec stał na rozdrożu, skąd jedna z dróg skręcała prosto ku młynowi.

Słońce już zachodziło i zimny wiatер powiał z nizin, ksiądz przyśpieszał nabożeństwo, że to i Walek czekał na niego z bryczką.

Śpiewali ta jeszcze coś niecoś, ale już wszystko szło na rzadki pytel, bo utrudzeni byli, zaś chłopcy rozpytywały z cicha o folwarek spalony we święta, którego rumowiska okopcone sterczały niedaleko, a przy tym i na dworskich polach działały się ciekawości.

Dziedzic ano skakał po zagonach na swojej bułance za jakimiś ludźmi, jakby rozmierzającymi role długimi prętami, a zaś przy krzyżu, na rozwidleniu dróg i kole stogów spalonych widniały bryki żółto malowane.

— Co to może być? — zauważył ktosik.

— Juści, co pole wymierzają, jeno że to nie omentry.

— Kupce pewnikiem, nie wyglądają na chłopów.

— Na Miemców patrzą.

— Pewnie: kapoty granatowe, faje w zębach i portki na cholewach.

— Rychtyk, podobni do Olendrów z Grünbacha.

Szeptali oczy wytrzeszczając ciekawie, ale jakiś głuchy niepokój zaczął przejmować gromadę, że nawet nie spostrzegli, jak kowal wyniósł się cichaczem i prawie chyłkiem, bruzdami, przebierał się ku dziedzicowi.

— Podleski folwarek kupują czy co?

— Już we święta powiadali, co dziedzic ogląda się za kupcami.

— Ale niech ręka boska broni od miemieckich somsiadów!

Poniechali rozważań, bo skończyło się nabożeństwo i ksiądz wsiadał na bryczkę wraz z organistami.

Naród się rozbił na kupy i z wolna pociągnął do wsi, rozwlekli się po drodze, to miedzami szli gęsiego, jak ta komu bliżej było do chałupy.

Słońce już zaszło i mrozczało nad ziemią, na zielonkawym zaś niebie rozżarzały się zorze ogniste. Z łąk za młynem ruszały się białe opary, rozwłócząc kieby przędzę na wszystkie niziny. W cichości, jaką się przyodziewał świat, jeno bociek klekotał gdziesik rozgłośnie.

Bo nawet głosy ludzkie pogasły i cała procesja wsiąkała z wolna w pola, że jeno gdzieś niegdzie czerwieniał wełniak, lebo białe kapoty mglily się w zapadających, modrawych cieniach.

A pokrótce wieś jęła się napełniać i rozbrzmiewać, bo już wszystkimi stronami a gwarne walili, każdy zaś chłop krzyżem świętym witał dawno nie widziane progi, a niejeden na ziem rywnął przed obrazami, w głos rycząc ze szczęścia.

Ponowiły się witania, a babie i dziecińskie jazgoty, a opowiadania, przerywane wybuchami gorących całunków i śmiechów.

Kobiety, rozognione i jakby oszalałe z wrzasku, jęły usadzać swoich nieboraków przed michami, podtykając im jadło i niewoląc ze wszystkiego serca.

Ze i krzywd zapomnieli, i pamięci bied, i długich miesięcy rozłąki się zbyli, bo każdy z całego serca cieszył się powrotem i swoimi, które raz po raz oblał i do serca przyciskał, a o różności wypytywał.

Kiedy zaś już sobie podjedli do sytu, ruszyli gospodarki oglądać i radować się dobyt-kiem, że choć już dobrze ściemniało, a łazili po obejściach i sadach, lewentarze poklepując albo i tykając palcami obwisłe pod kwiatem gałęzie, kieby te kochane, dziecińskie głowiny.

Że już i nie opowiedzieć, jakim weselem rozgorzały Lipce.

Tylko u jednych Borynów było zgoła inaczej.

Dom ostał prawie pusty, Jagustynka poleciała do swoich, Józka też z Witkiem poniesła się, kaj ludniej było i weselej, że jedna Hanka chodziła po ciemnej izbie pohuśtując na rękę dziecko kwilące i już puszczając wodze żalom i bolesnym, palącym łzom.

Jeno że i w tym nie ostała dzisiaj sama jedna, bo ano Jaguś tak samo ciskała się w mrocznym obejściu, rychtyk tymi samymi smutkami szarpana i tak samo tłukąc się kiej ten ptak o klatkowe pręty.

Tak się już bowiem splezło dziwnie.

Jagna przyleciała jeszcze przed drugimi, a chociaż mroczna była kiej noc i rozeźlona, rzuciła się do roboty, robiła, co ino jej wpadło pod oczy, za wszystkich; wydoiła krowy, napoiła cielaka, nawet świniom żarcie poniesła, jaże Hanka zdumiała się, ledwie wierząc własnym oczom. A ona nie bacząc na nikogo pracowała, jakby się chcąc zarobić i tak umęczyć, by zapomnieć krzywdy jakiejś i zabić w sobie smutki a żale.

Ale cóż, choć ręce mdlały z utrudzenia i krzyż dziw nie pękał, łzy i tak ciągiem stały jej w oczach i często palącym sznurem ciekły po twarzy, a w duszy krzewił się coraz bujniejszy i sroższy smutek.

Zapłakane oczy nic nie widziały w podłe siebie, nawet Pietrka, którego już od samego przyjscia na krok jej nie odstępował i pomagając zagadywał z cicha i rozżarzonymi ślepiami obejmował, a przycierał się nieraz tak z bliska, jaże bezwolnie się odsuwała. Aże przyszło do tego, że kiej w stodole nabierała w opalkę szezki, chwycił ją wpół, do sąsiedka przypierał mamrocąc cosik i do jej warg chciwie sięgając...

Nie sprzeciwiła się, nie miarkując, do czego idzie, i dając się na jego wolę, jakby nawet rada temu, że ją jakaś moc pojena i ponosi, ale skoro ją rzucił na słomę i poczuła na twarzy jego wilgotne wargi, porwała się niby wicher i odrzuciła go precz kiej ten wiecheć, jaże bęcnał na klepisko...

Straszna złość ją zatrzęsła...

— Ty pokrako zapowietrzona!... ty świniarzu!... Poważ się jeszcze kiej mnie tknąć, to ci kulasy poprzetrącam!... Dam ja ci jamory, jaże się juchą oblejesz!... — krzyczała rzucając się z grabiami.

Ale wnet zapomniała o wszystkim i pokończywszy obrządki, do chałupy poszła.

W progę natknęła się na Hanke; zjrzały sobie w oczy przeszklone łzami a bólem ociężałe i śpiesznie się rozbiegły.

Z obu izb drzwi stały wywarte do sieni i w obu już się paliły światła, że co chwila, jakby z niewytłomaczonego musu, spozierały z dala na siebie.

Zaś potem, narządzając wspólnie kolację, kręciły się z bliska siebie, ale żadna nie puściła pary, żadna i słowa nie powiedziała, jeno kryjomo kiej złodzieje chodziły za sobą ślepiami. Juści, dobrze wiedziały, co każda dzisiaj cierpi, że często złe i mściwe oczy przyskakiwały do siebie kiej noże ostre, a zaciśnięte nieme usta mówiły urągliwie:

— Dobrze ci tak! dobrze!

Ale przychodziły i takie chwile, że zaczynało im być siebie żal, że byłyby zagwarzyły przyjaźnie, że każda ino czekała zaczepki, by odrzeknąć pocziwym słowem, że nawet przystawały w podłe, zezując ku sobie wyczekując, gdyż ustępowała zawziętość, przymierały zadawnione gniewy, a pospólna dola i opuszczenie kłoniły je ku sobie coraz bliżej... jeno co nie skłoniły, bo zawdy je cosik powstrzymywało: to płacz dziecka, to wstyd jakiś, to nagłe ocknienie w pamięci krzywd, jaże i w końcu rozniesło je daleko i zawziętość znowu w sercach zawrzała, złościę sprężyły dusze i oczy poczęły się żgać błyskawicami nienawiści.

— Dobrze ci tak! dobrze! — syczały z cicha, prażąc się ślepiami, znowu gotowe do kłótni, do bitki nawet, bych całą złość wyrzucić na drugiej.

Na szczęście, do tego nie przyszło, bo Jagusia zaraz po kolacji wyniesła się do matki.

Wieczór był ciemny, ale cichy i ciepły; gwiazdy jeno z rzadka przebłyskiwały w płowych głębokościach; na moczarach leżały białe, grube kożuchy oparów, żaby zaczynały

rechotać, a niekiedy zabląkało się jęklive kwilenie czajek. Ziemię zaś otulały mroki, że jeno kajś wynosiły się na jaśnię nieba drzewa pospane, sady szarzały jakby wapnem skropione, a bijące zapachami niby z trybularzów rozżarzonych; wiśniowy kwiat pachniał i bzy ledwie rozłtałe, pachniały zboża, wody i te ziemie przewilgocone, a kaźden kwiat czuć było z osobna i wszystkie razem wionęły upajającym, słodkim zapachem, jaże w głowie się kręciło.

Wieś jeszcze nie spała, ciche pogwary trzęsły się od progów i przyźb, tonących w ciemnościach, zaś drogi, przysłonione cieniami drzew, a jeno niegdzie porznięte świetlistymi pręgami z okien bijącymi, mrowiły się od ludzi.

Jaguś niby to do matki zmierzała, a jęła kręcić nad stawem, kołować, przystając coraz częściej, bo prawie co krok natykała się na jakąś parę, mocno splecioną i cicho gwarzącą.

Spotkała i brata z Nastusią: trzymali się wół całując zapamiętane.

Wlazła też niechęcący na Marysię Balcerkównę z Wawrzkiem: gźdiesik pod płotem, w grubym cieniu stojali, przytuleni do siebie i o Bożym świecie nie wiedzący.

Rozpoznała po głosach i drugie, że z kaźdego cienia nad wodą, spod płotów, zewsząd roznosiły się szepty, dyszące słowa, upalne westchnienia, jakieś dygoty i szamotania. Cała wieś zdała się wrzeć ukropem miłowań i lubością, że nawet i te skrzaty ledwie odrosłe, a i to wodziły się z chłopakami, gźąc się a przeganiając po drogach.

Obmierzło jej to nagle, że wzięła ich wymijając, kierując się prosto do matki, ale przed domem spotkała się oblicznie z Mateuszem; nie spojrział nawet na nią mijając kiej to drzewo; wiódł się z Tereską trzymając ją wół i cosik jej prawiać... Przeszli, a ona jeszcze słyszała ich głosy i przytłumione śmiechy.

Zawróciła nagle i już w dyrdy, jakby goniona przez wszystkie psy, uciekała do chałupy.

A wieczór cichy, wiośniany, pachnący, nabrzmiały radością powitań, przejęty świętą cichością szczęścia, płynął niepowstrzymanie.

Gźdiesik w nocy, w rozpachnionych sadach czy na polu, fujarka zaświergoliła tęskną nutą, jakby do wtóru tym szeptom i całunkom, i radościom.

Zaś na moczarach żaby zarechotały wielkim chórem, niekiedy jeno przerywanym, a drugie, we stawie przymglonym kiej oko zasypiające, odpowiadały im przeciągłym, sennym, coraz cichszym hukaniem... aż dzieci, baraszkujące po drogach, jęły się z nimi przemagać i krzyzczyć przekomarząc:

Reh! reh! reh!

Bocian zdechl!

Ja rada, ty rada, obie my rade!

Rade! rade! rade!...

VIII

Dzień wstawał cudny, ciepły, a jędrny, niby ten chłop dobrze wyspany, kaźden ledwie przecknąwszy na równe nogi się zrywa i szepcąc pacierze, trąc oczy, a ździebko poziewając za robotą się rozgląda.

Słońce wschodziło pogodnie; czerwone i ogromne, z wolna wtaczało się na wysokie niebo, jakoby na to pole nieobjęte, kaj w sinych oprzędach mgieł leżały nieprzeliczone stada białych chmur.

I wiaterek się już wałęsał po świecie, kieby ten gospodarz budzący wszystko na świtanie; przegarniał zboża pomdlałe, dmuchał we mgły, że rozpierzchały się na wsze strony, targał obwisłymi gałęziami, kajś na rozstajach huknął, to chyłkiem przebrał się ku uspionym jeszcze sadom i rymnął w gąszcze, że z wiśni posypał się ostatni okwiat i kiej śnieg trząśł się na ziemię, kiej lży na wody stawu padał.

Ziemia się budziła, ptaki zaśpiewały w gniazdach, drzewa też jęły szemrać niby tym pacierzem pierwszym; kwiaty się otwierały podnosząc do słońca ciężkie, zwilgocone i sennie rzęsy, a lśniące rosy sypały się gradem perlistym.

Długi a luby dygot zatrząśł wszystkim, co znowu się budziło do życia, zaś gźdiesik z ziemie, ze dna wszelkiego stworzenia buchnął niemy krzyk i jak głucha błyskawica przeleciał nad światem, jak kiedy człowieczą duszę w twardym śpiku zmora dusi, że targa

się, stracha, zamiera, że raptem oczy ozewrze na słoneczną światłość i krzykiem szczęsnego oniemiała dzień wita i to, że między żywymi jest jeszcze, niepomna, jako to nowy dzień trudów a boleści, jak wczoraj było, jak z jutrem przyjdzie, jak zawdy będzie...

Więc i Lipce jęły się budzić i rażno zrywać na nogi; niejedna głowa rozczochrana wzywała, wodząc zaspanymi oczyma po świecie; kajś już się myli przed chałupami, to po wodę do stawu wypadły rozdżiane jesczczek kobiety, ktosik drwa rąbał; wozy też wytaczano na drogę, dymy niekajś wykwitwały z kominów, a tu i owdzie roznosiły się krzyki na leniących się wstawać.

Rano było jeszcze, słońce ledwie co na parę chłopca wyniesło się nad wschodem i z boku przez mrocznawe sady bodło czerwonymi płomieniami, a już ruchano się wszędy galanto.

Wiater się kajścić zapodział, że w lubej cichości wszystko się syciło rzeźwym, pachnącym porankiem, słońce grało we wodach i rosy skapywały z dachów sperlonymi sznurkami, jaskółki śmigwały w czystym powietrzu, boćki leciały z gniazd na żer, kokoty piały po płotach wytrzepując radośnie skrzydłami, a gęsi z gęgotliwym krzykiem wywodziły młode na staw szcerwieniony. Bydło ryczało po oborach, zaś wszędy przed progami a w opłotkach doili pośpiesznie krowy i z każdego obejścia wyganiaли inwentarz na drogi, że szedł kolebiąco rycząc przeciągle, a cochając się o płoty i drzewa, zaś owce z zadartymi łbami pobekując cisnęły się środkiem drogi w tumanie kurzu. Spędzali wszystko na plac przed kościołem, kaj paru starszych chłopaków na koniach, trzaskając batami a klnąc siarczyście, oganiało rozłażące się stado i wrzeszczało na opóźnionych.

A kiej ruszyli, stłaczając się na topolowej, bo jaże pod lasem leżały wspólne pastwiska, przykryła ich kurzawa orosiła i czerwono w mieniąca się w słońcu, że jeno beki owiec i pieskowe szczekania rwały się z ciężkich tumanów, znacząc drogę, kaj się podzieli.

Zaś pokrótce za nimi i gęsiarki wypędzały białe, rozgęgane stada, to ktosik cielną krowę wiódł na miedzę albo konia spętanego prowadził za grzywę na ugory.

Ale i potem niewiele się przyciszyło, że to wieś jęła się szykować na jarmarek. Było to jakoś w tydzień po powrocie chłopów z kreminą.

Wszystko już w Lipcach wracało z wolna do dawnego, jakoby po tej burzy srogiej, co szkód narobiła niemałych, że naród, ochłonawszy z trwogi, wyrzekając a żaląc się na dołę, imał się po ździebku pracy wetującej.

Juści, co nie szło jeszcze, jak było iść powinno, chociaż chłopcy już ujęły rządy w swoje kwarde ręce, jesczczek się bowiem lenili niecoś poranić, do późna nieraz wylegając się pod pierzynami; jesczczek niejedyn często gęsto do karczmy zaglądał, niby to nowin zasięgając w sprawie; jeszcze ten i ów pół dnia przewalał po wsi i przegadał z kumami, a zaś drugie spychali jeno co pilniejsze roboty, boć niełacno było po tylim próżnowaniu brać się na ostro — ale już co dnia przemieniało się na lepsze, co dnia puściej robiło się w karczmie i po drogach i co dnia gęściej mus chytał za łby i przyginał do ziemi, do ciężkiej, znojnej pracy zaprzęgając.

Ze zaś dzisiaj akuratnie wypadał jarmarek w Tymowie, to mało kto do roboty wychodził, szykując się na niego.

Przednówek wcześniej latoś zawitał i tak ciężki, jaże skwierczało po chałupach, więc co jeno kto miał jeszcze do przedania, śpiesznie wyprowadzał, zaś drugie szły la zgwarzenia się ze somsiady, la obaczenia świata i wypicia choćby tego kieliszka.

Każden miał swój frasunek, a kajże się to naród pocieszy, wyżali, skrzepi, a nowin dowie, jeśli nie na jarmarku lebo na odpuszcie?...

Więc skoro powypędzano inwentarze na paszę, zaczęli się zbierać, rychtować wozy, a wychodzić, kto piechty iść musiał.

Biedota ruszyła najpierwej, bo Filipka z płaczem pognąła sześć starych gęsi, oderwanych od młodzi ledwie co porosłej, że to chłop zachorzał po powrocie i do garnka nie było co wstawić.

Któryś też z komorników ciągnął za rogi jałowicę, co się była teraz na zwiesnę pognąła... Ze zaś bieda ma długie nogi a ostre pazury, to Grzela z krzywą gębą, choć na ośmiu morgach siedział, a dojną krowę poprowadził na powrósle, somsiad zaś jego, Józek Wachnik, maciorę z prosiętami popędzał.

Ratowały się chudziaki, jak jeno mogły, bo już niejednego tak przypierało, że ostatnią koninę wyprowadził, jak to Gulbas musiał, sprocosowała go bowiem Balcerkowa za

piętnaście rubli, które był kiejś pożyczył na krowę, i teraz gotowym wyrokiem groziła, że wśród płaczków całej rodziny a wyrzekań i gróźb siadł nieborak na kasztanka i przedawać go pojechał.

Wozy się z wolna wytaczały jeden za drugim, boć i gospodarze wywozili, co którego miał, gdyż wójt o podatki wołał i karami straszył, zaś gospodynie też się wybierały ze swoim dobrem, że często gęsto kokoszki gdały spod zapasek lub tęgi gęsior zasyczał z wasągą, a drugie piechty idące jajka niesły w chustach, to masło kryjomo przed dziećmi zbierane, a poniektóre to i święteczne wełniaki lub zbędne płótna dźwigały na plecach.

Bieda ano popędzała, a do żniw, do nowego, było jeszcze daleko.

Tak się wszystkim śpieszyło, że nawet msza odprawiała się dzisiaj znacznie wcześniej. Jeno parę kobiet klęczało przed ołtarzem, nie mogąc nadażyć za księdzem, bo ledwie odmówiły na Podniesienie, a już Jambroż gasił świece i kluczami podzwaniał.

Tereska żołnierka, która z jakąś sprawą przyszła do proboszcza, trafiła rychtyk, kiej już wychodził na śniadanie. Nie śmiała go juści zaczepić, więc jeno stanęła przed sztachetami wypatrując, kiej się na ganku pokaże. Nim się jednak zebrała przystąpić, siadł na bryczkę i przykazywał ostro ruszać do Tymowa.

Westchnęła żalownie, długo patrząc na topolową, kaj kurz wisiał i szarą chmurą kładł się na pola; wozy turkotały coraz dalej, a ino czerwień kobiet ciągnących gęsiego nad drogą mignęła niekiedy między drzewami.

Lipce ścichły pokrótce, młyn nie turkotał, kuźnia stała zamknięta i drogi do cna opustoszały, bo kto ostał, dłuwał cosik w obejściach i na ogrodach za chałupami.

Tereska sielnie sfrasowana wróciła do domu.

Mieszkała za kościołem, pobok Mateusza, w chałupinie o jednej izbie z pólsonką, gdyż drugą przy działach brat oderznął i przeniósł na swój grunt, że kiej rozcięte w poprzek żebra sterczały przepiłowane ściany i dach, przypierające do okopconego komina.

Dojrzała ją z proga Nastka, że to ino wąski sadek ich dzielił.

— No cóż? co ci wyczytał? — zawołała biegnąc ku niej.

Tereska z przełazu opowiadała, co ją spotkało.

— A może by organista przeczytał?... pisane musi poredzić.

— Juści, co poredzi, ale jak tu z gołymi rękoma iść do niego?

— Weź parę jajków.

— Matka wszystkie ponieśli do miasta; kacze ino zostały.

— Nie turbuj się: weźmie on i kacze.

— Poszłabym, a czegoś się boję! Bym to wiedziała, co tu napisane! — Wyjęła zza gorsu list od męża, którego był jej wójt przywiózł wczoraj wieczorem z kancelarii. — Co tam może stoic?

Nastka wzięła jej z rąk zaczerniony papier i, przykucnąwszy pod przełazem, rozpostarła go na kolanach i znowu z niemałym trudem próbowała odczytywać. Tereska przysiadła na żerdce i wsparłszy brodę na pięściach patrzyła z lękiem na te jakieś kreski, z których tyle jeno Nastka wysylabizowała, że pochwalony stało na początku.

— Nie rozbierę więcej, to darmo. Mateusz to by pewnikiem poredził.

— Nie, nie! — poczerwieniła strasznie i cicho jęła prosić: — Nie mów mu o liście, Nastuś, nie powiadaj...

— Żeby drukowane, to na każdej książce przeczytam, litery znam dobrze i baczę, jaka która jest, ale tutaj niczego złożyć nie poredzę: same jakieś kulasy i wykrętasy, jakby muchę uwalaną w czernidle puścił kto na papier.

— Nie powiesz, Nastuś, co?

— Dyc już ci wczoraj rzekłam, że nic mi do waju. Wróci twój z wojska, to i tak wszyscycko musi się wydać! — rzekła powstając.

Tereska jakby się zachłysnęła płaczem, że ino robiła gardłem, słowa nie mogąc wydobyc.

Nastka cosik zeżłona odeszła, kury zwolując po drodze, a Tereska, zawiązawszy w węzełek pięć jajek kaczyc, powlekła się do organisty.

Ale nieletko jej być musiało, przystawała co trocha i kryjąc się w cieniu, z bojaźnią wpatrywała się w niezrozumiałe litery listu.

— A może go już puszczają?...

Trwoga chwyciła ją za gardło, nogi się uginały, serce się tak rozpaczliwie tłukło, że przyciskała się do drzew, zapłakanymi oczyma biegnąc jakby za ratunkiem.

— A może ino o pieniądze pisze!

Szła coraz wolniej; męzowy list tak jej ciążył a parzył, co ciągiem przekładała go zza gorsu do rąk i aż w róg chustki zawinęła.

U organistów jakby nikogo nie było: drzwi stały powywierane do pustych izb, że tylko w jednej, kaj okno było przysłonięte spódnicą, ktosik chrapał rozgłośnie spod pierzyny. Z nieśmiałością przesunęła się przez sień, rozglądając się po podwórzu, tylko dziewczka siedziała przed kuchnią z kierzanką między kolanami, masło wybijając, i oganiała się gałęzią przed muchami.

— A kaj to pani?

— Na ogrodzie, zaraz ją tu posłyszycie...

Tereska pobok stanęła miętosząc list w rękę i chustkę naciągając barzej na czoło, gdyż słońce wylażyło zza budynków.

Z księżego podwórza, płotem jeno odgrodzonego, roztrzęsały się wrzaskliwe głosy drobiu, kaczki trzepały się w kałużach, młode indyczki biadoliły kajściś pod płotem, zaś indory gulgocąc rozczapierzały skrzydła, podskakując zajadle ku prosiętom, wylegującym w błocie, gołębie podrywały się sprzed stodoły, krążyły w powietrzu i spadały co trocha na czerwone dachy plebanii kiej ta chmura śniegowa. Wilgotnawe a rześwe ciepło buchało z pól, sady rozkwitłe pławiły się w słońcu, jablonie obwalone kwiatem wynosiły się z zieleni kiej białe chmury opylone zorzami; pszczoły z cichuśkim brzękiem leciały na pracę, kajś już i motyl zamigotał kiej ten płatek kwiatowy, to stado wróbli z niemalym wrzaskiem spadało z drzew na płoty.

Teresce naraz lży się puściły z oczu i ciurkiem pociekły.

— Organista jest w domu? — spytała, twarz odwracając.

— A kajby. Dobrodziej wyjechał, to się wyleguje kiej ten wieprz.

— Dobrodziej pewnie na jarmark?

— Juści, byka mają kupować.

— A mało to już ma różnego dobra? co?

— Kto ma dosyc, to chciałby jeszczek więcej — mruknęła dziewczka.

Tereska zmlkła, zrobiło się jej strasznie żałośnie, że co ludzie mają wszystkiego po grdykę, a ona ledwie się pożywi, głodując często.

— Gospodyni idą! — zawołała dziewczka, ruchając mocno kozielkiem w kierzance, jaże śmietana wypryskiwała wokoło.

— To twoja sprawka, próżniaku!... umyślnie puściłeś konie w koniczynę! — rozległ się w sadzie jazgotliwy głos organiściny. — Nie chciało ci się na ugór pędzić. Jezus, że to na nikogo się spuścić nie można! Ze dwa pręty koniczyny spasionie! Czekaj, powiem zaraz, a wuj takie ci fryko sprawi, darmożjadzie jeden, że popamiętasz.

— Wygnałem na ugór, sam spętałem i na lince przywiązałem do kołka! — tłumaczył się płaczliwie Michał.

— Nie cygań. Wuj się z tobą rozmówi, no...

— Ja nie wygnałem, mówię ciotce.

— A kto? ksiądz może? — wrzeszczała urągliwie.

— Zgadła ciotka: ksiądz wypasł swoimi końmi — podniósł głos.

— Wściekł się!... — przywrzyj pysk, żeby się nie rozniesło!

— Nie przywrę, w oczy mu powiem, bo widziałem. Ciotka na mnie krzyczy, a to ksiądz wypasł. Poszedłem do dnia po konie: gniady leżał, a klacz się pasła; były tam, gdzie je zostawiłem na noc. Dosyc zostawiły śladów, można sprawdzić, jeszcze gorące. Rozpętałem je i wsiałem na gniadego, a tu widzę, że w naszej koniczynie jakieś konie. Świtało dopiero, dostałem się przegonem pod księży ogród, żeby im drogę zastąpić, wylażę na dróżkę Kłębową, a tu proboszcz stoi z brewiarzem, rozgląda się dokoła i raz po raz popędza je batem coraz głębiej w koniczynę, co...

— Cicho, Michał! Słyszane to rzeczy, żeby sam ksiądz... Dawno już mówiłam, że to siano w przeszłym roku... cicho, tam jakaś kobieta stoi.

Potoczyła się naprzód śpiesznie, właśnie i organista krzyczał spod pierzyny na Michała.

Tereska oddała jej węzełek z jajkami, a podejmując za nogi, prosiła nieśmiało o przeczytanie listu od męża.

Kazała jej zaczekać.

A dopiero w parę dobrych pacierzy zawołano ją do izby. Organista rozmamłany całym, w gaciach jeno, popijając kawę ją czytał.

Słuchała z zamierającym sercem, bo właśnie mąż jej zapowiadał swój powrót na żniwa, razem z Kubą Jarczykiem z Wólki i z Grzelą Borynowym. List był pocziwy, troskał się o nią, wypytywał o wszystko, co się dzieje w domu, przysyłał pozdrowienia znajomym i buchał radością powrotu, a w końcu Grzela dopisywał prosząc, by zawiadomiła jego ojca o powrocie. Chudziaczek nie wiedział, co się stało z Maciejem.

Zaś Tereskę te ciepłe, pocziwe słowa prażyły kiej baty i do ziemi przyginały. Mocowała się, bych nie poznali po niej, bych zdzierzyć spokojnie tę wieść straszną, ale zdradliwe ły same jakoś pociekły rozpalonymi paciorkami.

— Jak się to cieszysz z powrotu chłopca! — szepnęła urągliwie organiścina.

Teresce jeszcze rześsisty grad posypał się z oczu. Uciekła biedota, aby krzykiem nie wybuchnąć, i długo się tuliła kajs w opłotkach.

— Co ja teraz pocznę, sierota? co? — wyrzekała z bezradną żalnością.

Juści, chłop wróci, dowie się o wszystkim! Strach ją porwał jako ten zły, luty wicher. Jasiak był pocziwy, ale zawzięty jak wszystkie Płoszki: krzywdy nie przepuści, jeszcze go zabije! Jezus, ratuj, Jezus! Ani pomyślała o sobie. Popłakując a szarpiąc się w sobie, znalazła się u Borynow. Hanki nie było: pojechała do miasta jeszcze wczes rano; Jagna też u matki robiła, że w chałupie była jeno Jagustynka z Józką: płótno zmoczone rozpościerały w sadzie.

Powiedziała o Grzeli, chcąc się wynieść czym prędzej, ale stara odwiedła ją na bok i dziwnie dobrotliwie szepnęła:

— Tereska, opamiętaj się, miejże rozum, ozorów złych nie utniesz... Jasiak wróci, to się i tak dowie. Pomiarkuj, parobek na miesiąc, a mąż na całe życie! Dobrze ci radzę.

— Co wy powiedacie? co? — bełkotała, niby nie rozumiejąc.

— Nie udawaj głupiej, wszyscy wiedzą o was, Mateusza odpraw, póki czas, to Jasiak nie uwierzy, stęsknił się do ciebie, łączno wzmówisz, co ino zechcesz. Mateusz się znarowił do twojej pierzyny, ale przeciek nie przyrósł, wypędź go, póki czas. Nie bój się, Jasiak też nie ulamek... A kochanie przejdzie jako ten dzień wczorajszy, nie wstrzymasz, choćbyś życiem płaciła; kochanie to jeno suta omasta przy niedzieli; jedz co dnia, a rychło ci zmierznie i odbekiwać będziesz. Kochanie płkanie, a ślub grób — powiadają. Może i prawda, jeno że ten grób z chłopem i dzieciskami lepszy niżli wolność w pojedynkę. Nie bucz, a ratuj się, póki pora. Jak cię twój bez to kochanie sponiewiera i z chałupy wygna, kaj to pójdziesz? We świat na zatracenie i pośmiewisko! Hale, pomieniał się stryjek za siekierkę kijek! Zlecisz z woza, to biegnij potem za rozworą z wywieszonym ozorem! pod wiatr rychło dech stracisz i sił się wyzbędziesz, i rychło cię odjadą! Głupia, kaźden chłop ma portki, Mateusz mu czy Kuba, kaźden jednako przysięga, jak sięga, kaźden jak miód, pókiś mu miła. Pomiarkuj sobie i do głowy weź, coć mówię, wujnam ci przeciek i dobra la ciebie pragnę.

Ale Tereska już nie mogła wytrzymać, uciekła w pole i buchnąwszy gdziesik w żyto, tam dopiero popuściła żalom i płakaniom.

Darmo próbowała rozważać słowa starej, gdyż co chwila chwytła ją taki żal za Mateuszem, że z rykiem tłukła się po bruździe jako ten poraniony zwierz.

Dopiero jakieś niedalekie wrzaski podniosły ją na nogi.

Jakby przed wójtową chałupą rozlegała się sroga kłótnia.

Juści: to wójtowa z Kozłową przezywały się od ostatnich.

Stojały naprzeciw siebie, płotami a drogą podzielone, w koszulach jeno i wełniakach, a ledwie już zipiąc ze złości, pomstowały ze wszystkiej mocy, pięściami do siebie wygrajając.

Wójt konie zakładał do wasąga, zagadując niekiedy do chłopca z Modlicy siedzącego w ganku, któren jaże tupał z uciechy, pokrzykując judząco na kobiety.

Krzyki roznosiły się daleko, że kiej na dziwowisko zbiegali się ludzie: sporo już ich stało na drodze, a spoza wszystkich płotów sąsiedzkich i węglów wyściubiwały się głowy.

Bo też klóciły się, że niech Bóg broni! Wójtowa, cicha zazwyczaj i zgodliwa kobieta, jakby się dzisiaj wściekła, srożyła się coraz barzej, zaś Kozłowa z rozmysłu nieco przycichała i nie przepuszczając niczego, żgała ją powołusku naśmiechliwymi słowami.

— Jazgocz se, pani wójtowo, jazgocz, pieski cię nie przeschekają! — wołała.

— A bo to pierwszy raz, a bo to drugi! Nie ma tygodnia, by mi co z chałupy nie zginęło! Kokoszki nieśne, kurczęta, kaczki, a nawet stara gęś, że już nie wypowiem tych szkód na ogrodzie i w sadzie! A bodajś się struła moją krzywdą! żeby cię pokręciło! żebyś stergła pode płotem...

— Ozdzieraj się, wrono, krzycz, to ci ulży, pani wójtowo...

— A tom dzisiaj! — zwróciła się do Tereski, wylażącej na drogę — a tom rano pięć kawałków płótna wyniesła na bielnik. Zachodzę po śniadaniu, aby je zmoczyć. Brakuje jednego! Szukam! Jakby pod ziemię się zapadł! Dyć kamieniami przycisnęłam, a wiatru nie było! Płótno cieniutkie, paczesne, że kupne nie byłoby lepsze, i zginęło!

— Kiej świni tuszcz ci ślepie zalewa, toś nie dojrzała!...

— Boś mi płótno ukradła! — wrzasnęła.

— Ja ci ukradłam! Powtórz to jeszcze, powtórz!

— A ty złodzieju jeden! Przed całym światem zaświarczę. Przyznasz się, kiej cię w dybach do kreminalu popędzą.

— Złodziejką me przezywa! Słszyta, ludzie! Do sądu podam, jak Bóg w niebie, wszyscy słyszeli. Ja ci ukradłam, masz świadki, ty torbo?...

Wójtowa, chyciwszy jakiś kolek, na drogę wypadła i docierając kiej pies rozwścieszony, jazgotała zajadle:

— Ja ci kijem przytwardzę! ja ci zaświarczę! jak ci...

— Podejdz, pani wójtowo! Tknij me jeno, świńska kumo! tknij me, ty sobacza pokrako! — zawrzeszczała wybiegając naprzeciw.

Odepchnęła męża, którego ją powstrzymywał, i rozkraczywszy się, pod boki się ujęła krzycząc urągliwie:

— Bij me, bij, a kryminal cię nie minie, pani wójtowo!...

— Zawrzyj pysk, bym cię pierwej do kozy nie zapakował! — krzyknął wójt.

— Psy se wściekle zamykaj, boś od tego, babę swoją węż lepiej na postronek, bych się ludzi nie czepiała! — gruchnęła nie mogąc już wytrzymać.

— Urzędnik do cię mówi, pomiarkuj się, kobieto! — zawołał groźnie.

— Gdziesik mi twój urząd — rozumiesz! Groził mi będzie, widzisz go, sameś może płótno wzion la jakiej kochanicy na koszulę. Gromadzkich pieniędzy już ci nie starczyło, boś je przechlał, pijanico. Nie bój się, wiedzą, co wyrabiasz. Posiedzisz se i ty, panie urzędniku, posiedzisz!

Ale tego już było za wiele la obojga, że kiej wilki skoczyli na nią; pierwsza wójtowa chlasnęła ją kijem przez pysk i z dzikim kwikiem w kudły się wczepiła pazurami, zaś wójt ją prać pięściami, kaj popadło.

Bartek w ten mig skoczył na pomoc swojej.

Zwarli się kiej psy w nierozplątana kupę, że ani rozeznał, czyje pięście młóć kieby cepami, czyje głowy się taczają i czyje są krzyki. Przywarli się do płota i przetoczyli się znowu na drogę kiej snopy wichurą zakręcone, aż w końcu, zmagając się coraz zajadlej, runęli na ziem, w piasek.

Kurz ich zakrył, iż jeno krzyki a pomstowania się rozlegały; tułali się po drodze bijąc a wrzeszcząc wniebogłosy.

Czasem ktosik wyrывał się z kupy, czasem i wszystkie naraz podnosiły się na nogi, a chytając w garście, co popadło, znowu bili na siebie, za łby się wodząc, za orzydle, za szpondry.

Wrzask się rozniósł na całą wieś, wystrachane kury gdakały po sadach, psy jęły szczekać, baby podniosły lamenty, tłocząc się dokoła bezradnie, aż dopiero nadbiegłe chłopcy rozerwali bijących.

Co tam było jeszcze przekleństw, płaczów a wygrażań, to i nie wypowiedzieć. Somsiady porozlatali się zaraz, aby ich na świadków nie podano; ale rozpowiadali wszędy, niby pod sekretem, jak wójtowie srodze zbili Kozłów.

A nie wyszło i paru pacierzy, wójt z zapuchłym pyskiem wraz z kobietą, też niezgorzej zasinoną i podrapaną, pierwsi pojechali skargę podawać. Zaś dopiero w jaką godzinę ruszyli Kozłowie.

Stary Płoszka, nawet wielce chętnie, bo za darmo, zgodził się ich powieźć do miasta, byle się jeno po przyjacielsku przysłużyć wójtowi.

Jechali podawać skargę, więc jak się byli podnieśli z bitki ni ździebka się nie ogarniając, tak ruszyli.

Umyślnie też przez wieś jechali stępa, by móc rozpowiadać swoje krzywdy, a rany okazywać każdemu, kto jeno chciał patrzeć.

Kozioł miał łeb rozwalony do kości, jaże mu krew zalewała całą twarz, szyję i piersi, widne spod porozrywanej koszuli. Niewiela go już bolało, ale co trocha za boki się chwycił i przeraźliwie wrzeszczał:

— Laboga, nie zdzierzę! Wszystkie ziobra mi przetrąci! Ratujta, ludzie, ratujta, bo pomrę!...

A Magda wtórowała lamentliwie:

— Kłonicą go pra! Cichoj, chudziaku! sponiewierał cię kiej psa, ale jest jeszcze sprawiedliwość i kara na zbójów, jest! Cichoj, mizeraku! dobrze ci on zapłaci! Na śmierć chciał go zabić, widzieli ludzie, ledwie go obronili, to zaświarczą w sądzie pocziwie! — darła się, raz po raz wybuchając strasznym rykiem, a tak była sponiewierana, że ledwie ją poznawali. Z gołym łbem jechała, włosy miała powyrywane wraz ze skórą, naderwane uszy, oczy zakrwawione i całą twarz podartą pazurami, jakby ją kto pobronował, że choć wiedzieli, co to za ziółko, a niejeden szczerze się litował.

— Żeby tak pobić ludzi, no!

— Wstyd i obraza boska, toć ledwie żywi jadą.

— Niezgorzej poszlachtowani, co? I rzeźnik lepiej nie poredzi... Ale panu wójtowi przeciek wszystko wolno, nie urzędnik to, nie figura? — dorzucał uragliwie Płoszka zwracając się do narodu.

Stropili się tym wielce, bo choć Kozły dawno już przejechali, wieś jeszcze długo nie mogła się uspokoić.

Tereska, która ze strachu schowała się w czas bitki, wylazła skądciś dopiero, kiej już obie strony pojechały do sądów.

Zajrzała zaraz do Kozłów, że to Bartek pociotkiem jej wypadał z matczynej strony. W chałupie nie było nikogo, jeno na dworze pod ścianą siedziało tych troje dzieci przywiezionych z Warszawy.

Tuliły się do siebie, łapczywie ogryzając ziemniaki nie dogotowane, a broniąc się pi-skami i łyżkami od prosiąt. A tak były zabiedzone, wychudłe i obrosłe brudem, jaże litość ją wzięła. Przeniesła je do sieni, a pozawierawszy drzwi, już w dyrdy poleciała z nowinami.

U Gołębiów jeno Nastka była.

Mateusz jeszcze przed śniadaniem poszedł był do Stacha, Bylicowego zięcia. Właśnie wraz z nim penetrował rozwaloną chałupę, czyby się nie dała podnieść. Bylica chodził za nimi, jękając niekiedy swoje.

Pan Jacek zaś siedział jak zawdy na progu, papierosa kurzył i pogwizdywał na gołębie kołujące nad trześniami.

Słońce się już podnosiło ku południowi, ciepło było galante.

Nagrzane powietrze mieniło się nad polami kiej woda, zboża i sady stały jakby w słońce zapatrzone, że jeno niekiedy z trześni Bylicowych spadał okwiat chwiejąc się na trawach niby biały motyl.

Dochodziło południe, kiej Mateusz skończył oglądanie, a dzióbiąc toporem jeszcze tu i owdzie po bokach, rzekł stanowczo:

— Zetlałe do cna, samo próchno, nic z tego nie postawi, to darmo...

— Dokupiłbym niecoś nowego, może by... — szepnął błagalnie Stacho.

— Dokupcie na całą chałupę, z tego gnoju nie wybierze ni jednego bala.

— Bójcie się Boga!

— Dyc przyciesie jeszcze by wytrzymały, węgary jeno dać nowe... ściany też by podporami wesprzeć... klamrami ściągnąć... dyc... — jękał stary Bylica.

— Kiejście taki majster, to sobie stawiajcie, ja z próchna nie poredzę — rzucił gniewnie naciągając spencerek.

Nadeszła na to Weronka z dzieckiem na ręku i jęła wyrzekać:

— A cóż my teraz poczniemy, co?

— Ze dwa tysiące trzeba by na nową! — westchnął frasobliwie Stacho.

— Hale, cheba o jednej izbie ze sionką.

— Przeciech coś by drzewa dostał z naszego lasu... juści, żeby tylko chyla tyła... a resztę dokupię... juści... chwaciliby... W urzędzie prosić...

— Dadzą to teraz, kiej bór w procesie!... przecież nawet zbieraniny wzbronili. Poczekajcie z chałupą do końca sprawy! — radził Mateusz.

— Czekaj tatka latka, a kajże się to na zimę podziejem? kaj? — wybuchnęła Weronka i zapłakała żałośliwie.

Pomilkli. Mateusz zbierał swoje porządki ciesielskie, Stacho drapał się w głowę, a Bylica nos wycierał za węglem, że w tej smutnej cichości jeno Weronczyn płacz chlipał.

Naraz pan Jacek się podniósł i głośno rzekł:

— Nie płaczcie, Weronka, drzewo się na chałupę znajdzie.

Oślepieli stając z rozdziawionymi gębami, aż dopiero Mateusz pierwszy się pomiarował i śmiechem gruchnął:

— Mądry obiecuje, a głupi się raduje! To głowy nie ma kaj przytulić, a chałupy będzie drugim rozdawał! — powiedział ostro, spode łba patrząc na niego, ale pan Jacek już się nie ozwał, siadł znowu na progu, zakurzył papierosa i jak przódzi, skubiąc bródkę, po niebie wodził oczyma.

— Poczekajta ino, a niezadhugo i cały folwarczek wama przyobieca.

Zaśmiał się Mateusz i rzuciwszy ramionami poszedł.

Na lewo się wziął zaraz z miejsca, ścieżką wiodącą pod stodołami.

Mało ludzi robiło dzisiaj na ogrodach, bo jeno kajś niekaj czerwieniała kobieta albo jakiś chłop naprawiał dach, to cosik majdrował we wrótniach stodół, powywieranych na pola.

Nieśpieszno było Mateuszowi, gdyż rad przystawał poredzając z chłopami o wójtowej bitce, do dzieuch zęby szczyrzył i wesoło zagadywał, a gdzie znów babom tak trefnie przysolił, jaże śmiech zarechotał na ogrodach, że niejedna wdychając szła za nim oczyma.

Jakże, urodny był i wyrosły kiej dąb, a jakby król wszystkich we wsi parobków, bo i mocz po Antku Borynie pierwszy, i tanecznik równy Stachowi Płoszce, a i mądrała. Że zaś przy tym sprawny był do każdej roboty, bo i wóz zrobił, i komin postawił, i chałupę wyrzeczył, i na fleciku pięknie wygrywał, to chociaż prawie nie miał gruntu i grosz się go nie utrzymał, iż szczodry był la drugich, a niejedna matka rada by z nim przepiła choćby całego cielaka, bych go jeno na zięcia przysposobić, zaś niejedna dziewczyna już go przypuszczała do podufałości rachując, co potem prędzej zaniesie na zapowiedzie.

Ale na nic słyły wszystkie zabiegi, z matkami pił, z córkami jamorował, a od ożenku wykręcał się kiej piskorz.

— Niełacno wybrać, bo każda dobra, a jeszcze lepsze podrastają, poczekam... — powiedział swachom, rającym mu różne dziewuchy.

A zimą zmówił się był z Tereską i żył z nią prawie na oczach wszystkij wsi, nie bacząc na gadania ni pogrozy.

— Wróci Jasięk, to mu ją oddam, jesczcek gorzałki postawi, zem mu kobiety pilnował — prześmiewał się z przyjaciół jakoś wkrótce po powrocie, że to już przykrzyła mu się i z wolna od niej odstawał.

I teraz, na obiad idąc, dłuższą drogę wybrał, bych se po drodze pożartować z dzieuchami a uszczypnąć, którą się da.

I całkiem niespodzianie natknął się na Jagnę: pełła cosik na matczynym ogrodzie.

— Jagusia! — wykrzyknął radośnie.

Jagusia podniosła się i strzeliła nad zagonem kiej ta malwa wysmukła.

— Żeś to me dojrzał? Cie, jaki prędki, już tydzień we wsi, a dopiero...

— Dyc jesczcek ślicznieszka! — szepnął z podziwem.

Ugięta była do kolan, spod czerwonej chusty, pod brodą zawiązaną, modrzały ogromne, słodkie oczy, białe zęby grały w wiśniowych wargach i cała gębusia, zarumieniona kiej jabłuszko, a śliczna, jaże się prosiła o całowanie. Ujęła się hardo pod bok i biła w niego skrzącymi ślepiami z taką mocą, że dreszcze go przeszły. Obejrzał się dokoła i bliżej podszedł.

— Od tygodnia cię szukam i wypatruję po próżnicy.

— Cygań se psu, to ci może uwierzy. Co wieczór zęby suszy po opłotkach, co wieczór innej basuje, a teraz będzie mi co inszego wmawiał!

— Tak mię to, Jaguś, witasz? co? tak?...

— Jakże to mam inaczej? Może cię za kolana podjąć i dziękować, żeś se o mnie przypomniał?

— Baczę, jakeś to me łoni przyjmowała.

— Co było łoni, to nie teraz — odwróciła się twarz kryjąc, a on się przysunął nagle, obejmując ją chciwymi rękoma.

Wyrwała mu się z gniewem.

— Poniechaj, bo mi Tereska ślepie wydrapie za ciebie!

— Jagusia! — ledwie jęknął.

— Do swojej żołnierki wróć se z jamorami... wysługuj się, póki tamten nie wróci. Odpasła cię w kreminalu, naszkodowała się na ciebie, to jej teraz odrabiaj! — chlastała kiej batem, a tak wzgardliwie, że Mateusz zapomniał języka w gębie.

Wstyd go przejął, poczerwieniał kiej burak, przygiął się i uciekł po prostu.

A Jagnę, choć powiedziała, co czuła i z czym się już cały tydzień nosiła, żal teraz ogarnął: nie myślała, iż się ozgniewa i pójdzie sobie.

— Głupi, przeciech ja ino tak sobie powiedziałam, przez złości! — myślała, markotnie patrząc za nim. — I żeby się zaraz ozgniewać! ...Mateusz!

Ale nie usłyszał, śmigając przez sad jakby poszczuty.

— Zła osa, ścierwo! — mruczał lecąc już prosto do domu. Gniew nim miotał na przemian z podziwem. Jakże, zawdy była taka trusia, gęby ozewrzeć nie poredziła. Toć go sponiewierała kiej psa! Wstyd nim zatrząś, że obejrzał się, czy aby kto nie słyszał jej pyskowania.

— Tereskę mu wypomina! Głupia!... co mu ta żołnierka?... zabawa i tyła! A jak to ślepiami sypnęła! jak to harno pod bok się ujęła! jak to buchnęło od niej lubością!... Jezu, i w pysk wziąć od takiej nie wstyd, bele się jeno dostać do miodu... — Cięgotki go wzięły, zwolnił kroku przed chałupą.

— Ozgniewała się, zem o niej przepomniał... Bogać, com winowaty... i o Tereskę... — skrzywił się jak po occie. Dosyć już miał tej plaksy, zbrzydły mu te ciągle kwiki. Nie ślubował przeciech, bych się jej musiał trzymać jak ten ogon krowy! Ma przeciech chłop! I ksiądz gotów go jeszcze wypomnieć z ambony! Z taką to i człowiek flaczeje. Psiakrótką z tymi babami! — srożył się w sobie.

Obiad się dopiero dogotowywał, skrzyczał więc Nastkę za mitrężenie i zajrzał do Tereski. Właśnie krowę doiła w sadzie; podniosła na niego oczy dziwnie smutne, ledwie co obeschłe z płaczu.

— Czegoś to buczała?

Tłumaczyła się cicho, miłującymi oczyma ogarniając twarz jego.

— Wymion byś lepiej pilnowała, strzykasz ano mlekiem na welniak.

Kwardy był dzisiaj i przez dobroci, że łamała sobie głowę, co mu się stało, sprawując się już kiej trusia, gdyż za każdym odezwaniem złością pryskał i ślepiami toczył.

Niby to czegoś po sadzie szukał i kole domu, a głównie przyglądał się jej kryjomo dziwując się coraz barzej:

— A gdzież to miałem oczy? Takie to cherlawe i wymiękle... Ni to z pierza, ni z mięsa! Gnat rozkwaszony. Cyganicha prosto. Ni postury, ni...

Prawda, jedne oczy to miała piękne, równe może Jagusynym, ogromne, jasne kiej niebo i czarnymi brwiami opięte, a ilekroć spotkał się z nimi, odwracał głowę i klął z cicha:

— Wytrzeszcza ślepie niby cielak, kiej ogon podniesie!

Niecierpliwiło go to patwienie i w sroższy gniew wprowadzało.

— Na złość na cię nie spojrzę, ślepiaj se psu w ogon! Nie przeciągniesz me.

Razem jedli obiad, ale ni razu do niej się nie ozwał, ni nawet spojrzął w jej stronę.

Nastce jeno przygadywał co trocha:

— Pies by się nie chcił za taką kaszę: jak uwędzona!...

— Bogać ta, ździebko jeno przypalona i kiej cie w zęby kluje...

— Nie przeciwiaj się! Muchami ją zmaściłaś, więcej ich niżli skwarków.

— Już mu muchy szkodzi! jaki przebierny! nie strujesz się!

Zaś przy kapuście wyrzekał na stare sadło.

— Mazią od woza omaścić, też gorsze by nie było.

— Polizj osi, to obaczysz, ja ta nie probantka! — odpowiadała twardo.

Czepiał się bele czego i piekłował. Że Tereska cały czas się nie odzywała, to zaraz po obiedzie wziął się i do niej, dojrzał bowiem jej krowę cochającą się o węgiel.

— Obrosła gnojem kiej skorupą: nie możecie to jej wycierać, co?

— Mokro w oborze, to się wala.

— Mokro! Są w lesie kołki, są; czekacie jeno, by wam kto nagrabił i do chałupy przyniósł. Dyc odparzy sobie kłęby w tym gnoju, zgnije! Tyła bab w chałupie, a porządku ani za grosz! — wrzeszczał, ale Tereska ustępowała mu pokornie, nie śmiejąc się już bronić, a jeno prosząc ślepiami o pomilowanie.

Cicha przecież była jak zawsze, uległa i pracowita jak mrówka, nawet rada, że wziął nad nią górę i kwardo panuje. A właśnie on i bez to srożył się coraz barzej. Gniewały go jej kochające, lękliwe oczy, gniewał chód cichy, gniewała twarz pokorna, gniewało i to, że ciągiem plątała się kole niego. Miał już ochotę krzyknąć, by mu z oczu ustąpiła.

— Żeby to morówka wziena, psiakrew! — buchnął wreszcie i zabrawszy porządku cie-sielskie, nawet nie wytchnąwszy przypołudnia, poszedł do Kłębów, kaj miał jakąś robotę przy chałupie.

Siedzieli tam jeszcze przy michach, na dworze.

Zakurzył papierosa siedząc pod ścianą.

Kłęby pogadywali o powrocie z wojska Grzeli Borynowego.

— Wraca to już? — zapytał spokojnie.

— Nie wiecie to? Dyc razem z Jaśkiem Tereski i Jarczakiem z Woli.

— Na żniwa się obiecują. Tereska latała dzisiaj z listem do organisty, bych przeczytał. Powiadał mi o tym.

— To ci nowina! Jasiak powraca! — zawołał bezwolnie.

Zmilkli wszyscy, jeno ślipia obleciały po sobie, a kobiety się szcerwieniły powstrzymując śmiech. Nie pomiarkował i jakby rad wieści, powiedział spokojnie:

— Dobrze, co powraca; może przestaną obgadywać Tereskę.

Jaże łyzki zawisły nad michą, tak się zdumieli, a on tocząc zuchwałymi ślepiami dodał:

— Wiecie, jak jej nie szczędzą. Nic mi do niej, chociaż mi powinowata z ojcowej strony, ale żeby tak na mnie padło, dobrze bym pleciuchom gęby pozatykał: zapamiętaliby! A już kobiety la drugich najgorsze: niechby najbielsza, nie przepuszczą i błotem obwałą.

— Pewnie co tak, pewnie! — przywórtzyli wbijając oczy w michę.

— Byliście już u Boryny? — zagadnął niespokojnie.

— Dyc zbieram się i zbieram, a co dnia cosik przeszkodzi.

— Za wszystkich cierpi, a nikto o nim nie pamięta.

— Zagładałeś to do niego? co?

— Hale, pójdę sam, to powiedzą, co do Jagny ciągnę.

— Cie! uważny kiej dziewczka po przypadku — mruknęła stara Agata, siedząca pod płotem z miseczką na kolanach.

— A bo mi już obmierzły szczekania.

— I wilk się statkuje, kiej mu kły spróchnieją — śmiał się Kłęb.

— Albo kiej się za barłogiem rozgląda — odpowiedział Mateusz.

— Ho, ho, to ino patrzeć, jak do której z wódką pošlesz — żartował Kłębiak.

— Właśnie, ciągiem już deliberuję, do której by przepić.

— Prędko wybieraj, a w druhny me proś, Mateusz — pisknęła Kasia, najstarsza.

— Cóż, kiej niełacno: wszyckie zarówno wybrane i jedna w drugą najlepsze. Magdusia najbogatsza, ale już przez zębów i ze ślepiów jej cieknie; Ulisia niby kwiat, jeno co ma jedno biedro grubsze i beczkę kapusty we wianie; Franka z przychówkiem; Marysia zbyt szczodra dla parobków; Jewka, choć ma całe sto złotych samą koprowiną, wałkoń, pod pierzyną ciągiem wyleguje. A wszystkie by thusto jadły, słodko popijały i nic nie robiły. Czyste złoto takie dzieuchy! A zaś jeszcze drugie mają la mnie za krótkie pierzyny.

Gruchnęli śmiechem, jaże się gołębie porwały z dachów.

— Prawdę mówię. Przymierzałem u niej, ledwie mi do pół łyst sięgają, jakże bym to zimną wyspał? cheba w butach, co?...

Zgromiła go Kłębowa, iż zberezeństwa gada przy dzieuchach.

— La śmiechu jeno mówię. Przeciek powiedają, co pocziwe żarty nie szkodzą i pod pierzyną.

Ale dziewczyny rozczapierzyły się kiej te jendyczki.

— Hale, jaki przebiorny!... będzie się tu przekpiwał ze wszystkich! Kiej ci w Lipcach mało, na drugich wsiach se szukaj! — jazgotały.

— Jest ich w Lipcach, jest: przeciek łacniej o dostałą pannę niżli o całą złotówkę. Po dydku i już z ojcowym litkupem je przedają. Bych jeno kupce się nalazły! Tyle tego, jaże się wieś trzęsie od skrzeków panny, wszystkie gotowe pod kozik, że co sobota w każdej chałupie już od świtania pucują się do czysta, kosy we wstęgi pletą i kokoszki po sadach gonia, bych je ponieść Żydowi na gorzałkę, a od samego południa jeno z za węglów patrzą, czy z której strony swaty nie ciągną. Widziałem, które i z dachów zapaskami powiewały wrzeszcząc: „Do mnie, Maciuś, do mnie!” Zaś matki wtórzyły: „Do Kasi przódzi, Maciusiu, do Kasi! Syrek i mendel jajków przyłożę do wiana! Do Kasi!”

Rzypowiadał ucieszenie, jaże chłopaki kładły się ze śmiechu, jeno Kłębianki podniosły wrzask na niego, że stary krzyknął:

— Cicho! skrzeczą kiej te sroki na deszcz.

Nie zaraz się uspokoił, więc by przerwać te przekpinki, zapytał:

— Byłeś to, Mateusz, przy wójtowej wojnie?

— Nie. Mówili, co Kozłom sielnie się dostało.

— Że już lepiej nie można. Strach, jak wyglądali! Wójt se pozwolił, no!...

— Gromadzki chleb tak go roznosi, to i bryka.

— Głównie, co się nikogo nie boja. Któż to mu stanie na sprzeciw? Drugi za taką sztukę dobrze by zapłacił, ale jemu włos z głowy nie spadnie. Z urzędnikami się zna, to w powiecie mocen wszystko, co ino zechce...

— Bośta barany, że dacie takiemu przewodzić nad sobą! Poniewiera i wynosi się nad wszystkie, a oni go dziw po nogach nie całują!

— Sami go wybralim nad sobą, to i uważać musim.

— Kto go wsadził, ten i zesadzić może.

— Dyc nie krzycz, Mateusz, jeszcze się rozniesie.

— A doniesą mu, to będzie wiedział. Niech me ino zaczepi!

— Maciej chory, to kto mu inszy poredzi? Kaźden się waguje iść na pierwszego, bo kaźden ledwie swoim biedom wydoli — szepnął stary podnosząc się z ławy.

Podnieśli się wraz i drudzy.

Kto po jadle leżał odpoczywać, kto na drogę wychodził kości przeciągnąć i pasa odpuścić, a kto, jak dzieuchy, do stawu poszły myć garnki a chłodzić się i rajcować. Mateusz zabrał się zaraz do obcieszowania podpór do chałupy, zaś Kłęb fajkę zapalił i na progu przysiadł.

— Kto jeno o drugich stoi, tego bieda wydoi! — mruknął pykając smacznie.

Słońce wisiało nad samą chałupą, przypołudnie zrobiło się nagrzane, ciepłem wiało od pól. Sady stały w cichości, między drzewinami mieniło się od słońca, okwiat cichuśko słał się na trawy, pszczoły brzęczały po jabłoniach, staw polśniewał wskroś gałęzi, nawet ptactwo pomilkło. Przedpołudniowa, słodka senność siała się po świecie.

Że Kłęb, aby nie zadrzemać, powlókł się do dołu z ziemniakami.

Zaś potem cosik ostro pykał przygasłą fajkę i spluwał, odrzucając głowę włosy, opadające mu na twarz.

— Obejrzałeś, co? — zapytała żona wychylając się ze sieni.

— Juści... żeby tak raz w dzień warzyć, starczyłoby ziemniaków do nowych!

— Hale, raz na dzień! Młode i zdrowe, to i żreć potrzebuja.

— Nie dociągniem. Tyła narodu. Dziesięć gąb, a brzuchy mają kiej ćwiercie. Trza będzie cosik zaradzić.

— O jałowce myślisz, co? To ci zapowiadam, że przedać jej nie pozwolę. Rób se, co chcesz, a bydłatka nie dam. Zapamiętaj sobie.

Zatrzepał rękoma, kiejby od osy uprzykrzonej, i gdy odeszła, jął znowu fajkę zapalać.

— Psiachmać baba... Potrza, to i jałowka nie oltarz!

Słońce prażyło prosto w oczy, cienie były jeszcze małuśkie, to się jeno odwrócił plecami i pykał coraz wolniej i rzadziej. Popuścił pasa, bo mu coś ziemniaki ciążyły, słońce

przypiekało, gołębie gruchały we strzesze i cichuśki szmer liści tak rozbierał, że jął się kiwać i żydy wozic po ścianie.

— Tomaszu! Tomaszu!

Ozwał oczy, Agata siedziała pobok, trwożnie poglądając.

— Ciężki macie przednówek — mówiła cicho. — Byście chcieli, to mam parę groszy, wygodziłabym waju. Na pochówek je ścibałam, ale kiejście w takiej potrzebie, pożyczę. Jałówki szkoda. Przy mnie się łoni uległa... z mlecznego gatunku. Może mi Pan Jezus pozwoli dożyć, to mi z nowego oddacie. Wziąć od swojego w potrzebie nie wstyd i gospodarzowi, weźcie — wsunęła mu w rękę samymi złotówkami cosik ze trzy ruble.

— Schowajcie sobie! Jakoś se poredzę.

— Weźcie, dyc jeszcze z pół rubla dołożę, weźcie — prosiła cichuśko.

— Bóg zapłać wama. Cie, jakaście to pocziwa!

— To już całe trzydzieści złotych bierzcie, do równa — supłała z węzełka dodając po dziesiątce — bierzcie — skamlała powstrzymując łzy: dusza się jej darła, jakby każdy grosik pruć sobie z wnętrzości.

Pieniądze dziwnie kusząco lśniły w słońcu. Przymrużał oczy z lubości, grzebiąc między nimi: nowe były i czyste. Wzdychał ciężko zmagając się ze straszną chęcią, jaże odwrócił się i szepnął:

— Schowajcie dobrze, a to podpatrzą i jeszcze wama ukradną.

Napraszała go jeszcze cichuśko, ale jeno tak la zwyczaj, bo kiej się nie ozwał, jęła skwapnie zawijać i chować te swoje skarby.

— Czemuż to nie siedzicie u nas? — zagadnął po jakimś czasie.

— Jakże, robocie żadnej nie poredzę, nawet za gąskami nie wydadzę. Darmo to żreć będę, co?... Słabam, już z dnia na dzień końca czekam. Pewnie, co u krewniaków milej by pomrzeć, milej... choćby nawet w tej komorze po jałówce... juści, jeno gdzieżby wam taki kłopot i turbacje! Całe czterdzieści złotych mam na pochówek... bych to i ze mszą było... po gospodarstwu... co?... Pierzynę bym dołożyła... Nie bójcie się, cichuśko wama usnę, ni się spodziejecie... pokrótce... — jąkała nieśmiało, z bijącym sercem oczekiwania, że ją przyjmie i powie: „Ostańcie!”

Ale się nie odezwał, jakby nie rozumiejąc tych skamlań, przeciągał się jeno, poziewał i jął się chyłkiem przebierać kole chałupy ku stodółce, na siano...

— Gospodarz taki... juści... jakżeby... dziadówkam ino... — Łkała w sobie cichuśkim, żalnym skrzybotem, podnosząc wyplakane oczy ku niemu.

Powlekła się wolniuśko, kaszląc często i przysiadając co trocha nad stawem. Poszła znowu, jak co dnia, wypatrywać po wsi, kajby mogła pomrzeć po gospodarstwu, przez oszukaństwa.

I wlekła się szukać ludzi sprawiedliwych. Snuła się po wsi jako ta nikła pajęczyna, co leci, nie wiedząc, kaj się uczepli.

A naród się prześmiewał i la uciechy radził biedocie, że u krewniaków ostać powinna, zaś Kłębom, niby to z przyjacielstwa, też mówili:

— Powinowata przeciech, grosz swój ma na pochówek i długo wama w chałupie nie zagości... Kajże się to podzieje?

Wszystko to przyszło do głowy Kłębowej, gdy mąż opowiedział jej o dzisiejszym z Agatą. Spać się już położyli, a kiej dzieci jęły chrapać, zaczęła go cicho namawiać:

— Miejsce się znajdzie... w sionce może poleżeć... gęsi się wygna pod szopę... bele czym się przeżywi... długo nie pociągnie... na pochówek ma... Ludzie by nie gadali... a pierzyny nie potrza by oddawać... juści, na drodze tego nie znajdzie — tłumaczyła gorąco.

Ale Kłęb jeno zachrapał w odpowiedzi. I dopiero nazajutrz rano rzekł:

— Żeby Jagata była całkiem bez grosza, przyjąłbym, trudno, dopust Boży, ale tak, powiedzą, co la tych paru złotych dobrość świarczymy. Przeciek już pyskują, co la nas poszła na żebry... Nie można.

Kłębowa, że słuchała się we wszystkim męża, to ino westchnęła żałośnie za pierzyną i poszła przynaglać dziewczyny do pośpiechu.

Kapustę mieli ano dzisiaj sadzić.

Dzień zrobił się był jak i wczorajszy, śliczny, słoneczny i prawdziwie majowy. Wiater jeno przyszedł baraszkujący i swywoił po polach, że zboża chlustały po zagonach kiej

wody rozkołysane. Sady się chwiały z poszumem, gęsto trzęsąc okwiatem, a pełne, ciężkie kiście bzów i czeremchy rozwiewały zapachem. Powietrze szło rzeźwe, przejęte ziemią i kwiatami. Spod leśnych pastwisk śpiewy się niesły z wiatrem. W kuźni dzwoniły młoty. Od samego rana pełno już było na drogach gwarów i ludzi. Kobiety ciągnęły na kapuśniska dźwigając w przetakach i koszach rozsądę, a rozpowiadając w głos o wczorajszym jarmarku i wójtowej sprawie.

Że pokrótce, jeszcze nim rosa obeschła, na czarnych kapuśniskach, pociętych jeno bruzdami pełnymi wody polśniewającej w słońcu, zaroilo się od czerwieni.

Kłębowia z córkami też tam pociągnęła, zaś Kłęb z Mateuszem i chłopakami wzięli się do podpierania chałupy.

Ale skoro słońce zaczęło przypiekać, stary zdał robotę na synów i wywoławszy Balcerek, poszli odwiedzać Borynę.

— Piękny czas, kumie — rzekł Kłęb przyjmując tabakę.

— Galanty. Byle jeno za długo nie przypiekało.

— Stronami przechodzą deszcze, toż i nas nie ominą.

— Robactwo jaże się roi na drzewach, na suszę się ma.

— A jarzyny spóźnione, mogłoby przypalić. Może Pan Jezus nie dopuści... Cóż ta na jarmarku? dowiedzieliście się co o koniu?

— I... dałem starszemu trzy ruble, przyobiecał.

— Że to przezpieczności nie ma żadnej!... człowiek pod strachem cięgiem żyje jak ten zając, a nikt nie poradzi.

— A wójt kiej malowany — szepnął ostrożnie Balcerek.

— Trza będzie pomyśleć o nowym — rzucił Kłęb.

Balcerek spojrział na niego, ale stary dodał gorąco:

— Już wstyd przez niego na wieś idzie. Słyszeliście o wczorajszym?

— I... bitka każdemu przytrafić się może, zwyczajnie... Drugie miarkuję: byśmy za te jego rzady nie dopłacili.

— Sam się nie rozporządza: dyć i kasjer pilnuje, i pisarz, i urząd...

— Psy mięsa pilnują! Warują, a w końcu ty, chłopie, dopłać, bo nie dopilnowali.

— Bogać ta inaczej! Wicie ta co nowego?

Balcerek jeno splunął i ręką machnął; nie chciał gadać, chłop był mrukliwy i przez babę zahukany, to i barzej strzegący języka.

Doszli też do Borynów.

Józka skrobała ziemniaki na ganku.

— Idźcie, ojciec ta sami leżą. Hanusia na kapuśnisku, a Jagna robi u matki.

W izbie pusto było, przez otwarte okno zaglądały kiście bzów i słońce siało się przez zieleń.

Stary siedział na łóżku. Wychudły był, siwa broda jeżyła mu się na żółtej twarzy kiej szceć, głowę miał jeszcze obwiązaną, ruchał cosik sinymi wargami.

Pochwalili Boga, nie odrzekł ni się poruszył.

— Nie poznajecie to nas? — ozwał się Kłęb za rękę go biorąc.

Jakby nic nie wiedział, nasłuchiwał niby tego świegotania jaskótek lepjących gniazda pod strzechą lebo tego szmeru gałęzi szorujących po ścianach i w okno niekiedy zagładających.

— Macieju! — rzekł znów Kłęb wstrząsając nim dziedbko.

Chory drgnął, oczy mu się zatrzęsły, obejrzał się na nich.

— Słyszycie? dyć Kłęb jestem, a to Balcerek, wasz kum; poznajecie, co?

Czekali patrząc mu w oczy.

— Sam tu, chłopcy! Do mnie! Bij psubratów! bij! — krzyknął z nagłą ogromnym głosem, podniósł ręce jakby w obronie i zwałił się na wznak.

Józka wpadła na krzyk i jęła mu głowę obwalać mokrymi szmatami, ale on już leżał cichy, a w szeroko otwartych oczach lśnił jakiś strach śmiertelny.

Wyszli pokrótce, sfrasowani i pełni zgrozy.

— Trup ci tam leży, a nie żywy człowiek! — rzekł Kłęb odwracając oczy na chałupę.

Józka znowu skrobała ziemniaki na ganku, dzieci bawiły się pod ścianą, a w sadzie spacerował Witkowy bociek, zaś wiatr przysłaśniał gałęziami okno wywarte.

Szli czas jakiś w milczeniu zgrozy, jakby z grobu wyszli.

— Każdemu przyjdzie na to, każdemu — szepnął łzawo Kłęb.
— A każdemu... wola Boża, cóż, nie poredzi... Hale, mógł jeszcze pożyć jaką porę, żeby nie ten las...

— Pewnie. Zginął, a drugie się z tego pożywią — westchnął.

— Raz kozie śmierć... mało się to naharował?

— I nama też może niezadługo przyjdzie za nim iść.

Patrzeli kwardo we świat, w pola rozkołysane, na bory widne jak na dłoni, na role zieleniące, na ten dzień jasny, ciepły i zwiesnowy, i dusze im kamieniały w rezygnacji a poddaniu się woli Bożej.

— Nie zmienić tego człowiekowi, coć mu przeznaczone, nie...

I z tym się rozeszli.

Zaś drudzy tegoż jeszcze dnia i następnych poczęli nawiedzać chorego, jeno co tak samo nikogo nie poznawał, że w końcu zaprzestali.

— Jemu tylko pacierze o prędkie skonanie potrzebne — powiedział ksiądz.

A że każdy miał dosyć swoich turbacji a bied, to i nie dziwota, co wrychle zapomnieli o nim, zaś jeśli zdarzyło się komu spomnieć, to jakby o nieboszczyku.

Co prawda, to i leżał se chudziaszek w takim opuszczeniu, kieby już do grobu złożony i trawą porosły.

Komuż ta był w pamięci?

Bywało nieraz, iż całe dni leżał bez kropli wody, może by i pomarł prosto z głodu, gdyby nie Witkowe dobre serce, któren porywał, co się jeno dało, i niósł gospodarzowi, a nawet krowy często poddają kryjomo i mlekiem go poił. Chory bowiem przejmował go dziwnie frasobliwą troską, aż raz ośmielił się zapytać parobka.

— Pietrek, prawda to, że kto przez spowiedzi zamrze, do piekła idzie?

— Prawda. Przeciek ksiądz zawdy tak mówią w kościele.

— To i gospodarz by do piekieł poszli? — przeżegnał się trwożnie.

— Taki człowiek jak i drugie.

— Hale! gospodarz taki człowiek jak i drugie! hale!

— Głupis kiej głąb kapuściany! — zaperzył się Pietrek, długo mu tłumacząc, ale Witek nie uwierzył; swoje on wiedział i zgoła drugie.

Tak ano przechodziły dnie w Borynowej chałupie...

Zaś na wsi kotłowało się kiej w garnku.

Wójtowa bitka to sprawiła, obie bowiem strony szukały świadków, przeciągając naród na swoją stronę.

Chociaż to jeno z Kozłami była sprawa, ale wójt nie zasnął i tego zabiegał. Górę też wziął zaraz z miejsca, bo więcej niżli połowa wsi za nim się opowiedziała. Znali go jak zły szeląg, ale wójtem był przeciech, mógł w niejednym poredzić, ale i mógł dobrze sadła zalać za skórę, to i namową, przypochlebstwem a gorzałką przysposobił sobie świadków, jakich mu było potrza.

Koziół leżał ciężko chory i księdza z Panem Jezusem sprowadzali do niego. Powiedali ta różnie o tej chorobie, bąkając w sekrecie, co jeno udaje, by wójt jeszcze lepiej beknął na sądach. Ale Bóg wie, jak to tam było. Wiedziano jeno dobrze, że sama Kozłowa całe dnie latała po ludziach pomstując a wyrzekając. Opowiadała, co już sprzedała maciorę z prosiętami na lekowanie męża i prawie co dnia wylatywała umyślnie przed wójtów krzycząc wniebogłosy, jako już Bartek umiera, Boga i ludzi sprawiedliwych wzywając na świarczenie i poratunek.

Biedota jeno i co tkliwsze kobiety stanęły po ich stronie, a nawet jeden z pomniejszych gospodarzy, Kobus, że to człowiek był niespokojny i swarliwy. Ale reszta ni słuchać nie chciała, w żywe oczy się wypierając, jakoby co niebądź widzieli, zaś niejeden radził jeschczek, by z wójtem nie zadzierali, bo niczego nie wskórają.

Nowe z tego wychodziły historie, że to Kobus miał ozór niepowściągliwy, łącno się z pięściami ponosił, a baby też w słowach nie przebierały.

Więc jeno wrzaski z tego szły i gniewy, bo cóż? mogli to poredzić gospodarzom i wójtowi?

Nawet już Żyd się z nich prześmiewał i na bóg dawać nie chciał.

A nie przeszedł i tydzień, dość już wszystkie miały tej sprawy i tych jazgotów lamentliwych, że już słuchać przestali.

Aż tu nowa pomoc im przyszła i we wsi znowu się zakotłowało.

Oto Płoszka zmówił się z młynarzem i wraz otwarcie a głośno stanęli po stronie Kozłów...

Juści, szło im akuratnie o nich co o ten śnieg łoński — swoje w tym mieli zamysły i la siebie jakieś wygody rychtowali.

Płoszka był chłop sielnie ambitny, skryty, a we swój rozum i bogactwa dufający, zaś młynarz, wiadomo, co la grosza dałby się powiesić, kutwa i zdzierus.

Wojna się też wnet zawiązała między stronami cicha i zawzięta, boć przy ludziach w oczy świarczyli sobie przyjaćielstwo, witali jak i przódzi, a nawet nieraz i do karczmy pod ręce się wiedli.

Co mądrzejsi wnet się pomiarkowali, jako tej spółce nie o sprawiedliwość chodzi, nie o krzywdy Kozłów, a o coś inszego, może i o wójtostwo.

— Pożywił się jeden, niech się ta pożywią i drugie! — powiadali starzy kiwając głowami.

I tak czas schodził, że męt we wsi był coraz większy.

Aż tu któregoś dnia gruchnęło po chałupach:

— Niemcy w karczmie popasają!

— Na Podlesie pewnikiem ciągną — rzekł ktoś domyślnie.

— Niech jadą z Bogiem!... co wama do nich? — przekładał drugi.

Ale jakaś niespokojna, trwożna ciekawość ośwładnęła ludźmi. Przez sady krzykali se tę nowinę, w opłotkach stawali gadać o niej, a insze zaś już do karczmy się przebierały na przewiady.

Jakoż prawdę rzekli, pięć bryk stojało na podjeździe, a wszystkie na żelaznych osiach, na żółto i niebiesko malowane, budami płóciennymi nakryte, spod których wyzierały kobiety i różny sprzęt gospodarski, zaś w karczmie przed szynkwasem z dziesięciu Niemców popijało.

A tęgie były juchy, rozrosłe i brodate, w granatowe kapoty przyodziane, ze srebrnymi łańcuchami na spaśnych brzuchach, a pyski to jaże się im świeciły od dobrego jada. Szwargotali cosik ze Żydem.

Chłopy całą kupą stawali pobok o wódkę krzycząc, a patrząc i nasłuchując uważnie, ale trudno było wymiarkować choćby i jedno słowo. Dopiero Mateusz, któren z Żydami poredził szwargotać, tak cosik do nich zaszprechował, jaże karczmarz odwrócił się zdziwiony. Niemcy łysnęli jeno po sobie ślepiami, a nie odrzekli, zaś potem i Grzela, wójtów brat, powiedział im jakieś niemieckie słowo. Zadami się wykręciły do chłopów, rechocąc między sobą jakoby te świnię nad korytem.

— To ino prać po tych świńskich pyskach! — rzekł rozniewany Mateusz.

— Kijem by potrza zmacać boki, a wnet by przemówiły.

A Adam Kłębiak szepnął z zapalczywością:

— Pchnę w kałdun tego z brzega, zwali me, to pierzta na odlew.

Powstrzymali go, bo i Niemcy, jakby poczuwszy groźby, wzięli antał z piwem i prędko się wynieśli z karczmy.

— Te, pludry, nie tak śpieszno, portki pogubita!

— Świńskie pociotki! — krzyczeli za nimi chłopaki.

Ale zaraz po ich wyjeździe Żyd wyznał przed parobkami, jako Niemcy już prawie kupiły Podlesie, że już pojechali rozmierzać kolonię, że całe piętnaście familii osiądzie na folwarku.

— My się dusim na zagonach, a Niemcy będą na włókach rozwalali.

— To podkup ich, a nie daj! Rusz rozumem, kiej się masz za mądrale!... — wykrzykiwał na Grzelę Stacho Płoszka.

— Psiakrew z taką sprawą! — zaklął Mateusz bijąc pięścią w szynkwas. — Jak się usadzą na Podlesiu, to i ciężko będzie w Lipcach wytrzymać — zapewniał, że to bywały był we świecie, a Niemców znał dobrze.

Nie wierzyli mu zrazu, ale mimo to cała wieś się zakłopotala; jęli medytować i rozważać, co by z takiego somsiedztwa mogło wypaść złego la Lipiec?

A tu co dnia pastuchy i przechodzący donosili, jako na Podlesiu grunta już rozmierzają, kamienie zwożą i studnię kopią.

Że niejeden przez ciekawość pociągał za młyn ku Woli, a własnymi oczyma sprawdzał, że prawdę powiadali.

Ale jak stoją rzeczy, nie sposób się było dowiedzieć.

Przypierali kowala, bo z Niemcami się już zwąchał i konie im podkuwał, ale wykręcał się i ni to, ni owo odpowiadał.

Dopiero Grzela, wójtów brat, poszedł na przewiady i prawdę wyłożył.

Było zaś tak: dziedzic był winien jednemu Niemcowi piętnaście tysięcy rubli. Oddać nie miał, a ten mu w długu chciał wziąć Podlesie i resztę gotowym groszem dopłacić. Dziedzic się niby godził, a za kupcami posyłał, bo Niemiec dawał jeno po sześćdziesiąt rubli za morgę. Dziedzic zwłóczy, jak może.

— Ale zgodzić się musi! We dworze pełno Żydów, kaźden o swoje krzyczy! Powiadał mi borowy, co już krowy zajęte za podatek. Skądże to weźmie zapłacić? Wszystko na pniu przedane! Lasu przeciek teraz, dopóki z nami w procesie, ciąc mu nie pozwolą. Nie poredzi sobie inaczej i sprzedać musi choćby za bele co — twierdził Grzela.

— Taka ziemia, po sto rubli za morgę nie za dużo.

— Kupujcie, przeda i jeszcze waju w rękę pocałuje.

— Hale, drogi grosz, jak go braknie!

— Miemcy se użyją, a ty, chłopie, ślinę łykaj!

Pogadywali wzdychając żałośnie. Markotność ich rozbierała. Juści, żal było takiej ziemi, bo to przyległa i rodna. Każdemu by się przydało kilka morgów, każdemu. Dyc się już cisnęli na swoich zagonach kiej mrówki, dyc ledwie się już przeżywali ode żniw do żniw. Taki kawał wybranej ziemi, w sam raz la synów i zięciów. Nową wieś by wystawili i łąki mieliby niezgorsze, i woda pobok... Ale cóż, nie poredzi! Miemcy siędą, będą się panoszyć, a ty, człowieku, zdychaj.

— Kaj się to wszystko podzieje? — wzdychali starzy patrząc na młódcz, gżącą się wieczorami po drogach, a było tego, było, jaże się ściany rozpierały! A za cóż to miał kto grunta kupować, kiej ledwie na życie starczyło?

Głowili się niemało, nawet do księdza szli po radę. Nie poredził: z pustego nie naleje.

— Kto nie ma grosza, nie umacza nosa. Biednemu zawdy wiater w oczy!...

Ale i wyrzekania a biadolenia też nic nie pomogły.

A jakby na dobitkę, upały szły coraz większe. Maj dopiero się miał ku końcowi, a przypiekało kieby w lipcu. Dnie wstawały ciche i duszne, słońce od samego wschodu wynosiło się rozpalone na czyste niebo i tak przypiekało, że już po wyżniach i na piaskach jarzyny mdląły pożółkłe, trawy do cna wypalało po ugorach, strugi wysychały, ziemniaki zaś, choć zrazu niezgorzej ruszyły, ledwie okrywały ziemię chudymi łęciami. Oziminy jeno nie ucierpiały wiele, wykłoszone, pięknie wyrosłe, szły jeschczek galanto w górę, jaże chałupy się skryły i jakby do ziemi przycupnęły, dachami jeno widne nad tym borem kłosiszym.

Noce też były duszne i tak nagrzone, że już po sadach sypiali, gdyż trudno było w chałupach wytrzymać.

Zaś przez te gorąca, przez kłopoty i żałości, przez Płoszkowe judzenie na wójta, przez przednowek cięższy latoś niżli po inne roki, dość, że w Lipcach nastał czas dziwnie swarliwy i niespokojny.

Chodzili rozdygotani w sobie upatrując jeno, kogo by żgnąć tym bolącym słowem albo i za orzydle chycić. Kaźden rad stawał przeciw drugiemu, że jakby piekło zrobiło się we wsi. Co dnia bowiem już od świtania trzęsło się od kłótni a wyzwisk, bo co dnia przychodziło coś nowego. A to Kobusowie się pobili, jaże ksiądz musiał godzić i napominać, a to Balcerkowa z Gulbasem kudłów sobie nastrzępili o prosiaka, kóteren marchew spy-skał, to Płoszkowa pożarła się ze sołtysem o przemienienie gąsiąt; to o dzieci szły kłótnie, to o szkody somszedzkie, to o bele co, bych się jeno przyczepiać a kłyźnić, a wrzeszcząć i wyzywać ze wszystkij mocy — że jakby zaraza na wieś padła, tyle powstawało swarów, bijatyk i procesów.

Nawet Jambroży prześmiewał się przed obcymi:

— Niezgorszy przednowek latoś dał mi Pan Jezus! Umarlaków nie ma, nikto się nie lęgnie, nikto nie żeni, a mnie dzień w dzień ktosik gorzalkę stawia, honoruje, a na świadki prosi. Żeby tak parę roków jeschczę się kłócili, a na nic by się człowiek rozpił...

Juści, co się źle działo w Lipcach.

Ale cheba co w chałupie Dominikowej działo się najgorzej.

Szymek powrócił z drugimi, Jędrzych wyzdrowiał, bieda im nie doskwierała jak indziej, to powinno było iść wszystko po dawnemu. Bogać ta poszło, kiej chłopaki odmówiły matce posłuchu! Stawiali się hardo, kłócili ząb za ząb, bić się nie pozwolili, a żadnych robót kobiecych, jak przódzi, ani tknęli.

— Dziwkę se przyjmijcie albo i sami róbcie — powiedali twardo.

Paczesiowa miała żelazne ręce i duszę nieustępliwą — jakże! tyle lat wszystkim rządziła, tyle lat nikto nie śmiał się jej przeciw ni w poprzek stawać. A tu kto stawał? kto się przeciw niej ważył? — własne dzieci!

— Jezus miłosierny! — wołała w zapamiętaniu i złości, przy leda okazji chwytając za kij na synów, chciała ich przemóc i zmusić do posłuchu. Nie dali się, zacięli się jak i matka i poszli na udry. To powstawały prawie co dnia takie wrzaski a gonitwy kole chałupy, jaże ludzie się zbiegali uspokajać.

Nawet ksiądz, snadź przez nią podmówiony, wzywał ich do się, a do zgody i posłuszeństwa napominał. Wysłuchali cierpliwie, w ręce go ucałowali, a za nogi, jak przystało, z pokorą podjęli, ale się nie przemienili.

— Nie dzieciom, wiemy, co nama robić. Niech matka pierwsza ustąpi! — tłumaczyli się przed ludźmi. — Cała wieś się z nas prześmiewała...

A Dominikowa jaże pożółkła ze złości a zmartwienia, bo w żaden sposób zmóc się nie dawali, a przy tym miasto w kościele przesiadywać i po kumach, jak przódzi, musiała teraz robić kole gospodarstwa, Jagusię ciągiem przyzywała do pomocy. Ale i córka nie szczędziła jej zgrzyot i wstydu. Paczesiowa trzymała wójtową stronę, nawet świarczyła przeciwko Kozłom, gdyż była przy bitce i opatrywała wójtów.

Pietr też często wieczorami zaglądał do niej, niby to na poredy, a głównie, bych Jagusię wywołać i prowadzić się z nią na ogrody.

Na wsi się nic nie ukryje, dobrze wiedzą, z czego się kurzy i kaj, to i zgorzenie z tych grzesnych jamorów rosło coraz barzej i dobrzy ludzie już nieraz ostrzegali starą.

Mogła to zapobiec, kiej Jagna mimo próśb i błagań robiła jakby na złość. Wołała bowiem grzech najcięższy i obmowy ludzkie niżli przesiadywanie w tej obmierzłej chałupie mężowej. Złe ją porwało i niesło, a nikto nie był mocen powstrzymać.

Hance to nawet szło na rękę i nawet często o tym rozpowiadała przed ludźmi.

— Niech się zabawia, póki wójtowi nie wzbronią tracić gromadzkie. Dyc jej niczego nie żałuje i zwozi z miasta, co ino może, we złoto by ją oprawił. Niech se używają i końca patrzą. Co mi tam do nich!

Juści, mało to ją własnych zmartwień żarło! Nie żałowała pieniędzy la adwokata, a jeszcze nie wiada było, kiej się Antkowa sprawa odbędzie i co go czeka. A on tam chudziaczek schnął w kreminalu i Bożego zmiłowania wyglądał. W chałupie też się z wolna rozprzegąło. Mogła to dopilnować wszystkiego? Parobek się rozzuchwalał coraz barzej, snadź przez kowala podmawiany, że tak robił, jak mu się podobało, a nieraz, kiej do miasta pojechała, cały dzień się przewalał po wsi. Groziła mu potem, że niech jeno Antek powróci, a z nim się często porachuje.

— Wróć! Jeszcze na to nie przyszło, bych zbójów puszczali! — odkrzykiwał zuchwale.

Jaże cierpła z gniewu, bić by jeno ten pysk niepoczciwy, ale poredzi mu to? Jeszcze ją sponiewiera, a któż to się za nią upomni, kto wesprze? Trza było wszystko znieść i w sobie schować na później, do sposobnej pory, bo jeszcze pójdzie i wszystko na jej ręce spadnie; już i tak ledwie mogła wydolić robocie. Zapadała przeto na zdrowiu coraz więcej. Jakże, i żelazo w końcu rdza przeżre, i kamień jeno do czasu wytrzyma, a nie dopiero słaba kobieta!

Któregoś dnia pod koniec maja ksiądz z organistą pojechali na odpust, zaś Jambroży tak się spił z Niemcami, które często zaglądały do karczmy, że nie było komu przedzwonić na Anioł Pański ni kościoła otworzyć.

Zebrałi się przeto odprawiać nabożeństwo pod cmentarz, kaj pobok bramy stojała mała kapliczka z figurą Matki Boskiej. Każdego maja przystrajały ją dziewczyny w papierowe wstęgi a korony wylęcane i polnym kwieciem obrzucały, broniąc od zupełnej ruiny, gdyż kapliczka była odwieczna, spękana i w gruz się sypiąca, że nawet ptaki już się w niej nie gnieździły, a jeno niekiej, w czas słót jesiennych, pastuch jaki schronienia szukał.

Smętarnie drzewa, lipy staruchy, brzozy wysmukłe i te pogięte krzyże osłaniały ją nieco od burz zimowych i wichrów.

Zeszło się sporo narodu i jak się naprędce dało, przybrali kapliczkę w zieleń a kwiaty, ktosik śmieci wygarnął, ktosik żółtym piaskiem wysypał, że nawtykawszy w ziemię u stóp figury świeczek i lampek zapalonych, wraz jęli klękać nabożnie.

Kowal przyklęknął na przedzie, przed progiem, zarzuconym tulipanami a głogiem różowym, i pierwszy zaczął śpiewać.

Było już dobrze po słońcu, mroczowało, niebo na zachodzie paliło się jeszcze we złocie całe i bledziuską zieleńią przytrząśnięte, czas był cichy, obwisłe warkocze brzóz jakby się lały ku ziemi, zboża stanęły przygięte, kieby zasłuchane w dźwiękliwy bełkot rzeczki i w to cichuśkie strzykanie koników polnych.

Ostatnie stada do obór ściągaly; od wsi, z pól, z miedz już niedojrzanych buchały niekiedy jazgotliwe śpiewki pastusze i długie, przeciągłe poryki. Zaś naród śpiewał, wpatrzony w jasną twarz Matki, co wyciągała błogosławiące ręce nad wszystkim światem:

Dobranoc, wonna lilija,
Dobranoc!

Zapach młodych brzóz powiał ze smętacza i wraz też słowiki jęły jakby próbować gardzieli, wyciągać rwaną nutą, wzbierać mocą, jaże w końcu buchnęły złote, spienione strugi, jaże połały się te trele perliste, te kląskania cudne i te lube, rzewliwe zawodzenia, zaś niedaleko ze zbóż ozwały się też pana Jackowe skrzypice przywtarzając ludziom tak słodko, cichuśko a przejmująco, jakby to te żytnie, rdzawe kłosy dzwoniły o się, to złote niebo lebo przyschła ziemia taką pieśnią zagrała majową.

I już wraz śpiewali wszystkie, i naród, i ptaszki, i skrzypice, a kiej na to oczymgnienie ustawiali, kiej słowiki tak się zaniesły, aże cichło, a struny jakby tchu nabierały, wtedy nieprzeliczony żabi chór podnosił rechotliwe głosy i grał zgodliwym skrzekiem i nukaniem przeciągłym.

I tak już szło na przemiany.

Długo się owo nabożeństwo ciągnęło, jaże kowal zaczął przyśpieszać, wydzierał się mocno, nad drugimi górując, a często wołał za siebie:

— Pośpieszajta się, ludzie... — że to opózniali się z nutą niektóre.

A nawet raz huknął na Maciusia Klębowego:

— Nie drzyj się, jucho, boś nie za bydłem!

Że zgodliwie już poszło, i głosy podrywały się razem kiej te stada gołębie i krążąco, z wolna unosiły się ku niebu ciemniejącemu.

Dobranoc, wonna lilija!
Dobranoc!
Niepokalana Maryja!
Dobranoc!

Mrok już zgęstniał i noc ciepła i cicha świat otulala, zasie na niebie występowały gwiazdy rosą roziskrzoną, kiej się zaczęli rozchodzić.

Dzieuchy, wpół się pobrawszy, zawodziły po drogach.

Hanka powracała jeno z dzieckiem na ręku i srodze czegoś zadumana, gdy przysunął się kowal i w podłe szedł.

Nie ozwała się; dopiero przed domem, widząc, iż nie ostaje, rzekła:

— Wstąpicie to, Michał?

— Przysiędę w ganku i powiem co wam — szepnął cicho.

Ścierpła nieco, szykując się jakąś nową biedę posłyszeć.

— Byliście pono u Antka? — pierwszy zaczął.

— Byłam, ale mnie do niego nie puścili.

— Tegom się i bojał.

— Mówcie, co wiecie! — mróz ją przeszedł.

— Co ja ta wiem?... tyła jeno, co mi się udało ze starszego wyciągnąć.

— A co? — wparła się w słupek i dziecko mocniej przycisnęła do siebie.
— Powiedział, że Antka przed sprawą nie wypuszcza.
— Laczego! — ledwie wyjąkała, dygot ją trzął i łamał. — Dyc... przeciek adwokat mówił, co może puszcza.

— Hale, żeby im uciekl! Tak przez niczego nie puszcza! Wiecie, przyszedłem dzisiaj do was całkiem po przyjacielsku. Co tam pomiędzy nami było, to było; obaczycie kiedyś, że był praw... Nie wierzyliście mi... wasza wola... ale teraz wysłuchajcie, co rzeknę, a jak księdzu na spowiedzi, tak prawdę powiem... Z Antkiem jest źle! z pewnością ciężko go zasądzą, może na dziesięć lat. Słyszycie to?...

— Słyszę, ale nic a nic nie wierzę — uspokoiła się nagle.
— Każdy nie wierzy, póki nie przymierzy; prawdę wam rzekłem.
— Zawdy taką mówicie — zaśmiała się wzgardliwie.

Ciepnał się i jął gorąco upewniać, jako teraz z prostego przyjaźniostwa przyszedł, bych poredzić. Słuchała chodząc oczyma po obejściu, już się parę razy podnosiła niecierpliwie: krowy ano nie wydojone porykiwały w oborze, gęsi były nie zapędzone na noc i źrebak gonił się w opłotkach z Łapą, a chłopaki rajcowały w stodole. Nie wierzyła mu juści ani słoweczka. — Niech się wygada, może się wyda, z czym przyszedł — myślała trzymając się na baczności.

— Cóż poredzić? co? — odpowiadała, byle coś rzec.
— A, rada by się nalazła — powiedział ciszej jeszcze.

Odwróciła się do niego.

— Dać wykup, to go puszcza jeszcze przed sprawą, a potem to już se poredzi, choćby i do tej Hameryki... nie zgonią...

— Jezus, Maria! Do Hameryki! — krzyknęła bezwolnie.

— Cichocie, jak pod przysięgą mówię, tak dziedzic radził. „Niech ucieka — powiada — najmniej dziesięć lat... zmarnuje się chłop...” Wczoraj mi mówił.

— Uciekać ze wsi... od gruntu... od dzieci... Jezu... — to ino zrozumiała.

— Dajcie jeno wykup, a resztę to już Antek postanowi, dajcie...

— Skądże to wezmę?... Mój Boże, w tyli świat... od wszystkiego.

— Pięćset rubli chcą! Przeciek macie te ojcowe... weźcie je na wykup... policzym się później... byle jeno ratować...

Skoczyła na równe nogi.

— Jako ten pies ciągiem jedno szczekacie! — chciała odejść.

— Ciepiecie się jak głupia — rozgniewał się. — Tak se ino powiedziałem... Hale, będzie się tu honorować o bele słowo, a tam chłop w kreminale zgnije. Powiem mu, jak to zabiegacie, by mu ulżyć.

Przysiadła znowu, nie wiedząc już, co myśleć.

Opowiadał szeroko o tej Jameryce, o ludziach znajomych, które tam pojechały, że listy piszą, a nawet pieniądze przysyłają la swoich. Jak tam dobrze, jaką wolę ma kaźden, jakie bogactwa zbierają. Antek mógłby zaraz uciekać: zna Żyda, którego już niejednego wyprowadził. Mało to już takich uciekło! Zaś Hanka mogłaby jechać potem la niepoznaki. Grzela wróci z wojska, to spłaciłby z ojcowizny, a nie, kupiec się też rychło znajdzie.

— Poradźcie się księdza, obaczycie, co wama przytwierdzi moje słowa. Poznacie, że mam prawo i ze szczerego serca namawiam, nie la swojej wygody. Jeno przed nikim ani pary z gęby, bych się strażnicy nie zmiarkowali, zaś wtedy i za tysiące go nie puszcza, a jeszcze w kajdany zakuja — zakończył poważnie.

— Skąd wziąć na wykup! tylachna pieniędzy! — jęknęła.

— Znam kogoś z Modlicy, kto by dał na dobry procent... znam i drugich... pieniądze by się nalazły... Moja w tym głowa... pomógłbym.

I długo jeszcze radził a namawiał.

— Rozważcie, trza rychło postanowić.

Odszedł cicho, że ani spostrzegła, kiej się zapodział w nocy.

Późno już było, w chałupie spali, tylko Witek siedział pod ścianą, jakby stróżując gospodyni, na wsi też wszyscy legli, nawet psy nie poszczekiwały, woda jeno bulgotała i ptaki zawodziły w sadach. Księżyc się wtoczył na niebo i szedł srebrnym sierpem przez te straszne, mroczne wysokości. Białe i niskie mgły pokrywały łąki, zaś nad żytami wisiał

płowy tuman kwietnej kurzawy; staw polśniewał wskroś drzew kieby tafla lodowa... Aże dzwoniło w uszach od tej cichości a słowicznych kląskan i zawodzeń.

Hanka siedziała wciąż na jednym miejscu jakby przykuta.

— Jezu, uciekać ze wsi, od gruntu, od wszystkiego! — myślała jedno w kółko.

Groza ją przejęła, rosnąc z minuty na minutę, a serce ściskając strasznym żalem i przeżeniem.

Łapa zaczął wyc na podwórzu, słowiki ścichły, zawiął wiat, że zakolebały się cienie i jęklivy, smutny szum przeleciał.

— Kubową duszę obaczył! — szepnął Witek żegnając się strachliwie.

— Głupiś! — skarciła go, spać wypędzając.

— Kiej przychodzi, do koni zagłada, obroku im dosypuje... bo to raz?...

Nie słuchała już, cichość znowu spadła na świat, słowiki zaśpiewały, a ona siedziała kieby zmartwiała, powtarzając niekiedy z męką i strachem:

— W cały świat uciekać! Na zawsze! Jezu miłosierny! Na zawsze...

IX

Jeszcze były po świątkach umajenia chałup do cna nie przewiedły, kiej któregoś dnia rankiem najniespodziewaniej zjawił się Rocho.

Jeno co dopiero po mszy i długiej rozmowie z księdzem pokazał się na wsi. Niewiela ludzi kręciło się w obejściach, że to pora była osypywania ziemniaków, lecz skoro się rozniesło, jako Rocho idzie przez wieś, wnet ci ten i ów na drogę śpieszył witać dawno nie widzianego.

A on zaś szedł, jak zawdy na kiju się wspierając, wolniuśko, z podniesioną głową, w tej ci samej kapocie szarej, i tak samo z różańcami na szyi; wiat mu rozgarniał siwe włosy, a chuda twarz jaśniała dziwną dobrocią i weselem.

Wodził oczyma po chałupach i sadach, prześmiechując się radośnie do wszystkiego, witał się z każdym z osobna, że nawet dzieciom, co się były do niego garnęły, główiny przyglądał poczciwie, zaś do kobiet pierwszy zagadywał, tak był rad, że wszystko zastaje po dawnemu.

— W Częstochowie byłem na odpuszcie — odpowiadał, gdy napierali ciekawie, kaj się to zadziewał przez tyła czasu.

Ale tak się szczerze cieszyli z jego powrotu, że zaraz po drodze jęli mu rozpowiadać lipeckie nowiny, a ktosik już i rady jakiejś zasięgał, zaś drugi chciał się wyzalić, odwodząc go na stronę i supłąc przed nim turbacje, kiejby ten grosz na ostatnią potrzebę schowany.

— Do cna ustalem, dzień jaki odpocznę — tłumaczył się zbywająco.

Na prześcigi jęli go zapraszać do swoich chałup.

— Na tymczasem zakwateruję się u Macieja, jużem to Hance przyobiecał; a przyjmie mnie kto potem, do tego przystanę na dłużej.

I żwawo ruszył do Borynów.

Juści, co Hanka przyjęła go radośnie i z całego serca ugaszczać chciała, ale skoro jeno złożył torby i odzipnął nieco, do starego się wybrał.

— A obaczcie ich, leżą w sadzie, że to gorąc w chałupie. Mleka wama bez ten czas uwarzę, a może byście i jajków zjedli? co?

Ale Rocho już był w sadzie i chyłkiem przebierał się pod gałęziami do chorego, którego leżał w półkoszku, wymoszczonym pierzyną, i kożuchem przyokryty. Łapa, zwinięty w kłębek, warował mu przy nogach, a Witków bociek gajdał się pociesznie między drzewami kieby na straży.

Sad był stary i mroczny; rozrosłe drzewiny tak przysłaniały niebo, że dołem na murawach jeno niekajś gmerały się słoneczne pręgi, podobne złotym pająkom.

Maciej wznak leżał. Rozruchane gałęzie z cichym poszumem chwiały się nad nim płachtą cieniów, że jeno czasem, kiej ją wiat ozdarł, słońce chlustało mu w oczy i coraz kawał modrego nieba się odsłaniał.

Rocho przysiadł.

Drzewa szumiały, czasem pies warknął na muchy, a niekiedy rozświegotane jaskółki śmignęły wskroś pni czarnych na pola zielone i rozkołysane.

Chory naraz zwrócił się do niego.

— Poznajecie mnie, Macieju, co? Poznajecie?
 Borynie leciutki przyśmiejch wionął po twarzy, oczy się zatrzępały i jął ruhać sinymi wargami, ale głosu nie dobył.

— Jak Pan Jezus przemieni, to możecie jeszcze wyzdrowieć.
 Snadź rozumiał, gdyż potrząsł głową i jakby niechętnie odwrócił się od niego. Zapatrzył się znowu w rozkołysane gałęzie i w te słoneczne bryzgi, zalewające mu oczy raz po raz.

Rocho jeno westchnął, przeżegnał go i odszedł.

— Prawda, co ojcu jakby już lepiej? — pytała Hanka.
 Długo coś miarkował, aż rzekł cichym, ważnym głosem:
 — Toć i lampa przed zagaśnięciem żywszym płomieniem wystrzeli na ostatku. Mnie się zdaje, co Maciej już dochodzi... Aż mi nawet dziwno, że jeszcze żyje; przecież na wiór wysechł...

— Dyc jeść nic nie chce, nawet mleka nie zawsze popije.
 — Musicie być gotowe, że lada dzień skończy.
 — Pewnie, że tak, mój Boże, pewnie. To samo wczoraj mówił Jambroży, a nawet radził, żeby już nie czekać i trumnę obstalować.
 — Kaźcie zrobić, nie będzie długo czekała, nie... Jak duszy pilno ze świata, niczym jej nie powstrzyma, nawet płakaniem, boby już poniektóre całe wieki ostawały między nami — mówił smutnie, zabierając się do mleka, które mu narządziła, i popijając z wolna, wypytywał, co się tu we wsi działo.

Powtarzała, co już był słyszał po drodze od drugich, i o swoich kłopotach jęła się skwapnie a szeroko rozwodzić.

— Kaj to Józka? — przerwał jej niecierpliwie.
 — W polu, ziemniaki osypuje z komornicami i Jagustynką, zaś Pietrek pojechał do lasu: zwozi Stachowi drzewo na chałupę.
 — Buduje się to?
 — Przeciek pan Jacek dał mu dziesięć chojarów.
 — Dał mu? Powiadali mi coś o tym, ale nie uwierzyłem.
 — Bo to i nie do wiary! Zrazu nikto nie powierzył. Obiecał, ale przeciech niejeden obiecuje. Obiecanka cacanka, a głupiemu radość — powiedają. A pan Jacek dał Stachowi list i kazał mu z nim iść do dziedzica. Nawet Weronka się przeciwiała, by szedł, bo powiada, co będzie buty darł na darmo?... jeszcze się z niego wyśmieją, że zawierzył głupiemu... Ale Stacho się uparł i poszedł. I powiada, że może w pacierz po oddaniu listu dziedzic go kazał zawołać na pokoje, poczęstował gorzałką i rzekł: „Przyjeżdżaj z wozami, to ci borowy wycechuje dziesięć sztuk budulcu...” Dał mu Kłęb koni, dał sołtys, dałam i ja Pietrka. Dziedzic już na nich czekał w porębie i zaraz sam wybrał co najsmiglejsze z tych, co to je zimą cięli la Żydów. No i zwożą, bo dobrze trzydzieści wozów będzie z gałęziami. Stacho galantą chałupę se wyszykuje! Nie potrza mówić, jak panu Jackowi dziękował i przeproszał; bo po prawdzie wszyscy go mieli za dziadaka i za głupawego, że to nie wiada, z czego żyje, i pod figurami, to we zbożach grywa na skrzypicy, a czasem tak bele co i nie do składu powie, jako ten niespełna rozumu... A on taki pan, że mu sam dziedzic posłuszny!... Kto by to przódzi dał wiarę?...

— Nie patrzcie na człowieka, jeno na jego uczynki.
 — Ale dać tylachna drzewa, które, jak Mateusz rachuje, warto z tysiąc złotych, i to jeno za Bóg zapłać, tego jeszcze nie bywało!
 — Powiadali, co za to starą chałupę bierze w dożywocie...
 — Hale, tyle warta co ten trep rozłupany! Jużeśwa nawet myśleli, czy w tej dobroci nie ma jakiego podejścia, jaże Weronka dobrodzieja się redziła. Skrzyczał ją, że głupia.
 — Bo i prawda. Dają — to brać i Bogu za łaskę dziękować.
 — Przeciek człowiek niezwycajny brać darmochoy i jeszczech od dziedziców! Słyszane to rzeczy! Jakże, kiej to chłopu dał co z dobroci? Żeby po najmniejszą poredę iść, a i to na ręce patrzą, zaś w urzędzie się przez grosza nie pokaż, bo ci jutro przyjsć każą albo za niedzielę... Przez tę Antkową sprawę dobrze poznałam, jakie to jest urządzenie na świecie i niemało już pieniędzy wyniesłam...
 — Dobrze, coście mi Antka wspomnieli. Wstępowałem do miasta.
 — Toście go może widzieli?

— Nie było czasu.

— Jeździłam niedawno, nie puścili me do niego. Bóg wie, kiej go obaczę.

— Może i prędzej, niżli miarkujecie — rzekł z uśmiechem.

— Jezus, co wy powiadacie!

— Prawdę! W głównym urzędzie powiedzieli mi, że Antka mogą przed sprawą puścić na wolę, jeśli kto poręczy za nim, co nie ucieknie, albo da w zastaw sądowi pięćset rubli.

— Rychtyk podobnie i kowal mówi! — jęła zaraz opowiadać jego rady co do słowa.

— Rada dobra, ale że to Michałowa, nieprzezpieczna: ma on tu coś w tym, ma... Ze sprzedaniem się nie śpieszyć: z grontu wyjeżdża się w ogiery, a powraca rakiem, na czworakach... Co inszego trzeba wynaleźć... Może by kto poręczył?... przewiedzieć się potrza między ludźmi... Juści, żeby pieniądze były...

— Może by się i nalazły — szepnęła ciszej. — Mam cosik gotowego grosza, jeno zrachować nie poredziłam, ale może by chwaciło...

— Pokażcie, to razem przeliczymy.

Zniknęła gdzieś w obejściu, a powróciwszy po jakimś pacierzu przywarła drzwi na zasuwę i położyła mu węzełek na kolana.

Były w nim papierowe pieniądze, były i srebrne, a nawet było parę złotych i sześć biczów koralii.

— To po matce, dał je Jagnie, a potem snadź odebrał — szepnęła przykucając przed ławą, na której Rocho rozliczał.

— Czteryście trzydzieści dwa ruble i pięć złotych! Od Macieja, co?

— Tak... juści... dał mi po świętach... — jąkała czerwieniąc się.

— Na zastaw nie starczy, ale moglibyście co sprzedać z inwentarza!

— Juści, mogłabym sprzedać macioreę... krowę jałową też by można, zbędna, Żyd już o nią przepytywał... to parę korczyków zboża...

— A widzicie, ziarnko do ziarnka i zbierze się miarka. Bez niczyjej pomocy Antka wykupimy. Wie to kto o waszych pieniądzech?

— Ociec mi dali na ratowanie Antka, przykazując, abym nikomu ni słówkiem nie pisnęła. Wama pierwszemu się zawieram. Jakby Michał...

— Nie rozgłoszę, bądźcie spokojni. Jak powiadomią, że pora, pojedę z wami po Antka. Uładzi się jakoś na dobre, uładzi, moi kochani — szeptał całując ją w głowę, bo mu się do nóg rzuciła z podzięką.

— Rodzony ociec lepszy by nie był — wołała z płaczem.

— Wróci chłop, Panu Bogu podziękujecie. Gdzie to Jagusia?

— Dyc jeszcze do dnia pojechała do miasta z matką i z wójtem. Powiadały, co do rejenta, stara pono gront przepisuje na córkę.

— Wszystko Jagnie? a chłopaki?

— Przez złość do nich, że to chcą działów. Piekło tam u nich, a to dzień nie mija przez kłótni, zaś wójt broni Dominikowej, opiekunem był nad sierotami jeszcze po śmierci Dominika.

— A ja myślałem, że co inszego, bo to mi różnie opowiadali.

— To świętą prawdę mówili. Jagną się ano opiekują, ale tak, co mi wstyd rozpowiadać podrobnie. Stary jeszcze rzezi, a ta jak suka... Nie powtarzałabym po kim, ale samam ich w sadzie zdybała, no...

— Dajcie mi gdzie wypocząć — przerwał jej powstając z ławy. Chciała mu słać Józine łóżko, ale wołał iść do stodoły.

— Pieniądze dobrze schowajcie — ostrzegł ją jeszcze i poszedł.

Aż dopiero po południu się pokazał, zjadł obiad i na wieś się wybierał, kiej Hanka z wielką nieśmiałością się odezwała:

— Byście mi to, Rochu, ołtarz pomogli przystroić...

— Prawda, jutro Boże Ciało. Gdzież to go stawiacie?

— Gdzie i co rok, przed gankiem. Pietrka ino patrzeć z lasu, przywiezie gaci jodłowej i świerczaków, zaś Jagustynkę z Józką zarno po obiedzie pchnęłam po ziela na wianki.

— A świece, lichtarze macie to już?

— Jambroży przyobiecał przynieść z kościoła wczesnym rankiem.

— U kogoż to jeszcze będą stawiali ołtarze?

— Po naszej stronie u wójta, zaś po tamtej u młynarza i przed Płoszkami.

— Pomogę wam, wstąpię jeno do pana Jacka i przed zmierzchem przyjdę.

— Kaźcie Weronce, by zaraz z rana przyszła pomagać!

Kiwnął głową i poszedł już prosto do Stachowej rudery.

Pan Jacek siedział na progu, jak zawdy, papierosa palił, bródkę skubał i przewłóczył oczyma po rozkołysanych zbożach, i za ptakami patrzył.

Zaś przed chałupą i pod trześniami leżało już parę tęgich chojarów i kupy wierzchołów i gałęzi, stary Bylica kole nich laził, wymierzał toporzyskiem, gdzie jaki sęk odciupnął siekierą i ciągiem mrucał:

— I tyś przyszedł na nasze podwórko... juści... galantyś, widzę... Bóg ci zapłać... zaraz cię Mateusz do ostrego kantu wyrychtuje... na przyciesie zdatnyś... sucho miał będziesz, nie bój się...

— Jakby do żywej osoby mówi — szepnął zdziwiony Rocho.

— Siadajcie. Z radości w głowie mu się pomieszało, całe dni tak przesiaduje przy drzewie. Słuchajcie no.

— A i ty wystalaś się, chudziaczko, w boru, to se teraz odpoczniesz... juści, nikto cię już nie ruszy!... — gadał stary gładząc miłosnymi rękoma żółtą, złuszczoną korę sosny.

Polazł do najgrubszej, zwalonej na drózkę, kucnął przed przekrojem i patrząc z lubością na żółte, nabrzmałe żywicą słoje, mamrotał:

— Tylachnaś, a dali ci radę! co? Żydy by cię do miasta wywieźły, a tak Pan Jezus pozwolił, co u swoich ostaniesz, u gospodarzy, obraży na tobie powieszą, ksiądz cię wodą święconą skropi, juści... co?...

Pan Jacek jeno prześmiewał się z tego nieznacznie i pogadawszy cosik z Rochem, wziął skrzypki pod pachę i miedzami ruszył ku borom.

Rocho zaś potem u Weronki siedział wysłuchując różności.

Na świecie miało się już pod wieczór, upał przechodził, a nawet już od łąk przewiewały chłodnawe ciągi, wiater też niezgorzej jął dmuchać od samego południa, że żytnie pola, rdzawe od młodych kłosów, toczyły się skłębione kiej wody, raz po raz zakolebały się gwałtownie, zakręciły wirem i chlustały ku drogom i miedzom, jakby już ino, ino wylać się miały, ale jeno tłukły płowymi grzywami o ziemię i poddawały się w tył, kiej stado źrebców dęba stojących. Wiater z różnych stron parł na nie i miotał kiejby la zabawy, że wzburzone znowu hulały po zagonach pełne gurb płowych, zielonych zatok, rdzawych smug i chrzęstu, i trzepotów. Skowronki wydzwaniały wysoko, czasem stado wron przeciągnęło, ważąc się na wietrze i spadając odpoczywać na rozkołysanych drzewinach. Słońce już czerwieniało opuszczając się coraz niżej i po całym świecie, po polach rozkołysanych i po sadach trzepoczących się niby stada na uwięzi rozlewał się z wolna czerwony brząsk kończącego się dnia.

Zaś z powodu jutrzejszego święta ludzie wcześniej schodzili z pól, kobiety wiły wianki przed chałupami, dzieci zносиły naręcza tataraku, przed Płoszkami i młynarzem stożyły się brzeziny i świerki, które wkopywali, kaj miały się stawiać ołtarze, gdzie już i dzieuchy mailły ściany, drogę też miejscami równali zasypując wyboiska, któraś też jeszcze prała nad stawem, że ino kijanka trzaskała i gęsi strachliwie gęgały.

Rocho właśnie zbierał się wyjść od Weronki, kiej na topolowej we srogiej kurzawie ukazał się ktosik pędzący na koniu. Wstrzymywały go nieco wozy ze Stachowym drzewem, że polem chciał objeżdżać.

— Te! konia ochwacisz, kaj ci tak pilno! — krzyczeli.

Wyminął ich jakoś i pognął do wsi z całych sił, jaże koniowi zagrała wątroba.

— Hej! Adam, poczekaj no! — wołał Rocho.

Kłębniak wstrzymał się nieco i jął krzyzczeć z całych sił:

— A to nie wiecie, jakieś zabite leżą w boru! Jezus, zatkało me całkiem. Konia pasłem na smugu i jużemy z Gulbasiakiem jechali do dom, aż tu przed Borynowym krzyżem koń się rzucił w bok, jażem bęcnał na ziem. Patrzę: ki licho strachnęło konia? a tu jakieś ludzie w jałowcach leżą... Wołałim, a oni nic, leżą kieby pomarłe...

— Głupi, będzie tu cudeńka rozpowiadał! — zawrzeszczeli.

— Obaczcie sami: leżą tam! Gulbasiak też widział, jeno co ze strachu w las pognął do komornic, które susz zbierały. Nieżywe leżą.

— W imię Ojca i Syna, to jedźże wójta powiadomić!

— Wójt jeszcze z miasta nie przyjechali — rzekł ktosik.

— To sołtysowi dać znać!... kole kowala drogę poprawia z chłopakami!... — wołali za nim, bo już ostrym galopem się puścił.

Juści, co po wsi w ten mig się rozgłosiło o pomordowanych, wrzask się czynił zgrozy pełen i bieganina, ludzie jaże się żegnali z przerażenia. A nim słońce zaszło, z pół wsi wyległo na drogi. Ktoś dobrodzieja uwiadomił, że wyszedł przed plebanię rozpytywać, kupą już tam szli niemałą, rając z cicha, młodszy puścił się nieco naprzód topolową, a wszyscy z wielką niecierpliwością czekali na sołtysa, którego wozem pojechał zabierając ze sobą Kłęba i parobków.

Długo czekali, bo dopiero o zmierzchu powrócił, ale ku niemałemu zdumieniu wójtowymi końmi i bryką. Zły był jakiś, bo srodze kłął i podcinał szkapy, ani myśląc przystawać przed ciżbą, ale ktoś konie za uzdy chycił, że musiał przystanąć i rzekł:

— Juchy te chłopaki, wymyśliły sobie co niebądź la zabawy. Żadnych zabitych nie było w lesie, ludzie se jakieś spały pod krzakami. Złapię Kłębiaka, to ja mu dam strachania. Spotkałem po drodze wójta i zabrałem się z nim, to cała historia. Wio! małuśkie!

— A cóż to wójt chory, że leży kiej baran? — pytał ktoś zaglądając do wasaga.

— Śpik go zmorzył i tyła! — śmignął konie i już kłusem ruszył.

— ścierwy te wisusy, żeby taką rzecz wymyślić!

— Gulbasiaka to sprawka, on pierwszy do psich figłów!

— Rzemieniem by ich złoić, co mają ludzi trwożyć po próżności!

Wyrzekali z oburzeniem, rozchodząc się z wolna po chałupach.

Jeszcze gdzieś stojali kupkami nad stawem szcerwienionym od zórz, gdy się pokazały komornice z ciężkimi brzemionami drzewa na plecach. Kozłowa szła na przedzie, jaże wpół zgięta pod ciężarem, i dojrawszy ludzi wsparła się brzemieniem o drzewo.

— Sołtys waju dobrze ocyganił! — powiedziała ledwie zipiąc z utrudzenia. — Zabitych w lesie nie było, to prawda, ale może co gorszego.

I skoro zebrało się więcej ludzi, zwabionych jej głosem, puściła ozór:

— Wracalim podleśną drogą ku krzyżowi, aż tu Gulbasiak leci naprzeciw i krzyczy zestrachany: „Pod jałowcami jakieś zabite leżą!” Zabite, to zabite, myślę, ale warto zawdy obejrzyć. Poszliśmy... widzimy z dała, prawda, leżą jakieś ludzie kieby nieżywe... jeno im kulasy sterczą spod jałowców. Filipka me ciąga, by uciekać... Grzelowa już pacierz trzepie i mnie też mróz po plecach chodził, alem się przeżegnała, podchodzę bliżej... patrzę... a to pan wójt leży przez kapoty, a pobok Jagusia Borynowa... i śpią se w najlepsze. Spili się w mieście, gorąc był, to se chcieli wypocząć w chłodzie i pojamorować. Jaże buchała od nich gorzałka! Nie budzilim: niech świadki przyjdą, niech cała wieś obaczy, co się wyprawia! Wstyd mówić, jak była rozdżiana, jaże Filipka z litości przyokryła ją zapaską. Czysta sodoma. Stara jestem, a jeszcze o takim zgorzeniu nie słyszałam. Sołtys zaraz przyjechał i budził, Jagna w pola uciekła, zaś pana wójta ledwie na wóz wdygowali, spity był kiej świnią!

— Jezus, tego jeszcze w Lipcach nie bywało — jęknęła któraś.

— Żeby to parobek z dziewczką, ale to gospodarz, ociec dzieciom i wójt!

— A Boryna ze śmiercią się mocije, wody mu nie ma kto podać, a ta...

— Ja bym ją ze wsi wyświeciła! ja bym ścierwę różgami pod kościołem siekła! — zaczęła znowu wrzeszczeć Kozłowa.

— Zgorzenie samo krzyczy; co tu dodawać? — uspokajały ją kobiety, załamując ręce.

— A kaj Dominikowa?

— Z rozmysłem ją w mieście ostawili, bych nie przeszkadzała...

— Jezu, strach pomyśleć, co się wyprawia teraz na świecie!

— Taki grzech, takie zgorzenie, dyć wstyd na całą wieś padnie!

— Jagna się ta osławy nie boja, jutro gotowa to samo robić.

Wyrzekali po chałupach, załamując ręce, że już z tej zgrozy i oburzenia co miętsze kobiety płakały spodziewając się kary srogiej od Boga na wszystkich ludzi. Cała wieś się trzęsła od gadań i lamentów.

Tylko jedne chłopaki, co się były zeszyły na most, wzięły Gulbasiaka rozpytywać podobno i prześmiewały się z całej historii.

— To ci kokot z wójta, no! to chwat! — śmiał się Wachnik Adam.

— Odpokutuje jeszcze za te jamory: kobieta łeb mu obedrze!

— I z pół roku nie przypuści do siebie.
 — Po Jagusi to i nieśpieszno mu będzie do swojej.
 — Psiachmać, la Jagny kaźden by się ważył na wszystko...
 — Jeszcze by! kobieta kiej lania, że nie wiada, czy nalazłby śliczniejszą w jakim dworze: ledwie spojrzy na człowieka, a już ciągotki biorą.
 — Miód, nie kobieta, nie dziwno mi też, co Antek Boryna...
 — Dajta spokój, chłopaki! Gulbasiak łże jedno, Kozłowa drugie, a baby przez zazdrość jeszcze dokładają, zaś po prawdzie to nie wiadomo, jak było... Na niejedną pyskują, choć najpocziwsza — zaczął mówić Mateusz jakimś smutnym i wielce strapionym głosem, ale nie skończył, gdyż się zjawił między nimi Grzela, wójtów brat.
 — Cóż? Pietr śpią jeszcze? — pytali ciekawsi.
 — Brat mój rodzony, ale kto tak robi, psem mi jest od dzisiaj! Ale ta ścierwa wszystkiemu winowata! — wybuchnął wściekłością.
 — A nieprawda! — wrzasnął naraz Pietrek, parobek Borynów, przedzierając się z pięściami do Grzeli — któren tak szczeka, łże jak pies!
 Zdumieli się tą niespodzianą obroną, a on wytrząchając pięściami krzyczał:
 — Wójt jeno winien! To ona mu korale zwoziła? ona go do karczmy ciągała? ona po całych nocach w sadzie warowała, co? Dobrze wiem, jak przyniewalał i kusil! A może i jakich kropli jej zadał, by mu się nie oparła!
 — Obrońca zapowietrzony! nie ciep się tak, bo obertelek zgubisz.
 — Dowie się, co ją bronisz, to ci zasługi podniesie.
 — Albo jakie portki po Macieju ochfiaruje!
 Aż się pokładali ze śmiechów i przekpiwań.
 — Chłop za nią nie stanie się upomnieć ani kto drugi, to ja bronil będę... A będę, psiakrew, i niech jeszcze usłyszę złe słowo, pięści nie pożałuję... Pyskacze juchy, kieby się to przytrafiło z którego siostrą albo kobietą, to by mordy stulili!
 — Zawrzyj i ty pysk, parobie jeden! nie twoja sprawa, pilnuj se końskich ogonów!
 — gruchnął na niego Stacho Płoszka.
 — I bacz, byś czego przódzi nie oberwał — dodał Wachnik.
 — A od gospodarzy ci zasie, kołtunie jeden! — dorzucił jeszcze któryś na odchodne.
 — Gospodarze parszywe, dziedzice ścierwy! Ja służę, ale kryjomo ćwiartek nie wynoszę do Żyda ni z komory niczegój nie porywam! Jeszcze me nie znacie! — krzyczał za odchodzącymi śpiesznie, bo nijako się im zrobiło, że nie odzywając się już na jego wrzaski, porozchodzili się po chałupach.
 Wieczór się już zrobił, jeno że jakiś wietrzny i dziwnie jasny, dawno bowiem było po zachodzie, a na niebie jeszcze leżały szerokie zatoki zórz krwawych, kieby mrowiska porozrywane, i wzbierały z wolna wielgachne chmurzyska. Jakiś niepokój rozwiewał się nad światem, wiatier pohukiwał wysoko, że tylko co najwyższe drzewa szarpały się wierzchołkami, ptaki jakieś z wrzaskiem przeciągały niedojrzane, gęsi też nie wiada czemu krzyczały po obejściach, a psy ujadły kiej wściekle, wybiegając aż na pola. Zaś w chałupach też było podobnie, bo po kolacji nikto w izbach nie ostał ni na progach siadał, jak zwyczajnie: wszyscy do sąsiadów szli kupiąc się przed opłotkami, a z cicha poredzając.
 Wieś była kiej wymarła, nie rozlegały się śmiechy ni śpiewki, jak zawdy w ciepły wieczór, bo wszystkie szepem raili strzegąc się dzieci i dzieuch i wszystkich przejmowało jednakie oburzenie i zgroza.
 U Hanki też się zebrało na ganku parę kum: przyleciały się nad nią uzalać i co nowego o Jagnie dowiedzieć. Poczywały z różnych stron, ale Hanka odrzekła smutnie:
 — Wstyd to i obraza boska, ale i niemałe nieszczęście.
 — Pewnie, a jutro cała parafia będzie o tym wiedziała.
 — I zaraz powiedzą, że co najgorsze, to w Lipcach się staje.
 — I na wszystkie lipeckie kobiety wstyd padnie.
 — Bo wszystkie takie święte, że niechby je kto tak przyniewalał, to samo by zrobiły!
 — zaszydziła Jagustynka.
 — Cichocie, nie pora na prześmiechy! — zgromiła ją Hanka wyniośle i już ani słowem się nie ozwała.

Jeszcze ją dusił wstyd, ale gniew, co ją zrazu chylił na Jagnę, już się kajś zapodział, że skoro kumy się porozchodziły, zajrzała na drugą stronę, niby to do Macieja, ale dojrawszy Jagusię śpiącą w ubraniu przywarła drzwi i po omacku rozebrała ją starannie.

— Niech Bóg broni takiej doli! — myślała potem z dziwną litością i jeszcze parę razy tego wieczora zaglądała do niej.

Jagustynka musiała cosik zmiarkować, bo rzekła jakby niechcący:

— Jagna bez grzechu nie jest, ale wójt najwinniejszy.

— Prawda, i jemu powinni zapłacić za wszystko, jemu! — przytwardzała tak zajadle Hanka, jaże Pietrek spojrział na nią dziękczynnie.

I dobrze utrafiły, bo do późna w noc stary Płoszka i Kozły latały po wsi podburzając ludzi przeciw niemu. Płoszka nawet do chałup zachodził i niby to żartami gadał:

— Udał się nam wójt, w całym powiecie nie najdzie większego chwata!

A że jakoś nie bardzo mu basowali, do karczmy pociągnął. Było już tam kilku pomniejszych gospodarzy, postawił im gorzałki raz i drugi, aż kiej się podcięli, swoje jął wykladać:

— Wójt nam się sprawia? co?

— Nie pierwszyczna mu przecież! — rzucił ostrożnie Kobus.

— Trzymam o nim swoje i nie puszcę z gęby, trzymam! — mrucał podpiły zdziebko Sikora wspierając się ciężko na szynkwasiu.

— Trzymaj se i co drugiego w zębach: nikto ci nie wydziera! — buchnął Płoszka i już cicho jął podjudzać na wójta prawiąc, jaki to zły przykład la ludzi daje, jaki wstyd przez niego i różne różności.

— Trzymam i o tobie swoje, jeno ci nie powiem — mrucał znowu Sikora.

— Zwalić go z urzędu, to jedyna rada, zaraz mu trąba zmięknie! — prawil stawiając nową kwaterkę. — Posadziłem go na wójtostwie, to mocnim i zesadzić! To, co dzisiaj zrobił, wstyd la całej wsi, aleć gorsze robił, z dziedzicem zawdy trzymał na szkodę gromady, szkołę chce w Lipcach stawiać, Miemców na Podlesie to on pono dziedzicowi naraił. A hula ciągiem, pije, stodołę sobie postawił, konia przykupił, mięso co tydzień jada i herbatę pija — za czyje to pieniądze? co? Juści, nie za swoje, jeno za gromadzkie...

— To trzymam, co świętuch jest wójt, ale i ty byś swojego ryja chciał wsadzić do koryta! — przerwał mu mamrot Sikory.

— Spił się i bele co powiada.

— Swoje trzymam, że cię na wójta nie wybierzem!

Odsunęli się od niego i cosik długo w noc uredzali.

Zaś nazajutrz jeszcze rozgłośniej jęli rozgadywać całą historię, bo ksiądz zabronił stawiania ołtarza przed wójtem, jak to co rok bywało. Juści, co się wszystkiego dowiedział i zaraz rano kazał wołać Dominikową, która była dopiero o północy wróciła, i taki był zły, że organistę zwymyślał, a Jambroża cybuchem przekropił.

Ów dzień Bożego Ciała przyszedł był, jak i poprzednie, wielce pogodny, jeno dziwnie duszący i cichy; najmniejszy powiew nie przewiewał nad ziemią, słońce zarno od wschodu jęło prażyć niemiłosiernie, że w rozpalonym i suchym powietrzu liście mdlały powiędłe i zboża się kłoniły bezwładnie, piasek parzył w nogi kiej zarzewie, zaś ze ścian ściekały żywice, żarem wytopione.

Folgował se Pan Jezus i prażył coraz mocniej, ale naród jakby na to nie baczył, gdyż już od samego świtania rejwach się czynił na wsi i sroga krętanina: szykowali się do kościoła, a dziewczyny, które miały nosić feretrony i sypać kwiatem przed dobrodziejem na procesji, biegały kiej oparzone jedne do drugich przymierzać stroiki, a czesać się i cudeńka wygadywać między sobą, zaś starsi na gwałt stroili ołtarze; stawiali u młynarzów, przed plebanią, zamiast u wójta, i przed Borynami, że Hanka wraz z domownikami już od świtu pomagała Rochowi.

Skończyli też prawie pierwsi, a tak pięknie przybrali, jaże się ludzie zdumieili powiedając, co nawet piękniejszy od młynarzowego.

I prawdę rzekli: przed gankiem stanęła kieby kapliczka, wpleciona z brzoźowych gałęzi a zieleni, wykryli ją całą wełniakami, że jaże grało w oczach od kolorów, zaś w środku, na podwyższeniu, stanął ołtarz, przykryty bielušką i cienką płachtą i zastawiony świecami a kwiatami w doinkach, które Józka oblepiła w strzyżki ze złotego papieru.

Wielki obraz Matki Boskiej wisiał nad ołtarzem, a pobok zawiesili mniejsze, ile się jeno zmieściło. Zaś la większej przyozdoby nad samym ołtarzem przyczepili klatkę z kossem, którego Nastusia przyniesła: ptak się wydierał po swojemu, że mu to Witek z cicha przygwizdywał.

A całe opłotki od drogi wysadzone były świerczyną na przemian z brzózkami, żółtym piaskiem grubo wysypane i zarzucone tatarakiem.

Józka zносиła całe naręcze modraków, ostrózek, wyczki polnej i przystrajała ściany kapliczki; opięła też nimi obrazy, lichtarze i co ino było można, że nawet ziemię przed ołtarzem potrząsnęła kwiatami; nie darowała i chałupie, gdyż całe ściany i okna ginęły pod zielenią, zaś w snopki dachu nawtykała tataraków.

A przykładali się do roboty wszyscy zarówno, kromie jednej Jagusi, która wymknąwszy się z chałupy wczesnym rankiem, już się nie pokazała.

Wprawdzie skończyli pierwsi, ale już słońce wynosiło się nad wieś i coraz więcej turkotało wozów, z drugich wsi jadących.

Jęli się więc śpiesznie szykować do kościoła.

Witek jeno ostał na straży w opłotkach, bo chmara dzieci cisnęła się oglądać ołtarz i przygwizdywać kosowi, że gałęzią odganiał, a nie mogąc poredzić puszczał na nich swego boćka, którego snadź przyuczony, wysuwał się czająco i groził ostrym dziobem w boscie nogi, jaże z wrzaskiem rozpierzchali się co chwila.

Sygnaturka akuratnie się ozwała, kiej cały dom wyszedł. Józka biegła przodem, w bieli cała, w trzewikach zasznurowanych czerwonymi tasiemkami, z książką w rękę.

— Witek, jak ci się widzę? co? — pytała obracając się przed nim na pięcie.

— Galanto, kiej ta biała gąska! — odrzekł z podziwem.

— Tyła się na tym rozumiesz co twój bociek. Hanka pedzieli, co żadna we wsi tak się nie przystroi — trzepała obciążając przykrótkie obleczenie.

— Cie!... a kolana ci się czerwienią przez kieckę niby gęsi spod pierza.

— Głupiś! Łapie w ogon se zajrzyj! Hale, boćka schowaj: ksiądz przyjdzie z procesją i jeszcze go obaczy i pozna — przestrzegęła ciszej.

— Prawda, że śwarna i przystrojona, a i gospodyni też się rozczapierza kiej ten indor! — szeptał wyglądając za nimi na drogę, ale wspomniawszy przestrożę zaciągnął boćka do dołu po ziemniakach, zaś la obrony przed dziećmi Łapie przykazał warować przed ołtarzem, a sam poleciał do Macieja, leżącego w sadzie, jak co dnia.

Na wsi już całkiem ścichło, wszystkie wozy przejechały i ludzie przeszli, drogi opustoszały, jeno niekajś w opłotkach bawiły się dzieci, psy wylegały się w słońcu i jaskółki śmigwały nad stawem w rozpalonym powietrzu, zaś w kościele zaraz po sygnaturce rozpoczęło się nabożeństwo, dobrodziej wyszedł ze sumą i organy zagrały, ale snadź wnet po kazaniu uderzyły wszystkie dzwony, i huknęli takim śpiewaniem, jaże gołębie porwały się z dachów, i naród jął się wywalać wielkimi drzwiami, a nad nim wychodziły chorągwie pochylone, światła gorejące i obrazy, niesione przez dziewczyny w biel przybrane, zaś w końcu wynosił się czerwony baldach, a pod nim ksiądz ze złocistą monstrancją w rękę wolniuśko zstępował ze schodów.

A kiej się jako tako ustawili do procesji, czyniąc wskroś ciżby długą ulicę, obrzeżoną zapalonymi świecami, dobrodziej znowuj zaśpiewał:

U drzwi Twoich stoję, Panie!...

A wszystek naród odgruchnął mu w jeden ogromny, niebosięzny głos:

Czekam na Tve zmiłowanie...

I śpiewając ruszyli, cisnąc się we wrótniach smętacza i przepychając, gdyż zjazd był ogromny, cała parafia się stawiała, a nawet wszystkie dwory, że dziedzice prowadziły dobrodziejia i jeszcze w asyście szli pobok ze światłem, zaś baldach niesły gospodarze, jeno jakby na złość Lipczakom, same obce z drugich wsi.

Cała procesja wywalała się z cieniów smętacza na plac, jaże biały i wrzący od spieki, słońce lunęło w oczy, żywym ogniem prażąc, że już się wolno posuwali wśród bicia

dzwonów, śpiewów, w pachnących dymach trybularza i w kłębach kurzawy, jaka się wnet podniosła, wśród światel i tego kwecia, sypanego pod nogi dobrodzieja.

Powiedli się do pierwszego z prawej strony ołtarza, do Borynów; droga się w mig zapchała, jaże płoty trzeszczały, i niejeden we staw zleciał z wysokiego brzegu, i przydrożne drzewa się trzęsły od naporu. Walili ciężką, rozśpiewaną ciźbą głów kiejby tą rzeką mieniącą się od farb, zaś środkiem, niby łódź na fali, płynął czerwony baldach i chwiały się chorągwie, obrazy i święte figury całe w tiulach a kwiatach.

Parli się w tłoku wielkim głowa przy głowie, ledwie już dysząc z żaru i ciasnoty, ale śpiewając z całego serca, całą mocą, wszystkimi gardzielami, że zdało się, jakoby wraz z nimi świat cały śpiewał chwałę Panu — jakoby te lipy wyniosłe, te czarne olchy, te rozgorzałe w słońcu wody, te śmigłe brzoźki, te sady niskie i pola zielone, i dalekości okiem nieobjęte, i chałupy, i wszystko, co ino było, dokładało swój wtór serdeczny, nabrzmiały radością, że pieśń ogromna rozlewała się skłębionym grzmiotem w rozżarzonym powietrzu i ku błademu niebu do słońca się podnosiła.

Aż liście trzęsły się od głosów i ostatnie kwiaty z drzew leciały.

Przed Borynami ksiądz odczytał pierwszą Ewangelię i odpocząwszy ździebko, powiódł naród do młynarzowego ołtarza.

Upał się był jeszcze podniósł, że już zgoła wytrzymać było nie sposób i kurz zapierał gardziele, słońce zbielało i po jasnym niebie jęły się zaciągać białawe, długie smugi, a rozprażone powietrze trzęsło się i mieniło w oczach kiej wrzątek — na burzę się zbierało.

Już z dobrą godzinę ciągnęła się procesja i choć już ustawiali ze spieki, a choć i sam proboszcz spotniały był i czerwony kiej burak, ale obchodzili z wolna, posobnie wszystkie ołtarze, przed każdym wysłuchując Ewangelię i śpiewając nowe pieśnie.

A czasami, kiej naród ździebko ustawszy milknął, że ino tupot nóg się rozlegał, w onej cichości naglej skowronki było słyhać na polach, kukulka gdziesik kukąła zawzięcie i jaskółki świegotały pod strzechami, zaś dzwony bimbały bezustannie; biły z wolna, a długim, mocnym i gorącym głosem.

I chociaż naród znowu śpiewał, chociaż chłopcy nie żałowały gardzieli, kobiety wydierały się cieniuśką nutą, dzieci piskały po swojemu, a małe dzwonki jazgotały i od ciężkiego tupotu dudniała wyschła ziemia — a głosy dzwonów wynosiły się nad wszystkim, śpiewały czysto i górnie, śpiewały niebosiężnie jakimś złocistym, głębokim głosem, przejętym radością i weselem, a tak krzepko i rozgłośnie, jakby kto walił młotami we słońce, iż wszystek świat zdał się kolebać i rozdzwaniać.

Zaś kiej skończyli przed ołtarzami, to jeszcze długo trwało nabożeństwo w kościele, długo huczały organy i rozlegały się śpiewania.

A ledwie co wysypali się przed kościół, bych nieco ochłonąć pod drzewami, grosz jaki dziadom wysupłać i zmówić się ze znajomkami, kiej pociemniało z nagła, daleki grzmot zahuczał i suchy, palący wiat zakręcił, że drzewa się zatargały i kurz się podniósł na drogach.

Ludzie z bliższych wsi jęli na gwałt wyjeżdżać.

Ale zrazu ino drobny deszcz przekropił, gorący i rzadki, że jeszcze parniej się stało i duszniej, zaś słońce paliło niemilosierniej, a żaby nukwały ciszej i sennie, jeno co jakoś pomroczało, dale się przyćmiły, zahuczały znowu grzmoty i na posiniałym wschodzie jęły migotać blade, krótkie błyskawice.

Burza szła od wschodniej strony, kieby sierpem nadciągały ciężkie, granatowe płachty chmur, opite deszczem czy gradem, krótki a hukliwy wiat wyrywał się przodem, świszcząc po czubach drzew i szarpiąc zbożami, ptactwo z wrzaskiem uciekało pod dachy, nawet psy gnały do chałup, bydło wyrywało z pól, a po drogach już się kręciły słupy kurzawy, zaś grzmoty rozlegały się coraz bliżej.

A nie wyszło i dwóch pacierzy, kiej słońce jęło się zatapiać w rudych, paskudnych tumanach i przeświecało kiejby zza szyby przepalanej, grzmoty już zahurkotały nad wsią i uderzył taki wicher, że dziw drzew nie powyrywał, jaże gałęzie i snopki z dachów w cały świat porwał, a pierwsze pioruny trzasnęły gdziesik w bory; całe niebo w mig posiniało niby wątroba, słońce zgasło, zawyły wichry i pioruny jęły bić jeden za drugim, grzmoty zatrzęsły ziemią i ognie błyskawic ozdierały schmurzone niebo, oczy wyżerając blaskami.

Domy dygotały od huków, a wszelkie stworzenie przyczało się w strachu.

Na szczęście, że burza przewaliła się stronami, pioruny były gdzieś daleko, wichura przeszła nie poczyniwszy szkód, niebo zaczęło się już wyjaśniać, gdy przed nieszporamai lunął rześisty deszcz i poszła taka nawałnica, że w mig położyła zboża, rzeka wezbrała, a ze wszystkich rowów, miedz i bruzd waliła spieniona woda.

Uspokoilo się dopiero pod sam wieczór, deszcz przeszedł i na zachód słońce się wykryło zza chmur czerwoną i promienistą kulą...

Lipce ożyły znowu, ludzie jęli wywierać drzwi i wylazić na świat, i dychać z lubością ochłodzonym powietrzem; pachniało wszycko po deszczu, a już najbarzej młode brzoźki i te mięty po ogródkach; przemieęła ziemia jakby się rozpałiła w słońcu; gorzały kałuże po drogach, błyszczwały liście i trawy, pałiły się spienione wody, spływające z radosnym bełkotem do stawu.

Leciuchny wiaterek przegarniał pochylone zboża i rzeźwość mocna i weselna biła od borów i pól i przenikała duszę, że już dzieci z wrzaskiem brodziły po rowach i roztokach, ptaki ćwierkały w gąszczach, psy ujadły, księże perliczki darły się na płotach, a wszystkie opłotki, drogi, chałupy i obejścia zadzwoniły przekrzykami i rozmowami, nawet już tam kajś kole młyna zawiodła któraś piesneczkę:

Deszczyk rosi, zrosi me, zrosi me —
Moją Maryś, nocuj me, nocuj me!

Zaś od pola wraz z rykiem stad spędzanych darły się jazgotliwe, prędkie śpiewki pasterek:

Powiedziałeś, że mnie weźmiesz
Skoro żytko, jarkę zeźniesz;
A tyś zeżon i owiesek —
Teraz szczekasz kieby piesek —
Oj dana, da dana!...

Zaczeły też wyjeżdżać wozy ludzi, którzy ostali przeczekując burzę, ale wiewa gospodarzy ze sąsiedzkich wsi pozostało w gościnie u Lipczaków: byli to ci, co tak pocziwie zjechali pomagać kobietom. Bogatsi ugaszczali ich po domach, nie żałując jadła ni napitków, zaś biedniejsze powiedły swoich dobrodziejów na poczęstunek do Żyda, bo zawdy raźniej w kupie i w karczmie weselej.

Chłopaki sprowadziły muzykę, że już od nieszpórów roznosiło się z karczmy zawodzenie skrzypków, dudlenie basów i brzękliwy warkot bębenka.

A i drudzy też gęsto pociągali na zabawę, gdyż od tyła czasu, bo od samych zapust, nie zbierali się na żadną ochotę.

Narodu się naszło co niemiara, miejsc zbrakło, że sporo musiało się kuncentować siedzeniem na belkach leżących pod karczmą, jeno co czas był piękny i na niebie świeciły złote roztoki, to się gęsto kwaterowali pod ścianą, krzykając na Żyda, by im napitki wynosił.

Ze prawie sama młódź przepelniała karczmę, zaraz też z miejsca poszli oberkiem, jaże ściany i dyle pojękiwały, a przewodził tanom ku niemałemu podziwowi Szymek Dominikowej z Nastusią. Darmo go młodszy, Jędrzych, odwoził, cicho molestując, ale nie poredził, bo parobek się sielnie rozochocił i słuchać nie chciał, gorzałkę pił i do picia Nastkę i kamratów swoich przyniewalał, zaś co urzněła muzyka, dziesiątki rzucał grajkom, Nastkę wpół ujmował i z całej mocy wrzeszczał:

— Jeno ostro, chłopczy, z kopyta, po naszymu!

I nosił się po izbie kiej ten rozhlukany źrebiec, pokrzykując srogo i bijąc siarczyście obcasami.

— Wiechcie, jucha, z butów powytrzącha! — szeptał Jambroży, robiąc łakomie grdyką ku pijącym pobok. — A wali kulasami kiej cepem: jeszcze mu się rozleca! — dodał głośnie, bliżej się podsuwając.

— Baczcie ino, żebyście sami czego nie stracili — mruknął Mateusz, stojący ze swoimi kamratami.

— Gorzałki bym się z wami napił na zgodę — rzekł śmiejąc się Jambroży.

— Naści, szkła jeno nie zechlaj, pijanico! — podał mu pełny kieliszek i odwrócił się plecami, bo Grzela, wójtów brat, zaczął im cosik rać z cicha, że wsparci o szynkwias słuchali uważnie nie bacząc na tany ni na stojącą przed nimi gorzałkę. Sześciu ich było zebranych, wszystkie najprzedniejsze we wsi parobki, same rodowe, gospodarskie syny, radzili pilno, ale że wrzask się robił coraz większy i ciasnota, to przenieśli się do żydowskiej stacji, gdyż alkierz zajmowali gospodarze ze swoimi gośćmi.

Izba była ciasna, zapchana rozbabranymi betami, w których spały Żydzięta, iż ledwie się pomieścili przy stole. Jedna łożówka kopcila się w mosiężnym świeczniku, wiszącym u pułapu. Grzela puścił flaszkę w kolejkę, przepili raz i drugi, ale jakoś nikto nie zaczynał, z czym przyszli: jaże Mateusz rzucił drwiąco:

— Zaczynaj, Grzela, to kiej wrony na deszczu tak siedzita!

Nie zdążył Grzela zacząć, gdy wszedł kowal i witał się szukając, kaj by przysiąść.

— Smolipysk jucha, zawdy tam wszędzie, kaj go nie posiali! — buchnął Mateusz. — W twoje ręce, Michał! — dodał zaraz, tłumiąc gniew.

Kowal wypił i nadrabiając miną ozwał się żartobliwie:

— Nie łasym cudzych sekretów, a nic tu, widzę, po mnie...

— Rzekłeś! Dobrze wama z Miemcami w piątki na sperce z kawą, to jeszcze lepiej będzie dzisiaj, we święto...

— Powiadasz Płoszka bele co, jakbyś się napił... — odburknął.

— Powiedam, co wiadomo, że co dnia z nimi hańdryliczysz.

— Kto mi robotę daje, temu robię, nie przebieram.

— Robotę! co inszego ty z nimi obrabiasz — rzekł ciszej Wachnik.

— Jakeś i z dziedzicem nasz las obrabiał — dodał groźnie Pryczek.

— Widzi mi się, co na sąd trafilem... cie! jak to wszystko wiedzą.

— Dajta mu spokój, robi swoje bez nas, to i my weźmy się do swojego przez niego — powiedział Grzela patrząc mu ostro w ślepie rozbiegane.

— Kiejby was strażnik dojrzał przez okna, pomyślałby, co się zmawiacie na kogo! — niby to drwił, ale wargi mu się ze złości trzęsły.

— Może i tak, jeno nie na ciebie: za małaś figura, Michał.

Nacisnął czapkę i wyszedł trzaskając drzwiami.

— Przewąchał cosik i na zwiady przyleciał.

— Gotów teraz iść słuchać pod okno.

— O sobie jeszcze co takiego usłyszysz, że mu się odechce.

— Cichoja no, chłopcy! — zaczął Grzela uroczyście. — Mówilem już wama, co Podlesie nie sprzedane jeszcze Miemcom, ale leda już dzień mogą pojechać do aktu, a nawet mówili, co na przyszły czwartek.

— Dyc wiemy i trzeba na to zaradzić! — zawołał niecierpliwie Mateusz.

— Radź, Grzela: na książce umiesz, gazetę czytujesz, to ci łączniej.

— Bo jak Miemce kupią i zasięda o miedzę, to będzie jak w Górkach: powietrza prosto zbraknie do dychania w Lipcach i z torbami pójdziemy albo do Hameryki.

— A ojce jeno się we łby skrobią, wzdychają i zaradzić nie poredzą.

— I z gospodarek nam nie ustąpią! — rzucali jeden po drugim.

— Wielka rzecz Miemcy! siedziały takuśko w Liszkach, a nasi ich wykupili co do jednego, że zaś w Górkach było inaczej, to same chłopcy winowate: piły, procesowały się ciągiem i torby se wygrały.

— To i z Podlesia możem wykupić i przegnać! — wołał Jędredek Boryna, stryjeczny Antka.

— Łacno mówić: teraz nie ma za co kupić, chociaż tylko po sześćdziesiąt rubli morgę sprzedają, a potem to znajdziesz z jakie tysiąc złotych za to samo?...

— Zeby ojce wydzieliły każdemu, co jego, a prędzej by poredził.

— Bo pewnie, juści! Zaraz bym wiedział, co robić! — zawrzeszczeli.

— O głupie, głupie! To starzy z całego ledwie się przeżywią, a wy na działach chciecie nazbijać pieniędzy! — przerwał im Grzela.

Zmilkli naraz, bo juści taką prawdę rzekł, jakby obuchem zwałił w ciemię.

— Bieda nie z tego, że ojcowie nie chcą wam popuścić gospodarek — mówił dalej — a jeno z tego, że Lipce mają ziemi za mało, że narodu ciągiem przybywa, gdyż co starczyło za dziadków la trojga, musi się teraz rozdzielać la dziesięciorga.

- Święta prawda! Juści, że tak! Juści! — szeptali sfrasowani.
- To kupić Podlesie i podzielić! — wyrwał się któryś.
- Kupiłbyś wieś, jeno pieniądze gdzieś! — mruknął Mateusz.
- Czekaјta jeno, może się i na to znajdzie jaka rada.

Mateusz się naraz zerwał, buchnął pięścią w stół i zakrzyczał:

— A czekaјcie i róbcie sobie, co chcecie, mnie już dosyć i jak się ozgniewam, to rzucę wieś i do miasta pójdę, tam lepiej ludzie żyją.

— Twoja wola, ale drudzy muszą tutaj ostać i jakoś sobie radzić.

— A bo już wytrzymać nie mogę, jaże diabli człowieka bierą: ciasnota wszędy, że chałupy dziw się nie rozwalają, tyła w nich siedzi, bieda jaże piszczy, a tu pobok leży ziemia wolna i prosi się, by ją wziąć... a nie ugryziesz, choćbyś zdychał z głodu, nie ma jej kupić za co i pożyczyć nie ma od kogo. Żeby to wciórności z takim urządzeniem.

Grzela opowiedział, jak to jest indziej po drugich krajach.

Słuchali wzdychając żałośnie, a Mateusz mu przerwał:

— Cóż nama z tego, że drugie dobrze mają! Pokaż głodnemu miszkę pełną i schowaj, niech się nachla patrzeniem! Dobrze mają: kaj indziej to jest opieka nad narodem, nie tak, jak u nas, gdzie każden chłop rośnie se jako ta dziczka w czystym polu, że czy zmarnieje, czy też wyrośnie — co to kogo swędzi?... bele jeno podatki płacił, w rekruty szedł i urzędowi się nie przeciwiał! Mierzi mi się już takie życie i do grdyki idzie...

Grzela, wysłuchawszy cierpliwie, zaczął znowu swoje:

— Jest tylko jeden sposób, żeby Podlesie było nasze.

Przysunęli się jeszcze bliżej, bych i słowa nie stracić, gdy naraz taki wrzask wstrząsnął całą karczmą, jaże szyby zabrzęczały, i muzyka grać przestała. Poleciał tam któryś na przewiady i opowiadał potem ze śmiechem, co się stało: Dominikowa narobiła takiego piekła, przyleciała bowiem z kijem po synów, chciała ich bić i siłą do domu zabierać, jeno co się oparli, matkę z karczmy wypędzili, a teraz Szymek jął pić na umor, zaś Jędrzych pijany do cna ryczy w kominie.

Nie pytali o więcej, gdyż Grzela zaczął wykładać swój sposób, który był taki: z dzie-dzicem się pogodzić i w zamian morgi lasu zażądać po cztery morgi pola na Podlesiu!

Zdumieli się wielce i strasznie rozradowali taką możliwością, a Grzela jeszcze powiadał, co tak samo się ugodziła jedna wieś koło Płocka, o czym był wyczytał w gazecie.

— Dobra nasza, chłopcy! Żydzie, gorzałki! — krzyknął Płoszka we drzwi.

— Za trzy morgi boru rychtyk by nam wypadło dwanaście pola!

— A nam z dziesięć, cała gospodarka!

— I niechby dodał co niebądź krzaków na opał.

— A za paśniki mógłby dać choć po mordze łąki.

— I nieco budulcu na chałupy! — wołali jeden przez drugiego.

— Jeszcze trochę, a będziecie chcieli, żeby wam dodał po koniu z wozem i po krowie, co? — przekpiwał Mateusz.

— Cichocie no!... trzeba teraz namawiać, aby się gospodarze zebrali, poszli do dzie-dzica i przełożyli, czego chcą: może się i zgodzi.

Mateusz mu przerwał:

— Jak nie ma noża na gardle, to się nie zgodzi: jemu zaraz potrze pieniądze i Miemcy je dadzą choćby jutro, niech się tylko zgodzi... A nim się nasi wydrapią po łbach, nim się naredzą, nim się na jedno zgodzą, nim baby przeciągną na swoją stronę, to miesiące przejdą, dziedzic ziemię przeda i plecy wypnie: będzie miał o czym czekać, jak wypadnie sprawa z borem. Grzelowy sposób jest mądry, jeno widzi mi się, trza go innym końcem stawiać do pionu.

— To gadajże, Mateusz, radź!

— Nie gadać, nie naradzać się, a trza zrobić tak samo jak z borem.

— Czasem tak można, a czasem nie! — mruknął Grzela.

— A ja ci mówię, że można, w inny ździebko sposób, a to samo wyjdzie... Do Miem-ców iść całą gromadą i spokojnie im zapowiedzieć, abych się nie ważyły kupować Podle-sia...

— A takie są głupie, że zaraz się nas ulękną i posłuchają!

— Toteż im się zapowie, że jeśli nie posłuchają i kupią, to nie pozwolim im siać, nie pozwolim się budować, nie damy krokiem się ruszyć za pola. Zobaczycie, czy się nie ulękną! Wykurzymy ich kiej lisów z jamy.

— A juści, niby to se nie poredzą!... jak Bóg w niebie, tak nas znowu za te pogrozy wsadzą do kreminau! — wybuchnął Grzela.

— Zapakują, to i puszczą, wiekować tam nie będziemy, ale kiej nas wypuszczą, to la Miemców będzie jeszcze gorzej... głupie one nie są i przódzi dobrze rozważą, czy im wojna z nami pójdzie na zdrowie... Dziedzic też będzie inaczej śpiewał, jak mu kupców rozpędzimy, zaś nie...

Ale już Grzela nie mógł wytrzymać, zerwał się od stołu i zaczął z całych sił odwozić od tych zuchwałych zamysłów. Przekładał, jakie to z tego wynikną procesy, nowe straty la wszystkich, nowe marnacje, że gotowi powsadzać ich za te ciągle bunty na parę lat do kryminau... że to wszystko da się zrobić spokojnie ze samym dziedzicem... Zaklinał na wszystko i błagał, by nowego nieszczęścia nie ściągali na naród. Prawił ze dwa pacierze i jaże poczerwieniał, jaże całował ich posobnie molestując i prosząc, bych poniechali, ale wszystko to było na darmo, kiejby groch rzucił na ścianę, że w końcu Mateusz rzekł:

— Prawisz kiej w kościele, jakbyś z książki wyczytywał, a nam czego inszego potrza!

Wraz też wszyscy zaczęli mówić, zrywać się, tłuc pięściami w stół, a wrzeszczeć z wielkiej radości:

— Dobra nasza, na Miemców iść, rozegnać pludraków! Mateusz mądrze radzi, jego słuchamy, a któren się boja, niech pod pierzynę się chowa!

Ani sposób już było do nich mówić, tak ich ponosiło.

Żyd w te pore przyniósł flachę, wysłuchał i ścierając na stole porozlewana gorzałkę powiedział nieśmiało:

— Mateusz ma kiepele: mądrą radę daje.

— Cie! Jankiel też na Miemców, no! — zakrzyczeli zdumieni.

— Bo ja wolę trzymać ze swoimi, biedy się użyje, jak i wszystkie, ale jakoś z pomocą boską żyć można... Ale gdzie przychodzą Niemcy, to już tam nie tylko biedny Żydek się nie pożywi, tam pies nie ma co jeść... Niech one zdechną, niech ich ta... tfy... choroba wytłucze!...

— Żyd i trzyma z narodem! Słyszeliście, co?

Dziwowali się coraz barzej.

— Ja jestem Żyd, ale mnie w boru nie znaleźli, ja się tutaj urodziłem jak i wy, mój dziadek i mój ojciec też... to z kim ja mam trzymać?... co?... Czy to ja nie swój?... Przecież jak wam będzie lepiej, to i mnie będzie lepiej!... Jak wy będziecie gospodarze, to ja będę z wami handlował!... jak mój dziadek z waszymi, no nie?... A coście mądrze o Niemcach myśleli, to ja całą butelkę araku postawię!... Wasze zdrowie, gospodarze podleskie! — zawołał przepijając do Grzeli.

Pili gęsto i taka radość nimi owładnęła, że dziw Żyda nie całowali po brodzie, usadzili go między sobą i wszystko znowu rozpowiedzieli, radząc się go we wszystkim. Nawet Grzela się rozchmurzył i przystał znowu do nich, bych go nie posądzili o co złego.

Narada już niedługo trwała, bo Mateusz się podniósł i wołał:

— Do karczmy, chłopcy, nogi wyprostować, dosyć na dzisiaj!...

Hurmą tam poszli, a Mateusz odbił zaraz jakimś Tereskę i puścił się z nią w tany, a za nim drugie zaczęły dziewczki z kątów wyciągać, na muzykantów krzykać i w tany iść kiej wicher.

Juści, co zaraz rzęsiściej gruchnęła muzyka, bo grajki wiedziały, że z Mateuszem nie przelewki, że płaci, ale i bić gotowy.

Roztańcowała się karczma na dobre, z czubów już się galancie kurzyło, że wrzaski, muzyka, tupoty a siarczyste pokrzyki jakby wrzątkiem przepęniały izbę i na świat się rozlewały przez powywierane drzwi a okna, zaś pod ścianami na dworze też szła niezgorsza zabawa, brząkały kieliszki, gospodarze często do się przepijali, a raili coraz głośniejszą i coraz bełkotliwiej.

Noc już się zrobiła, gwiazdy bystro zaświeciły, szumiały cicho drzewiny, a z mokradeł roznosiły się żabie rechotania i huczały niekiedy głosy bąków, po sadach słowiki zawodziły, ciepło było i pachnąco. Używali se ludzie wywczasu na świeżym, chłodnym powietrzu,

a raz po raz jakaś para, trzymając się wpół, wysuwała się z karczmy i w cieniu szła... Zaś pod ścianą było już coraz głośniejsze, gadali wszyscy razem, że trudno się było połapać.

— ...a co jeno wieprzka wypuściłam, że jeszcze i ryja nie zdążył wsadzić w ziemniaki, a ta do mnie z pyskiem.

— Wypędzić ją ze wsi!... Wypędzić!...

— Baczę, co tak samo z jedną zrobili za moich młodych lat!... Przed kościołem do krwi ukarali, krowami wywieźli za kopce i był spokój...

— Żydzie, całą kwaterkę krzepkiej!

— Odebrała mleko mojej siwuli, odebrała!...

— Obrac nowego, to każdy tak samo poradzi...

— Wyrwać złe, póki większego korzenia nie zapuści...

— Pleć zboże, póki chwasty nie zagłuszą...

— Przepijcie no do mnie, a cosik waju rzeknę...

— Byka bierz za rogi, a nie popuszczaj, jaże się zwali...

— Dwa morgi a jedna — trzy morgi; trzy morgi a jedna — cztery morgi.

— Pij, bracie, to i rodzone nie zrobiłyby pocziwiej...

Rwały się z mroków postrzępione rozmowy, że ani rozeznał, kto mówił i do kogo; tylko jeden grubachny głos Jambroża górował wyraźnie nad drugimi w różnych miejscach, przechodził bowiem ciągiem od kupy do kupy, to do karczmy zaglądał i wszędy wygarniając po kusztyczku, pijany już był całkiem, sielnie się potaczał, ale chylił przy szynkwasię któregoś za orzydle i jął go płaczliwie molestować:

— Ochrciłem cię, Wojtek, i twojej kobiecie tak dzwoniłem, jaże mi kulasy popuchły: postaw kieliszek, bracie! A postawisz całą półkwatę, przedzwonię jej na wieczne odpoczywanie i drugą babę ci naraję... młodą, jędrną kiej rzepa! Postaw, bracie, półkwatę...

Młodzież hulala zawzięcie, że cała izba wypełniła się wrzaskiem a wiewającymi kciakami i kapotami, już piesneczki przyśpiewywali przed muzyką i tańcowali coraz zapamiętałej, że nawet starsze kobiety wytrząsały się, piskliwie pokrzykując, a Jagustynka przedarłszy się do środka ujęła się wpół i bijąc nogami o podłogę wyśpiewywała chrzpliwie:

Nie boję się wilka, choćby było kilka!...

Nie boję się chłopca, choćby było kopa!...

X

Owóż te dnie od Bożego Ciała do niedzieli nie przeszły letko Mateuszowi, Grzeli ni ich kamratom; Mateusz bowiem przerwał roboty przy Stachowej chałupie, zaś drudzy też poniechali swoich zajęć, a ino całe te dnie i wieczory chodzili po chałupach w pojedynkę i podjudzali naród przeciwko Miemcom, nawołując do przepędzenia ich z Podlesia.

Karczmarz ze swojej strony też nie żałował namów, a jak było potrzeba na upartych, to i poczęstunków albo borgowań, ale szło kiej po grudzie; starsi drapali się jeno po łbach, wzdychali ciężko i, nie ważąc się na żadną stronę, oglądali się na drugich i na kobiety, które jak jedna ani słuchać nie chciały o wyprawie na Miemców.

— Hale! co im do łbów strzeliło! Mało to już marnacji przez bór?... jeszcze jednego nie odsiedziały i nowe biedy chcą na wieś sprowadzić! — wołały, a sołtysowa, cicha zazwyczaj, jaże pomietło chyciła na Grzełę.

— Jak będziesz niewolił do nowego buntu, to cię strażnikom wydam! Nygusy, ścierwy, robić się im nie chce, to by ino spacerowały! — rozwrzeszczała się przed chałupą.

Zaś Balcerkowa gruchnęła na Mateusza:

— Psy na was spuszcze, próżniaki! Wrzątku naszykuj!

I wszystkie progiem zaległy przeciwko namowom, głuche na tłumaczenia i prośby, że ani sposobu było im trafić do rozumu; zawrzeszczały każdego, a niejedna już i płaczem lamentliwym buchała.

— Nie dam mojemu iść! Kapoty się uwieszę, i choćby mi kulasy obcieli, a nie puszcze!... Dosić my się już nabiedowały!...

— A żeby was, głęby jedne, siarczyste pieruny rozniesły! — klął Mateusz. — To kiej sroki na deszcz krzyczą i krzyczą. Dyc to ciele prędzej zrozumie ludzką mowę niżli kobieta mądre słowo! — wyrzekął głęboko zniechęcony.

— Daj spokój, Grzela, nie trafisz z niemi do rozumu: trza by każdą sprac albo żebych twoja była, to cię wtedy może posłucha — żalił się smutnie.

— Takie już są, że przez moc nie przerobisz: inszym trza sposobem z niemi; oto nie przeciwiać się, przytakiwać, a pomaluśku na swoją stronę pociągać.

Tłumaczył tak Grzela, nie odstępując sprawy, bo chociaż sam był jej zrazu przeciwny, ale skoro rozważył, że inaczej nie można, całą duszą się jej oddał.

Chłop był kwardy i nieustępliwy, a na co się jeno zawiązał, dopiąć musiał, żeby tam nie wiem co przeszkadzało; to i teraz na nic nie zważał: zawierali mu drzwi przed nosem — oknami gadał; kobiety mu wygrażały — nie gniewał się, przyświarczał jeszcze, a kaj było potrza — basował, zaś niejedną o dzieci zagadywał i porządki wychwalał, aż w końcu powiedział swoje, a nie udało się — szedł dalej. Całe dwa dni pełno go było na wsi, w chałupach, po ogrodach, w pola nawet szedł i zagadując o tym i owym ludzi, swoje im prawil, zaś tym, którzy nie miarkowali od razu, kijaszkiem rysował po ziemi podleskie pola, pokazywał działy i cierpliwie tłumaczył korzyści każdego. Ale mimo tych zabiegów na darmo byłyby te wszystkie zachody, gdyby nie pomoc Rochowa. Jakoś w sobotę po południu, zmiarkowawszy, że wsi nie poruszają, wyzwali Rocha za stodoły Borynowe i zwierzili się przed nim; bojali się, że będzie im przeciwny.

Ale Rocho pomyślał krótko i powiada:

— Sposób to zbójceki, ale że na inny już nie ma czasu, pomogę wam z chęcią.

I zaraz poszedł na ogrody do proboszcza siedzącego przy parobku koszącym koniczynę, którego potem rozpowiadał, jako zrazu dobrodziej się ozgniewał na Rocha, krzyczał, zatykał uszy i słuchać nawet nie chciał, lecz potem siedli obaj na miedzy i długo se cosik uradzali. Snadź Rocho go przekonał, gdyż o zmierzchu, kiej ludzie zaczęli ściągać z pól, proboszcz poszedł na wieś i niby to chłodu zażywał, a zaglądał w obejścia, pytał o różności, a głównie z kobietami się zmawiał i w końcu każdemu z osobna a cicho powiadał:

— Chłopaki dobrze chcą. Trzeba się śpieszyć, póki jeszcze czas. Zrobicie swoje, to ja już pojedę do dziedzica i będę go namawiał.

I tyle dokazał, że kobiety się już nie przeciwiały, zaś gospodarze zaczęli wywodzić, iż skoro ksiądz zachęca, to warto by tak zrobić.

Jeszcze się cały wieczór naradzali, ale już rankiem w niedzielę byli wszyscy zdecydowani na jedno.

Mieli iść po niesporach i z Rochem na czele, że to mógł się rozmówić z Miemcami po ichnemu.

Właśnie to był Rocho teraz przybiecał chłopakom; odeszli pohukując z radością; on siedział na Borynowym ganku przesuując ziarna różańca i cosik medytując.

Wcześniej jeszcze było, dopiero co miski sprzątnęli po śniadaniu, że zapach żuru i okrasz wiercił nozdrza, a Pietrek przeciągał się po jadle.

Czas się robił ciepły a nieupałny, jaskółki niby kule przecinały powietrze. Słońce podnosiło się dopiero zza chałupy, iż w cieniach polśniewały jeszcze osuszone, ciężkie trawy i z pól zawiewał chłód pachnący zbożami.

W chałupie cicho było, jak zazwyczaj w niedzielę, kobiety zwiły się kole porządków, dzieci obsiadłszy miskę przed gankiem pojadły z wolna, broniąc się łyżkami i piskiem przed Łapą, którego na gwałt rwał się do spółki, maciora stękała pod ścianą na słońcu, tak ją waliły łbami prosięta dobierając się do mleka, to bociek rozganiał kury i gajdał się za żrebakiem baraszkującym w podwórzu, niekiedy drzewa zaszumiały i sad się rozkolebał, zaś polem rozchodził się jeno brzęk pszczoł idących na robotę i dzwonienia skowronków.

I na wsi zaległa niedzielna cichość, że tylko niekiedy słyhać było głosy, kura któraś zwoływała, to gdziesik nad stawem ze śmiechami a chlupotem pucowały się chłopaki albo kaczki zakwakały.

Drugi leżały puste i rozmigotane w słońcu, mało kto przechodził, jeno niekaj na progach czesały się dziewczyny i ktosik z cicha grał na fujarce.

Rocho przebierał różaniec, czasem nasłuchiwał, a głównie myślał o Jagusi, słyhał ją kręcącą się po izbie, czasem stawała za nim, niekiedy szła w podwórze, a wracając spus-

czła przed nim oczy i krwawy rumieniec oblewał jej twarz wymizerowaną, że zrobiło mu się żal.

— Jaguś! — szepnął dobrotliwie, podnosząc na nią oczy.

Przystanęła z zapartym oddechem czekając, co powie, ale on, jakby nie wiedząc, co rzec, zamruczał jeno co niebądź i zamilkł.

Na swoją stronę znowu odeszła, przysiadła w wywartym oknie i wsparłszy się o futrynę patrzyła żalonymi oczyma we świat rozsloneczniony, na te chmurki białe, co kiej gęsi błakały się po niebie jasnym, i ciężkie westchnienia rwały się jej z piersi, a niekiedy lzy kapwały z zaczerwienionych oczu i płynęły wolno po wychudzonej, mizernej twarzy. Juści, mało to przeszła przez te dni? Dyc cała wieś szczuła na nią, kieby na psa parszywego; kobiety odwracały się plecami, kiej przechodziła, a poniektóre spluwały za nią, przyjaciółki jej nie spostrzegały, chłopcy śmiały się wzgardliwie, a nawet wczoraj najmłodszy Gulbasiak śmignął za nią błotem i zakrzyczał:

— Wójtowa kochanica!

O! to jakby ją noże przeszły i wstyd dziw nie zadusił!

Mój Boże, a bo to była winowata?... spoił ją przeciek, że o Bożym świecie nie wiedziała... mogła się to przeciwic?... a teraz wszyscy na nią, teraz cała wieś ucieka kiej od zapowietrzonej, a nikto w obronie nie stanie.

Gdzież to teraz pójdzie? Drzwi przed nią pozawierają i jeszcze psami szczuć gotowi!... Nawet do matki nie ma iść po co: prawie ją wyгнаła mimo próśb i płaczów... że gdyby nie Hanka, już by co złego sobie zrobiła... Juści, jedna Antkowa zaopiekowała się nią pocziwie, nie cofając ręki pomocnej i jeszcze broniąc przed ludźmi...

A bo i niewinowata, nie, wójt winien, że ją skusił i przyniewolił do grzechu, a już najbardziej winien wszystkiemu ten stary zbuk! Pomyślała naraz o mężu.

— Całe życie mi zawiązał! Panną byłabym, to nie daliby mnie ukrzywdzić, nie... I cóżem to za nim użyła? Ni życia, ni świata!...

Rozmyślała gorączkowo, żalście się w niej kajść zapodziewały, a wstawał natomiast srogi gniew i tak ją rozpręzał, jaże zaczęła biegać po izbie.

— Pewnie, co wszystko złe przez niego... i z Antkiem by tego nie było... i wójt by się nie ważył... i... — skarżyła się. Żyłaby se spokojnie jak przódzi, jak żyją wszystkie... Zły go postawił na drodze i matkę skusił morgami, a teraz musi cierpieć... musi... — ażeby cię robaki roztoczyły!

Wybuchnęła zaciskając mściwie pięście i dojrawszy przez szczytowe okno wasąg z chorym pod drzewami, pobiegła tam gwałtownie i nachylając się nad nim zasyczała nienawistnie:

— Abyś zdechl jak najprędzej, ty stary psie!...

Chory wytrzeszczył na nią oczy i cosik zamamrotał, ale już odleciała: ulżyło jej galancie, miała się już na kim odbijać za swoje krzywdy.

Kował stał na ganku, gdy przechodziła z powrotem, ale udawał, że jej nie spostrzega. Zagadał głośniejszy do Rocha:

— Mateusz rozpowiada, jako ich powiedziecie na Miemców...

— Prosilili, to pójdę z nimi do sąsiadów — powiedział z naciskiem.

— Nowe dybki sobie szykują. Rozwydrzyły się chłopcy na dziedzicu i myślą, że jak znowu pójdą hurmą z kijami a krzykiem, to Miemcy się ulękną i Podlesia nie kupią.

Ledwie się hamował ze złości.

— A może się i wyrzekną kupna, kto wie?...

— A juści! gronta porozmierzali, wszystkie famielie już się sprowadziły, studnie kopią, kamień na fundamenta zwożą...

— Wiem dobrze, że u rejenta jeszcze aktu nie podpisali.

— Mnie się przysięgali, jako już po wszystkim.

— Mówię, co wiem, i gdyby dziedzic znalazł lepszych kupców...

— To przeciek Lipce nie kupią, nikt groszem nie śmierdzi...

— Grzela tu jakoś kalkuluje i zdaje mi się...

— Grzela! — przerwał gwałtownie — Grzela się pcha na pierwszego, a głupi naród bałamuci i do złego jeno prowadzi...

— Zobaczmy, jak to wyjdzie, zobaczymy! — mówił Rocho uśmiechając się nieco, gdyż kował jaże wyrwał se wąsy ze złości.

— Jacek z kancelarii! — zawołał spostrzegając stójkę w opłotkach.
— Dla „Anny Maciejówny Boryna” papier z kancelarii! — recytował Jacek wyciągając jakąś kopertę z torby.
Hanka przybiegła i niespokojnie obracała papier, nie wiedząc, co z nim począć.
— Przeczytam — rzekł Rocho.
Kowal chciał mu zajrzeć przez ramię, ale Rocho zamknął prędko list i rzekł najspokojniej:
— Sąd was zawiadamia, Hanka, że możecie się z Antkiem widywać raz na tydzień.
Hanka, opatrzwszy stójkę, wróciła do izby, zaś Rocho dopiero po odejściu kowala poszedł za nią, wołając radośnie:
— Co innego stoi napisane w papierze, nie chciałem tylko powiedzieć przy kowalu! Sąd powiadamia, byście przywieźli pięćset rubli zastawu albo poręczenie, to Antka zaraz wypuszczą... Co to wam?...
Nie odrzekła, głos jej odebrało, stanęła jak wryta, rumieńce pokryły twarz, potem zbladła kiej ściana, oczy się przyćmiły łzami, rozwiedła ręce i z ciężkim westchnieniem jak długa rymnęła na twarz przed obrazami.
Rocho się wyniósł cichuśko, siedział na ganku i czytając jeszcze ten papier uśmiechał się zarówno rozradowany, zaś po jakimś czasie znowu zajrzał do izby.
Hanka klęczała na środku modląc się całą duszą, że dziw się jej serce nie rozpękło z radości i z onego żaru dziękczynień; krótkie, rwane westchnienia i szepty gorące zdały się całą izbę wypełniać błyskami, biły kiej słupy serdecznego ognia pod stopy Częstochowskiej, żywą krwią spływały. Umierała prawie ze szczęścia, łzy ciekły strumieniami, a wraz z nimi ściekała pamięć wszystkich bólów dawnych, pamięć krzywd wszelkich.
Podniosła się wreszcie i ocierając łzy powiedziała Rochowi:
— Jużem teraz gotowa na nowe, bo choćby przyszło najgorsze, to już takie złe nie będzie.
Aż się zdziwił, tak nagle się przemieniła: oczy się zaiskrzyły, krew zagrała na białych policzkach, prostowała się, jakby jej z dziesięć lat ubyło.
— Uwińcie się ze sprzedażą, zróbcie, co potrzeba, pieniędzy i pojedziemy po Antka, choćby jutro albo we wtorek.
— Antek wraca! Antek wraca! — powtarzała bezwolnie.
— Nie rozpowiadajcie! Powróci, to się i tak dowiedzą, zaś potem trzeba mówić, co go puścili przez zastawu: kowal nie będzie się was czepiał.
Nauczał cicho. Obiecała uroczyście, tylko jednej Józce zawierając tajemnicę, jeno co ledwie już zdzierzała tę straszną radość; chodziła kiej opita, całowała ciągiem dzieci, gadała do żrebaka, gadała do maciory, przedrzeźniała się z boćkiem, a Łapie, którego chodził za nią ze skamleniem i w oczy zaglądał, jakby cosik miarkując, szepnęła w same ucho niby człowiekowi:
— Cicho, głupi, gospodarz przeciek wracają!
I śmiała się, popłakując na przemian, Maciejowi długo o tym rozpowiadała, jaże oczy trzeszczyły wystrachane i cosik mamlął językiem. Zabaczyła już o całym świecie, że Józka musiała przypominać, iż czas już się szykować do kościoła. Hej, ponosiło ją szczęście, ponosiło, że chciało się jej śpiewać, chciało się lecieć we świat i krzykać zbożom, co się do nóg kłaniały ze chrzęstem, drzewinom, ziemi wszytkiej:
— Gospodarz wracają! Antek wróci!
Jaże z onej radości Jagnę jęła zapraszać, bych razem poszły, ale Jagna nie chciała, wolała pozostać.
Nikto jej o Antku nie powiedział, ale domyśliła się łąco wszystkiego z półsłówek i z tego, co Hanka wyprawiała. Poniesła i ją ta wiadomość i rozkołysała jakąś radosną, cichą nadzieją, że nie bacząc na nic poleciała do matki.
Nie w porę przyszła, trafiając akuratnie na srogą kłótnię.
Szymek bowiem zaraz po śniadaniu zasiadł pod oknem z papierosem w zębach, strzykał śliną na izbę, długo medytował, długo się ważył spoglądając na brata, aż w końcu rzekł:
— A to, matko, dajcie mi pieniędzy, bo na zapowiedzie muszę zanieść. Ksiądz pedział, bych przed nieszporami przyjść na pacierze.
— Z kimże się to żenisz? — spytała z urągliwym prześmiechem.

— Z Nastusią Gołębianką.

Nie odezwała się, krzątając się pilnie kole garnków i komina. Jędrzek podkładał drewek i choć się ogień buzował, dmuchał w niego ze strachu, zaś Szymek przeczekawszy z pacierz ozwał się znowu, jeno jakoś pewniej:

— Całe pięć rubli mi dacie, bo i zmówiny trza wyprawić...

— Posyłałeś to już z wódką, co? — pytała tak samo.

— Chodził Kłęb z Płoszką.

— I przyjęła cię, co? — aż się jej broda trzęsa ze śmiechu.

— Jakże!... przyjęła, juści.

— Trafiło się ślepej kurze ziarno: jeszcze by nie, taka wywłoka!

Szymek się zmarszczył, ale czekał, co powie więcej.

— Przynies wody ze stawu, a ty, Jędrzek, wieprzka wypuść, bo kwiczy...

Zrobili to prawie bezwolnie, a kiej znowu Szymek rozparł się na ławce i młodszy jął majdrować cosik pod blachą, stara rozkazała twardym głosem:

— Szymek, picie zanieś jałowce!

— Wynieście se sami, za dziewczkę służył wama nie będę! — burknął hardo, rozpierając się na ławie jeszcze szerzej.

— Słyszales?! Nie doprowadzaj me do złości przy świętej niedzieli...

— Wyście też słyszeli, com rzekł: dajcie pieniądze, a żywo!...

— Nie dam i żenić ci się nie przyzwolę! — buchnęła.

— I przez waszego przyzwolenstwa się obędę!

— Szymek, pomiarkuj się i ze mną nie zadzieraj!

Pochylił się naraz przed nią i pokornie podjął za nogi.

— Dyc was proszę, matko, dyc skamle jak ten pies!...

Łzy mu zalały gardło.

Jędrzek też ryknął i dalejże matkę całować po rękę, obłapiać za nogi a molestować wraz z bratem.

Odgarnęła ich od siebie ze złością.

— Ani mi się waż przeciwzić, bo cię wygonię na cztery wiatry!... — krzyknęła wytrząchając pięściami.

Ale Szymek już się nie uleknął, matczyne słowa śmignęły go kiej biczem, że zakipiał, wyprostował się hardo i rodowa Paczesiów zawziętość buchnęła mu do głowy; postąpił na izbę i rzekł strasznie spokojnie, bodąc ją rozgorzałymi ślepiami:

— Dawajcie pieniądze a prędko!... czekał już ni prosił nie będę!...

— Nie dam! — wrzasnęła rozjuszona oglądając się za czym do ręki.

— To sam se je znajdę!

Skoczył do skrzynki kiej ryś, jednym szarpnięciem oderwał wieko i zaczął z niej walać na podłogę obleczenia. Rzuciła się z wraskiem do obrony, próbowała go tylko zrazu odciągnąć, ale że ani na krok nie ustępował, wczepiła mu rękę w kudły, a drugą zaczęła bić po twarzy i głowie, kopać w zajdy i krzyzczyć wniebogłosy. Oganiał się jeszcze kiej od muchy uprzykrzonej, nie przestając szukać pieniędzy, jaże dostawszy gdziesik w słabiznę, otrząchnął się z taką złością, że padła na izbę jak długa, ale w ten mig się zerwała i chyciwszy pogrzebacz runęła znowu na niego. Nie chciał tej bitki z matką, to się jeno obraniał jeszcze, jak mógł, usiłując jej odebrać żelazo. Wrzask nappełnił izbę. Jędrzek, zanosząc się od płaczu, biegał dookoła nich i skamlał żałośliwie:

— Matulu, laboga!... Matulu!...

Jagna, wszedłszy właśnie na to, rzuciła się ich rozbijając, ale na darmo, bo co Szymek się uchylił i w bok uskoczył, matka dopadała go znowu kiej ta suka rozjuszona i prała, kaj popadło, że już rozwścieczony z bólu oddawać zaczął. Szczepili się kiej psy i taczając się po izbie, tłukli się o ściany i sprzęty ze strasznym wraskiem.

Ludzie już zaczęli nadbiegać ze wszystkich stron, próbując rozdzielić — cóż, kiej przypięła się do niego niby pijawka i biła z oszalałą zapamiętałością.

Aż trzasnął ją pięścią między oczy, chycił za boki i rzucił kiej ocipką na izbę; potoczyła się i niby kloc całym ciężarem padła na rozpaloną blachę, pomiędzy gary pełne wrzątku, komin się rozwałił i wszystko się zapadło...

Juści, co zaraz ją wywlekli z rumowiska, ale chociaż była strasznie poparzona, nie bacząc na ból ni na tłące się kiecki, porywała się jeszcze do niego.

— Wynoś mi się, wyrodku przeklęty!... Wynoś się!... — ryczała nieprzytomnie.

Musieli przez moc gasić ogień na niej i przytrzymywać, bych chociaż twarz spaloną obwalić zmoczonymi szmatami, alić i tak się wydzierała.

— Żebych cię moje oczy więcej nie widziały... żebych cię...

Szymek zaś, ledwie już dychający, zbity i okrwawiony, jeno patrzył na matkę wtrzeszczonymi ślepiami, strach go ułapił za gardziel, trzął się cały, słowa nie mogąc wykrztusić ni wiedząc, co się dzieje.

A ledwie się nieco uspokoiło, gdy naraz stara wyrwała się kobietom z rąk, skoczyła za komin do drąga z obleczeniem i zdzierając z niego Szymkowe rzeczy, jęła je wyrzucać przez okno do sadu...

— Precz z moich oczu! Nic tu twojego, moje wszystko, ani jednego zagonu ci nie dam, ani łyżki strawy, choćbyś zdychał z głodu! — wrzeszczała ostatkami sił i zmożona wreszcie przez srogie boleście padła z rozdzierającymi jękami.

Ponieśli ją na łóżko.

Ludzi się naszło, że zapchali izbę, w sieniach się już gnietli, a i przez okno wtykali głowy.

Jagna już głowę traciła, nie wiedząc, co poczynać, bo stara już prosto ryczała z bólu... Jakże, toć całą twarz i szyję miała wrzątkiem oblane, ręce popieczone, włosy spalone i oczy, że ledwie widziała.

Szymek siadł w sadku pod ścianą chałupy, brodę wsparł na pięściach i jakby zastygł, okrwawiony, w siniakach cały i w tych krzepnących już soplach krwi na twarzy, nasłuchiwał jeno matczynych jęków.

Mateusz przyleciał wkrótce i ciągnąc go za rękę rzekł:

— Chodź do mnie. Nic tu teraz po tobie...

— Nie pódę! Gront mój po ojcach, to na swoim ostanę, nie ustąpię! — gadał z ponurą zaciętością, bezwolnie chytając się pazurami za węgiel.

Nie pomogły prośby ni molestowania, z miejsca się nie ruszył i zaprzestał odpowiadać.

Mateusz przysiadł pobok, nie wiedząc, co z nim począć, zaś Jędrzek, zebrawszy właśnie powyrzucane kapoty, portki i koszule, związał je w płachtę i położył przed bratem nieśmiało.

— Pódę z tobą, Szymek, we świat, pódę! — skamlał rzewliwie popłakując.

— Psiachmać!... pedziałem, nie ruszę się stąd, to się nie ruszę!... — wrzasnął tłukąc pięściami we ścianę, jaże Jędrzych przykucnął ze strachu.

Zmilkli, gdyż nowe straszne jęki rozległy się w izbie: to Jambroz opatrywał chorą, obłożył poparzone miejsca młodym, niesolonym masłem, przykrył jakimś liśćmi, na które znów nawalił zsiadłego mleka i wszystko owinął w mokre szmaty. Przykazawszy Jagusi, by co pacierz zlewała zimną wodą, poleciał śpiesznie do kościoła, gdyż sygnaturka zadzwoniła.

Czas już było na sumę, ludzie walili całą drogą, wozy turkotały i sporo znajomych zaglądało po drodze do chorej, jaże Jagna drzwi musiała zawrzeć przed ciekawymi, tyle co jedna Sikorzyna z nią pozostała.

Wkrótce i uspokoiło się całkiem. Dominikowa ucichła, od kościoła roznosiło się ciche, brzęczące granie organów i głosy śpiewań tchnęły wskroś sadów rozelkanym, pieściwym trzepotem.

Słońce galanto przypiekało, w przypołudniowej cichości drzewa stanęły bez ruchu, jeno niekiedy zatrzęsła się jaka gałązka i zamrowiły się cienie, ptactwo pomilkło, zaś czasami ruszyły zboża i dzwoniąc cichuśkim chrzęstem, zagrały płowymi grzywami.

Chłopaki wciąż siedziały pod chałupą. Mateusz z cicha prawił, Szymek kiwał jeno głową, zaś Jędrzych leżąc przed nimi wpatrywał się w dym Mateuszowego papierosa, co jakby niebieską pajęczyną wynosił się ponad strzechę.

Jagna wyszła z wiadrem po wodę do stawu.

Wtedy Mateusz się podniósł, przybiecując przyjść jeszcze po obiedzie, do kościoła zamierzał iść, ale dojrawszy, iż Jagusia siedzi nad wodą, przystąpił do niej.

Wiadro stało nabrane, nogi trzymała we wodzie.

— Jagusia!... — szepnął cicho, przystając pobok pod olszą.

Spuściła prędko welniak na kolana i spojrzała na niego, ale miała tak przepłakane oczy i żalności a smutku pełne, że mu się serce zatłukło.

— Co ci to, Jaguś? choraś?...

Drzewa się zakolebały bez szumu, sypiąc na jej jasną głowę ulewę migotliwych brza-
sków i cieniów, kieby ten deszcz zielonozłoty.

— Ni... jeno mi niedrójko na świecie, nie... — odwróciła oczy.

— Bym ci co pomógł, zaradził... — rzekł serdecznie.

— Hale? uciekłeś wtedy na ogrodach i już się nie pokazał...

— Boś me skrzywdziła!... Śmiałem to? Jaguś... — pokorny już był i dobry.

— Aleć potem wołałam za tobą, nie usłuchałeś...

— Wołałaś to, Jaguś? naprawdę?!...

— Rzekłam!... Wydrzeć bym się mogła, a nikto by się nie pokwapił!... Kto ta stoi
o sieroty?... Skrzywdzić to kaźden gotowy i sponiewierać!

Łuna oblała jej twarz, odwidła głowę i w zakłopotaniu jęła rozgarniać wodę nogami.
Mateusz też się cosik zamedytował.

Cichość się znowu przędła; granie organów sączyło się kojącą, cichuszką smugą, staw
połsniewał i koliste gurby roztaczały się od nóg Jagusinowych kiej węże pręgowate, cienie
się mrowiły po nadbrzeżnej gładzi, zaś pomiędzy nimi zaczęły już latać spojrzenia i wiązać
się między sobą...

Mateusza coraz silniej ciągnęło do niej, że wzięłby ją był na ręce kiej to dzieciątko
i z nieopowiedzianą dobrością przyhołubił a uspokajał...

— Myślałam, coś mi nieprzyjazny... — ozwała się cichusko.

— Nigdy ci krzyw nie był... nie baczysz to?...

— Hale, może łoni, kiedyś... a teraz tak jak drudzy... jak... — szepnęła niebacznie.

Rzuciło nim nagle przypomnienie, wstał w nim gniew i zazdrość.

— Boś... boś...

Nie, nie poredził wyrzucić ze siebie, co go dusiło, pohamował się jeszcze, że jeno
krótko i twardo powiedział:

— Ostaj z Bogiem!...

Musiał uciekać, aby jej wójta nie wypomnieć.

— Uciekasz, a cóżem ci to znowu za krzywdę zrobiła?...

Wylęknła była i rozżalona.

— Nie... nie... jeno... — mówił prędko, zagładając w jej modre, przepłakane oczy,
a żal, tkliwość i gniew nim miotaly — jeno przepędź tę pokrakę od siebie, przepędź,
Jaguś!... — prosił gwałtownie.

— Abom go to przyciągała? abo go to trzymam! — krzyknęła gniewnie.

Mateusz stanął niepewny i wielce skłopotany.

Płacz ją chwycił, lzy jak groch sypnęły się po rozognionej twarzy.

— Taką krzywdę mi zrobił... tak me spoił... a nikto się za mną nie upomni... nikto
się nie ulituje, a wszyscy na mnie bij zabij! Cóżem to winowata?... co? — skarżyła się
z boleścią.

— Ja mu, ścierwie, odpłacę! — wybuchnęła podnosząc pięście.

— Odpłac, Mateusz! Odpłac, a ja już ci... — przywodziła zawzięcie.

Już się nie odezwał, jeno poleciał ku kościołowi.

Długo jeszcze siedziała nad stawem rozmyślając o Mateuszu, że może się za nią ujmie,
a krzywdzić nie pozwoli.

— A może i Antek — przyszło jej naraz do głowy.

Powróciła do domu, pełna cichych i radosnych przeczuć.

Dzwony zaczęły bić, naród wychodził z kościoła, zaroily się wnet drogi a rozgłośnia-
ły turkotami wozów i rozmowami, śmiechy dzwoniły w powietrzu, szli całymi kupami,
postając niekiedy przed opłotkami, tylko przed chałupą Dominikowej ludzie jakoś cichli,
spoglądali na siebie i przechodzili z zasepionymi twarzami; nawet nikt nie zajrzał do
chorej.

Wnet ci rozgwarzyła się cała wieś, rozgwarzyły się izby a sienie i progi; po sadach też
było głośno i rojno, gdyż zasiadano do obiadów pod drzewami, w cieniach a chłodzie,
że wszędy było widać jedzących, skrzybot łyżek, szczęk mich, a zapachy jądła i skamlania
piesków roznosiły się w skwarnej ciszy.

Tylko u Dominikowej było głucho i pusto: nikt się nie pokwapił z odwiedzinami. Stara pojękiwała w gorączce, Jaguś nie mogła już wysiedzieć, stawała w progu, to wychodziła aż na drogę, to znowu długie czasy patrzyła tęsknie przez okno, zaś Szymek, jak i przódzi, siedział pod chałupą, tyle co jeden Jędrzek głowy nie stracił i wziął się po drugiej stronie domu do gotowania stawy.

Dopiero w jakiś czas po obiedzie zajrzała do nich Hanka, jeno że jakaś była dziwna, rozpytywała o wszystko, turbowała się wielce o chorą, a ukradkiem, przyczajonymi oczyma chodziła za Jagną, wzdychając frasobliwie.

Pokrótcie i Mateusz przyleciał do Szymka.

— Pójdiesz z nami do Miemców? — pytał.

— Gront mój po ojcu, nie ustąpię z miejsca — gadał swoje chłopak.

— Nastusia czeka na ciebie, przeciek macie ponieść na zapowiedzie.

— Nie pódę nikaj... gront mój po ojcach...

— Głupie oślisko! nikto cię za ogon nie ciąga... a siedz se choćby do jutra! — rozgniewał się, a że akuratnie Jagna odprowadzała Hankę w opłotki, przyłączył się do niej, nawet nie spojrzawszy na tamtą.

Poszli razem drogą nad stawem.

— Rocho przyszli już z kościoła? — zagadał.

— Przyszli; już tam i sporo chłopów czeka.

Obejrzał się. Jagna patrzyła za nimi, więc odwracając się śpiesznie, zapytał cicho, nie patrząc w oczy:

— Prawda to, że ksiądz z ambony kogoś wypominał?...

— Słyszałeś, a jeszcze za język ciągniesz.

— Przyszedłem już po kazaniu, powiedali mi o tym, ale myślałem, co jeno cyganią tak la śmiechu.

— I nie jedną wypominał... jaże pięściami wytrząchał... Przykarcać głośno i na drugie kamieniami frygać to kaźden sprawny... jeno złemu przeszkodzić nie ma komu — zmartwiona była głęboko i zła. — Ale wójta to ni słowem nie tknęła, a on tu zawinił najbarzej — dodała ciszej.

Mateusz zaklął siarczyście i chociaż chciał jeszcze o coś pytać, zbrakło mu odwagi. Szli w milczeniu. Hanka czuła się głęboko dotkniętą całą sprawą.

— Juści, że Jagna grzeszyła, juści, że trzeba ją było skarcić, ale żeby ją zaraz wypominać z ambony prawie po imieniu... tego już za wiele... Borynową była żoną, nie jakąś latawicą... — myślała rozżalona. Co pomiędzy nimi było, to ich sprawa, a drugim wara od tego.

— Magdy ni młynarzowych dziewczek to nie wypomina: wiadomo przeciek, co wyrabiają! A na dwórki z Woli też nie wygraża pięściami, zaś o dziedzicze z Głuchowa, choć cały świat wie, jak się tłucze z parobkami, głosu nie podniesie! — mówiła w najgłębszym oburzeniu.

— To prawda, co i Tereskę wypominał? co? — ledwie dosłyszała pytanie.

— Obiedwie wypominał; wszyscy pomiarkowali, o kim gada.

— Ktoś go musiał na nią podmówić — zaledwie zdzierzył wzburzenie.

— Powiadali, że to Dominikowej robota albo i Balcerkowej; jedna się mści na tobie za Szymka i Nastkę, zaś druga chciałaby cię odciągnąć do swojej Marysi.

— To tam raki zimują! Że mi to nawet do głowy nie przyszło...

— Chłopy zawzdy to jeno widzą, co mają na oczach jak wół widne.

— Na darmo się truzi Balcerkowa, na darmo!... jeszcze co oberwać może od Terecki... A na złość Dominikowej Szymek musi się ożenić z Nastką: już ja tego dopilnuję! Ścierwy baby!

— One swoje sprawy robią, a bez to niewinne cierpią — rzekła smutnie.

— I tak jedni na drugich nastają, że już ciężko we wsi wytrzymać.

— Jak Maciej był, to i miał kto załagodzić, mieli się słuchać kogo.

— Juści, wójt trąba, głowy do niczego nie ma i wyprawia takie historie, że posłucha mieć nie może w narodzie. Żeby choć Antek wrócił!...

— Wróci niezadługo, wróci! Ale kto go to posłucha? — oczy jej rozbłysły.

— Jużesmy o tym z Grzelą i chłopakami radzili, że jak powróci, to już my razem zrobimy we wsi porządek. Obaczycie!

— Byłby czas: dyć wszystko się rozwodzi jak te koła bez luśni.
 Doszli wraz do chałupy; na ganku siedziała już gromada.
 Mieli ruszyć w kilkunastu gospodarzy i co przedniejszych parobków, chociaż zrazu cała wieś napierała się iść, jak wtedy na bór.
 Zebrali się oczekując z niecierpliwością na resztę.
 — Wójt także powinien z nami iść! — zauważył któryś ostrugując kij.
 — Do powiatu wezwał go naczelnik; pisarz mówił, co po to, aby zwołać zebranie i uchwalić szkołę w Lipcach i Modlicy.
 — Niech zwołują: przeciek nie uchwalim! — zaśmiał się Kłęb.
 — Byłby zaraz z tego nowy podatek z morga, jak w Dołach.
 — Pewnie; ale skoro naczelnik przykaże, to usłuchać musimy — zauważył sołtys.
 — Cóż on tu ma nam do rozkazywania? Niech se strażnikom przykazuje, by wespół ze złodziejami nie kradli.
 — Zuchwale se poczynasz, Grzela! — ostrzegwał sołtys. — Już niejednego ozór dalej powiódł, niżli mu się chciało.
 — Mówił będę, bo nasze prawo znam i naczałstwa się nie bojam, jeno wam, ciemnym baranom, łydy dygoczą przed bele łachmytkiem z urzędu.
 Wrzeszczał, że stropili się taką zuchwałością i niejednemu skóra ścierpła ze strachu.
 Kłęb podjął:
 — Po prawdzie, taka szkoła nam na nic... Mój Jadam całe dwa roki chodził do Woli, nauczycielowi dowoziłem po korczyku ziemniaków, kobieta też masła i jajków dała mu na święta, a z tego wyszło, co na książce do nabożeństwa przeczytać nie potrafi, zaś po ruskiemu też ani me, ani be... Młodsze co się bez zimę uczyły u Rocha, to nawet pisane rozbierają i na pańskich książkach przeczytać poredzą...
 — To Rocha ugodzić i niechby dalej nauczał; dzieciom szkoła barzej jest potrzebna niżli buty — wtrącił znów Grzela.
 Na to sołtys wsunął się w gromadę i zaczął mówić półgłosem:
 — Rocho byłby najlepszy, to wiem... i moich chłopaków wyuczył... ale nie można. Urząd musiał już coś przewąchać i ma na niego oko... Starszy me spotkał w kancelarii i sielnie wypytywał o niego... Nie rzekłem mu wiele, że zeżlił się na mnie i jął wpierać, jako on dobrze wie, co Rocho dzieci naucza i książki polskie a gazety rozdaje ludziom... Trza go ostrzec, by się miał na baczości.
 — Zła sprawa! Dobry człowiek, pobożny, ale przez niego może spaść na wieś bieda... trza cosik zaradzić... a prędko — wykladał stary Płoszka.
 — Ze strachu to byście go i wydali... co? — szepnął zjadliwie Grzela.
 — Jakby naród buntował przeciw urzędom, a na szkodę wszystkim, to każdy by zrobił to samo. Młodyś, ale ja dobrze baczę, co się działo w tę wojnę panów, jak za bele co chłopów krajali batami. Nie nasza to sprawa.
 — Wójttem chcecie zostać, a głupiście kiej but dziurawy! — dorzucił mu Grzela.
 Przerwali, bo Rocho wyszedł z izby, powiódł oczyma po ludziach, przeżegnał się i zawołał:
 — Pora już! chodźmy w imię Boże!
 Przodem ruszył, a za nim chłopcy wywalili się na środek drogi, zaś z tyłu pociągnęło nieco kobiet i dzieci.
 Skwar też już przeszedł, przedzwaniiali właśnie na nieszpór, słońce przetaczało się ku lasom, niebo wisiało pogodne i jasne, zaś skraje były tak przejrzyste, że nawet dalsze wieś wynosiły się przed oczyma kieby na dłoni, a w zieleni borów okiem mógł rozeznaczyć żółte pnie sosen, białe głą brzózek i szare, wielgachne dęby.
 Kobiety zostały za młynem, a chłopcy szli wolno pod wzgórze. Kurz się wzbili za nimi, że jeno niekiedy zabielała jakaś kapota.
 Szli w milczeniu. Twarze były surowe, miny zadzierzyste, a oczy wynosiły się hardo, nieustępliwie.
 Zaś la ochoty bili niekiedy o ziem dębowymi lagami, a czasem to i ktoś w garście pluć i prężył się kiejby do skoku.
 W godnym porządku ciągnęli jakby za procesją, bo jeżeli któremu wyrwało się jakie słowo, wnet ścichnął pod karcącymi spojrzeniami: nie pora była na rajcowanie, kaźden się stulał w sobie i krzepą wzbierał.

Na kopcach granicznych pod krzyżem przysiedli ździebko odpocząć, ale i teraz nikt się nie odezwał; błędzi jeno cichymi oczyma po świecie. Lipeckie chałupy ledwie widać było zza sadów, złota bania na kościelnej wieży błyszczała w słońcu, pola się zieleniły jak okiem sięgnąć, na pastwiskach pod lasem gmerały się rozsypane stada, dym niebieską strugą wynosił się pod borem z jakiegoś ogniska i śpiewania dziecięce dzwoniły, a granie fujarek roznosiło się po całej ziemi strojnej we zwiesnę, w radość, w dziwny spokój, że niejednemu wezbrało serce cichym żalem i obawą, niejeden westchnął ciężko i trwożnie zerkał na Podlesie...

— Chodźmy, nie o plewy przecież idzie! — przynaglał Rocho, dobrze miarkując, że się ociągać poczynają.

Skręcili prosto do zabudowań folwarcznych, starą zachwaszczoną drogą, że kiejby kwietna wstęga leżała wskroś zbóż zielonych; nędzne żyta niebieszczały od modraków, spóźnione owsy żółciły się całe od ognich, pszenice wymiękłe a przypalone czerwieniały od maków, zaś ziemniaki ledwie co wschodziły. Opuszczenie było widne na każdym kroku i niedbalstwo.

— Prosto żydoska gospodarka, jaże patrzeć boli! — mruknął któryś.

— Najgorszy parobek, a jeszcze lepiej w groncie robi!

— Bo drugi, choćby i dziedzic, a nawet tej świętej ziemi nie poszanuje!

— Doi ją i doi kiej głodną krowę, to i nie dziwota, co zjałowiła.

Wyszli na ugory. Okopcone i zrujnowane zręby budynków wznosiły się już niedaleko, spalony sad poczerniałymi szkieletami drzew, wyciągających się boleśnie ku niebu, otaczał czworaki dworskie o zapadłych dachach i sterczących kominach, zaś pod ścianami, w chudych cieniach pomartwiałych gałęzi, widać było gromadę ludzi. Miemcy to byli. Antał piwa stojał na kamieniach, ktosik w progu przygrywał na fleciku, a oni siedzieli, porozwalani na ławkach i trawie, w koszulach jeno, z fajami w zębach, i pili z glinianych garnczków; dzieci baraszkowały kole domu, a pobok pasły się tęgic krowy i konie.

Musieli dojrzeć idących, gdyż jęli się zrywać, przysłaniać oczy garściami, a patrzeć ku nim i cosik wrzeszczeć, ale jakiś stary Szwab zaszwargotał ostro, że wnet przysiedli na miejsca spokojnie, pociągając z kuflów; flecik zagwizdał nutą jeszcze słodsza, skowronki dzwoniły prawie nad głowami, a ze zbóż sypało się gęste, nie milknące strzykanie świerszczów i kajś niekajś głos przepiórki się wrywał.

A chociaż spieczona ziemia dudniała pod chłopami, a podkówki szczękały o kamienie coraz bliżej, Niemcy się ani poruszyli, jakby nic nie słysząc, a jeno lubując się piwskim i tą słodkością, jaką tchnęło powietrze przedwieczera.

A chłopy już dochodziły, coraz ciężej szli jeno i wolniej, powstrzymując sapania i kije zaciskając; serca się zatukły, gorący dygot warem oblewał krzyże, gardziele zasychały, ale grzbiety się przeżyły i ślepie rozgorzałe hardo wżerały się w Miemców, a z twarzy kieby zastygłych biła surowa zawziętość i nieustępliwa moc.

— Niech będzie pochwalony! — rzekł Rocho po niemiecku, przystając, a za nim półkolem stanęła gromada cisnąc się i przywierając ramionami.

Niemcy chórem odpowiedzieli, nie ruszając się z miejsc. Jeno ten stary, ze siwą brodą, podniósł się i pobladły wodził oczyma po ciżbie.

— Ze sprawą przyszliśmy do was — zaczął Rocho.

— To siadajcie, gospodarze, z Lipiec, widzę, jesteście, to pogadamy po sąsiedzku! Johan, Fryc, ławek dla sąsiadów.

— Bóg zapłać, sprawa krótka, to postoiemy.

— Nie musi być krótka, kiedyście całą wsią przyszli! — zawołał po polsku.

— Bo wszystkich zarówno obchodzi.

— Jeszcze trzy razy tyle ostało w domu! — powiedział z naciskiem Grzela.

— Bardzośmy wam radzi, a kiedyście przyszli pierwsi, to może piwa się z nami napijecie... na sąsiedzką zgodę... Należcie no, chłopcy...

— Wychłaj se sam! Jaki szczodry! Nie na piwo przyszli! — zakrzyczeli gorętsi.

Rocho ich przyciszył oczyma, a stary Niemiec rzekł kwardo:

— No, to słuchamy!

Cichość padła, sapanie a krótkie przydechy się rozległy, Lipczaki barzej się zwarły, dreszcz przejął wszystkich, a Niemcy też stanęli jak jeden, wynieśli się naprzeciw zwartą

kupą i jęli złymi ślepiami wpierać w chłopów, za brody targać, nabzdyczać a cosik z cicha mamrotać.

Kobiety trwożnie wyglądały oknami, dzieci kryły się po sieniach, zaś jakieś wielgachne, rude psy warczały pod ścianami, a oni z dobre Zdrowas stojali tak naprzeciw w głębokiej cichości kieby to stado baranów, co już ślepiami krwawo toczy, przebiera kopytami, grzbiety pręży, lby przygina i leda chwila runie na się rogami, aż Rocho przerwał:

— Przyślim od całej wsi po to — mówił po polsku, głośno i wyraźnie — by was prosić po dobroci, żebyście nie kupowali Podlesia...

— Tak! Juści! Po to! — przywtórzyli za nim trzaskając kijami.

Tamci zrazu osłupieli.

— Co on gada? Czego chce? Nie rozumiemy! — bełkotali uszom nie wierząc.

Więc im Rocho raz jeszcze i po niemiecku powtórzył, a ledwie skończył, Mateusz ciepnął zapalczywie:

— I byście se, pludry, poszły do wszystkich diabłów!

Skoczyli naraz jakby ukropem polani, wrzask buchnął, krzyczeli kłębiąc się a szwargocąc zajadle, trzając kulasami, tupiąc ze złością, że już niejeden z pięściami darł się ku chłopom i wygrażał, ale stali nieporuszeni jak mur, paląc srogimi oczyma, ręce się im jeno trzęsły, a zęby zacinały.

— Czyście wy wszyscy powariowali? — wołał stary podnosząc ręce. — Wzbraniacie nam kupować ziemię! Dlaczego? Z jakiego prawa?...

Znowu mu Rocho wyłożył wszystko spokojnie, szeroko i jak się patrzy, ale Niemiec poczerwieniawszy ze złości, wrzasnął:

— Ziemia jest tego, kto za nią płaci!

— Tak wygląda po waszemu, ale po naszymu jest inaczej, że powinna być tego, komu jest potrzebną — powiedział uroczyście.

— A to w jaki sposób, za darmo może, po zbójceku? — kpił urągliwie.

— Za te dziesięć palców, duża płata! — odpowiedział tak samo Rocho.

— Głupie gadanie! Co tu będziemy czas tracili na żarty, Podlesie kupiliśmy, jest nasze i pozostanie, a komu się to nie podoba, niech idzie z Bogiem i omija nas z daleka. No, czego jeszcze czekacie?...

— Czego? By wam powiedzieć: wara od naszej ziemi! — buchnął Grzela.

— Wyñoście się sami, póki was gonić nie zacniem.

— Póki jeszcze prosimy po sąsiedzku! — wołali drudzy.

— Grozicie. Do sądu podamy! Znajdziemy na was sposób, nie odsiedzieliście jeszcze za las, to wam przyłożą i razem odrobicie! — drwił stary, ale już się trzął ze złości, a i drugie ledwie się hamowały.

— Wszarże przekłete!

— Zbój! Psy śmierzące! — wrzeszczeli po swojemu wijąc się w kupie kiej przydeptane gadziny.

— Cicho, psiekrwie, kiej naród do was mówi! — zaklął Mateusz, jeno że się nie ulękli, krzycząc coraz głośniejszą i całą kupą się przysuwając.

Rocho, bojąc się bitki, ogarniał chłopów, przyciszał i do spokoju niewolił, ale mu się wyrzywali krzycząc jeden przez drugiego:

— Zdzielże który w łeb pierwszego z brzega.

— Juchy im ździebko wypuścić!

— Damy się to, chłopcy? z całego narodu się wytrząsają!

— I na swoim nie postawimy? — wołali drudzy zachęcając się a cisnąc coraz bliżej i groźniej, aż Mateusz odgarnął Rocha na stronę i wysunął się przed Niemców, kiej wilk błyskając zębami.

— Słuchajta, Miemcy! — ryknął wyciągając pięście. — Mówiliśmy do was po ludzku, pocziwie, a wy grozicie kreminalem i przekpiwacie się z nas! Dobra, ale teraz zagramy z wami inaczej! Nie chceta zgody, to wama zapowiadamy przed Bogiem i ludźmi, jak pod przysięgą, że na Podlesiu nie wysiedzicie! Przyszlim z pokojem, a wy chceta wojny! Dobra, kiej wojna, to wojna! Mata za sobą sądy, mata urzędy, mata pieniądze, a my jeno te gole pięście... Obaczmy, czyje będzie górą! A jeszcze to wam dołożę, byście zapamiętali... jako ogień ima się słomy, ale zeżre i murowańce, a chyta się i zboża choćby na pniu... bydło

też pada na paśnikach... zaś żaden człowiek nie uciecze od złej przygody... Spamiętajta, co rzekłem: wojna w dzień i w nocy, i na każdym miejscu...

— Wojna! Wojna! i tak nam, Panie Boże, dopomóż! — huknęli wraz.

Niemcy skoczyli do drągów leżących pod ścianą, kilku wyniesło fuzje, to za kamienie chwyciły, kobiety podniosły wrzask.

— Niech no który strzeli, a wszystkie wsie tu zleć.

— Zastrzelisz, pludro, jednego, to cię drudzy kijami zatłuką jak psa parszywego.

— Nie zaczynajcie, Szwaby, bo z chłopami nie zdzierzyta.

— A waszego mięsa i głodny pies nie tknie.

— Tknij me, pludro jedna, tknij — grozili zuchwale i wyzywająco.

Stali już z bliska, ślepiami się jeno bodąc, przestępując z nogi na nogę, trzaskając kijami a wrzeszcząc zajadle, że wymysły i pogrozy latały nad głowami kiej kamienie, już się wyciągały pazury i niejedni aż dygotał z gotowości, gdy Rocho ogarnął swoich i odwiódł w tył, chłopcy rade nierade odwracały się półbokiem i czujnie, pilnując zajdów, odchodzili, tym ci szydlawiej za się krzykając:

— Ostajta z Bogiem, świńskie pomioty!

— I czekajcie, aż wam czerwony kogut zapieje!

— Zajrzymy tu potaćnować z waszymi pannami!

Jaże ich Rocho musiał przyciszyć, tak srodze gębowali.

Zmierch się już kładł na ziemiach, słońce zaszło, chłodny wiatr przegarniał zboża, że kłoniły się dzwoniąc kłosami, wilgotniały trawy od ros siwych, głosy piszczałek i dziecięskie wrzaski roznosiły się od wsi, żabie rechoty grały na bagniskach i szedł już światem cichy i pachnący wieczór.

Chłopi wracali wolno, rozpięte kapoty powiewały niby białe skrzydła; szli gwarnie, przystając co chwila, któryś już śpiewał, jaże bory oddawały, jensi gwizdali z uciechy, to gwarząc obejmowali gorącymi ślepiami podleskie ziemie.

— Gronty łacno podzielne! — rzekł stary Kłęb.

— Juści, gospodarki można by wykrajać kiej plastry miodu, jedna w drugą, i każda z łąką i paśnikiem.

— Byle jeno Miemcy ustąpiły! — westchnął sołtys.

— Nie turbujcie się, już my w tym, że ustąpią — zapewniał Mateusz.

— Wziąłbym tę ziemię z kraju, przy drodze — szepnął Pryczek Adam.

— A mnie by się widziały w pośrodku, te z figurą — rzekł inszy parobek.

— Ja bym się darł o te od Woli.

— Cie, żeby tak dostać na ogrodach po foliwarku!

— Jaki mądrała, najlepsze by chciał!

— Wystarczy la wszystkich po kawale — uspakajał Grzela, bo już byli się sprzeczać zaczęli.

— Jeżeli dziedzic się zgodzi, a odda wam Podlesie, to niemała praca was czeka, niemały trud — ozwał się Rocho.

— Wydolim! wydolim wszystkimu! — wołali radośnie.

— Owa! nie straszna praca na swoim!

— Nawet wszystkim dziedzicowym ziemiom byśmy poradzi.

— Niech jeno dadzą, a obaczycie!

— Człowiek bych się wparł w ziemię kiej drzewo i niech mu kto poredzi, niech poprobuje wyrwać!

Rozgwarzali się między sobą, coraz prędzej idąc, bo już od wsi zaciemniała gromada kobiet biegnących naprzeciw.

XI

Już tak dniało, że caluśki świat pokrył się był sinawą modrością kiej śliwa dojrzała, gdy Hanka zajechała przed chałupę, jeszcze leżącą we śpiku, ale na ostry turkot bryki dzieci wypadły z wrzaskiem i Łapa jął szczekać radośnie i wyskakiwać przed końmi.

— A kaj Antek? — krzyczała z proga Józka nadziewając przez głowę wełniak.

— Za trzy dni dopiero go puszczą, ale powróci już niechybnie — odpowiadała spokojnie, całując dzieci, a rozdając im kukielki.

Witek też wyleciał ze stajni, a za nim źrebak, którego ze rżeniem jął się dobierać do klaczy, Pietrek wyciągał z wasągą sprawunki.

— Koszą to? — pytała siadając zaraz w progu, by dać piersi najmłodszemu.

— W pięciu zaczęli wczoraj w południe, Filip, Rafał i Kobus za odrobek, a Klębów Jadam i Mateusz przynajęci.

— Mateusz Gołąb, cie?...

— Juści, mnie też było dziwno, ale sam chciał, powieda, jako nie chce do cna zgarbacieć przy ciosołce, to musi se grzbiet wyprostować przy kosie.

Jagna wywarła okna po swojej stronie i na świat wyjrzała.

— Śpią to jeszcze ociec?

— W sadyie leżą, nie wnosilim go na noc, bo w izbie strasznie gorąco.

— Jakże tam z matką?

— Po dawnemu, choć może i ździebko lepiej. Jambroz lekują, przychodził wczoraj i owczarz z Woli, okadził ją, maście jakieś dał i pedział, co do dziewięciu niedziel będą zdrowi, byle jeno na światło nie wychodzili.

— To pono najlepsze na oparzelinę! — odrzekła, za czym, dając dziecku z drugiej piersi, wypytywała skwapliwie o wczorajsze nowiny, jeno krótko to trwało, bo biały dzień się już robił, zorze zrumieniły niebo i zagrały brzaskami w powietrzu, rosy skapywały z drzew, ptaki zaświergotały po gniazdach i na wsi już się kajś niekaj rozlegały beki owiec i porykiwania stad wypędzanych na pastwiska, zaś ktosik zaczął naklepywać kosę, że cieniuśki, ostry brząk rozdzwaniał się przenikliwie.

Hanka co jeno rozdziawszy się z drogi pobiegła do Boryny, leżał w półkoszku pod drzewami, przykryty pierzyną i spał.

— Wiecie! — zaszeptala targając go za rękę — Antek za trzy dni powróci. Odstawili go do guberni, Rocho pojechał za nim z pieniędzmi, zapłaci tam okup i razem już powrócą!

Stary siadł raptem, przecierał oczy i jakby słuchał, ale wnet się zwałił w pościel i zaciągnawszy pierzynę na głowę, jakby zasnął znowu.

Nie było z nim co gadać i akuratnie kosiarze wchodzili w opłotki.

— Kole kapuśników położylim wczoraj łąkę — objaśniał Filip.

— A idźcie dzisiaj za rzekę, przy kopcach, Józka pokaże wama.

— To ta na Kaczym Dołku, karwas tego galanty.

— I trawa po pas jak bór, nie taka, jak wczorajsza.

— Taka to kiepska, co?

— Juści, wyschła prawie, jakby szcnotkę kosił.

— Rosa obeschnie, to można by ją już dzisiaj przetrząsnąć.

Poszli zaraz, jeno Mateusz, zapalający coś długo papierosa u Jagusi, ruszył na ostatku i jeszcze się łakomie za się oglądał, kiej ten kot odegnany od mleka.

I z drugich domów jęli też gęsto wychodzić na kośbę.

Słońce właśnie co ino się pokazywało, ogromne i rozczzerwienione, dzień robił się ciepły, na spiekotę znowuj się miało.

Kosiarze ruszyli gęsiego, wyprzedzani przez Józkę wlekącą tykę; kto pacierz mruczał, kto się jeszcze przeciągał i ślepie tarł ze śpiku, a kto rzucał niekiej jakieś zbędne słowo, przeszli za młyn; na łęgach leżały niskie, rzadkie mgły, kępy olch widziały się kiej krze dymiące, rzeka przebłyskiwała niekiedy spod sinych przesłon, oroszone trawy stały pochylone, czajki już kwiliły kajś niekaj, a żarzące się od wschodu powietrze pachniało wilgotnym kwieciem.

Józka, dowiódłszy ich do kopców, odmierzyła ojcową łąkę i zatknawszy na granicy tykę poleciała z powrotem.

Pozrucali spencerki, podwinęli portki do kolan, rozstawili się pobok i wparłszy drzewce w ziemię jęli raz po razie gładzić kosy oselkami.

— Sielna trawa jak kozuch, niejedem dobrze się zapoci — rzekł Mateusz stając na pierwszego i próbując rozmachu.

— Wysoka i gęsta, nabierą se siana, no! — rzekł drugi stając obok.

— Byle ino pogodnie sprzątnęli — rzekł trzeci rozglądając się po niebie.

— Skoro człowiek łąkę kosi, leda baba deszcz uprosi — zaśmiał się czwarty.

— Prawda to była po inne roki, ale nie latoś! — zaczynaj, Mateusz.

Przeżegnali się wraz, Mateusz przyciągnął pasa, rozkraczył się nieco, przygiął bary, w garście splunął, nabrał dechu i szerokim rozmachem spuścił kosę, tnąc już raz za razem, a za nim drudzy, ostawiając nieco na skos, by se nóg nie podciąć, czynili toż samo, wcinając się posobnie w omgloną łąkę i chlaszcząc równym, spokojnym rzutem kos, zimne ostrza jeno łyskały ze świstem i trawy kładły się ciężko osypując ich rosą kieby tymi łzami.

Wiater jął ździebko przegarniać trawy i czajki coraz jękliwiej krzyczały nad nimi, czasem kuropatki furknęły spod nóg, ale oni, kołysząc się z prawej strony na lewą, cięli niestrudzenie wpierając się w łąkę piędź za piędzią, tylko niekiedy przystawał któryś kosę naostrzyć lebo grzbiet wyprostować i znowu siekł zawzięcie ostawiając za sobą coraz dłuższe pokosy i wgniecione ślady nóg.

Zaś nim słońce wyniosło się nad wieś, już całe łąki jaże jęczały pod kosami, wszędy kosili, wszędy błyskały sine ostrza, roznosiły się zgrzytliwe ostrzenia i wszędy bił mocny zapach traw wędnących.

Pogoda była jakby wybrana na sianokosy, bo chociaż stara powiadka mówi: „Zaczniј sianokosy, zapłaczą wnet niebiosy”, ale latoś stało się jakby na przekór. Miasto deszczów przyszła susza.

Dnie wstawały oblane rosami, a rozpalone kiej człowiek w gorączce, i kładły się we wieczory zionące spiekotą, że już wysychały studnie i rzeczki, zboża żółkły, okopowizny wędły, robactwo rzuciło się na drzewa, owoc oblatywał, krowy ostawiały mleko, że to głodne wracały z wypalonych pastwisk, gdyż dziedzic jeno tym pozwalał paść w porębach, które zapłaciły po pięć rubli z ogona.

Juści, co nie wszyscy mogli wywalić tyle gotowego grosza.

Ale i bez te różności przednówek stawał się coraz cięższy, zwłaszcza la komorników i drugiej biedoty.

Rachowali jeno, co na święty Jan muszą przyjsć deszcze i wszystko w polach jeszcze się poprawi, nawet już na tę intencję na mszę dawali, nic jednak nie pomogło, susza wciąż trwała.

Do garnków u niejednego nie było co wstawić, ale za to nie brakowało swarów ni kłótni i wyrzekań. Może jeszcze nigdy, jak jeno zapamiętali najstarsi, nie było w Lipcach tyle spraw różnych, a to o sądy za las się kłopotali, a to wójtowe sprawy kłyżniły ciągiem ludzi między sobą, a to Dominikowej spory ze synem, a to Miemcy, a to pomniejsze, sąsiedzkie spory, tyle tego było, że prawie zapominali o biedzie, żyjąc kieby w tym kotle w ciągłych plotach i swarach.

Nie dziwota też, że skoro nadeszły sianokosy, odetchnęli, biedota się wnet rozbiegła po dworach za zarobkiem, a gospodarze, zatykając uszy na wszelkie nowiny, do kos przypięli się z radością.

Nie zapomnieli jeno o Miemcach, bo co dnia ktosik leciał na Podlesie wypatrywać, co oni tam robią.

Siedzieli jeszcze, przestali jeno kopać studnie i zwozić kamień na fundamenta, zaś kowal któregoś dnia powiedział, że Miemcy zaskarzyli dziedzica o pieniądze, a Lipce o gwałt.

Chłopy naśmiały się z tego do woli.

Właśnie dzisiaj na łąkach w czasie obiadu szeroko o tym rozprawiano.

Południe przyszło upalne, słońce stanęło nad głowami rozpalone do białości, niebo wisiało białawym od pożogi tumanem, żar buchał kiej z pieca straszliwego, najsłabszy wiater nie przewiał, liście wisły pomdlale, zamilkło ptactwo, cienie leżały chude i krótkie, niewiele chroniąc od spieki, duszno było, jeno od pokosów bił ostry zapach traw rozprażonych, zboża, sady i domy stały jakby ogarnięte białymi płomieniami; wszystko zdawało się roztopiać w rozżarzonej powietrzu, trzęsącym się kieby ten war na wolnym ogniu, nawet rzeka płynęła wolniej, bez szmeru, wody błyszczwały roztopionym szkliwem, a tak przejrzyste, że każdy kielb widniał pod włóknistą powierzchnią, każdy kamyk na dnie piaszczystym i każdy rak, gmerzący się w prześwielonych cieniach brzegów, cichość wlekła się nad ziemiami słoneczną, usypiającą przędzą, jedne muchy, co brzęczały koło ludzi.

Kosiarze siedzieli nad samą rzeką, pod kępą olch wyniosłych, wyjadając z dwojaków. Mateuszowi przyniesła jeść Nastka, wyrobnikom zaś Hanka z Jagustynką; przysiadły na trawie w słońcu i nakrywając chustami głowy słuchały ciekawie.

— Ja od początku zawdy mówiłem jedno, że nie dziś, to jutro Niemcy się wynieść muszą! — mówił Mateusz wyskrzybując garnczek.

— Ksiądz tak samo utwierdza! — przywtórzyła Hanka.

— A tak będzie, jak się spodoba dziedzicowi — warknął kłótliwie Kobus rozciągając się pod drzewem.

— Jakże, to nie zlekli się waszych wrzasków i nie uciekli? — wtrąciła się po swojemu Jagustynka, ale któryś rzekł:

— Kowal powiadał wczoraj, jako dziedzic pogodzi się z nami.

— Jeno mi dziwno, że Michał teraz ze wsią trzyma.

— Węszy on w tym jakąś dobrą sztuczkę la siebie — syknęła stara.

— I młynarz też się pono wstawiał we dworze za wsią.

— Wszystkie za nami, dobrodzieje juchy — mówił Mateusz. — Powiem wam, laczego naszą stronę trzymają: kowalowi dziedzic obiecał dobrą oberchapkę za zgodę z Lipcami, młynarz się zleknął, że Niemcy mogą postawić wiatrak na górcie koło figury, zaś karczmarz też pomaga narodowi ze strachu o siebie, dobrze on wie, że kaj Miemce siada, tam się już żaden Żydek nie pożywi.

— To i dziedzic boją się chłopów, kiej o zgodę zapobiega?...

— A zgadliście, matko, ten się najwięcej boją, zarno waju wyłożę...

Przerwał Mateusz, gdyż od wsi pokazał się Witek pędzący.

— Gospodyni, a to prędko chodźcie! — wrzeszczał już z dala.

— Co się stało? ogień czy co? — zerwała się trwożnie.

— A to... to gospodarz czegoś krzyczał!

Poleciała co tchu, nie rozumiejąc zgoła, co się tam stało.

A oto co było. Maciej już od samego rana był jakiś dziwny, matyjasił, mamrotał cięgiem, zrywał się z pościeli, to szukał czegoś koło siebie, że Hanka odchodząc na łąki przykazała Józce pilniejsze na niego baczenie. Dziewczyna często zaglądała do niego, leżał spokojnie, aż dopiero w czasie obiadu zaczął wrzeszczeć wniebogłosey.

Gdy Hanka przyleciała, jeszcze siedział na literkach i wołał:

— Kajście mi buty zapodzielili! — dawajcie prędzej.

— Zaraz przyniesę z komory, zaraz... — uspakajała wylęklą, gdyż wydawał się całkiem przytomny i groźnie toczył oczami.

— Zaspąłem, psiachmać — przeziwnął szeroko. — Już biały dzień, a wy śpita. Kuba niech brony szykuje, siać pojedziem — rozkazywał.

Stali przed nim, nie wiedząc, co począć, gdy naraz przechylił się i leciał bezwładnie na ziemię.

— Nie bój się, Hanuś... zemgliło me... Antek w polu, co? W polu? — powtarzał, kiej go znowu ułożyli na pierzynie.

— Juści... od świtania... — jąkała bojąc się przeciwic.

Rozglądał się bystro i cięgiem gadał, ale co jedno słowo rzekł do rzeczy, to dzieścię całkiem płonych i znowu jął się gdziesik wrywać, chciał się ubierać i o buty wołał, to chwytal się za głowę i tak przeraźliwie jęczał, jaże się na drogi rozchodziło. Hanka rozumiejąc, jako na koniec już mu przychodzi, kazała go przenieść do chałupy i przed wieczorem posłała po księdza.

Przyszedł wkrótce z Panem Jezusem, ale go jeno świętymi Olejami namaścił.

— Więcej mu już nie potrzeba, lada godzina usnie... — powiedział.

Na odwieczór naszło się narodu, bo zdawał się konać, że Hanka już mu gromnicę wtykała, ale się jakoś uspokoił i zasnął.

Zaś nazajutrz było tak samo, poznawał ludzi, rozmawiał przytomnie, to całe godziny leżał kiej trup. Siedziała przy nim kowalowa nieodstępnie, a Jagustynka chciała go okadzać.

— Dajcie spokój, jeszcze ogień zaproszycie.

Burknał niespodzianie, a gdy w południe przyleciał kowal i zaglądał mu w przywarte oczy, to ozwał się znowu z dziwnym prześmiechem:

— Nie frasuj się, Michał... już teraz wam dojdę... niezadługo dojdę...

Odwrócił się do ściany i więcej nic nie powiedział, ale że widać było, jako słabnie i coraz barzej zapada, to go już pilnowali, a głównie Jagusia, z którą też wyprawiały się jakieś dziwności.

Przestała raptem dbać o matkę, zdając ją całkiem na Jędrka, i kamieniem zaległa przy mężu.

— Sama ich przypilnuję, to moje prawo! — rzekła Hance i Magdzie z taką mocą, iż się nie przeciwily, ile co każda dosyć miała swojej roboty.

I już się nie ruszyła z chałupy, jakiś głuchy strach trzymał ją kieby na uwięzi, że nie poredziła odbieżyć chorego jak przódzi.

A cała wieś była na łąkach, sianokosy szły nieprzerwanie, od samego świtania, skoro jeno pierwsze zorze niebo zrumieniły, cały naród tam ciągnął, zaś rzędy chłopów, rozdzielonych do koszuli kiej te siodlate bociany, obsiadły łęgi, ostrzyły żeleźca i, błyskając kosami, całe dnie siekły zapamiętałe, całe dnie też jeno słyhać było brzęki kos nakuwanych i przyspiewki dzieuch grabiących.

Zielone, puszyste równie łąk roily się od ludzi a pobrzęków i gwarów, migotały pasiate portki, czerwone wełniaki niby makowe kwiaty płonęły w słońcu, piesneczki się rozlegały hukliwie, dzwoniły kosy, buchały śmiechy wesole i wszędy szła ochotna, siarczysta robota, a pod kaźden wieczór, kiej szcerwienione słońce kłoniło się nad bory i powietrze zawrzało krzykiem ptactwa, kiej wszystkie zboża i trawy jaże się trzęsły od muzyki świerszczów, a moczary zagrały żabimi rechotami, kiej buchnęły zapachy, jakby cała ziemia była trybularzem, toczyły się po drogach ciężkie, opasłe wozy ze sianem, wracali ze śpiewami kosiarze, a na poźółkłych, zdeptanych wycinkach rozsiadały się gęsto kopice i stogi, kiej te kumy podufałe przysiadając do cichej pogwary, a między nimi brodziły boćki, czajki kołowały z żalonym kwileniem i białe mgły wpelzały od bagnisk.

Przez otwarte okna Borynowej chałupy wciskały się te wszystkie głosy ludzi i pól, weselne głosy życia i trudu wraz z kadzielnymi woniami zbóż i łąk, i słońca, jeno Jagusia była głucha na wszystko.

W izbie cicho było i martwo, przez krze, osłaniające od żarów, siał się zielonawy, senny mrok, brzęczały muchy i Łapa, warujący przy gospodarzu, ziewnął niekiedy i szedł się połaścić do Jagny, siedzącej całe godziny bez ruchu i myśli, zgoła do słupa podobnej.

Maciej już nie mówił, nie jęczał, leżał spokojnie i tylko ciągiem włóczył oczyma; te jasne ślepie, błyszczące kiej szklane gały, chodziły za nią z takim uporem i tak na wskroś przewiercały kiej zimne noże.

Na próżno się odwracała, na próżno chciała zapomnieć, patrzyły z kaźdego kąta, w powietrzu się unosiły i świeciły jednako strasznie i tak ciągnące nieprzeparcie, że dawała się na ich wolę, patrząc w nie kieby w przepaście nieprzejrzane.

A niekiedy, jakby wyrrywając się ze straszego snu, błagała żałośnie:

— Dyc tak nie patrzcie, bo mi duszę wywleciecie, nie patrzcie!

Musiał dosłyszeć, gdyż drżał nieco, twarz mu się kurczyła w jakimś niemym krzyku, oczy patrzyły jeszcze straszniej i po sinych policzkach toczyły się ciężkimi kroplami lzy.

Uciekała wtedy na świat, strach ją wyganiał.

Patrzyła zza drzew na łąki, pełne narodu i radosnej wrzawy.

I odchodziła z płaczem.

Szła do matki, ale ledwie głowę wetknęła do ciemnej izby, ledwie ją owiał zapach leków, cofała się pośpiesznie.

I znowu płakała.

To wychodziła za dom i niesła się tęskliwymi oczyma po świecie szerokim. I płakała wtedy jeszcze żalniej, smutniej i boleśniej, jako ta ptaszka z połamanymi skrzydłami ostawiona przez stado, skarżyła się rzewliwie.

I tak bez przemian szły dnie za dniami, Hanka wciąż była zajęta sianokosami na równi z całą wsią, dopiero trzeciego dnia została w domu od rana.

— Sobota, to już dzisiaj Antek wróci z pewnością! — rzekła radośnie, szykując dom na przyjęcie męża.

Południe już przeszło, a jego jeszcze nie było, Hanka wyglądała za kościół, aż na topolową szła patrzeć, ale pusto tam było i cicho.

Ludzie śpieszniej zaczęli zwozić siano, gdyż miało się na odmianę, kokoty piał, słońce barzej dopiekało, stronami wisiały ciężkie gradowe chmury i wiatery zrywał się kołujący.

Wyglądali burzy z ulewą, a jeno spadł krótki, chociaż rześisty deszcz, w mig wypity przez spieczoną ziemię, że tyle było z niego pociechy, co się odświeżyło powietrze.

Ale wieczór przyszedł nieco chłodniejszy, pachniało sianem i ziemią przemoczoną, po drogach leżały gęste mroki, księżyc jeszcze nie wschodził, niebo wisiało ciemne i jeno z rzadka poprzebijane gwiazdami, wskroś sadów błyskały światła chałup i kiej świętojańskie robaczki mrowiły się we stawie; kolacje jedli wszędy przed progami, ktosik grał na fujarce i śmiechy rozdzwaniały się kajś niekaj, ptaki już zaczynały śpiewać i pola przemówiły cichym strzykaniem koników i głosami przepiórek i derkaczów.

U Borynów tak samo jedli przed chałupą, pod oknem gwarno było i ludno, bo Hanka, że to skończyli kosić, zaprosiła wszystkich, występując ze sutą kolacją: pachniała jajecznica ze szczypiorkiem, rażno skrzybotały łyżki, a skrzekliwy głos Jagustynki rozlegał się co chwila, niecąc wybuchy śmiechu. Hanka dokładała co trochę z garów zapraszając, bych se nie żalowali, ale całą duszą nasłuchiwała każdego głosu z drogi, a co chwila biegła wyglądać w oplotki.

Ani śladu Antka, natknęła się tylko raz na Tereskę przywartą do płota i jakby na kogoś czekającą.

Mateusz, nie mogąc się dogadać z Jagusią, mrukliwą dzisiaj i niechętną, jął się ze złości spierać z Pietrkiem, gdy Jędrək przyleciał po siostrę, że matka ją wzywa.

Wkrótce rozeszli się wszyscy, tylko jeden Mateusz coś długo się ociągał, że dopiero w dobry pacierz poszedł.

Po chwili i Hanka wyszła, na darmo wypatrując w ciemnościach, kiej ją doszedł znad stawu jego warkliwy, gniewny głos:

— Czego za mną łazis jak ten pies... nie ucieknę ci... już dosyć nas miałą na ozorach... — i coś tam jeszcze przykrzejszego, a w odpowiedzi posypały się rozszlochane słowa i rześisty płacz.

Ale Hanka to nie wzruszyło, czekała na męża, to co ją tam mogły obchodzić cudze sprawy? Jagustynka robiła wieczorne porządki, a że dziecko zaczęło coś matyjasić, wzięła je na ręce i pohuśtując zajrzała do chorego.

— Antka ino co patrzeć! — zakrzyczała od proga.

Boryna leżał zapatrzony w lampkę, dymiącą nad kominem.

— Dzisiaj go puścili, Rocho czeka na niego — powtarzała mu w same uszy, stróżując radosnymi oczami jego źrenic, czy pomiarkował, ale snadź i ta nowina nie przedarła się do mózgu, gdyż ani się poruszył, ni spojrzął na nią.

— Może już do wsi wchodzi... może już... — myślała wybiegając co chwila przed dom, a tak była pewna jego powrotu i tak roztrzęsiona oczekiwaniem, że przytomność traciła, wybuchała śmiechem z leda powodu, rozprawiała ze sobą i potaczała się kiej pijana. Ciemnościom powiadała o swoich nadziejach, nawet bydłatom się zwierzyła przy udoju, bych wiedziały, jako ich gospodarz wracają.

I czekała z minuty na minutę, ale już ostatkami sił i cierpliwości.

Noc się już czyniła, wieś kładła się spać, Jagusia, powróciwszy od matki, zaraz przyległa w pościel, cały dom wkrótce zasnął, a Hanka jeszcze późno w noc warowała przed domem, jaże wybita ze sił i srodze splakana, pogasiwszy światła też się położyła.

Wszystek świat pogrążył się w głębokiej cichości odpoczywania.

Na wsi gasły światła jedne po drugim, jak oczy snem przywierane.

Księżyc się wtoczył na granatowe, wysokie niebo, gwiezdny migotem przesiane, i wznosił się coraz wyżej, leciał kiej ptak wlekący wskroś pustek srebrzyste skrzydła, chmury spały kajś niekaj, pozwijane w puszyste, białawe kłęby.

Zaś na ziemiach wszelkie stworzenie uznojone legło w cichy i słodki sen, jeno ptak jakiś tu i owdzie śpiewał rześiste piosneczki, jeno wody szemrały cosik jakby przez sen, a drzewiny, pławiące się w księżycowych brzaskach, zadrgały niekiedy, jakby się im dzień marzył, czasem pies warknął albo przelatujący lelek zatrząpał skrzydłami, a niskie opary jęły z wolna i troskliwie przysłaniać pola kieby tę mać utrudzoną.

Spod ledwie rozeznaných ścian i ze sadów rozchodziły się ciche dychania, ludzie spali na powietrzu, powierzając się z dufnością nocy.

I w Borynowej izbie leżała senna cichość, świerszcz jeno strzykał pod kominem i Jagusine oddech trzępały się kiej skrzydła motyle.

Noc musiała być już późna, pierwsze kury zaczęły pisać, gdy naraz Boryna poruszył się na łóżku jakby przecykając, wraz też i księżyc uderzył w szyby i chlusnął oblewając mu twarz srebrzystym wrzaskiem światła.

Przysiadł na łóżku i kiwając głową a robiąc usilnie grdyką, chciał cosik powiedzieć, ale mu jeno zabalgotało w gardzieli.

Siedział tak dość długo, rozglądając się nieprzytomnie, a niekiedy gmerząc palcami we świetle, jakby chcąc zebrać w garści ową rozmigotaną rzekę księżycowych brzasków, bijącą mu w oczy.

— Dnieje... pora... — zamamrotał wreszcie, stając na podłodze.

Wyjrzał oknem i jakby się budził z ciężkiego snu, zdało mu się, że to już duży dzień, że zasnął, a jakieś pilne roboty czekają na niego...

— Pora wstawać, pora... — powtarzał, żegnając się wielokrotnie razy i zaczynając pacierz rozglądał się zarazem za odzieniem, po buty sięgał, kaj zwykły były stoic, ale nie znalazłszy niczego pod ręką, zapomniał o wszystkim i błędził bezradnie rękoma dokoła siebie, pacierz mu się rwał, iż jeno niektóre słowa mamlął bezdźwięcznie.

Skołtuniły mu się naraz w mózgu wspominki jakichś robót, to sprawy dawne, to jakby odgłosy tego, co się dokoła niego działo przez cały czas choroby, przesiąkało to w niego w strzępach nikłych, w bładych przypomnieniach, w ruchach zatartych jak skiby na rżyskach i budziło się teraz nagle, kłębiło w mózgu i na świat parło, że porywał się co chwila za jakimś majakiem, lecz nim się go uczepił, już mu się rozlażył w pamięci jako te zgniłe przędze, i dusza mu się chwiała, kiej płomień nie mający się czym podsyć.

Tyle jeno teraz wiedział, co się może śnić o pierwszej zwieźnie drzewom poschniętym, że pora im przecknąć z drętwicy zimowej, pora nabrane chlusty wypuścić ze siebie, pora zaszumieć z wichrami weselną pieśń życia, a nie wiedzą, że płone są ich śnienia i próżne poczynania...

Za czym cokolwiek robił, czynił, jako ten koń po latach chodzenia w kieracie czyni na wolności, że ciągiem się jeno w kółko obraca z przywyku.

Maciej otworzył okno i wyjrzał na świat, zajrzał do komory i po długim namyśle pogrzebał w kominie, zaś potem, jak stał, boso i w koszuli, poszedł na dwór.

Drzwi były wywarte, całą sien zalewało księżycowe światło, przed progiem spał Łapa, zwinęty w kłębek, ale na szelest kroków przebudził się, zawarczał i poznavszy swojego poszedł za nim.

Maciej przystanął przed domem i skrobiąc się w ucho ciężko się głowił, jakie go to pilne roboty czekają?...

Pies radośnie skakał mu do piersi, pogładził go po dawnemu, rozglądając się fraso-bliwie po świecie.

Widno było jak w dzień, księżyc wynosił się już nad chałupą, że modry cień zesuwiał się z białych ścian, wody stawu polśniewały kiej lustra, wieś leżała w głębokim milczeniu, jedne ptaszyska, co się wydzierały zapamiętałe po gąszczach.

Z nagła przypomniało mu się cosik, bo poszedł spieszo w podwórze, drzwi wszystkie stały otwarte, chłopaki chrapały pod ścianami stodoły, zajrzał do stajni, poklepując konie, jaże zarżały, potem do krów wsadził głowę, leżały rzędem, że ino im zady widniały we świetle; to spod szopy zachciał wóz wyciągnąć, już nawet porwał za wystający dyszel, ale dojrawszy błyszczący pług pod chlewami, do niego pośpieszył i nie doszedłszy całkiem zapomniał.

Stanął w pośrodku podwórza, obracając się na wszystkie strony, bo mu się wydało, że skądś wołają.

Żuraw studzienny wynosił się tuż przed nim, cień długi kładąc.

— Czego to? — pytał nasłuchując odpowiedzi.

Sad, porznięty światłami, jakby zastąpił mu drogę, srebrzące się liście szemrały cosik cichusko.

— Kto me woła? — myślał dotykając się drzew.

Łapa, chodzący wciąż przy nim, zaskomlał cosik, że przystanął, westchnął głęboko i rzekł wesoło:

— Prawda, piesku, pora siać...

Ale w mig i o tym przepomniał; rozsypywało mu się wszystko w pamięci kiej suchy piasek w garściach, jeno że wciąż nowe wspominki popychały go znów gdzieś naprzód;

motął się w one złudy jak to wrzeczono w nić uciekającą wiecznie, a ciągiem na jednym miejscu.

— Juści... pora siać... — powiedział znowu i ruszył raźnie kole szopy opłotkami wieńczącymi na pole, natknął się na bróg ów nieszczęsny, spalony jeszcze zimą i już postawiony teraz na nowo.

Chciał go zrazu wyminąć, lecz nagle odskoczył, rozwidniło mu się na mgnienie, błyskawicą rzucił się wstecz czasu, wyrwał z płota kolek i ująwszy go oburącz kiej widły i z nasrozoną twarzą rzucił się na słupy, gotowy bić i zabijać, lecz nim uderzył co bądź, wypuścił kolek bezradnie.

Za brogiem, od samej drogi a pobok ziemniaków, ciągnął się długi szmat podorówki, przystanął przed nim wodząc zdumionymi oczyma.

Księżyc już był w pół nieba, ziemie pławiły się w przymglonych brzaskach i leżały operlone rosami, jakby zasłuchane w milczeniu.

Nieprzenikniona cichość biła z pól, zamglone dale łączyły ziemię z niebem, z łąk pełzały białawe tumany i wlekły się nad zbożami kiej przedzie, obtulając je niby ciepłym, wilgotnym kożuchem.

Wyrosłe, zielonawe ściany żyta pochylały się nad miedzę pod ciężarem kłosów, zwisających kieby te rdzawe dzioby piskląt, pszenice szły już w słup, stały hardo, lśnią czarniawymi piórami, zaś owsy i jęczmiona, ledwie rozkrzewione, zieleniały kiej łąki w płowych przesłonach mgieł i światła.

Drugie kury już piałły, noc była późna, pola, pogrążone w głęboki sen odpoczywania, jakby dychały niekiej cichuśkim chrzęstem i jakimś echem dziennych zabiegów i trosk — jak dycha mać, kiej przylegnie wpośród dzieciątek, dufnie śpiących na jej łonie...

Boryna naraz przykleknął na zagonie i jął w nastawioną koszulę nabierać ziemi, niby z tego wora zboże naszykowane do siewu, aż nagarnąwszy tyła, iż się ledwie podźwignął, przeżegnał się, spróbował rozmachu i począł obsiewać...

Przychylił się pod ciężarem i z wolna, krok za krokiem szedł i tym błogosławiącym, półkolistym rzutem posiewał ziemię na zagonach.

Łapa chodził za nim, a kiej ptak jaki spłoszony zerwał się spod nóg, gonił przez chwilę i znowu powracał na służbę przy gospodarzu.

A Boryna, zapatrzony przed się w cały ten urokliwy świat nocy zwiesnowej, szedł zagonami cicho, niby widmo błogosławiące każdej grudce ziemi, każdemu źdźbłu, i siał — siał wciąż, siał niestrudzenie.

Potykał się o skiby, płał we wyrwach, niekiedy się nawet przewracał, jeno że nic o tym nie wiedział i nic nie czuł kromie tej potrzeby głuchej a nieprzepartej, bych siać.

Szedł aż do krańca pól, a gdy mu ziemi zabrakło pod ręką, nowej nabierał i siał, a gdy mu drogę zastąpiły kamionki a krze kolczaste, zawracał.

Odchodził daleko, że już ptasie głosy się urywały i kajś w mglistych mrokach zginęła cała wieś, a obejmowało płowe, nieprzejrzane morze pól, ginął w nich kiej ptak zabląkany lub kiej dusza odlatująca ze ziemi — i znowu się wyłaniał bliżej domów, w krąg ptasich świergotów powracał i w krąg zamilkłych na chwilę trudów człowieczych, jakby wynoszony z nawrotem na krawędź żyjącego świata przez chrzęstliwą falę zbóż...

— Puszczaj, Kuba, brony a letko! — wołał niekiedy niby na parobka.

I tak przechodził czas, a on siał niezmiernie, przystając jeno niekiedy, bych odpocząć i kości rozciągnąć, i znowu się brał do tej płonej pracy, do tego trudu na nic, do tych zbędnych zabiegów.

A potem, kiej już noc ździebko zmętniała, gwiazdy zbladły i kury zaczynały pisać przed świtaniem, zwolniał w robocie, przystawał częściej i zapomniawszy nabierać ziemi pustą garścią siał — jakby już jeno siebie samego rozsiewał do ostatka na te praojcowe role, wszystkie dni przeżyte, wszystek żywot człowieczy, którego był wziął i teraz tym niwom świętym powracał i Bogu Przedwiecznemu.

I w oną żywota jego porę ostatnią cosik dziwnego zaczęło się dziać: niebo poszarzało kiej zgrzebna płachta, księżyc zaszedł, wszelkie światłości pogasły, że cały świat oślepl nagle i zatonał w burych skołtunionych topielach, a coś zgoła niepojętego jakby wstało gdzieś i szło ciężkimi krokami wskroś mroków, że ziemia zdała się kolebać.

Przeciągły, złowróźbny szum powiał od borów.

Zatrzęsły się drzewa samotne, deszcz poschniętych liści zaszemrał po kłosach, zakowały się zboża i trawy, a z niskich, rozdygotanych pól podniósł się cichy, trwożny, jękliwy głos:

— Gospodarzu! Gospodarzu!

Zielone pióra jęczmion trzęsły się jakby w płaczu i gorącymi całunkami przylegały do jego nóg utrudzonych.

— Gospodarzu! — zdały się skamleć żyta zastępujące mu drogę i trzęsły rosistym gradem łez. Jakieś ptaki zakrzyzczały żałośnie. Wiaterek załkał mu nad głową. Mgły owijały go w mokrą przędzę, a głosy wciąż rosły, olbrzymiały, ze wszystkich stron były jękliwie, nieprzerwanie:

— Gospodarzu! Gospodarzu!

Dosłyszał wreszcie, że rozglądając się wołał cicho:

— Dyc jestem, czego? co?...

Przygłuchło naraz dokoła, dopiero kiedy znowu ruszył posiewać ociężała już i pustą dłonią, ziemia przemówiła w jeden chór ogromny:

— Ostańcie! Ostańcie z nami! Ostańcie!...

Przystanął zdumiony, zdało mu się, że wszystko ruszyło naprzeciw, pełzały trawy, płynęły rozkołysane zboża, opasywały go zagony, cały świat się podnosił i walił na niego, że strach go porwał, chciał krzyczeć, ale głosu już nie wydobył ze ściśniętej gardzieli, chciał uciekać, zabrakło mu siły i ziemia chwyciła za nogi, plątały go zboża, przytrzymywały bruzdy, łapały twarde skiby, wygrażały drzewa zastępujące drogę, rwały osty, raniły kamienie, gonił zły wiaterek, błąkała noc i te głosy, bijące całym światem:

— Ostańcie! Ostańcie!

Zmartwiał naraz, wszystko przycichło i stanęło w miejscu, błyskawica otworzyła mu oczy z pomroki śmiertelnej, niebo się rozwarło przed nim, a tam w jasnościach oślepiających Bóg Ociec, siedzący na tronie ze snopów, wyciąga ku niemu ręce i rzecze dobrotliwie:

— Pódziże, duszko człowiecza, do mnie. Pódziże, utrudzony parobku...

Zachwiał się Boryna, roztworzył ręce, jak w czas Podniesienia:

— Panie Boże zapłać! — odrzekł i runął na twarz przed tym Majestatem Przenajświętszym.

Padł i pomarł w onej łaski Pańskiej godzinie.

Świt się nad nim uczynił, a Łapa wyl dłużej i żałośnie...

Wszystkie zasoby Wolnych Lektur możesz swobodnie wykorzystywać, publikować i rozpowszechniać pod warunkiem zachowania warunków licencji i zgodnie z *Zasadami wykorzystania Wolnych Lektur*.

Ten utwór jest w domenie publicznej.

Wszystkie materiały dodatkowe (przypisy, motywy literackie) są udostępnione na *Licencji Wolnej Sztuki 1.3*. Fundacja Wolne Lektury zastrzega sobie prawa do wydania krytycznego zgodnie z art. Art.99(2) Ustawy o prawach autorskich i prawach pokrewnych. Wykorzystując zasoby z Wolnych Lektur, należy pamiętać o zapisach licencji oraz zasadach, które spisaliśmy w *Zasadach wykorzystania Wolnych Lektur*. Zapoznaj się z nimi, zanim udostępnisz dalej nasze książki.

E-book można pobrać ze strony: <http://wolnelektury.pl/katalog/lektura/chlopi-czesc-trzecia-wiosna>

Tekst opracowany na podstawie: Władysław Stanisław Reymont, *Chłopi*, Tom drugi, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976

Wydawca: Fundacja Nowoczesna Polska

Publikacja zrealizowana w ramach projektu Wolne Lektury (<http://wolnelektury.pl>). Reprodukacja cyfrowa wykonana przez Bibliotekę Narodową z egzemplarza pochodzącego ze zbiorów Marty Niedziałkowskiej.

Opracowanie redakcyjne i przypisy: Aneta Rawska, Paulina Choromańska, Wojciech Kotwica.

ISBN 978-83-288-0792-1

Wesprzyj Wolne Lektury!

Wolne Lektury to projekt fundacji Wolne Lektury – organizacji pożytku publicznego działającej na rzecz wolności korzystania z dóbr kultury.

Co roku do domeny publicznej przechodzi twórczość kolejnych autorów. Dzięki Twojemu wsparciu będziemy je mogli udostępnić wszystkim bezpłatnie.

Jak możesz pomóc?

Przeznacz 1,5% podatku na rozwój Wolnych Lektur: Fundacja Wolne Lektury, KRS 0000070056.

Wspieraj Wolne Lektury i pomóż nam rozwijać bibliotekę.

Przeznacz darowiznę na konto: [szczegóły na stronie Fundacji](#).